

GRÓF HERMANN KEYSERLING

KÖNYV A HÁZASSÁGRÓL

A HÁZASSÁG ÉRTELMEZÉSE
KIVÁLÓ KORTÁRSOK FELFOGÁSA SZERINT

FORDÍTOTTA
DR FÜLÖP ZSIGMOND

NOVA

*A házasság minden kultúrának
kezdeté és csúcsa.*

Goethe

NOVA.

Ez a könyv a
NOVA IRODALMI INTÉZET
kiadásában (Budapest, VI., Andrássy út 32.)
1927. évben jelent meg.

Egyedül jogosított magyar kiadás

Nyomtatta
Radó Izor nyomdai műintézete

BEVEZETÉS.

Mikor Bemard Shawt fölszólítottam e könyvnél való közreműködésre, a következőket válaszolta: „Egy férfinak sem szabad arra vetemednie, hogy a házasságról megírja az igazságot, ameddig a felesége él, ha mindjárt csak azért is, mert gyűlöli a feleségét, mint Strindberg; és ez nem az én esetem. A majdan megjelenő kötetet érdeklődéssel fogom olvasni, jól tudván, hogy többnyire eltérésekről lesz benne szó; de közreműködni nem óhajtok.”

Ez semmi egyéb, mint a Shaw híres szeszélyeinek egyike; mert senki sem írt még nyíltabban és mégis kevésbé bántó módon a házasságról, mint ő. Mégis szívesen állítom e könyv élére az ír bölcs szellemességét, mert tréfás formában két igen komoly veszedelemre figyelmeztet, melyekbe könnyen beleeshetünk a házassági probléma tárgyalásnál: ezek a veszedelmek a hallgatás gyávaságból és az indiszkréció. Valójában ezt a legintimebb kérdést senkinek sem szabad mint olyan segíteni-akarónak kezelni, akinek a félelemnélkülisége nem hatalmazza fel őt arra, hogy mindent megmondhasson sebek osztogatása nélkül; és akinél a belső nemesség nem akadályozza meg azt is, hogy magámdolgokat kifecseljen, hogy elfogulatlan embernek még csak eszébe se juthasson a megállapításait le-

leplezéseknek magyarázni. Ennek a házasságról szóló könyvnek első és utolsó célja a *segítés*. Ezért szellemének két ősforrása a bátorság és a tisztaság.

Ez a házasságról írott könyv segíteni akar. Mindazokon, akik meg akarnak házasodni. Mindazokon, akik személyükben szenvednek a házasság problémáitól. Mindazokon, akik tárgyilagosan fölismerték, hogy milyen félelmetesen komoly krízist él át ma a házasság és hogy az emberiség egész jobb jövője attól függ, hogy szerencsésen túlessünk ezen a krízisen. Mert kétség sem fér hozzá: miután nincs probléma, melyhez kivétel nélkül minden embernek több köze volna, mint az a viszony, mely eredetileg mindenkinek a testi és lelki karakterét eldönti és befolyásának állandósága és intimitása következtében minden házasság embernél továbbra is döntő marad, azért a házasság hanyatlása általában hanyatlást és a házasság javulása és tökéletesedése általában haladást jelent. Ezért a „Könyv a házasságról” betűszerinti értelemben mindenkire fordul.

Azonban hogyan lehetséges az, hogy egy tisztán elméleti könyv hozzájáruljon a mégis csak tisztán gyakorlati házassági probléma megoldásához! Mert ez a könyv tisztán elméleti; az olvasó semmit sem fog benne találni, ami tisztán prédikációszerű, ami a szó közönséges értelmében tanulságos, vagy valamit, aminek olyan íze volna, mintha befolyásolni akarná az olvasó akaratát. A dolog igenis úgy áll, hogy az embert csak az viszi igazán előre, ami nem közvetlenül segít rajta, már amennyiben nem vesz el tőle semmit; csak az, ami megtanítja arra, hogy *önállóan* találja meg az útját. Ez azonban a következő módon sikerül. Minden *belátott* igazság teremtő hatású, mihelyt abban, aki belátta ezt az igazságot, megvan a jóakarát ahhoz, hogy ettől az igazságtól vezettesse magát. A lelki élet csodáinak csodája, hogy a tiszta elgondolás idővel, nem tudatos folyamatok közvetítésével, megteremti a neki

megfelelő valóságot. Ezért a tiszta megismerés a legszükségesebb dolog mindenütt, ahol a ki nem elégitő valóság a *meg* nem értésen alapul. Már pedig éppen a házassággal vagyunk így. A házasság mai krízisének a főoka nem más, mint az értelmének a félreismerése. Miután már jóformán senkisé tudja, hogy mit jelent a házasság, majdnem mindenki téves utakon jár, ezrek között alig akad valaki, aki helyesen éli a házaseletet. Így tehát ha valahol, úgy éppen a házassági problémánál vezethet gyakorlati gyógyuláshoz a lényeg megértése. Hogy a megismerés megváltoztassa a tényeket, ahhoz két alapvető dologra van szükség: egyrészt, hogy úgy fogják föl, másrészt, hogy úgy alkalmazzák, hogy hatással lehessen.

Az első momentum függ a formulázás szabatoságától, a képek és a logikai gondolat-láncolatok nyilvánvalóságától, valamint a lélektani kezelés művésziességétől. Ha könyvről van szó, akkor a szerző művészetétől. Nos, a mi esetünkben huszonnégy szerző együttműködéséről van szó. Azonban az együttműködésük csak olyan értelmű, mint egy tökéletesen összetanult zenekar különböző zenészeié, vagy még pontosabban mondva, mint egy egységes kompozíció egyes hangjaié.

A „Könyv a házasságról” szerves egész. Első része fölvázolja a probléma durva körvonalait. A másik két rész minden egyes dolgozata bizonyos részlet szempontból teszi teljesen világossá a problémát. Mivel pedig a lényeges szempontok száma korlátolt és ezek helyes gondolkodás és világos szemlélet mellett csak egyféleképpen mutatkozhatnak, ezért éppen a szerzők sokasága teremti meg a fölfogás kívánatos egységét. Ugyanis minden egyes szempontnak a megvilágítására azt szólítottam föl, aki képességeinél fogva legjobban tudja meglátni és szavakban visszaadni a dolgot. Akármilyen paradoxnak látszik is, mégis úgy áll a dolog, hogy

ha egyetlen ember írta volna ezt a könyvet, akkor nem lehetett volna ilyen egységes, mert nincs ember, akinek mindenhez egyformán volna tehetsége. Azoknak, akiket felszólítottam a közreműködésre, semmit sem írtam elő: csupán megállapítottam a szükséges kérdés-föltevéseket és aztán mindegyikre külön megkerestem az alkalmas embert. Mikor megtaláltam őket, nem kellett aggódnom az esetleges ellentmondások miatt: Ugyanis *lehetetlen* volt, hogy a szerzők ne egészítsék ki egymást épúgy, mint egy szimfóniának a hangjai. Persze, hogy eltérően gondolkodnak a különféle kérdésekről és az eltérések itt-ott mint ellentétek jutnak kifejezésre. Azonban az összhangzatban ezek csak kontrapunkciókat jelentenek. Például a buddhista Paul Dahlke a házasság radikális ellenségének mutatkozik. Ennek a hatása az összefüggésben az, hogy az aszkézis értelme, mindenkori jogosultsága és hasznosságának határa egyszerre világossá válik.

A „Könyv a házasságról” tehát a házassági problémát lényeges szempontjainak tökéletes teljességében mutatja be. Azonban hangsúlyoznunk kell, hogy csakis a házasságot tárgyalja és nem azokat a vonatkozásokat is, melyek a nemek között ezen kívül is lehetségesek. A talapzat mindig maga a házasság, nem pedig a szerelem, az utódoknak, a közjónak, a morálnak, vagy más egyének a kérdése. A könyv minden kérdésfölkészítésnél és minden válaszadásnál lehetőleg szabatosan, világosan és pregnánsan dolgozik. Ennyit a könyv logikájáról. Már most, hogy ennek teremtő hatása is legyen, szükség volt még arra, hogy a kérdésekben és feleletekben pontosan alkalmazkodjunk ahoz a sorrendhez, melyet az érdeklődés és a figyelem lélektana továbbá a megértés egyéb föltételei megkívánnak. így ez a könyv is annyiban eleven dolog, amennyiben teljes értelme csak akkor van, ha valaki az adott sorrendben olvassa. Itt ugyanaz áll, mint egy szimfónia egyes tété-

leinek az egymásutániságáról. Teljesen egységesen van elgondolva és instrumentálva, semmi sincs benne olyan, ami az egység szempontjából nem volna előre megfontolt. Mivel pedig megadja az elvi választ minden olyan elvi kérdésre, melyet a házassággal kapcsolatban föl lehet vetni, *úgy megadja a kulcsot minden különleges házassági probléma megoldásához is.*

Evvel visszajutottunk a könyv tulajdonképeni gyakorlati segítő szándékához és ahoz a problémához, hogy egyáltalán lehetséges-e ilyen gyakorlati segítség. Azt mondtuk, hogy a tények megismerése csak akkor változtathat a dolgon, ha ezt a megismerést úgy fogadják, hogy hatással lehet. Hogy ennek a föltételnek eleget tettünk, arra hamar rá fog jönni az olvasó. A formulázás szabatoságát, a képek és a logikai gondolatláncolatok nyilvánvalóságát figyelmen kívül hagyva, már abból a hatásból is észre fogja ezt venni, amit a dolgozatok tömörsége és rövidsége rája gyakorol: magától is akaratlanul tovább fog gondolkozni, mert a szerzők sok mindenféle személyes tudása és gondolata, amit ők nem egészen mondtak ki, most *benne* fog megfelelő kifejezésre törekedni. Ezen az alapon fog aztán, az olvasó hozzájárulásával, az olvasóra nézve termékennyé válni a mások megismerése. Ennek a módja nagyon egyszerű: *az olvasó, miközben olvas, egész elméjével és egész lelkével adja át magát annak, amit olvas; egyelőre mondjon le minden továbbgondolkodásról és minden kritikáról.* Aztán olvassa el másodszor is az első részt, mely az egész problémának a nagy körvonalait adja. Azután engedje át magát az utóhatásoknak. Hamarosan rá fog jönni, hogy épen az volt rá eleven hatással, ami személye szerint érdekli. Továbbá rá fog jönni, hogy már eleve is a maga külön személyes problémájának a különleges szempontjából olvasta a dolgokat. Viszont úgy fogja találni, hogy a maga különleges helyzetének az általános értelme is tudatosá lett előtte, még

pedig a házasság általános értelmével összefüggésben. Ha most eme megismerésen elgondolkodik, akkor – ha ugyan megvan benne a jóakarát – el nem maradhat, hogy a szó idővel hússá ne váljon. A megismerés így vezethet ezen a területen a megoldáshoz.

A bölcsesség iskolája.

Darmstadt, 1925 júliusában.

Gróf Hermann Keyserling.

ELSŐ RÉSZ

**A házasság problémájának helyes
föállítása.**

GRÓF HERMANN KEYSERLING

A házasság problémájának helyes fözlállítása.

Az élet problémáit azért nem lehet programmszerűen megoldani, mert lényegükben az egyes emberek problémái; minden egyes alkalommal, amikor ezek a problémák adódnak, mindig valami egyéni különlegességet mutatnak és így a megoldásuknak is az egyéni különlegesség jegyében kell történnie. Azonban súlyos félreértést jelentett ennek a tényállásnak olyan fölfogása, hogy a kérdéses problémáknak a fözlállítását és megoldását bízzuk a szubjektív önkényre: ugyanis a konkrét helyzet különlegessége csupán egy általános értelemnek a kifejezési eszköze, mely benne van magában a problémában és a maga részéről független a kifejezésnek mindenféle különleges módjától. Formai szempontból ezt az általános értelmet a kérdés pusztá fözlállítása époly pontosan meghatározza, mint egy egyenletet a megoldása; magában foglal bizonyos lehetőségeket és határokat, melyeken semmiféle vélemény vagy önkény nem változtathat. A formai lehetőségek és határok azonban mindenütt lényegeseknek bizonyulnak, ahol a probléma valami életszükségletnek a kifejezője; itt a hamis fözlállítás és meg-

oldás nemcsak ostobaságot jelentenek, hanem bajt okoznak. Hogy a dolgoknak így kell lenniök, az már eleve világos minden olyan esetben, ahol a problémát az élet adja föl. A születés és a halál értelme például független minden személyes értelmezéstől; ezt meg kell érteni és el kell fogadni; itt minden hamis nézet képtelenségekhez vezet.

Kevésbé világos a tényállás ott, ahol az életproblémák az adott formájukban nem természetszerűleg és sorsszerűleg lépnek föl, hanem teremtő emberek állítják fel őket; ez utóbbi áll mindazokról a problémákról, melyek a kultúrformákban találják a megoldásukat. Mindazáltal értelme szerint a megoldás itt is ugyanaz, mert a szellemi és lelki embernek a problémái lényegükben ugyanazok, mint a szerves élet problémái. A probléma minden fölállítására itt is bizonyos lehetőségeket és határokat foglal magában; a formának itt is mindig megfelel valami lényeg, ahol egy problémát általánosan életszükségletnek érznek. Csupán, hogy itt a lényeg nem a tényre, hanem a követelményre vonatkozik. Míg az emberre vonatkozólag a természeti formák „adottságokat” jelentenek, addig a kultúrformák „föladatokat”. De mint ilyeneknek, ezeknek is minden véleménytől és önkénytől független értelmük van, mint azoknak; csak az teljesítheti és oldhatja meg őket, aki ezt az értelmüket fölfogta. Ezért a legszemélyesebb életkérdésekre is csak akkor lehet válaszolni, ha beláttuk ezeknek a személyfölötti jelentőségét, de akkor aztán minden esetben olyan választ tudunk adni, hogy az alapvető válasz már a helyes gyakorlati megoldás útját is megmutatja.

Különösen áll ez a házasságról. A házasságnak nem természeti törvény és nem is a sors az alapja; tisztán az elme által megteremtett valami, mely csak akkor lehet tiszta stílusú életforma, ha az öntudat bizonyos fokával jár együtt. Mégsem az önkény terméke, mert minden morális természeti nép vallja valamilyen formában a házasság eszméjét. Minél fejlettebb az erkölcsi öntudat, annál többet jelent; semmiféle nézet, sem gyakorlati csődötmondás, soha nem tudta aláásni a tekintélyét; és ahol az értelme teljesen megvalósul, ott bebizonyíthatóan a leggazdagabb önfejlődésre segíti azt az embert, akinek hivatása van erre. De a házasság époly

kevésbé üres forma, melyet tetszés szerinti tartalommal lehetne megtölteni: a fogalma egész határozott lehetőségeket és határokat zár magába; már eredetileg is egészen meghatározott értelme van. Jelen munkának az a célja, hogy ezt tudatossá tegye.

Mi a házasság? Elsősorban is nem az a magától értődőség, aminek a legtöbben fölfogják: nem minden szerelmi problematikának a megoldása, nem minden vágyódásnak a természet által akart teljesítése és pedig már csak azon okból sem, mert az ember sokkal bonyolultabb lény, hogysen valamennyi ösztöne erőszakolások nélkül közös nevezőre volna hozható. Mint erotikus lény, mindegyik ember már eredetileg poligám hajlamú és pedig a nő még határozottabban, mint a férfi, mert az erotikája nüanszyrozottabb; ennek belátására elegendő az a meggondolás, hogy a differenciált nő minden szerelmi hódításának a természeti célja csak kivételesen erotikus cél, mely már magában a hódítási játékban teljeseedik. Mint nemi lények, úgy a férfi, mint a nő, első és utolsó helyen mindig az utódokra gondolnak és sem az apa, de még kevésbé az igazi anya nem lát mást a partnerében, mint eszközt a cél eléréséhez; ezt bizonyítja az, hogy az összes primitív férfiak megvetik a nőket, valamint az a tipikus tapasztalat, hogy a nő mint anyaállat – és hányan vannak, akik semmi egyebek! – a férfiben egyrészt csak valami szükséges rosszat lát, másrészt a személytelen őrzőjét és ellátóját.

Ez a két meggondolás máris megmagyarázza, hogy a házasság miért teljesíti oly ritkán az egyetlenség tudatának követelményét, melynek alapján a kultúrnépeknél a legtöbb házaspár összerül. Mikor a házasságkötésnél a legtöbben úgy vélik, hogy reám nézve csakis ez a házastárs jöhet figyelembe, későbbben nagyon is gyakran kiderül, hogy az az „egyedül lehetséges” csak azért látszott ilyennek, mert a párosodási probléma mindenkinek – amint ez nem is lehet máskép – a maga személyes kieleződésében adódik; vagy pedig, hogy az egymásnak-teremttség nem volt tartós jellegű. Sajnos, ez nincs máskép: semmiféle házasság nem mond csütörtököt szabályszerűbben, mint az a házasság, melyet kizárólagosan személyes vonzalomból kötöttek, míg megfordítva, ez a vonzalom ott marad meg legtovább elevenen, ahol a szerelemből nem lett házasság. Ugyanebben az értelemben a feleség csak ritka, kivé-

teles esetekben vált be valaha is Szibillának vagy múzsának és a férj a női önfejlődés tartós előmozdítójának.

És evvel érintettük a harmadik és legfontosabb pontot, hogy a házasság miért nem a magától értődő teljesedése minden vágyódásnak: önállósága miatt az ember képtelen minden olyan közösségre, mely az önállóságát megszünteti. Az igaz, hogy az utolsó magánosságon túl ott van a lehetősége a tökéletes egységtudatnak. Azonban a metafizikai egység nem az, melyre az egyes ember gondol, aki vágyódik a maga elkülönültségétől megszabadulni. A tapasztalatilag adott egyes személy önmagának a legvégső fóruma, ezért lehetetlenség a magánosságnak az áttörése.

Nos, ebből a három meg gondolásból már megérthető, hogy a fejlett emberek között miért akad olyan kevés boldog házasság. Ha egy házasságot, mint ez a legtöbb esetben történik, csak erotikus, vagy nemzési szempontokból kötnek meg, vagy pedig csak a benső magánosság vágyából, ez csak ott nem vezet csalódásra, ahol az egyetlenség tudata csekély, az erotika fejletlen és a személyes tudat csak párosodási követelményeket tükröz.

És mégis, a minden korokban oly gyakori házassági boldogtalanság mégsem ártott semmit egyik nemzedék házassági ideáljának sem; az előbbi nemzedékek rossz tapasztalataiból minden új nemzedék csak azt a következtetést vonta le, hogy neki jobban kell csinálnia a dolgot. Ennélfogva a házasság tulajdonképeni értelme nem merülhet ki abban, amit nem ad, vagy csak tökéletlenül ad. Ugyanis, amit az ember mindig újból a feladatának érez, az époly bizonyosan megfelel az ő szellemi, lelki lényé szükségszerűségének, mint ahogy egy pusztá adottság is természeti szükségszerűséget jelent. A házasság problémája valóban más helyzetet kíván meg, mint az általában szokásos. A szerelem önmagában még nem ad értelmet a házasságnak; époly kevéssé az önfentartási és a szaporodási ösztön, mert fogalma szerint a házasság – az általában szokásos meghatározások ellenére is – mint azt mindenkinek a várakozása bizonyítja, nem csupán fajföntartási, hanem mindekelőtt személyes ügy; másrészt a legmélyebb és lényegében magános Én nem túr meg semmiféle közösséget. Továbbá a házasságot nem lehet úgy felfogni, hogy ez a férfinek és nőnek mint nemi

lényeknek a tartós életközössége, mint ahogy ez a fölfogás gyakorlatilag meg is szűnt ott, ahol poligámia uralkodott, akár a soknejűség értelmében, akár úgy, hogy meg volt engedve a válás és újra-házasodás. Ilyen körülmények között a házasság közösségi alakjának különleges és önálló értelmének kell lennie. Szerelem, szaporodási és önfentartási ösztön, csak tényezői lehetnek. Az Én magánosságának a házasságon belül alapvetően biztosítva kell lennie. A magasabb egységnek egy ilyen fajtája, mint alak, valóban elképzelhető: *pontosan megfelel egy elliptikus erőter képének*. Az elipszisnek két önálló gyújtópontja van, melyek sohasem olvadhatnak egymásba, melyeknek a sarki feszültségi viszonya sohasem szüntethető meg, máskülönben nem maradhat meg az erőter. Viszont másrésztől a két sarok feszültségi viszonya önálló egység is, mely egységet sem az egyes sarkok különleges tulajdonságaiból, sem más lehetséges vonatkozásaiból nem lehet levezetni. Nos, pontosan ugyanilyen önálló egységet jelent a házasság úgy az egyes házastársak fölött, mint az ő különleges ösztöneik fölött. A házasság formai szempontból a valóságnak egy önálló kategóriája, mely a kanti értelemben (vagyis függetlenül minden tapasztalattól) apriori érvényes. Akárhogyan keletkezett is egy házassági viszony, ha már egyszer megvan, akkor megfelel az elliptikus erőter képének. A házasságban a nemi-, szaporodási-, gazdasági-, társadalmi-, személyi és sois-közösségek különleges új értelmet nyernek: Hogy ezt az értelmet nemcsak mindenütt gondolják – különben nem volna minden normális fiatal embernek a házassága ideális – hanem hogy ez valóban megvan és működik is minden házassági viszonynál, ezt már maga az a tapasztalat is bizonyítja, hogy \$ az értelem a házastársakat nagyon megváltoztatja és pedig egészen más módon, mint bármely más érdekközösség. Új tulajdonságok merülnek föl, új dominánsok határozzák meg a személyes életet és ami a legjelentősebb: azok a motívumok, melyek a házasságot létrehozták, csakhamar Irrattérbe szorulnak. Még olyan nagy és tartós szerelem mellett is a nemi közösség csakhamar másodrendű szerepet játszik – mint ahogy a házasságon kívüli viszonyok legfőbb hátránya ennek a hangsúlyozottsága – a szubjektív boldogság-igény is veszít a döntő erejéből. Ehelyett a sorsközösség benső

kötélékeket teremt meg, melyek minden nem felületes ember számára többet jelentenek, mint mindenféle szenvedély és mindenféle önző boldogság, mert azokban jelentkeznek az emberi lény mélyebben gyökerező lehetőségei és szükségletei. Ez a különleges közösségi tudat pedig közvetlen alkotása a házassági viszonyoknak, mint ilyeneknek, mint ahogy különösen a házasság példáján mutatkozik az is, hogy az értelem teremt meg a tényállást és nem megfordítva. A házastársaknak megbizonyítható megváltozása és alkalmazkodása sohasem terjed az egyéni magig – innen ered a tipikus réveil de la veuve, mely hevességében gyakran a réveil du lion-hoz hasonlítható, az azelőtt a férjében egészen felolvadó özvegy visszaütése nemének eredeti típusára – sőt inkább azon alapul, hogy a két házastárs annál inkább testesíti meg épen ennek a közösségnek a szellemét, minél tovább tart a házassági közösség. Ugyanígy az aggregénynek és az aggszűznek a kiesési típusa sokkal inkább a házasság által megteremtett lelki valóság hiányának, mint a hiányzó erotikus és generatív tapasztalásnak a kifejezése. Lett légyen ez akármilyen bőséges, a kiesési típus mégis mindenütt létrejön, ahol a fent szemlélt közösségi tudat fejletlen maradt, mint ahogy megfordítva, kedvező szellemi és lelki föltételek között a nő lelki típusa egyenesen manage blane-ká nőhet ki. Már ez a néhány példa is bizonyítja azt a tényt, hogy a házasságnál az első és legfontosabb dolog ama bizonyos feszültségi állapot. Ez a szuggesztív befolyásolás révén úgy lelki, mint szellemi és fizikai szempontból teremtő hatással van és új, magának megfelelő valóságot teremt.

Azonban az épen leírt különleges állapot, melyet a természet nem ismer, mely az egyes embernek a maga önzése szempontjából sokkal inkább megkötöttséget, mint kielégülést jelent, hogyan tekinthető ideálnak olyan mértékben, hogy minden etika megkívánja és minden vallás a szentség jellegével ruhazza föl!

Az ember nemcsak egyedül való személyiség, hanem *elsősorban faji lény, társadalmi lény*, része a világegyetemnek. Ezt a tényt nehéz fölérni avval az ésszel, melynek előföltételei az egyénben vannak adva. A közösség érzete megelőzi az öntudatosságot. Az egyénentúlinak elsődleges realitásában gyökerezik minden vallás, minden etika, általában minden szellemi-lelki célkitűzés; az összes

ideálok, melyek voltaképen semmi egyebek, mint a belső valóság érzéki képei, azt mutatják, hogy az egyedüliségen túl is van valami. Hogy ennél valami igazi valóságról van szó, ez mindannyiszor bebizonyosodik a figyelembenemvételének gyakorlati következményeiben, melyek közül itt különösen arra utalunk, hogy a közösségi érzetnek visszafejlődése és a benső izolálás olyan megbetegedést vonnak maguk után, mely a közösségi érzet újjáélesztésével gyógyítható! így a tapasztalati Énhez lényegileg hozzátartozik a Te. Már most ebben a legtágabb értelemben vett Én-és-Te feszültségnek az ősfarmáját adja meg a házasság. Ebben szakadatlan szintézisben vannak a kozmikus kötöttség és a személyes szabadság, amelyik maga jelöli ki a föladatait. Ebben olvad össze a tények világa az értékek világával. Persze a házasság szintézise nem az egyedüli, melyben ez az utóbbi sikerül. Akinek a lénye kinőtt a nemi kötöttségből, akinek az öntudata metafizikai egységet tükröz, aki túl van az önzésen, az talán megtalálhatja a kosmosban való igazi helyét mint külsőleg izoláltan maradó is. A legtöbb embernél az élethez való akarat a természet értelmében uralkodik. Mindezek számára a házasság a tökéletesedésnek a lehető legjobb útját jelenti. Ezek a maguk ösztönösséget a szellemiségükkel a házasságban olvaszthatják össze leginkább magasabb egységgé. Miért ne lenne itt a házasság teljesezése általában egy magasabbrendű teljesezést Minden részlet a házasságban kapja meg a mélyebb összefüggést és teljes, vagyis úgy a személyes, mint a kozmikus értelmét. A hinduknál *ezért* vallásos kötelesség a házasság; *ezért* lát a kínai, akinek olyan erős érzéke van a kozmikus összefüggések iránt, emberhez nem méltó állapotot a házasságtalanságban. *Ezért* tekinti a keresztény vallás szentségnek a házasságot és *ezért* tekintik a házasságon kívüli nemi közösséget erkölcstelennek. A dolog élettani része etikailag közömbös. Azonban az emberség teljesezése mindenesetre megkívánja, hogy minden külön ösztön a kozmikus összefüggésbe való helyes beilleszkedéssel élje ki magát; a hangsúlyozás eltolódása, vagy ettől a kozmikus összefüggéstől való elszakadás épen a legszebbet alakítja át közvetlenül a legcsúnyábbá, mint ez félelmetes világossággal mutatkozik a szerelemnél. Bizonyára ebből a szempontból érthető meg, hogy nemzedékről-nemze-

dékre, személyes boldogtalanságok és csalódások ellenére is, a fiataloknak még mindig a házasságot mondják a boldogság panaceájának; hogy a kerítő anyák gyermekeik előrelátható boldogtalanságát semmibe sem veszik avval a paranccsal szemben, hogy megházasítsák őket: a házasságnak meg *kell* lennie. A cél szentesíti az eszközt. Egy bölcs asszony egyszer nagyon mellette volt egy házasságnak, melynek én rossz véget jósoltam és nevetve azt mondta: Hát akkor boldogtalanok lesznek és az is valami. Az oktalanok ugyanígy cselekednek, csupán az igazság bátorsága nélkül.

Evvel mindenekelőtt egy rendkívül fontos dolgot állapítottunk meg; hogy a házasságot, mint a boldogságprobléma megoldását, már eleve félreértik. A boldog házasság, abban az önző értelemben, amilyenek a szerelmesek remélik, éppen olyan ritka mint ahogyan a szerelem gyermekei minden előítélet ellenére, szükségképpen jól sikerülnek. A házassággal nem végződnek, hanem vele megkezdődnek az élet tulajdonképeni nehézségei és mivel az életnek tudatos vállalása mindenképpen szenvedésnek a vállalását jelenti, így alapvetően világos, hogy a jegyesek önző boldogságvárosának a természetnek schoppenhaueri értelmű ravaszságán kell alapulnia. Éhez járul az a különös körülmény, hogy a teljesedés megszünteti az őt követelő vágyódást – hiszen a házasságban tulajdonképen csak a jegyesi boldogság állapota amortizálódik, mely a „még nem” éltető feszültségén alapul –, evvel mindenkinek egyszer mindenkorra tisztában kellene lennie. Akkor azonban megérett arra a kibékítő megismerésre is, hogy a boldogság, mint ilyen, nem is lehet probléma, Boldogságérzet teljesedésből keletkezik; ennek az értelmét azonban sohasem lehet meghatározni bizonyos előfeltételek nélkül. Van szerelmi boldogság, anyai boldogság, az alkotás boldogsága és sok másféle boldogság. Hogy ezeket megéljük, közvetlenül szem előtt kell tartani a dolgot magát; a boldogság aztán magától adódik, mint a teljesedett értelem következménye. Ebből lesz világossá, hogy függetlenül az előbb mondottak igazságától, miért van specifikus házassági boldogság. A legalsóbb fokán ez biztosított routint jelent. A természet mint ilyen rutinírozott és azonfölül az ember, mint Dosztojevszky tanítja, az egyetlen állat, amelyik mindent megszokik; ezért ezen a síkon egyálta-

Ián nem létezik a kielégített lét lehetetlensége. Ha nem állítanak föl egy problémát, akkor az nem is létezik. Sőt még rabszolga sem morgott sohasem olyan sors miatt, melyet jogosnak tekintett. Így' a primitív emberek házasságai, ha, ezekben csak a természeti ösztönök teljeseznek, ritkán boldogtalanok, akármilyenek legyenek is a különös körülmények. És azok az ösztönök csak kivételesen nem a házasságban teljeseznek, amiért is házasságszerű dolog már az állatoknál előfordul. Épen ezért normális viszonyok között, ahol a típus uralkodik, azok a házasságok, melyeket bölcs rokonok közvetítettek, akik minden nem egyéni és egyénfölötti szempontra is figyelemmel voltak, gyakran boldogabbak, mint a szerelmi házasságok, ha ugyan a szerelem nem éppen ennek a típusnak a kifejezője^ És ebben az esetben a személyes vonzalom gyakrabban ébred föl utólag. Ellenben az egyénítettséggel magasabb foka mellett a házassági boldogság már csak a házasság értelmének a megértése mellett lehetséges és arra irányuló jóakarattal, hogy ez az értelem teljesejék, mert minden nem ennek az értelemnek megfelelő kérdésföltevésnél a boldogságválasznak negatívnek kell lennie. Hogy a nemöntudatos és az ösztönei által vezetett ifjúságnak megkönnyítés a megfelelő önlegyőzést és hogy az önzésnek a tudatosan érzett csalódását a minimumra korlátozzák, a régebbi idők bölcsei a házasságot, mint természeti formát, ezért ruházták föl oly sok, nehezen megérthető metafizikával. Ugyanezt a célt követi minden házassági és szülői kötelesség-etika, amelyik azt állítja, hogy kötelességteljesítés és boldogság szükségképpen egybe esnek. Minden kezdet nehéz. Sőt a mézesheteknek a fiatal házások által ösztönszerűen támogatott boldogság-presztízse elsősorban annak a bölcs vágnak a gyermeke, hogy avval a szuggesztívóval, hogy ennek *kell* az élet legszébb korának lennie, a fiatal párt mindaddig megóvják a valóság megismerésétől, amíg a lelkek erre meg nem értek. Mert a házasság mindenekelőtt magára vállalt felelősség. Már pedig ez az egyetlen dolog, amiről az ösztön tudni sem akar.

Most aztán világos, hogy a kezdet nehézségei miért nem maradnak meg az állandóan boldog házaspárnak az emlékezetében, mint ahogy az igazi anya is elfelejti a gyermekágy fájdalmait. Most már világos, hogy azok a gondok és nehézségek, melyek a

felelősségből adódnak és amelyek az életboldogsággal, melyről a mese beszél, olyan kiáltó ellentétben állanak, miért nem áshattak sohasem alá igazi házassági boldogságot: ugyanis ha fölfogták igazi értelmét, akkor ez lehetővé teszi a földi létnek egyáltalán elgondolható legmagasabb teljeseését. *Mert a házasság teljeseése és vele a boldogsága magában foglalja az életszenvedés vállalását is. Ennek új, mélyebb értelmet ad.* Tulajdonképpen ez küzd csak igazán a szenvedés ellen. *Mert a tudatos embert ez emeli föl arra az egyetlen síkra, melyre az élet egyenlete följuthat.* Élet és szenvedés annyiban egyek, mert levés egyidejű elmúlás nélkül lehetetlen és harmónia is csak mint a disszonanciáktól való megváltás van harmonikus hatással. Ha tehát az ember élni akar, akkor szenvedni is kell akarnia; ha csupán öröme és boldogságra törekszik a szokásos értelemben, akkor csak részleges teljeseést akar és hogy ez nem felel meg az élet értelmének, azt bizonyítja az a sekélyességi érzés is, mely kikerülhetetlenül követ minden tisztán önző kielégítést. Csak az igazodik az élet valóságos értelméhez, aki már eleve magára veszi az életszenvedést. Ennek számára aztán az öröm és a szenvedés ugyanolyan értelemben jelentenek pozitívumot, mint amilyenben a melódia az egyes hangok születésének és meghalásának a túlvilága. Az ilyen ember számára az élet semmiféle boldogtalanság mellett sem veszíti el az értelmét. Az úgynevezett boldog házasságban tehát a boldogság problémája nem oldódik meg a szokásos értelemben, hanem tulajdonképpen csak eltűntetődik. Eltűntetődik annyiban, mert akceptálódik benne az élet tragikumuma.

Most pedig érettekké váltunk egy további, eleinte paradox hangzású igaziságra: a házassági állapot már eleve sem boldog, hanem tragikus állapot. Tragikusnak nevezzük azt a konfliktust, melynek nincs elgondolható megoldása. Minden tudatos élet annyiban tragikus, amennyiben az egész folyamata meglevő egyensúly megzavarásán és elrombolásán alapul, továbbá ebből keletkező folyton új feszültségeken. Lehetetlen élni annak a banális ténynek a tudata nélkül, hogy minden élő lény szükségképpen a többiek rovására él. Ha azonban az életet a szolidaritás másik dimenziójában szemléljük, amelyben minden egyes lény szükségképpen éppúgy a többiekért él, éppúgy mint a létért való küzdelemben a többiek

rovására, akkor ugyanez a tragikum abban nyilvánul meg, hogy ez az *egymásért* sohasem vezet ahhoz az egységhez, melyet a szerelem megkíván. A tragikum eme fajtájának csupán ősalakja a házasság. Emlékezzünk csak a házasság formális meghatározására: a házasság megoldhatatlan feszültségi viszony, melynek lényege a kapott feszültséggel áll vagy bukik. A férfi és a nő, akik akár mint egyének, akár mint típusok alapvetően különböznek, a házasságban föloldhatatlan, távolságokkal elválasztott életegységet képeznek. Azonban minden ösztön önmagában is igyekszik a távolságot megszüntetni. A szerelem megkívánja az összeolvadást, az egymásban-feloldódást, a fizikai egyesüléstől a testi-szellemi megértésig; a hatalmi ösztön, akár aktív, akár passzív, megkívánja, hogy az egyik leigázza a másikat, a boldogságkívánás pedig békét óhajt, mint a feszültség megszűnését. Mindezek a problémák megoldhatatlanok, mert a házasság a megnemoldásukkal és megoldhatatlanságukkal áll vagy bukik; az ellipszis sohasem válhat körre. Az a vágy, mely a feszültség megszűnését kívánja, közvetlen halálvágyódás. Minden magasabb élet meg nem szűnt feszültségeken alapul. És evvel annál tragikusabb jelleget ölt, minél magasabbra emelkedik. A nemek feszültsége a magasabbrendű állatoknál az elvégzett párosodással szubjektíve elintéződik – az embernél ellenben örökös; a férfi és a nő örökre hiába igyekeznek egymást megérteni. Ennek a szimbóluma már az állandó nemi érintkezés is, ami, ha nem hajlammal felel meg, házassági kötelességként szerepel, teljesen függetlenül az utódok szempontjától, valamint az a tény, hogy primitív házastársak a jelenetekben és veszekedésekben nem látják a boldogságuk sérelmét – sőt ezeket, miután a feszültség meg nem szüntethető, ártatlan biztonsági szelepeknek tekintik. Éppen olyan alapvetően megoldhatatlan minden házastársnak a konfliktusa aközött, amivel magának és aközött, amivel házastársának és gyermekeinek tartozik; teljesen megoldhatatlan a konfliktus a személyes törekvés és a közösség követelménye között; mert végső elemzésben minden egyes személy teljesen magánvaló. Azonban a házasság tulajdonképeni értelme éppen két magánvaló lény egymáshozkötöttségének a paradoxijában van adva. A házasságban lesz tudatossá minden emberi életnek mint személyes prob-

lémának a lényeges tragikumja. Mint problémának abban az értelemben, hogy meg nem szüntethető. Nos, a megnevezhetőségnek avval a fölismerésével, tehát az elfogadott tragikummal kezdődik csak az emberi élet, amennyiben ez magasabbrendű, mint a növénynek, vagy az állatnak az élete. És csak most lesz teljesen világossá, hogy a tökéletes házasság mennyiben jelenti az embernek a legmagasabb értelmi teljese­dést. Benne lesz tudatossá a tragikus feszültség, vagy fogadtatik el alapnak ösztönszerűen. Az egyes ember így illeszkedik be már eleve is helyesen a világ- értelemben. Így aztán a szenvedés nem kevésbé jelenthet boldogságot, mint a kielégülés; így fogadhatja örömteljes igenlés a legvadabb fájdalmat is, ha fölismerik róla, hogy ez csupán az ember rendeltetésének a teljese­dése. Így lesz az alkotó hatású felelősség minden boldogságtörekvés végső céljává.

És most már megértjük azt is, hogy a házassági problémát miért lehet csakis a legmagasabb kifejezésében az értelmének megfelelően fölfogni és miért oldhatják meg csak a nagyon fejlett emberek: a házasság a maga igazi értelmében az a házassági közösség, amelyik a maga tragikus értelmét realizálja. A férfi és a nő közötti közösség minden olyan alakjánál, melyre ez nem érvényes, vagy előfokozatokról vagy visszaesésekről van szó. Ebben a keretben természetesen könnyű banális kielégülést találni; sem a káposztafej, sem a tehén mitsem tudnak a tragikumról. Viszont mindenki érzi, még a legprimitívebb ember is, hogy a házasság csak a tragikus fokon kezdi teljesíteni az értelmét. Valamennyi házasság, melyet emberek valaha mintaképnek tekintettek, örömmel elviselt nagy és súlyos sorsnak a példája volt.

Ugyanis házassági boldogságról nem lehet az értelmének megfelelően beszélni mindaddig, amíg ezt valami boldogtalanság veszélyezteti. Ebből aztán sok mindent meg lehet magyarázni. Először is azt, hogy a gazdasági közösség a helyes munka- és felelősségmegosztás alapján a fejlődés alsóbb fokán miért volt mindig az egyetlen megbízható alapja a házassági boldogságnak. Másodszor, hogy a házasesletnek általánosan elismert mintaképei, empirikusan tekintve őket, miért jelentik mindig a rangházasságnak a legmagasabb kifejezését (rangházasságon értem, az eredeti és igazi értel-

mének megfelelően, egy bizonyos kultúrfok ethosának a képviselőjét, egy bizonyos „rangot” a kozmoszban, amiből másodlagosan adódnak a mindenkor megengedett párválasztásnak a határai; a vérkérdés itt csak azért szól bele döntően a dologba, mert a házassági állapotnak, ellentétben a szerzetesi állapottal, a vérnek a szellemi ideál bizonyos nivóján való megörökítése a föladata), csakis az emberiség magaslatain lehetett eddig némileg is megvalósítani egyáltalán a házasság értelmét. Ugyanis ennek a megvalósításnak előfeltétele az egyes ösztönök fölött való uralkodás és az akarása valamennyi tényező összhangjának, melyeken a házassági viszony fölépül. Ebből a meggondolásból egyebek között az is kiderül, hogy nem a magas, hanem az alacsony nivónak a jele, ha a házasságot csupán egy szenvedélynek engedve kötik meg, vagy bontják föl. A házasság lényege a felelősség.

A fenti meggondolások harmadszor és mindenekelőtt érthetődé teszik, hogy miért árt a házassági boldogság alsóbb fokon annak az embernek, aki máskülönben magasabb fokot ért el. A burzsoá boldogság jóllakottsága ma minden fejlett és törekvő fiatal emberben csak undort vált ki, mint ahogy a házassági berendezéssel szemben való ellenségeskedés főleg onnan ered, hogy a lényegét evvel a bizonyos jelenséggel azonosítják. Valójában a magasabbrendű ember sohasem lehet jóllakott és nem is szabad annak lennie, mert az értéke éppen törekvésének a határtalanságán alapul. Jóllakottság csakis ott lehetséges, ahol ez a helyét átadta valamilyen rutinnak. Ez pedig annál jobban leránt, minél magasabbak voltak egy embernek a lehetőségei. Így a tudatos szellemű nő nem aláztosan működik, mint pusztá nemi lény, vagy anyaállat a primitív nő módjára, hanem ellenkezve, a férfi pedig, aki egészben fölolvad a párosodási életben, megvetőleg. És evvel mérhető meg a romboló hatása is annak a keresztény fölfogásnak, mely a megházasodottságban, mint pusztá tényben, az ideál teljeseését látja. A házasság, mint az állati jóllakottság törvényesítése, tulajdonképpen ellentmondás. Ez az ideál méltatlan az emberhez; ahol ezt vallják, ott ennek lealacsonyítóbb hatása van, mint akármilyen Astartekultusznak. A házasság éppen azért a legáltalánosabb ideálja az emberiségnek, mert helyesen fölfogva és megvalósítva, kizárja az ala-

csonyabb nívón való kielégülést és éppen evvel teremt meg egy magasabb nívót; az értelme nem a feszültség csökkentése, hanem ennek a fokozása. Innen van, hogy boldogtalanul házasodottak a lelkükben ritkábban károsodnak, mint olyanok, akiket a házasság kielégít. A házassági boldogtalanság nemcsak pozitívebben hat az önfejlődésre, mint az élményhiány okozta szenvedésnélküliség, hanem inkább vezet el a belső boldogsághoz, ami szükségszerű következménye az igazi teljesedésnek, mint bármely nem életfokozó harmónia. Evvel természetesen nem állítom azt, hogy azokat a házasságokat, melyekben egyik rész felőrli a másikat, valamiképen is pozitíven kellene értékelnünk. Kizárólag csak az előmozdító szenvedésekről beszélek. Annyi azonban minden ellenvetés mellett is igaz marad: Nagyon kevesen bírják el a nagyon is boldog életkörülményeket; a legtöbben eltompulnak bennük. Ugyanígy az élet csak ott érződik életnek, ahol teremtő működésben van; így azok a kívülállók szempontjából különösen „boldogok”, ha semmiféle gondjaik nincsenek, rendesen a legkevésbé kielégültek. A meglevő állapotot mint ilyet az ember nem veszi észre; csak a problémákat érzi, melyek belőle adódnak. Ezért emberi ősjelenség az akarát a merészséghez, a kockázathoz. A szegény gazdagságra törekszik, az ismeretlen elismerésre, nem ezekért magukért, hanem mert túl akar jutni az állapotán. Éppen ezért irigyli a gazdag oly gyakran a szegényt. Éppen ezért törekszik a leány kifelé a szülői ház biztonságából; lelke mélyén az ellentétét akarja annak, ami a szülői gondoskodás szempontjából az ideál; a házasságban ösztönszerűleg is éppen a merészséget igenli. Mert Nietschének igaza van, mikor az emberi életet nem statikailag, hanem csakis dinamikailag meghatározottnak mondja, mint akaratot a többélethez, vagyis a fejlődéshez. Az ember szabad akar lenni, nem azért hogy megszabaduljon a fáradságtól, hanem hogy belsőleg növekedjék. Így a házasság feszültségi állapotát is nagyon mélyen igenli, mert ez lehetővé teszi az újjá-válást és a növekedést. A fizikai síkon érvényes ez a gyermek alakjában. A szellemi-lelki síkon abban az értelemben, hogy a teljes élet-igény teljesedésénél, amivel a házasság szolgál, a házastársak bensőleg növekednek. Nemcsak hogy a szülőket éppen annyira megnevelik a gyermekek, mint amennyire áll ennek a meg-

fordítottja – hanem a házassági feszültségi viszony természetében van adva, mint két növekedésre képes lény közötti viszonyban, hogy a megoldás utáni vágy abban szublimálódik, hogy az egyik a másikat magához emelni akarja, vagy általa fölemeltetni akar. Innen van a férfi kiirthatatlan fölnézése az örök-nőieshez; innen van minden nőnek az a szükséglete, hogy a szeretett férfit tisztelje. Ugyanis az egyes ember szempontjából a házasság legmélyebb értelme épen az emelkedés. Amiből aztán végérvényesen világossá lesz, milyen értelmetlen dolog a házasságot biztos kikötőnek elképzelni, amilyen minden házasság-valóság, mely a jóllakottság jegyében áll.

Mielőtt tovább mennénk, foglaljuk most össze röviden az eddigi eredményeket amennyiben néhány pont jobb megvilágításának céljaira egy kissé másképen helyezzük el a lámpákat. A házasság *nem* elsősorban erotikus közösség. Ha a puszta szó a legtöbb óvilági embernél mégis ezt és csakis ezt a képzetet váltja ki, úgy ennek az az oka, hogy az ő nemtudatos énje a kereszténység átöröklés alapján a házasság értelmét reflektorikusan úgy fogja föl, mint máskülönben bűnös vágyak lehetséges legitim teljeseését; az ebből a szempontból elfogulatlan népekre és korokra ez nem volt és most sem érvényes. Bizonyos, hogy az erotikum minden pszicho-fizikai szervezetben egyik legelső helyet foglalja el, azonban az erotikus teljesedés normálisan csak bizonyos életfázisoknak és ezeken túl csak kevés és nem éppen legértékesebb típusnak jelenti az élet értelmének alfáját és ómegáját. Ebben az összefüggésben gondoljunk csak arra, hogy a szerelemnek általában csak a nyugati-keresztény kultúrkörben tulajdonítanak döntő jelentőséget.

De még a gyermek sem a tulajdonképeni értelme a házasságnak, amint azt csakis a tudatos szellemű értheti meg. A gyermek csupán a célja a szaporodási ösztönnek, tehát a párosodásnak és nincs fölébredt ember, aki bensőleg evvel egynek érezné magát. Kizárólag csak a maga egyetlen lényével érzi magát azonosnak; tehát az ő számára a házasságnak is személyes ügynek kell lennie, hogy ezt teljesevésnek ismerje el. Itt különösen világossá lesz,

hogy mennyire félreérthető minden olyan fölfogás, mely a „természetesben” mint ilyenben látja a mintaképet, A természet az *alapja* az emberi életnek; ezért nem szabad figyelmen kívül hagyni ennek a követelményeit. Azonban a tulajdonképeni emberi mindenütt csak e fölött kezdődik; a természet rendje sohasem jelent többet az ember számára, mint eszközt a magasabb értelmi megvalósuláshoz. A legvilágosabban mutatkozik ez éppen a szaporodásnál, mint a már eleve legtermészetibb valaminél. A természet csak a faj fentartásáról tud, de nem ismer sem haladást, sem emelkedést. Ám a faj fentartásánál az emberi alap gondolat a *tenyészet*, vagyis az eredetinek megnevesítése és továbbfejlesztése. Ennek azonban nem a természeti ösztön, hanem szellemi motívumok uralkodása az előfeltétele és már pusztán ez a fajföntartástól független problémává teszi a házasságot: csak bizonyos szellemi-lelki atmoszférában lesz több az emberből, mint amennyivé az életfolyamatai tennék. A kultúra síkján a tradíció tulajdonképen ugyanazt jelenti, mint a vératvitel a természet síkján.

Ezekből a megfontolásokból kikerülhetetlenül következik, hogy a házasságoknál értelmetlenség nélkül egyáltalán nem lehet figyelmen kívül hagyni azokat a túlvilági-természetes motívumokat, melyeket az etika és a vallás kezdettől fogva lényegeseknek ismertek el. Ennél a túlvilági-természetesnél nem valami utólagosról, vagy mesterségesen ráakottról, hanem a lényegéhez tartozóról van szó. A vallásnak és az etikának tehát alapvetően igazuk van. De ezen a helyen ne foglalkozzunk a részletekkel. Ha azonban az értelmük szerint megvizsgáljuk a hagyományos képzeteket, előírásokat és magyarázatokat, akkor azt találjuk, hogy ezek együttesen és külön-külön azt akarják elméletileg kifejezésre juttatni és gyakorlatilag érvényesíteni, amit mi ismertünk föl lényegesnek a házasságban: hogy ez önálló kategória a faji és nemi közösségen fölül, s hogy a kozmikus mellett egy metafizikai-egyéni értelme is van, melynek realizálása a végső célja a házasságnak. Valójában a házasság értelmét már a legrégebb korok helyesen fogták föl. Ennek megfelelően az összes hagyományos ősparancsok érvényesek az értelem szempontjából megítélve. Ezek közül az első a házastársak egyenrangúságára vonatkozik. Egy bipoláris viszony tisztán for-

mai szempontból nézve csak a pólusok nívóegyenlősége mellett tartható; nívóegyenlőtlenség esetén kiegyenlítődésnek kell végbemenie az alacsonyabb szintű pólus síkja felé. Mivel pedig mindég tenyésztés célja a fejlődés, így az utódok szempontjából az egyenrangúság teremti csak meg igazán az alapozó föltételét az eredményes házasságkötésnek. Így a szellem tudatossá vált emberiség kétségtelenül még szigor abban fogja venni ezt a követelményt: persze nem a név és állás sematikus értelmében, ami gyakran kiáltó ellentétben van a valóságos egyenrangúsággal. Hanem ezt a valóságos egyenrangúságot annál inkább szellemi-lelki koordinátákra fogják vonatkoztatni, minél magasabbra emelkedik az emberiség.

A második parancs az egynejűségre vonatkozik. Egy bipoláris feszültségi viszonynál csakis két ember állhat szemben egymással. Egy poligám házassági viszony, tisztán fogalmi szempontból tekintve, elgondolhatatlan; gyakorlatilag pedig megvalósíthatatlan, mert épen az, amit a házasság jelent, a háremben nem keletkezhetik. A hárem, a férfi szempontjából tekintve, a mindenkori körülmények szerint sokszorozott viszonyt, költőintézetet, vagy magánbordélyházat jelent; a nő szempontjából viszont valami olyanfélét, mint az amazonok állama. A nők mindkét esetben külön birodalmat alkotnak, tulajdonképen mind a kettőben ők uralkodnak, ha kifelé még oly gyengéknek látszanak is. Ennek megfelelően egyes háremnők, amint ezt a körülmények megengedik, meglepően gyorsan magas egyéni fejlődési fokot érnek el és mint a tapasztalás mutatja, nagyon könnyen megtalálják az utat az emancipált modern nő állapotához.

A harmadik parancs a házasság fölbonthatatlanságára vonatkozik. Ha egy viszony lényegét két pólusnak térben és időben való felbonthatatlan egysége teszi, akkor a válás a maga legsajátlagosabb fogalmának mond ellen. Az bizonyos, hogy gyakorlatilag ez a parancs mind nehezebben érvényesíthető. De nem azért, mert ez értelmetlen volna, hanem mert bonyolult viszonyok között mind nehezebben sikerült realizálni egy házasságot, amelyik megérdemelte a nevét. Ha tehát minden méltányosan gondolkodó embernek meg kell engednie, hogy egy rossz házasság modern tudatossága mellett gyakran a válás jelenti a kisebbik rosszat, úgy épen azért

minden könnyelmű szabadosságot annál élesebben el kell ítélnie és ugyanezen értelemben erkölcstelenségszámba kellene mennie annak, ha a hamis férfi vagy a hamis nő házasságra lép, mint ahogy eddig erkölcstelenségek tartották a házasságonkízüli szerelmet. Mert az a lehetőség, hogy valaki minden évben újból elválhat, alapvetőben szétrombolja a házasságot, mint akár a leggyakoribb házasságtörés, mert ez a házassági viszonyt, mint olyat, egyáltalán nem is érinti, csak néhány tényezője ellen vétkezik; míg amaz egyeseken a fa gyökerébe vágja bele a fejszét. A pólusok változásánál tartós feszültség az ilyenek között sem nem keletkezik, sem meg nem maradhat. Ennek megfelelően az amerikai nők, akikre e jellemzés vonatkozik, amazonok vagy hetárak típusainak tekintendők, a megfelelő férfiak pedig mint férjek annyira el vannak nyomva, mint az máskülönbben csak többférjű közösségekben fordul elő. Itt különösen világosan látható, hogy egy bonyolult vonatkozás egyik tényezőjének – az Egyesült Államokban a „morálnak” – a túlságos hangsúlyozása, az egésznek az egyensúlyát fölborítja. Okos módon házassági hűtlenségnek csakis a házasság sajátos értelmével szemben elkövetett vétket lehetne tekinteni. Evvel nem mondunk semmit annak a javára, amit közönségesen mint hűtlenséget szoktak elítélni. Ennek a bűnössége azonban nem jelent a házassági viszonytal szemben való bűnösséget. Szétrombolhat egy erotikus viszonyt, veszélyeztetheti a fajt, árulást jelenthet egy másik emberrel vagy önmagával szemben: a házasságot mint ilyet nem veszélyezteti. Mint ahogy gyakori volt minden korban és soha egyik sem tekintette a házasság veszélyeztetésének, akármilyen erős megelőző vagy elijesztő rendszabályokat alkalmaztak is. Ellenben a könnyű válási lehetőség valóban veszélyezteti a házasságot.

A házasságnál tehát – hogy a tényállást egyszer már egy gyakori teológiai félreértéssel ellentétben formulázzuk – nem a gyenge és vétkes húsnak tett koncesszióról van szó, hanem a legmagasabb érzéki megvalósulás eszközéről; amiből adódik az a jövőre vonatkozó prognózis, hogy a házasság nemhogy „meghalt” dologgá válnék, hanem a továbbfejlődéssel nagyon sokat fog nyerni a jelentőségében. Nem elsősorban azért, mert a továbbfejlődés individualizálással jár, ez pedig az általánosnak a határo-

zotra való növekvő rögzítésével, hanem mert a házasság lényegét megkülönböztetésül a nemi és faji közösségtől mindinkább mint személyesen döntő momentumot fogják föl és ugyanakkor fokozódni fog az a képesség is, hogy ezt a különleges közösségi formát az értelmének megfelelően dolgozzák ki. Ahol a fejlődés másképen folyik le, mint a mai Oroszországban, ott netu megy végbe a házasság reformja, hanem tagadják magát a házassági vonatkozást és ennek a helyébe valami lényegesen más fog lépni. Napjaink igazi reformtörekvései nem veszélyeztetik a házasságot, hanem éppen ellenkezőleg, az arra vezető utat mutatják meg hogy ennek az igazi értelmé az eddiginél jobban valószínűbbé tegyék meg. Minden szellemiség az eredeti szellemlétküliségből nő ki; lassan emancipálódik és csak a fejlődés végén látjuk világosan, hogy mi volt az eredeti cél. Mert az elszellemiesítéshez vezető normális út nem a természetből indul ki; ebben van a nagy tévedése minden olyan tanításnak, amelyik a szerzetesben látja az ideális embert. Ameddig emberek vannak, ezeknek születniök és nevelődniök kell. Ameddig emberek vannak, a polarizálás lesz minden emelkedésnek az útja és a férfi és nő közötti polarizál ás marad a minden tekintetben legtermékenyebb. Ameddig emberek vannak, addig az Énnek tipikus módon külsőleg is egy Te-hez kell kötődnie, hogy a személyes tökéletesedését elérhesse. Ami megváltozhatik és meg is kell változnia, az mindig csak a következő: a természetnek öncéliből mindinkább a szellem megvalósító eszközévé kell válnia.

Most már annyira jutottunk, hogy megközelíthetjük azt a gyakorlati problémát, mellyel a házasság minden egyes esetben szolgál. A házasságnál, amint láttuk, nem valami egyszersmindenkorra meglevő állapotról van szó, melyhez az egyes embernek egyszerűen csak alkalmazkodnia kellene, hanem egy mindig újonnan teljesítendő föladatról. Mert a házasság nem valami természeti alak, amelyik magától valósul meg, hanem olyan kultúralak, melynek magában is megálló értelmét csak az ember valósíthatja meg. Már ebből is következik, hogy ez az értelem minden különleges esetben külön kifejezést kíván meg. A magán valóssági jellege azoknak a különleges feladatoknak, melyekkel mindenki szemben találja

magát, csak akkor lesz teljesen világos, ha emlékezünk arra, hogy mit jelent a házasság formai szempontból, t. i. egy meg nem szüntethető bipoláris feszültségi viszonyt: az alapvetően azonos feszültségnek a megvalósítására, a sarkok tulajdonságai szerint különleges föltételekre van szükség; a kérdéses magasabbrendű egységet nem valósíthatják meg tetszés szerinti tényezők. Hogy a végső kérdést tárgyaljuk először: kezdetleges viszonyok között a helyes párválasztás problémáját nem nehéz megoldani: minél közelebb állanak az emberek a természethez annál kisebb jelentőségű az ő különvalóságuk és annál könnyebben megy minden „magától”, mert az ösztönszerű egyoldalúbb és céltudatosabb is. Itt majdnem mindenki páruul választhat mindenkire, ha a típusban megegyeznek és a megházasodottsághoz alig kell valami művészet. Ebből magyarázható többek között a kultúremler számára megérthetetlen boldogsága az olyan házasságoknak, melyeknél a férfi brutális erőszakember, a nő pedig semmi egyéb, mint mazochisztikus nemi lény és anyaállat, amire – sajnos – Európa úgynevezett műveltebb köreiben is gyakran akad példa. Azonban a probléma a fokozódó differenciálódással és elszellemiesedéssel mind nehezebben megoldhatóvá válik és a legmagasabb esetben annyira egyénivé, hogy az „egyedül-lehetőség” egy valóságos igénynek felel meg.

Ami már most a házasság-vonatkozásnak azt a bizonyos jelleget illeti, melyet ennek pólusai sajátosága szerint föl kell vennie, alapvető rendeltetéséből egy rendkívül fontos dolog következik: *hogy egyáltalán el sem gondolható olyan konkrét kifejezés, mely / bizonyos föltételek között ne lehetne a házasság értelmének megfelelő;* ugyanis itt minden a házastársak konkrét sajátosságaitól függ. Viszont ezeknek az egymáshoz való viszonya tipikusan előre meghatározott lehet. A matriarchális közösségben a házasság okvetlenül mást jelent, mint a patriarchálisban, mert amott a családi összefüggésen van a hangsúly, emitt a férfin és ennek az ideálján (bővebben beszél erről Frobenius). Angliában, ahol az egyes személy elvileg fölötte áll a családnak, a házasságnak már csak ezért is másnak kell lennie, mint például Olaszországban, ahol a „casa” a ház eleven összeköttetést teremt a családapától a cselédségig és az etruszk időtől kezdve azt a tulajdonképeni egységet képezi, mely-

bői sohasem bocsájt ki egyes tagokat: itt a házasság sohasem lehet több, mint a házközösségnek egy alkatrésze és ezért csak kivételesen érhet el olyan magas fejlettséget, mint ott, ahol a páron van a hangsúly.

Nézzük most az egyéni rendeltetést: itt az értelemnek lehetőleg megfelelő házasság külön jellege attól függ, hogy a házastársakban milyen ösztönök és tulajdonságok uralkodnak *ténylegesen*. Ahol ez az uralkodó ösztön a hatalmi ösztön, mint az igazi uralkodó családokban, ott csak olyan házasság jelenthet teljesevést, ahol ez a domináns. Ahol az élet főhangsúlya a gazdasági dolgokon van, mint a parasztnál és a kereskedőnél, ott a pénzházasság alapvetően értelmesebb, mint a szerelmi házasság. Az úgynevezett észszerű házasságok éppen azért sikerülnek általában olyan jól, mert a vagyon a legtöbbször valóban többet jelent, mint bármi más és az ezért való háládatosság mélyebben és tartósabban köt össze, mint köthetne bármilyen vonzalom. Az igazi vonzalomból kötött házasságok – és én csak ezekről beszélek, mert tudvalevőleg minden házasságot szerelmi házasságnak proklamálnak – főleg azért aggasztó ügyek, mert a tisztán személyes érzés csak nagyon magasrendű embereknél jelent valami lényegeset. Ugyanezekből az alapvető megfontolásokból magyarázható annak a lehetősége, hogy egyes házasságokban a házastársaknak tipikus szerepei fölcserélődhetnek, mint ahogy minden nép és minden korszak egy kissé másként is jelöli ki ezeket. Éppen itt gyökereznek főleg a modern házassági reformtörekvések: ha a pólusok egyike megváltoztatta a jellegét és ez áll ma a nőről, akkor a házassági viszony különleges kifejezésének is megfelelően át kell alakulnia, éppen azért, hogy a viszony mint ilyen továbbra is fentmaradhasson. A házasság, mint ilyen, örökké érvényes forma. Hogy értelmét teljesíthesse, ezért kell időről-időre és emberről-emberre mindig 113. meghatározott tartalmat adni neki.

Éhez pedig megismerésre és művészetre van szükség. Evvel eljutottunk volna a házasság gyakorlati problémájának a magvához. A természeti sík fölött sohasem jön létre magától értelmi teljesevést. Nézzük a házasság legelemibb problémáját, mert ez teremti

meg az alapot mind a további problémamegoldásokhoz, vagyis a párválasztás problémájához: miért házasodik helytelenül a legtöbb kultúrember! Mert nagyon is differenciáltak ahhoz, hogy már eleve is azoknak az egységeknek érezzék magukat, melyeket a házassági feszültség a legkedvezőbb esetben utólag teremt meg és nem eléggé szellemiek ahhoz, hogy az értelem tudatos felfogásával korrigálják a csődötmondó ösztönt. Amint láttuk, a házasság fölötté áll az erotikának, a faji és a személyes kiegészülési törekvéseknek, amennyiben ezeket az ösztönöket, mint tényezőket, egy magasabbrendű egységbe illeszti bele. De ez a magasabbrendű egység nem ő maga, akármit gondolnak is a partnerek. Ezért pusztán a házasság maga csak ott hozhatja meg a remélt teljesebbé, ahol a párválasztásnál az összes ilyen tényezőket számításba vették. A differenciált ember ma többnyire csupán az erotika és a személyes-szellemi érdekek útmutatását követi: ha már úgy sem az emberi lény egésze dönt a párválasztásnál, akkor értelmesebb dolog, hogy a személy alatti és fölötti motívumok döntsenek, mert valóban előtérben vannak az emberközösségi követelmények, még az egyes ember szempontjából is, aki több mint 70%-ban nem is egyén, hanem csupán faji és közösségi lény, amely meggondolásból bizonyára végérvényesen tisztázódnia kellene, hogy a mások által összehozott rangházasság tipikus módon miért sikerül jobban, mint akármelyik szerelmi házasság, amelyik csak az egyéni hajlandósággal számolt. Az ösztön biztossága házasságkötés esetében abban mutatkozik meg, hogy az, akinél megvan ez az ösztön, az egész lényében vonzalmat érez az iránt, akit számára rendeltnek vél. Az ösztönnek ez a biztossága rendszeren nincs meg a parasztnál, akinél gazdasági szempontok dominálnak, de megvan a nemintellektualizált nemes embernél (a legtagabb értelemben, például a tipikus angolnál, aki ritkábban házasodik rosszul, mint akármelyik másik európai). Az intellektualizáltak csak az értelem megértése s a szellem és lélek erre következő újrapcsolódása adhatja meg a kívánt egész mivoltot. Ahol ez hiányzik, ott a párválasztás ritkán sikerülhet a házasság értelmének megfelelően. Ebben az esetben tehát a házassághoz szükséges művészet abban áll, hogy az ember, mielőtt megházasodik, teremtő megismerés révén annyira integrálódjék, hogy öntudata a

maga egészének és nem csupán egy részének a vágyódását tükrözze. Miért is a differenciált modern férfit rendszeren le kell beszélni arról, hogy a harmincadik éve előtt házasodjék és a modern leányt arról, hogy ne menjen férjhez, mielőtt gondolkodás és tapasztalás által a töretlen szűz naivitását újból el nem érte. Későbbi nemzedékek, melyek majd kedvezőbb szellemi-lelki atmoszférában fognak felnőni, ismét már eleve eléggé biztos ösztönűek lesznek ahhoz, hogy korán házasodhassanak.

Ennyit a párválasztás művészetéről. De a házasságnál legalább is épen olyan fontos művészet a megházasodottságé. Evvel pedig kissé hosszasan kell foglalkoznunk, mert a szükségyszerűségét eddig tökéletesen félreismerték. Primitív viszonyok között ez is alig jön figyelembe és pedig ugyanazon okokból, melyeknél fogva ott az egész házassági problematika egyszerűnek mutatkozik, amiért itt erre nem kell még egyszer visszatérnem. Ellenben a felsőbb fokokon alapvető követelmény ez a magasabb művészet, mert ahol egyszer így vagy amúgy tudatossá lett, hogy a házasság tragikus feszültségi állapotot jelent, ott ezt az állapotot nem lehet a maga örvendetes és fejlesztő formájában fönntartani enélkül a mindig éber művészet nélkül. Annyi bizonyos, hogy a nővel veleszületik a megfelelő művészi tehetség. Mint az az embertípus, amelyik az életet már eleve nem teremti, hanem elszenvedi, a nő már eredetileg is realizztikusabb, mint a férfi és arra van beállítva, hogy ne eltüntesse a világból a nehézségeket, hanem úrrá legyen ezek fölött. Továbbá mint az emberiségnek eredetileg altruisztikusan érző része, a nő semmiféle alapvető nehézséget nem lát abban, hogy az önakaratát föláldozza. Azonfölül az ő kiinduló pontja a házasságnál csak ritkán egészen kedvezőtlen, mert hiszen ő választja a férfit mindenütt, ahol nőrablás vagy nővásárlás, vagy egyéb erőszakosságok nem szokásosak, ami a modern életben aligha fordul még elő valahol. Ennyiben mondhatjuk, hogy a kultúra a patriarchális és matriarchális hajlam közötti különbséget a matriarchális állapot javára elmosódottá teszi. Mint ahogy a természetben okvetlenül a nőtény dönt arról, hogy kit válasszon férjül, úgy a civilizált embernél is a nőé a döntő szó; az erőszakoskodás nagyon ritka, a csábítás az elcsábított benső beleegyezése nélkül alig lehetséges, ami

már abból is kiderül, hogy egy nő sem hiszi el a másiktól, hogy elbolondították, ha ezt ő maga is nem akarta; és a műveltek közötti eljegyzések több mint 90%-ánál mindenesetre a nő dönt szabad akaratból, ő pedig, közel állván a természethez, már csupán mint leendő anyja is, a maga szempontjából ritkán dönt teljesen hamisan. Azonfelül a nő született uralkodó: miután pedig uralkodás nem csupán kényszer és erőszak, hanem szuggesztió útján történik, miután az éhez való képességnek előfeltétele a másokra való gondolás és anyai érzék, így a nőt épen az ő passzív életmodalitása predesztinálja uralkodóvá. Ez egy további oka annak, hogy a megházassodottság művészete általában miért látszik a legtöbb nőnél veleszületettnek. Yégül a házassághoz köze van a nő sürgető személyes érdekének is. De a férfiről már eleve az ellenkező érvényes. A férfinak nincs eredeti érdeke a házasságban, mert benne az apai ösztön csak ritkán tudatos olyan korán, mint amilyen korán megházassodik; 6 az eredetileg kalandos és felelősségtől iszonyodó része az emberiségnek és minthogy nála épen azok a momentumok *nem* érvényesülnek, melyek a nőt házasságművésznővé predesztinálják, azért nála a megházassodottságra való minden ősi hajlam hiányzik. Ez a tulajdonképeni oka annak, amiért a házasság a férfinél sokkal gyakrabban árt az elmének és a léleknek, mint a nőnél. A megházassodottság problémája tehát már eleve is inkább férfi-probléma.. Mivel azonban a megházassodottsághoz mégis csak kettő kell, a tehetségesebb résznek legalább is az a föladata, hogy a tehetségtelebbit tanítsa: ebben azonban nem segíti semmiféle veleszületett ösztön. Azonfelül ebben a tekintetben a tudatosság magasabb fokán elmosódik a különbség a férfi és a nő között. Ha a nő differenciálódik, akkor nála annyival több ösztönbiztonság megy veszendőbe, mint a férfinél, hogy a megházassodottságnak mint művészetnek a problémája magasabb fokon majdnem egyértelmű lesz a férfinél és a nőnél. Ez az állapot pedig a modern Nyugat fejlett néprétegeire általánosan érvényes és lassanként bizonyára érvényes lesz valamennyi emberre.

Ha a házasság tartós feszültségi viszony két össze nem olvasztható pólus között és ha ennek a feszültségnek a megmaradása.

nem valami magától értődő dolog, akkor a házasság művészetének legfőbb alaptétele az a parancs, hogy meg kell tartani a kellő távolságot; ez pedig éppen az ellentéte annak, amiről a szerelmes párok álmodnak. Ennek az alaptételnek az érvényességéről egyáltalán nem lehet vitatkozni: ha egy vonatkozásnak a lényege a feszültség, akkor ezt csak tudatos távolságtartással lehet megtartani ott, ahol nem marad meg magától. Ez pedig annál kizárólagosabb, minél nagyobb az az intimitás, mely a feszültség alapját képezi. Goethe mondja valahol körülbelül ezt: embereknek, akik nagyon közel állanak egymáshoz, titkaiknak kell lenni egymás előtt, mert ők nem titkok egymás számára. Goethe evvel ugyanazt gondolta, amit mi az előbbieken határozottabban formuláztunk. Férfinek és nőnek sohasem szabad igyekezniök arra, hogy maradéktalanul fölolvadjanak egymásban; ellenkezőleg, minél közelebb állanak egymáshoz, annál diszkrétebben kell ápolni ok a különval óságukat és íratlan törvénynek kell tekinteni, hogy itt egyik se lépjen át a másik területére. A legdifferenciáltabb embereknél minden elérhető házassági boldogság éppen a távolságtartásnak ezen a bölcs ápolásán alapul, amihez nem utolsó helyen tartozik hozzá az a művészet, hogy a kellő órában egy időre elváljanak. Amennyiben ez összefügg az erotikus feszültség megtartásával, a dolgok egészen tisztán állanak: ahol nincsenek korlátok, ott az inger csakhamar kialszik, mint ahogy a laza húr sem ad hangot; ennyiben a meztelenségnek legújabb kultúrája éppen az ellenkezőjét jelenti a demoralizálásnak, vagyis a bűnbeesés visszacsinálását és ideális végső célja a szerelem vége, mint probléma. De ugyanez áll a szellemi és lelki érdekekről és ezért annál több magamegszabta távolságtartásra van szükség, minél több intimitás van egy viszonyban. Franciaország legműveltebb korának végén a férfi és a nő nem tegeztek, hanem magázták egymást; ennek a szükségszerűségnek az ösztöne vezetett mindig a férfi és női lakosztály elkülönítésére. A jövő házassága ezért lesz inkább távolságtartó jellegű.

A házasság művészetének második alaptétele megköveteli, hogy a poláris feszültségi viszony a két pólus külön jellegének a helyes fölismerésén alapuljon, a tökéletes egyenjogúsítás föltételezése mellett. Ami az utóbbi követelményt illeti, ami már amúgy is

benne van a házasságnak mint egységes erőternek a rendeltetésében, ez nem kívánja meg okvetlenül az egyenlőséget. Arisztotelész joggal mondotta, hogy az egyenlőség a helyes vonatkozás egyenlők között. A férfi és nő közötti nagy, eredeti eltérések mellett az egyenjogúsítás követelményének csak az az egy értelme lehet, hogy mind-egyik rész a *neki megfelelő* szerepet játsza és a haladottabb fölemelje magához a másikat. Itt keveset lehet mondani általánosságban, mert mindenkor valami konkrét föladat megoldásáról van szó. Itt csak ennyit: Természeténél fogva a nő a felelős, a közjóra gondoló és örömmel dolgozó embertípus. Ezt az igazságot, melyet valamennyi vad nép elismer, a kulturált Európa groteszk módon félreismerte és csak a nőmozgalomnak köszönhetjük, hogy ez az ostobaság megszűnni ígérkezik. Az értelmének megfelelő házasságban tehát a nőre ne lehetőleg kevés, hanem lehetőleg sok felelősség háruljon; ez az egyik útja annak, hogy a nőt igazán boldoggá tegyük. Miután másrészt minden férfierték azon alapul, amit a férfi mint „egy étlen”, tehát a házassági vonatkozáson kívül végez, így a primitív állapot irányában való eltolódás mindegyik részt a magasabb fejlődéshez segíti. Másodszor a férfi magától értődő kötelességének kellene lennie, hogy a nőt szellemileg megtermékenyítse és nevelje, vagy ahol ez lehetetlen, a nő szellemi fejlődését erejéhez képest előmozdítsa, a helyett, hogy ez ellen védekezik. Állították, hogy a nőknél a szellemi erő mint szekszuális ingerlőszer működik; a valóságos tényállás az, hogy nagyobb természethezkööttsége következtében a nő annál inkább vágyódik a szellemi után; ezért volt a nő mindenkor az első támogatója minden vallási mozgalomnak. A férfi tehát nem is tehet értelmetlenebb dolgot, minthogy a nőt megmarasztalja a tehén állapotában. Ebben a tekintetben majdnem valamennyi úgynevezett jó házasság reformra szorul: mert minden házasság, mely akár csak az egyik házastársat is lerántja vagy lent tartja, rossz.

Harmadszor minden férj legszebb kötelességének kellene lennie, ahol egyáltalán van szerelem a házastársak között, a nőt az erotika szempontjából nevelni. A nőnél az érzéki öröm csak kivételesen ébred föl magától. Már pedig a házassági vonatkozás teljessége megkívánja, hogy a nő ebből a szempontból tökéletes legyen.

Hiszen természeti alapja az ösztönkielégítés; ha ez elmarad, akkor mindenféle ideális elméletek ellenére is csúnya ellenreakciókra kerül a sor. Itt a férfinak kell kezdeményeznie. Itt kell csak a férfinak igazán előképeznie magát. Nem is lehet megmondani, hogy milyen sok házasság azért nem sikerül, vagy bomlik föl, mert a férfiből a szerelem művészetének még a sejtelme is hiányzik. Ha a férfi úgy véli, hogy joga van a fizikai szerelmi boldogságra, hát a nőnek is megvan a joga éhez. Az öntudatoság modern fokán ugyanis minden lélektani támaszát elveszítette az a fogalom, hogy a nő a férfi tulajdona. Ma már közvetlen bünt jelent a nővel szemben, ha benne csupán tárgyat látnak és nem minden tekintetben egyenlő jogú alanyt!

Azonban nem kevésbé okvetlen kötelessége a nőnek, hogy ő legyen az útmutató a házasságban mindenütt, ahol ő van fölényben. Kényelmességből vagy lustaságból sohasem szabad alkalmazkodást mutatnia ott, ahol a házasság mint két egyenlő értékű pólus közötti feszültségi viszony azt kívánja tőle, hogy nevelő munkát fejtessen ki. Ez áll főleg az érzések területére. Ostobaság, hogy a férfi hangadó legyen ott, ahol ő kevésbé fejlett; pedig minden eddigi kultúrának rendkívül sok félszége ered ebből. Azonban elég a részletekből. Most sokkal közvetlenebbül áttérhetünk a házasság művészetének harmadik alaptételére, mely már a másodikban benne volt; hogy a házasságot sohasem szabad statikai, hanem csupán dinamikai viszonynak felfogni; útnak az emelkedésre és a tökéletesedésre. Ez mindenkor érvényes volt az utódokat illetőleg. Minél jobban elszellemiesedik az emberiség, annál inkább állania kell ennek a házastársakra is. Az emberek lényegükben növekedő lények. Ezért két egymáshoz láncolt ember vagy összenő, vagy elnyomorítja egymást, harmadik eset nincs. Azonban a házassági viszony, mint ilyen, egységet kíván, ami ebben az esetben csak az egyenjogúság és az egyenlő színvonalúság alapján lehetséges. Ezért a magasabban álló résznek állandóan magához kell emelnie a másikat, máskülönben elvész ebben a viszonyban a házasság értelme, amivel azonban természetesen nem gondolunk a szokásos iskolamesterkedésre és ;jelenetcsinálásokra, hanem csak a másik résznek önállóvá nevelésére, ami csak tisztelettel és a legnagyobb tapintat-

tal sikerülhet. Ezen a ponton lesz csak világossá a házasság *méltósága*, megkülönböztetésül minden más lehetséges vonatkozástól, így a házassági polarizálás lényegében szellemileg és lelkiileg teremtő hatású. És ez megint csak az utódoknak van a javára, mert ezeknél a milióhatás is érvényesül. A házasságnak ez a harmadik alaptétele adja meg a végső értelmet a másodiknak.

Evvel eljutottunk e művészet negyedik alaptételéhez. Ez megköveteli, hogy a házassági vonatkozás a részletekig csupán rajta épüljön föl. Emlékezzünk csak: a házassági vonatkozás lényegében önálló, önalapította valami, mely nem esik egybe a nemi közösséggel; az egyetlen másképen is alkalmazható általános vonatkozás, mely megfelel a maga mivoltának, a sorsközösség. Alsóbb fokon nem nehéz realizálni ezt a különleges vonatkozást ott, ahol a nő sorsa majdnem egybeesik a faj sorsával és ahol nem kifogásolják a férfi egyéni szabadosságát. Az ellenkező áll a magasabb fejlődési fokokról: mi sem látszik nehezebbnek, mint a lény differenciáltságának segítségével megvalósítani valami szintézist, melynek szükségszerű előfeltétele két integrált ember. A differenciált embernél az erotika és a szaporodási ösztön önálló erőkké lettek; az ő egyénitettsége nem engedi meg többé a személyének a föladását és a finom etikai érzése, ha ugyan megvan, nem engedi meg, hogy az egyik leigázza a másikat. Ilyen körülmények között tartós házassági viszony férfi és nő között csakis azon a magasabb síkon tartható fent, melyet éppen a házasság jelent és csakis ennek önállóan-tiszta formája alapján. Innen van, hogy minél magasabb a fejlődési fok, a helyes párválasztás problémája is annál akutabb és komolyabb. Azonban másrészt a tudatosság magasabb fokán a szimulálás nem használ többé; ami nem valóban ideális, az nem is maradhat meg ideálnak. Ezért alapvetően azt mondhatjuk, hogy a házasság művészete, ha nem akarunk milliókat elítélni egy miatt, úgy határozandó meg, hogy a házasság, még ha nem tökéletes teljese is az ember különleges vágyódásának, mégis a házasság specifikus formájának a teljesezésére vezethet, ami az egyes emberre minden körülmények között az említett áldásos következményeket vonja maga után.

Azonban itt hamarjában elejét akarjuk venni egy nagyon

káros hatású félreértésnek. A házasság semmi esetre sem mindenkinek a dolga. És annál inkább megkívánja az elhivatottságot hozzá, minél magasabb fejlettségű egy lény. Aki mint művész egészen a művének, vagy mint istenkereső kizárólag magános énje kibontakozásának él, az csak kivételesen gazdag természet mellett hivatott a házasságra. És ezért kevésbé kárhoztatandó, ha amaz szabad viszonyokban éli ki az erotikáját, emez pedig mint szerzetes teljesen kivonja magát a közösség megkötöttségei alól, mintha mind a kettő rossz házasságot alapít. Általában a házassági vonatkozás különlegességéből következik, hogy a fejlődés haladásával nem mindinkább, hanem mind kevésbé érvényesül, mint a nemek egyedül lehetséges viszonya. De másrésről ugyanennek következtében mindinkább csak azok a férfiak és nők fognak házasodni, akik között szerelem gyúl lángra, akiknek a vonatkozása épen a házasságban találja meg a betetőzését. Hogy ez minden körülmények között a lehető legjobb vonatkozás, ezt az előítéletet végre nyilvánosan is el kell ejteni. Amint az előbb rámutattunk, hogy a házassági vonatkozás lényegben való fölbonthatatlansága, ellenére is & válás még mindig jobb, mint egy olyan kötelék, amelyik megfojtja az egymáshozkötötteket, úgy a törvénytelen viszonyok hátrányai is csekélyebbek a rossz házasságokkal szemben, ha a résztvevők felelősségérzete elég nagy ahhoz, hogy csupán amazt vegyék magukra. Ezen a helyen parancsolóan lép föl a születések korlátozásának követelménye. Az élet mivoltának lényegében tragikus jellege mellett sajnos, úgy is ki van zárva olyan megoldás, melynek semmiféle hátránya sem lenne. Mivel a törvénytelen gyermeket lehetetlen valaha is a törvényessel ugyanazon talapzatra állítani és másrészt a törvénytelennek születését sohasem lehet teljesen kikapcsolni, a jövő kivezető útja bizonyára abban fog állani, hogy a gyermeket mindinkább tisztán a maga joga révén élőnek fogják tekinteni (mint ahogy valójában a maga jogán él, mert keletkezése tekintetében az apa és az anya nem egyebek, mint pusztá közvetítők.)

Amennyiben a házasság egy elmúlt állapot normál-alakja, csak annyiban fog megmaradni, amennyiben még belső szükségleteknek felel meg. Annál inkább szükség van annak megismerésére, hogy tulajdonképpen mi a házasság és mennyiben kell megháza-

sodni. Ehhez pedig nyilvánvalóan annál nagyobb művészetre van szükség, minél bonyolultabbak a lélektani viszonyok. Minél gazdagabb tehetségűek a házastársak, annál több tapintatra és diszkrécióra, annál több művészetre van szükség a házasság vezetéséhez. Minél sokoldalúbb egy emberi természet, annál sokoldalúbb tevékenységet kíván meg. A házassági köteléknek ezt nem szabad megakadályoznia. De másrészt ennek a köteléknek sem szabad kárt szenvednie. Már ennek a dilemmának a megoldásához is bölcsesség és művészet kell, mert itt mélyen gyökerező és kezdetleges, de épen ezért démonikusan erős érzéseket és ösztönöket kell megérteni és kímélni. Itt elsősorban szükség van a hallgatás és nem-mutatás művészetére. Csak néhány villámszerű példát: aki a másiknak mindent megmond, vagy mindent megmutat, az barbár ember; aki másnak fájdalmat okoz és még csak annyi bátorsága sincs, hogy egyedül viselje el a bűnét, az megvetést érdemel. Az ófrancia szokás, hogy a férfinak el kell hagynia a szobát, ha a felesége egy másik férfinak a látogatását fogadja: ez finom formája volt annak, hogy a házasságot megvédjék bizonyos konfliktusoktól. Minden ember természetesen féltékeny arra, akit szeret; sőt a nő az udvariasság minimumának tartja, hogy az őt szerető férfi mutassa is a féltékenységét. Azt kívánni tehát, hogy a szerelmes ne érezzen semmi féltékenységet, tiszta durvaság: azonban nem kell alkalmat adni rá, hogy bizonyos mértéken túl fölébredjen, mint ezt megtette éppen ama francia szokás, ugyanazon látószögből kell helyesen megítélni a hűségi parancsot is. Minél gazdagabb kedélyű egy ember, annál sokoldalúbb érzésekre képes, annál több emberhez és dologhoz léphet vonatkozásba. De ennek föltétele, hogy az egyikkel ne ártson a másiknak. Ehelyett hány nő hiszi magát minden büntől mentesnek, ha be tudja bizonyítani, hogy a férjéhez a szokásos értelemben hű maradt! Itt tisztán és kíméletlenül kell gondolkodni. A nemi hűség a házasság igazi értelmét illetően sokkal kevesebbet jelent, mint a hűség a sorsközösséget illetően. Aki csupán veszélyezteteti is a lelkek összhangját, az máris súlyos bűn terhébe esett. Aki valami szerelmeskedés kedvéért szétrombol egy sorsközösséget – akár mint férfi, elhagyja a nőt, vagy mint nő egy kisiklás miatt válást kér – az sokkal rosszabb értelemben tör házasságot, mint Messalina tette,

aki igazi császárnő és császárfelenség maradván, az éjszakáit örömházakban töltötte. Ugyanis a házasságnak különleges formájáról mint ilyenről van szó, nem pedig valamelyik tényezőjéről. Így emelkedik a házasság a félig természeti alakból, ami eredetileg volt, mindinkább a tiszta műtermék síkjára. Mind nagyobb követelményekkel lép föl azokká] szemben, akik erre a síkra merészkednek.

És most annyira jutottunk, hogy méltathatjuk Kierkegaard tanítását (azért nevezem meg őt, mert ennek a fölfogásnak ő a legfelsőbb képviselője), mely szerint a házasság tisztán az etikai szférába tartozik és egyszersmind túlmehetünk ezen. Valóban a házasság törvényei az egyes ember szempontjából az első fórumon etikai parancsokat jelentenek. Csakis egy tapasztalatontúli „kell” alapján, nem pedig természeti szükségszerűségből vagy hajlamból lehet megokolni a házassági köteleességeket. Az erotikus nem ismeri a vonzás túlvilágát; az esztétikusnak már a pusztá ismétlés is szörnyűség. Mind a kettő képtelen arra, hogy a mindennapi méltóságát megértse. A hűség szónak nincs értelme az ő szférájukban. Az ember, mint etikai lény, normákat teremt meg, melyek csak az ő szellemiségében érvényesek, de ennek annyira megfelelnek, mint a természet törvénye a természetnek. És ezt meg *kell* tennie, ha meg akarja valósítani önmagát. Itt is a kötelesség csupán fölállított és mindaddig holt szabály, melynek az embernek alá kell vetnie magát, míg bensőleg annyira vitte, hogy kötelesség nélkül, belső szükségletből folyólag teszi azt, ami szellemileg helyes.

A kötelesség ideiglenes valami, a kötelességember minden teremtmények között a legszárazabb. A kötelesség tulajdonképpen csak a teljesített szellemi élet csontvázát jelenti.

Tekintsünk most vissza a megmászott magaslatból a házassági állapot nehézségeire és szenvedéseire. A házasság naponta és óránként, minden teljese mellett is, amit nyújt, megkívánja az önfeladatkitűzést, a lemondást s a felelősség és teher vállalását. Ezt minden színvonalon megkívánja; de a színvonal emelkedésével arányosan fokozódnak a nehézségek is. Miért akarja a még fejletlen ember ezt az oly nehéz művészetet? Nem túl nagy a kockázat, megéri a téteti

Azonban éppen a házasság merészsége az, amiért mindenki,

akire nézve ez egyáltalán személyes kérdést jelenthet, a teljeseése után törekszik. Benne személyesen magára vállalja a kozmikus sorsot, amennyiben ez őt mint ember-teremtényt érheti. És ha fokozódó tudatosság mellett mind nehezebbé válik a felelősség elviselése, úgy ez csak a növekedő emberi méltóság kifejezése. Már az is ennek a kifejezése, hogy magas fokon a házasság egyáltalán megköveteli a fegyelmet és a művészetet.

Empirikus szempontból nézve a házasság lényegében tragikus feszültségi állapot. Éppen ezért az egész élet értelmét jobban tudja valósítani, mint bármely más földi életalak, mert hiszen az egész élet semmi egyéb, mint tragikus feszültség és a házasság magában foglalja az életnek mindenféle lehetséges külön feszültségeit, mint szükségszerű tényezőket a természetesektől a legszellemiebekig. Azonban az élet tragikuma még nem a legutolsó fórum. Ezért mindezek ellenére is szép, ezért a házassági boldogság, ahol teljeseedik, fölér minden lehetséges szenvedésekkel. A szellemtudatos ember fokán a tragikumot végül az teszi legyőzhetővé, hogy az embernek csak annyit és nem többet jelent, mint a muzsikusknak a kifeszített hangszer. Csak kifeszített húron lehet játszani. Annak az életnek a teljeseése, amelyik a szabadon teremtő embernek a tulajdonképeni élete, azokhoz a problémákhoz, melyek a világrenddel szemben fölvetett ellenvetések, úgy viszonylik, mint a melódia a hegedűhöz.

MÁSODIK RÉSZ

A házasság térben és időben.

A házasság keletkezése.

Egy olyan fontos kultúrjelenségnek, mint amilyen a házasság, népek, korok és helyek szerint szükségképen más jellege van. Azonban minden népnél megvan és már a legrégebb idők óta ez volt a törvényes köteléke a férfinak és nőnek. Míg régebben azt hitték, hogy a még most élő „vadaknál” is ki lehet mutatni egy házasságnélküli ősidőt, azóta ez a föltevés tévesnek bizonyult. Házasságon kívüli nemi érintkezés és a házasság időleges szüneteltetése előfordulnak ugyan, azonban amaz csak a házasság *előtt* van megengedve, vagy pedig elfajulási jelenségekről, vagy vallásos kultuszokról van szó.

Ebben a bevezető dolgozatban, az egyszerűség kedvéért, Keyserling gróftól eltérően, a férfi és nő tartós és törvényes együttélésének *minden* formáját házasságnak fogom nevezni. Hiszen a fejlődés folyamán úgyszólván csak tisztább stílusú lett az, ami kezdetről fogva megvolt. Továbbá tulajdonképpen nem is a házasságból, hanem az életközösségnek egész alakjából fogok kiindulni, mert kezdetleges viszonyok között teljesen ez határozza meg a házasságot. Nos, a kutató itt úgy találja, hogy a sokféle jelenség kevés-

számú alapvető fogalomra vezethető vissza. Valamennyi primitív népnek – mindegy, hogy Amerikában, Afrikában, Ázsiában, vagy Ausztráliában laknak-e – megegyező rokonsági fogalmai vannak, melyek három rendszer közül az egyikre vezethetők vissza és pedig a matriarchális, a patriarchális és a szülői (parentális vagy kognatikus) rendszerre. De ugyanakkor a kutató úgy találja, hogy három személyes motívum is mindig döntő a házasságot kötő feleknél: kölcsönös vonzalmuk, utódok iránti vágyuk és kölcsönös támasz-szükségletük a létért való küzdelemben. Azonban tulajdonképpen mindig a nemzési motívum dönt és pedig annál inkább, minél primitívebb állapotokról van szó.

Ezért a házasság keletkezésének a kutatásánál a rokonság fölfogásából kell kiindulni. Valamennyi népénél megtaláljuk a nálunk is még eleven iszonyodást a közeli rokonok közötti házasságkötéstől. Csak éppen hogy nagymértékben különbözik a rokonság fölfogása a három fentnevezett rokonsági rendszer keretei között; és ezek a különbségek olyan nagyoknak mutatkoznak, hogy a mi szokásos megjelöléseinket a vérrokonságra csak óvatossággal lehet alkalmazni, ha idegen népekről van szó. Sőt még olyan, ránk nézve nagyon pontos jelentésű szavaknak, mint apa, anya, fivér és nővér, teljesen más értelmük van pl. a malájfajta valamennyi népénél, ahol egyszerűen az egymásután következő nemzedékek férfait és nőit jelölik meg ezekkel a szavakkal. Ebből következik aztán, hogy milyen házasságok vannak megengedve vagy megtiltva.

További elvont fejtegetések helyett íme néhány konkrét példa. Az ősalapokra a legjobb példákat találjuk Ausztráliában. Ennek a kontinensnek a bennszülöttei már ősidők óta különböző éghajlatok alatt és különböző életföltételek között éltek, anélkül hogy magasabb, vagy más kultúrájú népcsoportokkal összekeveredtek volna. Összességükben az emberi kultúrának azt a színvonalát érték el, amit a nomád vándorlásra kényszerítő gyűjtőélet jelent. Noha ennek a világrésznek az egész területén ilyen megegyezést látunk, az ausztráliaiaknál mégis a legegyszerűbb házassági formák nagy változatosságával találkozunk.

Hogy helyes fogalmat adhassunk a különféle ausztráliai

házassági formákról és ezeknek a jelentőségéről a különböző életközösségekben, kívánatosnak látszik, hogy röviden ismertessük ezeket az életközösségeket. Spencer és Gillen „Középausztrália benszülött törzsei” című munkájukban a következőket írják: „A benszülöttek nagy számú apró csoportokban, szétszórva éltek és élnek nagyon-nagy területen és úgylátszik, hogy mindegyik csoport mintegy számára kijelölt területen kóborol. Ezt a csoportot aztán az ő speciális vadászó és gyűjtő területének a nevére nevezik el. Az egyenként kóborló csoportok többnyire egy- vagy két családból állanak, például egy vagy több fivérből és ezeknek a feleségeiből és gyermekeiből. A hozzátartozók tehát közelrokonok és közös totemnevük is van, amelyik többnyire valamelyik növénynek, állatnak, vagy égitestnek a neve. Középausztráliában egy ilyen totem-helyicsoport egy főnök alatt él, de Délausztráliában nincs főnök. A főnök mellett nagy befolyása van az orvosságosembernek ... Az ausztrálieiak szigorúan ragaszkodnak őseik erkölcséhez és szokásaihoz. Minden komolyabb kihágást súlyosan büntetnek. Elsősorban az idős férfiak azok, akik a fiatalabbakkal szemben ragaszkodnak a csoport szokásaihoz és ceremóniáihoz. A kihágások elhárítására nagyon hatásos eszköz az a közvélemény, mely ezeknél az egymással nagyon szoros kapcsolatban élő személyeknél olyan nagyjelentőségű. Igen nagy területeknek különféle csoportjai megegyező szokásokat mutatnak a házasság tekintetében is.”

Az ausztrálieiak különféle házassági formáinak és ama viszonyoknak a megítélésénél, melyben egymáshoz állanak, figyelembe kell venni a kultúrszínvonal eltéréseit is, melyek még ezeknél az alacsonyrendű embercsoportoknál is mutatkoznak. Az ausztrálieiak benszülöttek három fő törzsénél, a kurnai-knál, a dieri knél és aranta-knál a házasság formái teljesen, eltérők és megfelelnek annak a három típusnak, melyeket most itt egymásután leírnak.

A kurnai-knál, akik régebben Gippsföldön laktak, a házasságképes fiatal férfiak és leányok a nagy csoportgyűléseken ismerkednek meg. A fiatal emberek választását semmi sem korlátozza, mert a kurnaiknál a nép nem oszlik exogam házassági osztályokra. Természetesen rá vannak szorulva egymástól nagyon távol kóborló csoportok hozzátartozóira, mert az ugyanazon folyóterületről szár-

mazókat nagyon is közeli rokonoknak tekintik, akár van közöttük valóságos vérrokonság, akár nincs. Minden helyi csoport rá van utalva három vagy négy meghatározott másik csoportra, melyek egymással kölcsönösen házasságokat köthetnek. Mint Ausztráliában mindenütt, a fiatal asszony itt is belép férjének a csoportjába, mert ez a saját területén könnyebben láthatja el vaddal és védelmezheti a családját. Ezeknél a délkeletausztráliai népeknél a gyermekek az apai csoport nevét kapják és ennek a vadászterületén maradnak, így aztán egy ilyen helyi csoporton belül csakis az idegen asszonyok viselnek eltérő csoportneveket. A férj halála után az özvegy a férj másik fivéréhez megy feleségül, amiből kiderül, hogy a kurnai-k a patriarchális rokonsági rendszert követik. Még mindig annak a primitív fölfogásnak hódolnak, hogy ugyanazon nemzedék összes férfiái és női egymásnak fivérei és nővérei, ami a fiatal emberek választását az egymás között házasodó csoportoknál még jobban korlátozza. Az öregebbeknek, különösen az asszonyoknak, vas emlékezőképességük van valamennyi házasságot illetőleg, melyet valaha kötöttek, úgy hogy a kurnaik olyan helyzetbe kerültek, hogy már majdnem lehetetlen volt a házasságkötés olyan fiatalok között, akik számára nincs más hátra, mint a megegyezés után elszökni. Ez a megegyezés alapján történő szöktetés a kurnaiknál bizonyára nagyon régi időkből származik; mert ezen állapotok alapján néhány olyan szokás alakult ki, melyek nyilvánosan előmozdítják a szülők kívánsága ellenére történő szöktetéseket. Azonban bizonytalan marad, hogy ebből a szokásból magyarázható-e az a tény, hogy gyermekeknek, különösen nagyon fiatal, sőt még meg sem született leányoknak az eljegyzése a kurnaiknál nem szokásos, noha ez másutt mindenütt megtalálható Ausztráliában. Ha a fiatalok megismerkedtek egymással, akkor jellemző módon egyeznek meg a házasságuk felől. Ilyenkor kizárólag olyan kérdések és feleletek esnek közöttük, melyek a jövő életben való kölcsönös ellátásukra vonatkoznak, amikor is a férfi vadászattal, a nő gumók, apró állatok, rovarok stb. gyűjtésével ígér hozzájárulni az életföntartáshoz. Ha egy korroborinál a fiatal férfiak a leányok véleménye szerint nem eléggé udvarolnak nekik, akkor a leányok az ő durva szokásaiknak megfelelően a kezükbe veszik a kezdemé-

nyezést és verekedéssel vezetik be a közelebbi ismerkedést. E célra megölnek egy emu-ökörszemet, a férfiak totem-testvérét, megmutatják ezeknek a megolt madarat és így kiváltják a bosszúvágyukat, avval az eredménnyel, hogy a botokkal megtámadott fiatal szépségek ásónyelekkkel védekeznek, miközben szépszámú ütés esik és vér is folyik. A legközelebbi napok egyikén a fiatal férfiak elpusztítanak egy kék-ökörszemet, mire megint a leányoknak kell megbosszulniuk ezt az ő „nénjüket” és új verekedés támad. Mire a sebek begyógyulnak, több pár megismerkedett egymással és együtt szöknek. Ennek a szokásnak a régi voltát, hogy a korlátozó házassági szabályokat szökéssel kerüljük meg, nem kevésbé bizonyítja tapasztalt orvosságos emberek nyilvános föllépése, akik mágikus énekek segítségével elősegítik az ilyen szöktetéseket. Az ilyen ceremónia nappal történik, ha ugyan egy ifjúnak sikerült az orvosságosembert valami ajándékkal, például egy bőrrel vagy fegyverrel erre rábírní. A ceremóniánál az orvosságosember az ifjúval és ennek barátaival a táborhely közelében lefekszik úgy, hogy mindenki láthassa őket és az illető leánynak varázsdalokat énekelnek. Ha a lány maga nem hallja meg a dalokat, a barátnői gondoskodnak róla, hogy tudomására jusson. A varázsdalok olyan ellenállhatatlan hatással vannak a fiatal nőkre, hogy sokan azonnal követik a hívó hangot, összekötözik a batyujukat és szöknek az ifjúval, amint ez megjelenik. Egy másik orvosságosemberről azt mondták, hogy ez a szülőket alvás közben tudja elvarázsolni az énekeivel, amivel megkönnyíti a szerelmesek szökését. Miután pedig a szülőknek is ilyen módon kellett a házasságukat megkötniök, az ember azt hinné, hogy némi elnézéssel vaimak a gyermekeik iránt; azonban a dolog nem így van. Az öreg kurnaik oly szigorúan ragaszkodnak a törzs szokásaihoz, hogy az ilyen kihágásokat szigorúan büntetik. A szülők is az orvosságosemberek segítségét veszik igénybe, hogy mágikus művészetükkel kikutassák a szökevények rejtekhelyét. Ha azonban egy fiatal párnak sikerül sokáig elrejtözve maradnia, például addig, míg egy gyermek megszületett, akkor a pár visszatérése nem kelt feltűnést, de ha előbb jönnek vissza, akkor úgy a fiatal embernek, mint a leánynak védekeznie kell a fegyveres dühöngő tömeg támadása ellen, aminek sokszor súlyos sérülések a következményei.

Utána azonban a fiatal pár együtt marad. Ezeknél a legkezdetlegebb délkeletausztráliai ősnépeknél tehát főleg a kölcsönös rokon-szenv egyesíti a fiatalokat monogám házasságban, melynél a nőé a döntő szó.

Ha az előbbieken a házasságnak egy olyan formájával ismerkedtünk meg, mely a kurnaik izoláltsága következtében néhány jellemző vonást vett föl, úgy a középausztráliai dieriknél, akikhez most fordulunk, szó sincs ilyen éles elválasztásról más törzsekkel szemben. Ezek a primitív ausztráliaiak, az Eyre-tótól keletre eső vándorlási területen, hasonló szokásokkal bíró más törzsek között lakva, megtarthatták a maguk tiszta házassági formáját, melyet a kétosztályrendszer, a női ágon való leszármazás, a korai eljegyzés és a csoportházasság jellemeznek. E sajátosságok közül a nép beosztása két osztályba, melyek egymás között házasodhatnak és a leánynak eljegyzése vagy elígérése tekinthetők a házasság alapjának az összes ausztráliaiaknál, a kurnaik és rokonaik kivételével. A női ágon való leszármazás (anyajog) és a dierik csoportházassága kevésbé általánosan vannak elterjedve. Emberi szempontból a legsajátosabb ezeknél a házassági törvényeknél az az önuralom, melyet az egyéntől megkövetelnek. Először is a nagyon közeli rokonok közötti házasságkötéstől való tartózkodás arra vezetett, hogy az apró, önállóan vándorló csoportocskákból álló egész nép két exogám osztályra vált külön, a karakukra és matierikre. A fiatal férfiaknak tehát csak olyan leányt szabad feleségül venniök, aki nem az ő osztályukhoz tartozik. Ugyanez a fölosztás található a rokontörzseknél is, csak más nevek alatt. Az olykor előforduló kölcsönös házasságoknál ezeket az osztályokat az illető törzsek egyenértékűeknek tekintik. Még ha egy férfi egy másik csoportból való nőt küzdött is ki magának, csak akkor érintkezhetik vele házastársi módon, ha a nő a neki kijelölt házasodási osztályba tartozik. Emellett fönnáll az igazi vérrokonokra vonatkozó házassági tilalom. Olyan két párnál, ahol a férfiak a szokás szerint a házasodásnál a nővéreiket cserélték ki, csak az unokáknak szabad megint összeházasodniok.

Minden házasodási osztály megint nagyszámú totemcsoportot foglal magában, de ezeknek nincs korlátozó befolyásuk a házaso-

dásra, mert a kararuk totemcsoportjainak minden tagja összeházashódhatik a matierik totemcsoportjainak a tagjaival. A szülői tekintély is erősen érvényesül a dieriknél, mert még ma is általános a szokás, hogy egy nagyon fiatal leánykát egy fiúval vagy olyan idősebb férfivel jegyeznek el, aki mint gyakorlott vadász, vagy mint főnök szívesen látott vő. Az ilyen elígérkezéseket az anyák kötik meg. Ha aztán egy ilyen elígért leány később eléri a házasságképes kort, akkor gyakran megtörténik, hogy rokonszenvével egy másik férfi felé fordul, aki által elszökteteti magát; miután a törzs szokásait itt is nagyon szigorúan veszik, a párocska annak a veszélynek teszi ki magát, hogy utóléri és a rokonok fegyveresen támadnak rájuk, ami miatt sok fiatal élet ment már veszendőbe. Azonban a fiatal férfiak és nők áldozatkészsége, mikor a házassági kötelékük megvédéséről van szó, a legtöbb ausztráliai törzsnél igazán kiváló.

Ha az eljegyzést a szokásos módon házasság követi, akkor az ifjú a 12-13 éves leányt az anyja beleegyezésével a maga táborába, vezeti. Saját, vagy osztálybeli fivérei kíséretében kint vár a menyasszonyra és a látszólag hevesen ellenszegülő fiatal asszonyt hazavezeti. Miután ez egy vagy két éjszakát a kísérellel töltött el, elvezetik a férj csoport-táborába. Mint ennek a felesége, kiveszi a részét a csoport ellátásában és a dierik fölfogása szerint hűségnek kell maradnia a férjhez. Ez a fölfogás pedig nagyon eltér a miénktől; sajátságos jellegét az úgynevezett *csoportházasság* intézményének köszönheti, mely itt külön tárgyalást érdemel meg, mert régebben olyan állapotnak tüntették föl, melynél egy csoport valamennyi férfja valamennyi nővel rendszertelenül és féktelenül érintkezik. Sőt a legszélsőbb összekeverődésnek ezt az állapotát úgy tüntették föl, mint a házasságnak az első fokozatát. Valójában pedig a dolgok következőképen állanak: A férjes asszony a férje beleegyezésével vagy kívánságára egy másik férfival a másodfokú feleség viszonyába léphet, ha ez a férfi vele szemben a megfelelő házasodási osztályhoz tartozik. Ez főleg akkor történik, ha két fivér két nővérrel házasodott össze, vagy ha egy özvegy férfinak sikerül a fivérét ajándékokkal arra bírnia, hogy a feleségével másodfokú házasságra léphessen. A törzsfőnöknek vagy más előkelő embernek is szabad több asszonnal ilyen pyauru-

házasságot kötnie, ha a férjek beleegyezésüket adják ehhez. Ilyenkor minden új viszonyt ünnepélyes népgyűléseken, hirdetnek ki. Miután az ilyen mellékházasságok könnyen alkalmat adnak féltékenységre és egyenlenségre, a törzs öregei arra igyekeznek, hogy ilyen másodfokú házasság a valóságban csak egyetlen egy asszonnyal történjék. Viszont a férfire nézve kitüntetés számba megy, ha több, saját vagy idegen törzsbeli nővel állhat ilyen viszonyban. A szokás szerint a pyrauru-férj nem érvényesítheti jogait a nővel szemben, ha ennek az igazi férje távol van, vagy megvonja a beleegyezését. Siebert misszionárius nézete szerint, aki hosszú ideig élt a dierik között: „az erkölcsösség és a megkötésnél szokásos ceremóniák tekintetében ezeket a pyraura-házasságokat erő- és komolyság jellemzik. Egy ilyen csoport-házasság tehát a legkevésbé sem az, mint aminek régebben tartották.” Az a szigorúság, mellyel ezek a törzsek a maguk zavartalan létében a szokásaikhoz ragaszkodnak, a házassági formák tekintetében is, nagyon jó mértéke annak, hogy az ausztráliaiak mennyire irtóznak az erkölcstelenségtől; ez ugyan náluk sem egészen ismeretlen, *de az európaiak megjelenése előtt csak kivételesen fordult elő.* A gyermekeket az anya totem-csoportjához és ennek a házassági osztályához számítják. A nő azonban többnyire férjének a csoportjában él, úgy hogy a gyermekek az apai csoport nyelvét tanulják meg.

Az arandák vagy arunták népe, az Eyre-tótól északra, egy harmadik, patriarchális formában köt házasságot. Délen a törzs négy, északon nyolc házassági osztályra oszlik, melyeknek a tagjai csak egy osztállyal kölcsönösen házasodnak. Ennélfogva úgy a férfiak mint a nők egy törzs másnemű egyéneinek csak a negyede vagy a nyolcada között válogathatnak. A gyermekek az apai osztályhoz tartoznak. Az aruntáknál is történnek korai eljegyzések, de ezeket a patriarchális rendszernek megfelelően az apák intézik. Ennek a megbeszélésnek az eredményét, mely minden ünnepélyesség nélkül történik, az eljegyzett fiúval csak 10-12 éves korában közlik, avval a hozzáadással, hogy azért a házassággal még várnia kell. míg a szakálla megnő, sőt amíg a szakállában az első szürke szálak mutatkoznak; a táborhely többi lakóival is csak most közlik hivatalosan az eljegyzést. Most aztán a fiatalembernek az a kötelessége,

hogy leendő apósát és anyósát apró ajándékokkal lássa el, az apósát például elejtett vadakkal, az anyósát növényi eleséggel. Az elígért leány is, ha nagyobb lett, megajándékozta jövendő apósát és anyósát. Ha elérkezett a házasságkötés napja, akkor a férfiak az ünnepélyesen ékesített vőlegénnyel a nőtlen férfiak táborhelyének a közepén gyülekeznek össze. Közben a nők is összegyűltek a női táborhelyen, ahol a menyasszony sírva ül az anyja ölében. Ő is ünnepélyesen föl van díszítve koszorúval s fekete és piros csíkokkal. Most a menyasszony fivére a vőlegény és néhány más férfi kíséretében átmegy a nők táborhelyére. Míg a kísérők ennek közelében megállanak, a vőlegény egyenesen leendő anyósához megy és miközben menyasszonyának a felsőkarját megragadja, azt mondja az anyjának: „add hozzám a leányodat feleségül!”, mikor is a menyasszony látszólag ellenkezik és az anyjába kapaszkodik; utóbbi föláll és leányának karját vejjének a kezeibe adja, aki aztán szorosan megfogja menyasszonyának a karját. Evvel a házasság meg van kötve. A férj a többi férfikkal együtt elmegy vadászatra, a feleség pedig a többi nőekkel együtt eleséget gyűjteni. Visszatérésük után kicserélik a zsákmányukat, az asszony hoz a húsból az anyjának és az első éjjel nála is marad. Ez a legközelebbi napon megismétlődik, aztán azonban a feleség este a férjéhez tér vissza.

Ennél a patriarchális házasságnál tehát szó sincs hozományról, nők kicseréléséről sem, mint a dieriknél és ezek matriarchális törzsi berendezésénél.

Hogy tisztázzuk a nőrablás igazi jelentőségét, melyre régebben ráfogták, hogy az ausztráliaiaknál ez nagyon fontos módszere az asszonyszerzésnek, megemlítjük, hogy idegen csoportokból való nők erőszakos elrablása nagy kivételként csak hadviselés esetén fordul elő. Az ilyen nőt, gyakran valamelyik agyonütött férfi feleségét, csakis olyan törzstagnak adják át, aki a nővel szemben a megállapított házassági osztályhoz tartozik.

Az arundák házasságait tehát a választás erős korlátozottsága jellemzi, amit még fokoz az, hogy öreg, előkelő férfiak egymásután több asszonyt is feleségül vesznek, akik a maguk különféle csoportjaiknál maradnak. Ezek a feleségek az urukról és mesterükről csak

akkor tartoznak gondoskodni, ha ez a törzsüknél tartózkodik, vagy korrobori esetén. így aztán az ifjak számára sokszor nem marad elegendő asszony, vagy pedig későn házasodnak. Érthető módon nem ritkák az asszony beleegyezésével történő szöktetések, amikor azonban a kockázat éppen olyan súlyos, mint az előbb leírt esetekben. Miután az arundák személyeinél és családjainál a nagyon nagyon csekély, azért a férfi és nő közötti rokonszenv mellett a házasodásnál döntő szerepük van a gyakorlati megfontolásoknak, amilyenek a táplálék megszerzése és a megélhetés.

A gyermekekre való kilátásnak bizonyára szintén szerepe van, különösen a szülőkről való későbbi gondoskodás szempontjából. *Nagyon figyelemreméltó azonban, hogy a középausztráliaiaknak nincs fogalmuk arról, hogy a nőt csak a férfivel való érintkezés ejt-heti teherbe.* A koitus és a terhesség kapcsolatának a nemismerését olyan kitűnő tanuk, mint Spencer és Gillen és Strehlow határozot-tan megerősítik és különben másutt is megtalálható. Ehelyett az ausztráliaiaknál az a vélemény uralkodik, hogy egy nő úgy esik teherbe, hogy egy totem-csoport valamelyik elhalt tagjának a lelke költözik beléje. Minden vándorlási területen vannak bizonyos szik-lák, barlangok, nagyon öreg fák, vagy más nagyon föltűnő dolgok, ahol a lelkek hajító fákkal tartózkodnak a földben. Az ilyen helye-ket kerülik azok a nők, akik nem akarnak teherbe esni. Ezen a meg-győződésen alapul az a nagyon sajátos jelenség, hogy egy gyer-meknek nem kell a szülői totemhez tartoznia, hanem csak ahoz a vándorterülethez, melyen a nő először vette észre a terhességét. Ez többnyire az apai csoportnál következik be, ahol a nő él, de nagy népgyülekezéseknél megtörténhetik egy másik totem területén is. így valóban vannak családok, melyekben az apának a kis sólyom, első feleségének a patkány a totemje, a leányuknak pedig vala-milyen hernyó; második gyermektelen feleségének a kenguru, a harmadiknak a gyík és ezeknek két leánya közül az egyiknek az emú, a másikkal a víz a totemje. így a totem nem is befolyásolja a házasságot.

A házasság előtti vagy házasságon kívüli együttélés, mely csakis a nemi aktusra korlátozódik, mint szokás, csupán vallásos ceremóniák közben fordul elő, egyébként szigorúan elítélik és meg-

büntetik. A házasság általánosságban tartós együttélés, a házassági törvények szigorú megtartásával.

Forduljunk most a magasabb kultúrfokok házassági jelenségeihez, például a helyhezkött földművelő törzsekéhez. A kép lényegesen eltérő. Csakhogy itt helyes megítélésnél arra a nehézségre bukkanunk, hogy olyan népek, melyek nem hozzáférhetetlen sivatagokban élnek, gyakran fölvettek szomszédos magasabb kultúráknak a szokásait. Itt csupán a hinduizmus, mohamedánizmus és a kereszténység elterjedésére emlékeztetünk a házasság intézményére gyakorolt befolyásukkal. Annál tanulságosabbak azok a tanulmányok, melyeket Szumátrában két maláj hegylakó nép kultúrája felől végeztek, az északsumátrai batakoknál és a középsumátrai minangka-parasztoknál. Bár ezek is, közvetlenül és közvetve, (Jáván át) egymásután érintkeztek az előindiai hindosztán és mozlim kultúrával, mégis az államberendezésük és különösen a házassági formájuk annyira érintetlen maradt, hogy az eredeti maláj szokások könnyen fölismerhetők.

Noha ezek a népek sokkal magasabb kultúrfokon állanak, mint az ausztrálieiak, náluk is találunk apai-jogi és anyai-jogi berendezéseket, ami azt bizonyítja, hogy ezek nagyon megfelelnek egy egyszerű életközösség szükségleteinek és felfogásainak. Itt azonban a *jólét* a társadalmilag döntő jelenség. Főleg a minangkamalajok matriarchalis berendezései mutatnak erre, éles ellentétben a kóbor ausztrálieiak vagyontalanságával. A batakoknál is fontos tényező a jólét. Mindkét néptörzsre áll, hogy a családok nagyobb genealógiai egységeket alkotnak, melyek együtt laknak és tekintélyes családi birtoknak örvendenek, melyre a hozzátartozóknak csak haszonélvezeti joguk van. A törzs törvényei, a házasság tekintetében is, arra irányulnak, hogy nem csupán ez a birtok ne csökkenjen, hanem lehetőleg még gyarapodjék. A családok szigorúan exogám életet élnek és minden kihágást bűnnek tekintenek, mely az egész törzsre kihívja az istenek és szellemek bosszúját. A matriarchalis minangka-parasztok házasságait az jellemzi, hogy ezeket inkább családi mint egyéni érdekből kötik. Különösen áll ez az

első házasságra, melyet 12-13 éves leányok és 14-16 éves fiúk kötnek egymással.

A középszumátrai malájok ilyen családjaikat alkotják mindazok a személyek, akik női ágon ugyanattól a törzsanyától származnak, tehát például két nagyanyától ezeknek a fivéreivel, három anyától ezeknek a fivéreivel (ezeknek a nagyanyáknak valamennyi gyermeke) és ezeknek az anyáknak valamennyi gyermeke. Együtt laknak, egy házban, vagy ugyanazon telken épült két házban, ha nagyon elszaporodtak, hogy minden nő a családjával külön helyiséget kapjon. A felnőtt és megházasodott férfiak az éjszakát nem a családi házban töltik, hanem az imaházban vagy a feleségeiknél. A családi ügyekben valamennyi családtagnak szava van, a főnök a legöregebb, legtapasztaltabb férfi. Ő igazgatja a birtokot, ő viseli a címet és méltóságokat és képviseli a bua parui-t (az egy testből származottakat) a többi családokkal szemben, melyek közül egy-néhány együtt alkot egy magasabb exogam egységet, a suku. A minangka-parasztoknál mintegy 30 ilyen suku van, mindegyik külön névvel és az egész országban el vannak terjedve.

Azok a motívumok, melyek ezeket a fiatal hegyi malájokat házasságra indítják: a kölcsönös vonzalom, mely sokszor halálíg tart, gyermekek reménye, akik iránt a malájok különös szeretettel vannak és végül azok az előnyök, melyeket egy másik tekintélyes családdal való egyesülés nyújt. Ilymódon megérthető, hogy a fiatal párocskáknak az egész dolognál kevesebb szavuk van, mint a szülőknek, akik a családi érdekeket, különösen a nőét, tartják első-sorban szem előtt. Ez pedig könnyen megmagyarázható abból, hogy a fiatal asszony a saját családjában marad. A férfi is a saját családjában marad ugyan, azonban a gyermekek az anya családjába születnek bele, ez tartja el és neveli fel őket. Így aztán a kezdeményező rendszeren a leány családi tanácsa, ez keresi az alkalmas házastársat a fiatal, de olykor idősebb férfiak között, ha ezek tekintélyesek, vagy gazdagok. A leányt meg sem kérdezik. A saját családnak vagy sukunak a tagjain kívül más férjjelöltek nem jöhetnek figyelembe, még akkor sem, ha nincs közöttük vérrokonság.

Ha a tanácskozás után az ifjú elfogadta az ajánlatot, akkor csakhamar következik az eljegyzés a leány házában, azonban ennek

a jelenléte nélkül. A fiatalember apró ajándékokat nyújt át és kap is, mint a két család barátságának jeleit. Az eljegyzési idő alatt, ami két évig is tarthat, a jegyeseknek tilos egymást látniok, vagy egymással beszélniök. A házasságot a mohamedán ritus szerint kötik meg, tehát a menyasszony és a vőlegény vali-ja között, rendszeren egy mohamedán lelkész és tanúinak a közvetítésével. Ebből a házasságból eredő jogi viszony az anyai jog elvén alapul. Az asszony az anyai családi házban külön szobát kap, továbbá megkapja a közös háztartási kellékek egy részét és minden egyebet, ami a maga és gyermekei eltartásához szükséges. Hozományt nem adnak. A férj csak kivételesen költözik be a feleség házába. Eleinte és később is, amikor mint tekintélyes embernek több asszonyra van szüksége, a feleségénél csak itt-ott tölt el egy éjszakát, segít neki a földművelésnél és néha egy-egy ruhadarabbal is megajándékozza. Mint-hogy a férfi vagyona és saját keresete az ő családi kötelékének a tulajdona, ezt is csak a maga családfőjének a beleegyezésével teheti. Később a gyermekeivel szemben is ugyanez a viszony. Jellemző ezekre a matriarchális berendezésekre az örökösödési jog, melynél a gyermekek csak az anyától örökölnek, de az apától nem. Az apa vagyona a nővére gyermekeire száll, ugyanúgy az öröklékeny hivatalai és címei.

Az illető családok módja szerint az esküvőt egyszerű vagy költséges ünnepegekkel ülik meg, melyeken számos család vesz részt és kiterjedt ceremóniákat követnek. A legfontosabb a fiatal pár együttétekezése, főleg az első házasságnál, bár ez gyakran felbomlik, hiszen a fiataloknak meg sem kérdezték a véleményét.

Ila most egy patriarchális rokonságon alapuló életközösségnek a házasságát nézzük, mint a batakokét északi Szumatrában, akkor világosan látszik, hogy a jogi törvények önmagukban nagyon is egyoldalú benyomással szolgálnak az illető nép házasságáról. A patriarchális házasságnak alapul szolgáló törvények ugyanis náluk a nő tökéletes függőségének a benyomását váltják ki, akit a férjnek és a férj családjának eladnak. Azonban az indonéziai népszokás nem egyezik meg ezzel és így a fiatal leány gyakorlatilag a batakoknál is van némi befolyással a férje megválasztására. „Az ifjú először igyekszik meggyőződni a leány vonzalmáról, sőt a fia-

talok között, akiknek igen szabad házasság előtti érintkezésben van részük, rendszerint előbb formális eljegyzés történik szerelmi zálogok kicserélésével, mielőtt a vőlegény elküldi a rokonait a leány apjához, hogy a vásárlási árban megegyezzenek. Persze nem ritkák az olyan esetek sem, különösen ha a kérő férfi öreg, de gazdag, amikor a leány rokonai a magas vásárlási ár kedvéért igyekeznek a leányt akarata és hajlama ellenére egy férfinak kiszolgáltatni, de a leánynak ilyen esetben is van még egy mentő, a szokásjog által szentesített útja. Ugyanis, ha a leány birtokában van valami szerelmi zálognak, elszaladhat ennek az adójához, ez aztán kénytelen a leányt birtokába venni s rokonai most nézhetik, hogyan tudnak megegyezni a leány tulajdonosával, a vásárlási ár tekintetében” (Schreiber). A gyakori szöktetések a nő beleegyezésével, ami a szokásjog által meghonosodott módszer, szintén azt bizonyítja, hogy a batak nők vásárolhatók ugyan, de többnyire nem akarattuk ellenére. A nő helyzeténél a házasságban szintén észrevehető valami hasonló; de mielőtt erre áttérnénk, foglaljuk röviden a patriarchális házasság jogviszonyaival. A batakok házassága a kifolyása az ő patriarchális felfogásuknak a vérrokonságról. Náluk a család ugyanazon törzsapa férfiutódaiból áll, ezeknek feleségeivel és nővéreivel együtt, amennyiben az utóbbiak még nem mentek férjhez. A nők ugyanis a házasságnál átlépnek a férj családjába. Ez ugyanis a közös birtoklás tekintetében egy egészet alkot és egy közös házban lakik. A család gondoskodik tagjainak a szükségleteiről, fizeti és kapja a fiatal nők vásárlási árát is. A batakcsalád szigorúan exogám; az exogámia elleni kihágást vérfertőzésnek tekintik s a bűnösöket régebben megölték és megették.

Az exogámia még egy csomó családra kiterjed, akik együtvéve egy margát képeznek. Nagyszámú ilyen márga széles területeken el van terjedve. A főnök mindig a legelőkelőbb margából való és feleségét a második, az ő rangja után következő margából választja; az éhez tartozó férfiak a főmarga bizonyos alosztályaiból választják a feleségeiket. Többnyire az a szabály, hogy anyai nagybácsik leányait veszik feleségül, míg az apai nagybácsi leányával kötött házasság vérfertőzésszámba megy. A fiatal férfi nem hagyja el a szülői házat, ha megházasodik, hanem ebben külön helyiségbe

költözik. A menyasszony árának a magassága 50-500 forint között változik s a házassági ceremóniák megtörténte előtt kell kifizetni. Azonban illendőség kérdése és a családok közötti barátság bizonyítékának is tekintik, ha a fizetés részletekben is történhetik. Ugyanis a teljes kifizetés után a szülők elvesztik minden befolyásukat a leányuk sorsára. Hogy a batak a feleségét valóban vásárolt dolognak tekinti, az a ráalkalmazott megjelöléseiből is kiderül: áru, ember, eszköz, hogy ételhez jusson, eleségről gondoskodó. Az asszony ugyanis csak akkor eszik, mikor a család férfitagjai már végeztek az étkezéssel. „A batakországokban a nőnek soha sincsen tulajdona és teljesen jogon kívül áll. Nem személynek tekintik, nem öncélnak, hanem kizárólag dolognak. Mindig valaki másnak a tulajdona, az apjái vagy fivéréé, amíg férjhez nem ment, vagy a férjéé, aki megvásárolta, vagy ennek halála után ennek örököséi, a fivéreié, vagy fiaié” (Schreiber).

Teljesen éhez igazodik az örökösödési jog is. Csak a hímnemű utódok örökölhetnek az elhunyt férjtől. A nő semmit sem örököl. És mivel nincs semmije, ő nem is örökíthet át semmit. A férfitől elsősorban a fiai vagy unokái örökölnek, ezek hiányában a fivérei vagy ezeknek a fiai. A háztartás osztatlan marad, amíg csak meg nem házasodott fiúk vannak. Az osztozkodásnál a legidősebb és a legfiatalabb fiúk többet kapnak, mint a többiek. A férjhez nem ment leányok a fivéreiknél maradnak és ezek is tartják el őket, de viszont ők kapják a menyasszonyi árat. Az özvegy az elhunyt férj egyik fivérének vagy más vérrokonának a birtokába megy át. Gyermekük kizárólag a férj családjához tartoznak.

Ebben a patriarchális rendszerben a válás lehetetlen. A későbbi időkben nagyon ritka esetben előfordul ugyan, de sem tartós elhagyás, sem bántalmazás, sem hűtlenség, nem jogosítanak válásra. Régi szokás szerint a férfi csak meddség esetén adhatja vissza az asszonyt a szüleinek, akik ilyenkor kötelesek helyette egy másik leányukat átengedni; ugyanez történik akkor is, ha az asszony gyermektelenül hal meg.

A menyasszonyi áron kívül a lakodalmi ünnepek költségei is, különösen az előkelőbbeknél, tekintélyes összegekre rúgnak. Hogy ezeket a kiadásokat elkerüljék, a batakok a szigetvilágban

am úgyis szokásos szoktetést alkalmazzák a leány és a szülők beleegyezésével. A szökés után csak a menyasszonyi árat fizetik meg. Ha a fiatalember ezt nem tudja előteremteni, akkor az esküvő után a leány szüleihez költözik és az adósságát ledolgozza, vagy pedig avval egyenlíti ki, hogy később egy leánykáját engedi át. Ha egy családnak csak egyetlen leánya van és a kihalást mégis el akarja kerülni, akkor a család olyan férfit keres, aki hajlandó a leánnyal hozomány nélkül ambilanak-házasságot kötni. Ilyenkor a férfit fölveszik a feleség családjába és akkor a gyermekek is éhez tartoznak és örökölnek az anyától. A batakok általában monogámok.

A fentiekből kiderül, hogy a batakok házasság jogánál az anyagi érdekek és a gyermekek utáni vágy az uralkodó szempontok. A szerelemre nézve ez nagyon kemény és lealacsonyító körülmény. Azonban, mikor a szerelem dolgozik, akkor a valóságos viszonyok természetesen itt sem felelnek meg a fenti képnek. A legtöbb esetben minden elmélet ellenére is a nő az úr és akár csak nálunk, ahol a törvény a nőt olykor kiskorú lény gyanánt kezeli, a háziúr nem mindig úr a maga házában. A nő ugyan erősen kiveszi a részét a munkából, de ez egész Indiában általános, még a matriarchális minangka parasztnál is. A nőnek a helyzete megerősödik a családban, ha gyermekei vannak, még mint özvegynek is, mert ilyenkor a fiai támogatására számíthat.

A vérrokonságnak mind a két felfogása, melyeket ismertettünk, szülői (parentális vagy kognatikus) rendszerré fejlődhetik, amilyenben mi is élünk. A parentális házasságban az apa és anya egyenjogúak, gyermekeik mindkét családdal rokonságban vannak és valamennyi Örököl mindkét szülőtől. Ott, ahol a malájok sokat érintkeznek idegenekkel, ezekkel összekeverődnek és eredeti berendezéseik lassankint veszendőbe mennek, mint a keleti parton, a vérrokonság parentális fölfogása a házasságuknál is érvényesül. Miután ezek a malájok az izlámra is áttértek, az ő törzsjogi viszonyaik nem alkalmasak többé a kognatikus életközösségre és az ilyen házasságra. Egészen mást találunk a középborneói és celebeszi malájok, a dajakok és toradiák ősi kultúráinál, akik valami eddig ki nem derített okból már áttértek a kognatikus házassági

rendszerre. A dajakok házassági viszonyai alaposan megismerhetők az én „Borneón át” című művemből, melyet ötévi ottartózkodás élményei és megfigyelései alapján írtam. Ezzel a természeti néppel való tartós együttélés lehetővé tette nekem, hogy e népek szerelmi és házassági életének néhány olyan oldalát is megismerjem, melyek másutt nem lépnek előtérbe.

„Az ivarézés kora a dajakoknál úgy a fiatal férfiakra, mint a fiatal leányokra személyiségüknek valóságos átalakulását jelenti. Ettől kezdve több gondot fordítanak a ruházatukra és egyéb külsejükre, a fiatal leányok a fejhajzatukig a test minden szőrszálát kihúzkodják a fiatal férfiak eltávolítják a szempillákat, szemöldök-szőröket és ritkás bajuszszálaikat. Azokkal a testi változásokkal egyidejűleg, melyeken mindkét nem átmegy, fokozódik az a törekvés is, hogy kölcsönösen tetszést váltsanak ki. Szabad idejük nagyrészt igénybe veszi az ajándékok előállítását; a leányok gyöngyökből nyakláncokat, kardöveket és kardhüvelyekre való díszítményeket készítenek. A férfiak ezeket az ajándékokat szépen metszett bambuszedényekkel, furulyákkal, evezőkkel, késnyelekkel stb. viszonozzák, így mindkét résznek alkalma van a szerelmi hódításoknál a művészi ügyességét is ragyogtatni.

A fiataloknak bőséges alkalmuk van arra, hogy a házasság előtt megismerjék egymást és önmagukat is megvizsgálják; ezt annál inkább megteszik, mert náluk a házasság nagyon komoly kötelet jelent, mely mindkét részről hűséget kíván meg. A házasság előtt mindkét résznek szabadságában áll az érintkezésben odáig menni, ameddig nekik tetszik. A szülők itt-ott megpróbálják ugyan a befolyásukat érvényesíteni, de többnyire eredménytelenül. Ha a fiatalokban vonzalom támad egymás iránt, úgy a szokások megadják nekik az alkalmat a zavartalan együttlétre. A legkedveltebbek a közös halászások. Az enyhe trópusi éjszaka beállta előtt, mikor a holdfény a tájat éppencsak hogy eléggé megvilágítja ahoz, hogy elvegye a sötétség kellemetlenségét, a fiatal férfi a legjobb ruháját ölti magára, egy széles kék ágyékkötényt és egy tarka, olykor selyem fejkendőt; különös érdekességül szolgálnak fekete karszalagok és egy-egy nyaláb szagos fű, melyeket a fejeken és a karokon erősítenek meg. Legszebb, gyakran imádottjának az ajándékaival

ékesített karddal az oldalán, evezővel és vetőhálóval fölfegyverezve siet az ifjú a folyóhoz, ahol erőteljes evezőcsapásokkal sajkáját csakhamar várakozó szerelmese közelébe viszi. Az ugyancsak szépen felöltözött leány jól megtöltött beteldobozzal száll be a járműbe és a csónak hátsó végébe ül, hogy az evezőjével kormányozza. A fiatalember ott áll a csónakban a vetőhálóval és ha halat gyanít valahol, erőteljes lendülettel a vízbe veti. Így halad a párocska a folyón lefelé. Ha egy étkezésre elegendő halat fogtak, akkor kikötnek. A csónakázás végső célja rendszeren valami üres kunyhó a rizsföldön, vagy valami bizalmas helyecske a parti fák között. Az orrfurulya lágy hangjai valami különös bájt kölcsönöznek az egésznek; mert az éjszaka csöndjében ezek a siránkozó, de kedves hangok olyan érzéseket váltanak ki, melyek iránt a kaján szelíd kedélye nagyon fogékony. Olyankor, mikor a környék bizonytalan, például kóborló ellenséges bandák miatt, éjszaka a párocska közelében a barátok tartanak őrseget.

A mezőn végzett közös munka is kedvező alkalom a fiataloknak arra, hogy egymást megismerjék, különösen, ha az érintkezést a szülők is megengedték. Különböző szerelmesek állhatatossága gyakran kemény próbák elé van állítva. Így egyszer megéltem, hogy egy éppen olyan szép külsejű, mint erősen fejlett akaratú leány egy jegyest hozott a szülei házába, akit ezek nem nagyon szívesen láttak, mert a nehéz mezei munkára és a csónakok építésére nem igen volt alkalmas. A nagy energiával kierőszakolt házasság után is sok fáradságába került a fiatal férjnek, hogy apósának a házában megmaradhasson.

A házasságkötéseknél mindkét fél szülei nagy tárgyalásokat folytatnak a hozomány felől. Ha a szülők nem élnek már, akkor a hozzátartozók vagy a főnök helyettesítik őket. Az összeg, melyet a fiatal férjnek fizetnie kell, többnyire nem nagy, az após és anyós rendszeren megelégszenek egy karddal vagy egy gonggal. Gazdag főnököknek azonban néha 300 dollárt is kell fizetni. Szívesen látják, ha mindkét fél egyenlőrangú. A törzsfőnökök sokat veszítenek a tekintélyükből, ha közönséges nőekkel házasodnak össze és a gyermekeiknek nem igen van kilátásuk arra, hogy utódaik legyenek.

Középborneó kajan-dajakjainál nemcsak közeli vérrokonok

hanem házasság útján szerzett rokonok közti házasságok is megvannak tiltva. A szomszédos, egymással nem rokon törzsek közti házasságok nincsenek ugyan megtiltva, de olyan ritkán fordulnak elő, hogy a taman-dajakok és a kaján-dajakok például több mint egy századig éltek egymás mellett, anélkül, hogy összekeveredtek volna. A házasságra nézve különösen az esküvőtől a következő újévi ünnepségig terjedő időre nézve annyi mindenféle tilalmi rendelkezés van, hogy a kajánok, hogy ezt a kellemetlen időszakot megrövidítsék, többnyire közvetlen újév előtt házasodnak. A közönséges da jakoknál az esküvő nagyon egyszerűen folyik le; a törzsfőnökök a gyermekeik házasodásánál nagy ünnepségeket rendeznek, melyek két-három napig tartanak s ezeken a falu minden tekintélyes lakója résztvesz. A lakodalmat a menyasszony házában ülik meg, ahová a vőlegényt a barátai kísérik el. A lakás, melyből előzőleg minden berendezést eltávolítottak, zöld és tarka posztókkal van ékesítve, a falakra pedig föl van akasztva minden, amivel a menyasszony szülei a vejük kíséretét megajándékozzák. A barátoknak pedig joguk van arra, hogy hazavigyenek magukkal minden szépet, amivel a főnök vagy a család bőkezűsége megajándékozta őket. Azon ajándékok között, melyeket menyasszony és vőlegény egymásnak, vagy a családtagok nekik adnak, a gyöngyök fontos szerepet játszanak. A vőlegénytől a menyasszony legelőször egy „feleség-övet” kap, amelyik egy zsinórból áll, négy régi gyönggyel; a közös lakománál a menyasszony még két gyöngyöt talál a rizsben; és azonfelül is még egy nagyon szép gyöngyöt kap. A rokonok és ismerősök gyöngysorral ajándékozzák meg, melynek olyan hosszúnak kell lennie, mint amilyen magas a menyasszony és amelyik az ajándékozók módja szerint kisebb vagy nagyobb értékű.

Azonban a ház vezetése az erősebb személyiség kezeibe kerül; a hűség megszegését, amit az egész törzsre szerencsétlenségnek tekintenek, súlyosan megbüntetik, de nagyon ritkán fordul elő. A bűnös fél tartozik váltságot adni a megsértett fél családjának. Ha a váltságot nem tudja előteremteni, a rokonai segítik ki. A házasságban a javak különválasztása uralkodik. Apa és anya közösen gondoskodnak a gyermekek eltartásáról. Amint ezek felnőttek, továbbra is a szülői házban lanknak ugyan, de barátaikkal és barát-

nőkkel a saját rizsföldjeiket művelik meg. Idegen használati tárgyakat, mint sót, kartont és dohányt gyakran közösen vásárolnak. A készletből mindenki a szükségletének megfelelően fogyaszt, aminek az apáé a döntő szó. Férj és feleség nem örökölnek egymástól. Gyermektelenség esetén az elhunyt birtoka visszazár a családra; ha a házastársak megegyeznek abban, hogy barátságos módon elválnak egymástól, a válás után mindegyik megtartja a maga birtokát. A gyermekek maguk döntenek arról, hogy melyik féllel tartanak.

Ezzel befejezem a házasság keletkezéséről adott vázlatomat. Mi hát az eredménye az emberi ősidőkről végzett vizsgálatainknak? Az, hogy lényegében a viszonyok kezdettől fogva ugyanazok voltak, mint amilyenek ma is a legfejlettebb népeknél. Már a legkezdetlegesebb embereknél is előfordulnak a szó legmagasabb értelmében vett házasságok. És erkölcsnélküli állapotok éppen a primitív népeknél a légritkábbak. Ezért a házasságnál szó sem lehet konvencióról. Az örökké és általánosan érvényes benne találja meg a megfelelő kifejezést. Amennyiben a modern házasság ezt félreismeri, tanulhat az úgynevezett természeti népektől.

Házasság és anyai jog.

A legsajátságosabb mondák egyike, mely rendkívül régi idők-ből az emberek első nemi érintkezéséről reánk maradt, azt mondja: a férfiak és a nők kezdetben egymástól külön éltek és mit sem tudtak egymásról. A hagyomány aztán tovább elmeséli, hogy e nemi csoportok egyes képviselőinek első véletlen találkozásánál a nők hadi értelemben védekeztek a férfiak ellen, úgyhogy döntő küzdelemre került a sor és ennek kapcsán véletlenül ismerték föl először a nemek különbözőségét. Északnyugati Afrikából ismerjük ezeket a mondákat és innen terjedtek el sajátságos változatokban kelet felé, egészen a Csendes óceánig, ahol e szigeteken gazdag terület sajátosságának megfelelően szeretnek mesélni egy olyan szigetről, melyen csak nők laktak és amelyet aztán egy szép napon fölfedezett egy férfi. Ez a monda az amazonokról szóló régi híradások csoportjába tartozik. A Földközi tengernek úgy az afrikai, mint az ázsiai környékén a monda már vándorló amazonőseregekről mesél, csatákról, melyeket más népek az amazonokkal vívtak meg és saját-szerű női alakokról, melyek ugyancsak ebbe a mondakörbe tar-toznak.

Ennek az anyagnak szociális-történeti jelentőségét Bachofen

tette először vizsgálat tárgyává. Az elbeszélés különböző változatai, melyek vagy elmúlt időkről beszélnek, vagy a föld távoli területein lejátszódó nőuralomról, képezték a kiinduló pontját az ő nagy fölfedezésének: az anyajog fölfedezésének. Bachofen azt mondja, hogy a klasszikus ókor előtt voltak olyan népek, melyek a nők előjogai jegyében éltek. Ő azonban itt nem állott meg. E mondarészek és más adatok alapján be akarta bizonyítani, hogy a két nem helyzete a kultúra fejlődése folyamán átalakuláson ment át és a számára hozzáférhető anyagból építette meg a lépcsőzetet. Szerinte ennek a legalsó fokán állott a „hetareismus”, melynél mindenkinek joga mindenkivel szemben egyenlő; középfoknak vette a matriarchátust, az anyai jogot, a nő uralmát a férfi fölött, a nő előjogát. A harmadik fok a patriarchátus, az apai jog, a férfiak előjoga. Az anyai jog fölfedezése döntő jelentőségű dolog volt, terjedelmes irodalmat szült és gyakran egyedül boldogító szempont lett sokak számára, akik nem voltak képesek fölfogni a Bachofen anyagának természetesen korlátozottságát, valamint rendszerének a tévedéseit.

Bachofennek az anyai jogról és a házassági formákról való történeti felfogásához csak az a rendkívül hézagos anyag állott rendelkezésére, melyet az antik világ a megelőző korszakokról megtartott. Még nem ismerte azokat az óriási bepillantásokat, melyekkel az akkor még szunnyadó néprajz közvetlenül a való életből szolgálhatott és így beleesett abba a hibába, hogy a patriarchális archaeusok és dórok természetes apai jogi uralmát nem ismerte föl, amellyel ezek a fejlettebb középtengeri vidéket befolyásolták és így megcáfolták azt a tételt, hogy a matriarchátus alacsonyabb fejlettségű, a patriarchátus magasabb fejlettségű népekre és kultúr csoportokra jellemző.

Azonban még sem szabad elfelejtenünk, hogy Bachofen fedezte föl ezt a roppant fontosságú momentumot a nemi érintkezés és a házasság történetében; de hogy ezt a vonatkozást egész mélységében fölfoghassuk, szorosan szemügyre kell vennünk a mai apai jogon és anyai jogon alapuló társadalmi és közösségi formákat.

A néprajzi anyag bebizonyította, hogy volt olyan kor és voltak olyan földrajzi területek, amikor az apai jogon és az anyai jogon

alapuló közösségek egymástól külön léteztek és a maguk területein kultúrmeghatározóan és kultúrarendezően hatottak. Az apai jog alapján állónak kellett lennie annakidején belső Ázsia két nagy területének (keleti Európával együtt) és belső Afrikának, tehát két olyan nagy vidéknek, melyeket a steppék jellemeznek. A Földközi-tenger és Dél-Ázsia közbeeső területei, tehát a parti vidékek, ugyanabban az időben az anyai jogon alapuló tagozottság képét mutatták.

Az apai jognak legkevésbé módosult alakja ma a steppéken lakó afrikaiaknál található. Itt nagy népcsoportok és rendkívül sok törzs ennek megfelelő családokra tagozódik. Egy ilyen család egy majorságban lakik. A majorság körül vannak a mezők. A major óágban együtt lagnak minden korú leszármazók: aggastyánok, férfiak, ifjak, fiúk, gyermekek. A vezetés annak a legöregebb férfinak a kezében van, aki szellemileg még képes a vezetésre. Csak a teljes aggkori elbutulás esetén veszi át a vezetést a legközelebbi fivér, vagy ha ilyen nincs, akkor az aggastyánok csoportjának következő legidősebb tagja. Ez a fölépítés a növekedésnek megfelelően történik. A korosztályok, az élet folyásának megfelelően, folytonosan és észrevétlenül lépnek a megelőzők helyébe. Fent elhal a törzs, alant folyton újra nő.

A család birtoka teljesen közös. A magtárakból a legidősebb adja ki az eleséget, ő osztja szét a ruházatát; az ékességeket és ő rendel el a vetés és aratás, a vadászatok, valamint az ősök ünnepeinek az időpontját is. Aszerint, amint a család erősen szaporodik, vagy szerencsétlenségek következtében összezsugorodik, vesznek művelésbe távolabbi vagy közelebbi földdarabokat. A család tulajdonképeni szántóföld-birtokának a területe tehát nem állandó, hanem a szükségletek szerint változik.

Azt mondtam, hogy fent elhal a törzs, alant folyton újra nő. A meghalt aggastyánt ünnepélyesen eltemetik és a család örvend, hogy most megint egy fiatal születhetik. Az utódok lelki- és fizikai szükséglet ezeknél az embereknél. Ez az a nagy vágyódás, mely e férfiak életét betölti. És így a fiúk a közelebb vagy távolabb lakó családoknál keresnek játszótársnőket, nagy táncok közvetítik az ismeretséget és ha a család beleegyezik a házasságba, vagyis az a meggyőződésük, hogy ez a fiatal nő az igazi, aki a család-közösség

számára új fiakat szüljön, akkor megtörténik a házasság. Evvel pedig karakterizálva van ez a házasság: A férfi vágyódásából születik meg az az anya, amilyent az anya jogi kultúra nem ismer. A nő itt a házasság szent edénye, tagja a családnak, szimbóluma az alakulási képességnek, akinek ki kell egészítenie a férfi vágyódását.

Az anyai jogi tagozódás ma még részben rendkívül világosan és éles kontúrokkal ellátva maradt meg Észak-Afrika hamita népeinél, az Atlanti-óceántól a Vörös-tengerig, a berbereknél, a tuaregekénél és a bischarinoknál. Legrégibb alakjában, melyről itt szó van, mindenben a nő a döntő tényező: ő a birtokos, a férfi birtoktalan. Női ágon örökíti tovább a birtokát és a nevét, a tőle való származás dönti el a kaszthoz tartozandóságot. Akár rabszolga a férfi, akár szabad ember, ha a nő nemes kasztból való, akkor a gyermekek is nemesek. De ő végez minden munkát is. Ő dolgozza fel az elejtett állatok bőrét, készíti a bőrruhákat, a børsátort. Ő üti fel a sátorfát és ő szedi szét. Ő feji a tehenet, készíti a vaját, sző és foltoz. A férfi vadászni megy és háborúskodik. A nő, aki minden fölött uralkodik, nem ritkán jobban szereti a fivéreket, mint a férjét, bántalmazza s a rossz hangulatát gyakran a legkegyetlenebb módon érezteti vele.

Ezeknél a különös közösségeknél döntő az a mód, ahogyan a házasság keletkezik: A nő választja ki a férfit. Ugyanazon belső szükségyszerűségek alapján választja, mint a természet minden aszszonya és pedig vonakodva, avval a szükséglettel, hogy a legjobbra tegyen szert. A férfiak pályáznak és ekkor megkezdődik a játék: tedd ezt!, tedd azt! A férfit kipróbálják, versenytársakat állítanak szembe egymással, trófeumokat követelnek meg tőlük, mint derekasságuk bizonyítékait. És ha végül a leány úgy véli, hogy megtalálta a neki legmegfelelőbb férfit, akkor ezt veszi férjéül.

Azonban valami ingerlésre van szükség, hogy a férfit a próbák ideje alatt lehetőleg egyenletes vágyakozási feszültségi jentartsa és egy természetes, magától értődő, ezekben az anyai jogi közösségekben gyakran brutálisan kifejezésre jutó ösztön következtében a leány avval kokettál, akitől a férfiasságnak valami különös ingere indul ki. A szüziességét gondosan megőrzi és ez a végső hódításnak az eszköze.

De ha az anyai jognak ezek a női férjhez mentek, még nem szűnt meg náluk a választás szüksége. Egy idő múlva a nő megismer egy férfit, aki bátrabb, merészebb, elismertebb és sikerebb, mint az ő férje és most ugyanolyan szenvedéllyel igyekeznek ezt is lángralobbantani. És innen van, hogy a patriarchalizmusnak a szüziesség, valamint a hűség iránti közömbössége szemben áll a matriarchalizmusnak gondosan megóvott szüziességével és hűtlenségével. Ezt azért hangsúlyozom itt, mert ez olyan szimptóma, melynek segítségével a különböző csoportokhoz való tartozandóságot megállapíthatjuk. De van egy különbség. Mindkét alak mindenben ellentétes. És ez még világosabban kitűnik, ha az anyai jogi organizációban az élet mintegy a testnek folytonos tagozódásában nyilvánul meg. Az anyától leválik a gyermek. Ez biztosítja a klán állandóságát. Az ékesített, tenyésztéssel fejlesztett, minden tagjában megfinomodott test az élet értelme és allegóriája. A testnek és a testinek ez a nagyratartása elutasítja a testetlen lélek létezését. A testetlen lélek kísértetté lesz. Ezért a halottat, a hullát nem tisztelik, mint az etiópok, akiknél minden lélek, hanem félnék tőle. Elássák a testet, bepakolják, messzire elviszik, köveket halmoznak rá, menekülnek tőle. Arra menve, köveket és száraz fát dobálnak a sírra, hogy így egy kísértet előbúvásának minden lehetőségét elvegyék. A nő sohasem érint egy hullát, még ha ez a saját gyermekének a teste volna is. A férfi feladata ezt a kellemetlen terhet eltávolítani. De így egy mind zártabb fizikai lét keletkezik, a testinek egy megnemesítése és ami a legjelentősebb: a nő válogatásából így lesz a férfi tette.

Így született meg az apai jogból az anya lénye a maga mély lelkiségében, az anyai jogból pedig a férfi aktivitása az áldozatkészségig.

Nos, az eddig mondottakból kiderül, hogy „anyai jog” és „apai jog” nem önmagukban föllépő jelenségei a közösségi életnek. Egy kis szemlélődés e két fogalommal kapcsolatos valamennyi szokás és megfelelő nézet fölött azt tanítja, hogy a kulturális, úgy szellemi, mint testi tevékenységnek nincs olyan területe, melyen ne nyilvánulna meg ugyanez az ellentétesség vagy különbözőség: a gazdaságban és munkamegosztásban, a házépítésben és kézimunká-

ban, mindenben, ami az élet mélyebb szemléletét illeti. Ugyanis a matriarchálisok allegorikusan látnak és a szemléletük mágikus; a patriarchálisok mindent mint szimbólumot élnek át és ezért misztikusok. Az apa joga itt és az anya joga amott tehát csak egyes megnyilatkozásai a kultúrának, mely minden irányban ugyanolyan differenciálódást mutat.

Ha már most itt az a feladatom, hogy az anyai jogi és apai jogi közösségekre való tagozódásnak a jelentőségét a nemi kapcsolatok fajtáinak a fejlődésére, egészen a magas házassági formáig megvilágítsam, akkor szemügyre kell vennünk a hasadás értelmét, a kultúrákat, hogy így megérthessük a későbbi jelenségek magától értődő őségét.

A kultúra entelechiája (vagyis előre meghatározott terv szerint való kibontakozása) azonosnak látszik az egész szerves környezet mivoltával – vagyis mindkettőnél a fejlődés és alakulás, a mozgás és nyugalom, az idő és tér polarításában csúcsosodik ki. Mint ahogy a porzó mozgékony virágpóra ráhull a növény nyugvó bibéjére, ugyanúgy éri a hím állat ondója hasonló mozgással a nyugvó petét és a megfelelő elmélyedés mellett e folyamatokkal teljesen analógnak találjuk az ember nemiségének folyamatait is. A férfi és a férfias mindig mint hódító, mozgékony, kiterjedni akaró, az újra hajlamos, ösztökélő, kisugárzó, egyszóval mint *centrifugális* tulajdonságok lépnek föl. A nő és a nőies ellenben mindig mint a húzódozásnak, a válogatásnak, a meghódíttatni-engedésnek, a fölszívásnak, fölvevésnek, megtartásnak, takarékos-ságnak a kifejezésében: egyszóval *centripetális* tulajdonságokkal. Az összetartozandóságot az mutatja meg világosan, hogy az, ami a férfiaságból kicentrifugálódott, tehát a mozgékony és az idő béli, a nőiesben a nyugalomban és a térben találja meg a kialakulását. Ez a polaritás jelensége, mely önmagában is egységet képez, mert minden szerves lényben megvan a polaritás, tehát a centrifugális és a centripetális erők közötti feszültség – csak épen hogy a hasadó szekszualitás fejlődésével és hangsúlyozásával mindig az egyik oldal jut túlsúlyra, ami könnyen csalódásba ejt a jelenség valósága felől. De a kultúra történetének a lefolyását és vele együtt

a primitív nemi kapcsolat kialakulását a házasságig csak akkor érthetjük meg, ha a polaritást egységnek fogjuk föl.

A kultúra terjedésében a polaritás hasadása egy ma is felismerhető nagyszerű térbeli eloszlásban következett be. Belső Ázsiának, Keleteurópának és Belsőafrikának nagy steppe területei lettek a centrifugális kultúrák hazájává és evvel a patriarchátusé; a Földközi tenger és (kelet felé) déli Ázsia parti országai a centripetális kultúra és a matriarchátus területeivé. Az, hogy a mozgékony centrifugális betört a centripetális területére, adott okot a nagy kultúrák egymásutáni kialakulására Indiában, Nyugatáziában, Görögországban, Rómában, Franciaországban, Angliában. Természetes, hogy a mozgékonyknak a kultúrája erősebb fejlődésű, a nyugalomé alakulásra képesebb. Ebben a jelenségben van megalapozva az úgynevezett világtörténelemnek egész problematikája és föladatom azt kimutatni, hogy e folyamatok menetében hogyan ment végbe a primitív anyajognak a magasfokú házasságig való kifejlődése.

Ha most követjük a kultúrkibontakozás korszakainak és epizódjainak az útját, akkor körülbelül a következő képet kapjuk az anyai jog alakjairól és kitágulásáról.

Én a kultúra fejlődésében három korszakot különböztetek meg: a polaris előtti, a polaris és a polaris utáni kultúrát.

A polaris előtti kultúrát ma már csak az Oekumene szélén és a különböző elkülönült és távoleső kisebb területeken találjuk meg és itt is csupán mint nemcsak elöregedett, hanem az őt visszaszorító poláris kultúra hatása alatt állót. Az ilyen kultúrák a belső szerkezetükben a szűk helyhezkööttséget mutatják, tehát ebben megfelelnek a legtöbb magasabbrendű állat viszonyainak. Az emberek a lényükben általában még egynek érzik magukat a természeti környezettel és mint ezek, hordákat alkotnak, melyekben nincs más beosztás, mint a hímekre és nőstényekre való állati beosztás. Tehát még nincs apai vagy anyai jog. Azért nevezem poláris előttinek, mert a hasadás még nem történt meg. Ebben a korszakban az epizódokra való tagozódás sem ismerhető még fel.

Ellenben rendkívül világos rendet mutat a második korszaknak, a poláris kultúrának az összképe. Térben és időben láncot mutat, melynek egyes szemei egymásba kapcsolódnak. Négy epizód különböztethető világosan: a polaritás primitív megnyilatkozásáé a nyugaton, a magas kultúrák csírázásáé a Csendes óceán szélén, a nyugatázsiai kontinentális magas kultúráé, s déli és nyugati Európának a civilizációba kifutó utókultúrájáé. Nézzük most ennek a jelenségnek egyes körülményeit és jelentőségüket az anyai jog történetében.

A polaritás primitív megnyilatkozásának első epizódja az, melyben a kultúra kettéválása megkezdődött. Előáll a matriarchátus, mint egy új életérzés kifejezése, amelyik kibontakozásra törekszik. Szélső lendülettel lép föl és avval az igénnyel, hogy az élet központi értelmévé legyen. Ugyanis a kultúra minden materializációjának ez a lefolyása és fejlődéstörténeti jelentősége, akár szellemi, akár társadalmi, akár anyagi dolgokról van szó. A fiatal mindig hegemoniára törekszik, mindenféle dolgokban. Mellette, mint a *kifejezés* lendülete előtt, minden háttérbe szorul; befolyása alatt minden átalakul, míg az erőteljes hódítás mindent le nem igazított és módosító befolyását az életnyilvánulások minden területére ki nem terjesztette. Evvel észrevétlenül átmegy a második alakba, a *tagozódás* alakjába; egy egésznek a részévé lesz. A kultúrának árnyékba szorított és félretolt egyéb oldalai társas viszonyok formájában ütik fel a fejüket, melyek a fiatalnak kijelölik a helyét és evvel a kultúra mint öregedő valami az *alkalmazás* állapotába lép.

A matriarchátus „eszméje” a kifejezési stádiumban roppant lendülettel lép föl. A kifejezésnek ez az ereje annál szélsőségesebb volt, mert itt a centripetalisnak néhány leghatalmasabb tulajdonsága nyilvánult meg: a tény-érzék és a jog-fogalom lezártága. A legnagyobb női forradalom ezen epizódjának állapotai bizonyosan a legbámulatosabb egyoldalúságokra vezettek: amazonság, törvényes hatearizmus, férfiak elzalogosítása. És ebben az epizódban, amely csak a testiséget szolgálta, melyben a tényérzék szilárdan kifejezhető realitásokat teremtett és amelyikben döntő volt a merev ellenszenv nemtesti lelkek és szellemek iránt – ebben az epizódban

a férfi *szolgál*, ez metafizikai szükséglete – a problematika tökéletesen ki van kapcsolva. A férfi szolgál és mint szolgának van egy kötelessége is: a halottakat eltemetni, a kísérteteket megfékezni, minden érzékfölöttit távoltartani.

Hogy a második epizódot megérthessük, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a polaritás hasadásának az egyik térben matriarchátusban, a másikban patriarchátusban kellett megnyilvánulnia – mely patriarchátusak, mint fentebb mondtuk, Belső-ázsia és Belsőafrika óriási országai váltak a hazáivá – ez a patriarchátus a centrifugális erők magasfeszültségével, melyek az Én-kozmoszból a külsőkozmoszba igyekeznek és sugároznak ki, míg a centripetális erők a külsőkozmoszból táplálkoznak és aztán a körülhatárolt Én-kozmoszban alakulnak ki – ez a patriarchátus fékezhetetlen vágyódásnak a kifejezése, mint ahogy a matriarchátus a mohó teljesedésnek a kifejezése.

Innen van, hogy az egyesek megélik az érzékfölöttit, mint ahogy mások ezt majdnem gyűlölettel elutasítják, mint ahogyan ezek a testit, az érzéket és élőt, amazok a testetlen érzékfölöttit és a testitől a halál által megszabadítottat tisztelik. Ennek következtében óriási méretű átalakulásnak kellett előállania, mikor a centrifugális kultúra hordozói követték a természetüknek megfelelő mozgást és elvitték Ázsia déli parti országaiba, a szélsőségesen centripetálisan működő és matriarchálisan organizált kultúra területére. Előállott a megtermékenyítés, egy új epizód, melyben az elmúltak szélsőségével, a testinek mindenekföléhelyezésével szemben a kozmikus lelkiesítés működött.

Ez a korszaka a *kozmogóniák*, a magas mitológia keletkezésének. Az a kor, amelyben a férfi a természet szolgájából a kozmikus eszme szolgájává: pappá emelkedik. Mert a nő eruptív erővel és forradalmi hatalommal vívta ki a helyét, a férfi azonban lassú fejlődéssel halad centrifugális erőinek a kibontakozása és érvényesülése felé. így a férfi számára, mikor ő mint a fejlődés kifejezése behatolt az alakulás területére, nem volt lehetséges, hogy az anyai jognak a formáját a maga patriarchális létének lényegével helyettesítse; csak átalakíthatta, megváltoztathatta az anyai jogot. Az

anyai jog régebbi formájából, melynek értelmében a gyermekek örökölnék az anyától, előáll az anya fivérének (avunculus) joga, aki mint örökös lép föl. De nemcsak ebben nyilvánul meg a női ágnak még meglévő túlsúlya.

A kozmikus térnek a nagy meghódítása a mitológia által az oka egy új földi rendnek, amelyik a nap újonnan fölfedezett pályája által rendezett világegyetemet vetíti a földre. Mundus, a templum értelmében, az alapja a törzsi tagozódásnak. A négy kardinális pont (kelet, nyugat, dél, észak) és az őket összekötő vonalak keresztesződés! pontja lesznek a kozmikus állam érzékítő képeivé. Négy tartomány és a tartományok élén álló papok, középen a főpap, az isteni legfőbb úrnak a szimbóluma – az az alak, melyből a fokozódó realitáshatalom korszakában a „király” keletkezik.

És ennek az istennek – királynak („a Nap fiának”) első feleségül a saját nővérét vagy leányát kell elvennie. Ez, és az avunculus tipikus szimptomái a végbemenő *tagozódásnak*, tehát az anyai jog második fokának.

De ennek a korszaknak (melynek értelme napjainkba is áthúzódik) még egy másik jelensége is jellemzi az anyai jog formáinak és gondolatainak akkor még meglévő lendületét: a szeplőtlen fogantatás mítosza. Ami a matriarchátusi korszak női lényénél a legtermészetesebb és legerősebb ingerlő eszköz volt, a férfiszolgálat lebilincselésére, a szüziességnek mint legértékesebb „áldozatnak” a megtartása és bemutatása, ez lesz most minden Napisten keletkezésének a kiinduló pontja. És a szent Tűz templomában csak a Yesta szüzek lehetnek az örök. Ők szenteltetnek a láthatatlan és csak szimbolikusan megismerhető Istennek.

Az első epizódban, a poláris kultúrkorszak csírázásának idején, a kultúra még a szárazföldre volt kötve, a másodikban, a kozmikusban, már parti a fiatal hajózás, az embert a tengeri sárkányok repülési ideje egészen aláveti a férfias távérzetnek. Túl a tengeren aztán megolvad minden szilárdabb forma, a hullámok játékában, egy naplemente vagy napfölkelte hangulatának a változásában csak az eszme maradt meg, mely csak a művészi általános értelmé-

ben nyerhetett alakot és tarthatta meg. Ez volt a naphoz kötött centrifugális irányú világszemléletnek a nagy korszaka.

Itt azonban, nyugati Ázsiában, ahol minden lépés nyomokat hagy hátra, ahol minden fatuskó, minden sziklatömb, minden kő és minden hegy emlékeztet valamire, ahol a szimbolika allegóriává, a folyékony és illékony állandóvá és merevvé válik, itt a tenger párája fölött elvonuló nap mint tér és időmeghatározó, izzó szörnyeteggé válik, aki mint gyilkos Isten vonul el az elernyedtt föld fölött. A megelőző korszaknak határtalanul ritmikus, vagyis időben rendezett világgépét fölváltja egy térben korlátozott világgép, melynek határa a csillagokkal teliszórt égbolt. Tehát többé nem a nap és a tenger szemlélete által adott távolságérzés, hanem az éjszaka és a kitöltött földismeret által okozott barlangérzés. Immár nem centrifugális erők játékanak a játszótere, hanem centripetális fogalmiságnak a színpada.

Bekövetkezik a Nyugatázsia kultúrája által való megtermékenyítés. Új világ bontakozik ki: a vallások világa. A nagy különbség a megelőző mitologikus életképhez képest könnyen felismerhető. Utóbbiban az ember egy nagy világtörténésnek az objektuma, egyenlő fokon minden földivel, mint a növényekkel és állatokkal, erdővel és mezővel. Most ő lesz *az előnyben részesített* tárgy. Az istenek nevei bizonyára már előbb keletkeztek, de a tekintélyük most általános. Azelőtt a törzsek bizonyára eltérők voltak, de mindegyik egyenlőértékű volt a másikkal. Ám most, Nyugatázsia kultúrepizódjában fölébred egy „én-érzet”, a népek én-érzete, az ősi nacionalizmus és centralizmus. Mert a kozmogónikus államalakulás istenkirálya centrifugális volt, ellenben a nyugatázsiai államé centripetális, a közösségnek a kultúrérzéke immár nem kisugárzó, hanem fölszívó. Az istenek helyébe lép a nemzeti isten.

Mindent egybefoglalva, a kontinentalizálódás emez epizódjának a centripetális lendülete hatással van a híd-területre (a Csendes óceán és a Földközi tenger közötti részre) és pedig végtelenszer erősebben, mint a centrifugális funkció; külsőleg azonban minden más területen inkább fölismerhető, mint a nemi kötelék formáinak a területén. Szándékosan mondom „külsőleg”, mert a befelé érzés szerint az anyajog óriási módon tért hódít. A nacionalizmus ki-

váltja a tenyésztés problémáját. A centripetális nacionalizmus már ama kultúrepipizódban való keletkezése óta kapcsolatban maradt az akkoriban mutatkozó fajproblémával. Bár tehát a nyugatázsiai magas kultúrák házassági formái külsőleg talán inkább a patriarchalizmusra mutatnak és a nők a nyilvánosság színpadáról mindinkább visszavonulnak, sőt késznek látszanak arra, hogy ők vegyék át a szolgálattevő szerepét, ami eddig a férfiaké volt, a belső értelem szerint mégis ők nyomulnak előre, amennyiben észrevétlenül kezd kialakulni a nők működése következtében a *csendes cmyajog*, melynek legnagyobb diadalát a legközelebbi epizód hozza meg.

Ennek a biztosan haladó és hallgatagon-benső folyamatnak az anyai jog történetében megfelel egy külső, szükségszerű valami: a durva régi formáknak megint a szélsőségig és dühöngésig fokozott elhasználása, most már az isteneknek szentelt orgiák alakjában, mely aztán Trácián át és a klasszikus ókor küszöbén túl Európába vonul be, hogy itt feküdjék a halálos ágyba.

Különben pedig azzal, hogy a kultúra súlypontja a Földközi tenger nyugati részébe tolódik el – tehát a polaritásnak a negyedik epizódjában – természetesen megint beáll egy fokozódás, mely megfelel a két ősprincípium lényegének: a centrifugális mind erősebben és világosabban van hatással kifelé, tehát döntőbb alakokat ad a férfijognak; a centripetális erősödik a belső értelemben, zárt-ságban, elmélyülésben, elfinomulásban, tehát külső igényeinek a föladata mellett erősíti a hallgatólag működő nőiességet. Ezt annál is inkább, mert az első nyugati kultúrának Görögországban való fölvirágzásával együtt jár az azelőtt kontinentálisán megkötött entelechia kiszabadulása a bilincsekből.

Nyugatázsia kontinentális kultúrájában, mint fentebb kimutattam, a mitológiai értelem megmerevedésének a folyamata az allegória és mágia alakjában ment végbe. Immár könnyen fölismerhető, hogy az összes kultúrhatások külső formákkal helyettesítik az elhaló és megmerevedő tartalmat. Minél kevesebb állam-érzéke v;in egy népnek, annál több törvényt termel. Így a nyugatázsiai életérzést egész tömeg ilyen értelem-magyarázat terhelte és fojto-

gatta. Ezek az értelemmagyarázatok szaturálták az egész életet, arra kényszerítettek, hogy minden szokásnál, minden cselekvésnél, minden ajándékozásnál, a profán és még inkább a szellemi élet minden rendszabályánál figyelembe véssenek az előírások, úgyhogy az élet valóságos önkínzó rabszolgasággá lett. Ennek a kultúrának egy vékony felhőrétege Nyugatázsiából elvonult a görög szigetvilág felé és ezt az alakulásnak matriarchális jellegű gazdagságába fátyolozva tartotta. (Kreta-Mykene!) Ebbe az anyai-jogi kultúrába törtek be az achajok és a dórok, a patriarchális kultúra primitív töretlen népei.

Már most ennek a megtermékenyítésnek az eredménye volt egy zárt beltengernek a partjain egy fölszabadulás. Az új epizód nem ismeri az értelmi magyarázatok túlzásait. A fölszabadulás folyamatában a legjelentősebb és a nemek egymáshoz való viszonyára is döntő jelentőségű az egyik vonal. A Csendes-óceáni kultúra epizódjában a mitológia, a nyugatázsiaiban a vallás és az aegeiben az eposz találta meg a kifejezését. Evvel adva van egy rendkívül fontos kibontakozásnak a fejlődési vonala. A poláris korszak első epizódjában az emberek mint emberek, törzsekre különülve lépnek föl egymással szemben a patriarchális és matriarchális struktúra két korszakában. A kozmogonikus kultúrában keletkeznek hierarchikusan szervezett törzsek. Ezekben a korszakokban az ugyanazon törzsből való emberek egymással egyenlők. Mind ugyanolyan ruhát, ékszert hord, ugyanaz az életérzésük, ugyanazon gondolataik vannak, a sors és a divat ugyanazon ingadozásainak vannak alávetve. Ez az egység a nép rangjáig emelkedő törzs. A vallások kialakulásának harmadik periódusa adja meg a népnek a nemzet jelleget. A nemzetek mint zárt egyéniségek állanak szemben egymással. Az az élet-érzés, hogy az ember minden más teremtménnyel együtt a kozmosz objektuma, átengedi a teret annak a másiknak, amelyik az embert és a nemzetét *kiváltságos objektumnak tekinti*. Ezen a fokozaton aztán megállott a régi kelet. Ha az ember egy olyan gazdag munkát olvas, mint amilyen az Ezeregy „Éjszaka, akkor egy kivétellel nem találunk olyan alakot, amelyik a maga sajátosságával, jellemerejével és személyiségével irányítaná a sorsot. Mindenki jó vagy rosszindulatú hatalmaknak az ob-

jektuma: a népköltészet a sors minden fordulatára a mágikus környezet beavatkozásában talál magyarázatot.

A poláris korszak negyedik periódusába való belépéssel egy új dolog készült elő: azt a mítosz-anyagot, amelyik mint mitológiai és vallásos életérzések *kifejezése* keletkezett, most emberek történetének a kiépítésére *alkalmazták*. Az Istenekből bősök lettek. Így keletkeznek különleges emberek s ezek eleinte mint szórványos kivételek állanak szemben az emberiség tömegével, mint természetes kifolyása a patriarchátus folyton fokozódó lendületének. Az egyes ember tehát így jut egyáltalán önálló érvényesüléshez és ez az epikus korszakban végbement utolsó fokozódás természetesen kifejezésre talált a nemek viszonyában is.

A klasszikus Görögországban a nők polgári állás szerint két csoportra oszlottak. Az egyiket alkották a háziaaszonyok, akik rendkívül visszavonult életet folytattak és látszólag egyáltalán semmiféle szerepük nem volt a nyilvános életben. Evvel ellentétben a hetaerákat, akiknek a prototípusa Aspásia volt, általánosan elismerték, rendkívüli befolyásuk volt és létük jelentőségét valószínűleg nem csupán a testi bájaiknak köszönhették. Többé vagy kevésbé „szellemdúsak” voltak. Ez a két női típus mutatja a nő tulajdonságainak a hasadását: az egyik a nőt mint szeretőt, a másik a nőt mint feleséget, az egyik a kifelé sugárzó, a másik a befelé isugárzó anyai jognak a képviselője. Ennek az utolsó jelenségnek a kialakulásával, a női személyiségnek a csendes hatásra való koncentráálásával, az anyai jog aztán el is érte a legmagasabb fokát, mely már a megelőző korszakban előkészült: az egynejű házasság végleges biztosítását!

Közben előkészül a harmadik periódus, a polárison túli kultúrák korszaka, miután a magas kultúráké már elvirágozott. Néhány szóval világítsuk meg ennek a kornak a viszonyát is az anyai jog és a házasság között.

A kultúralakokra, mint ilyenekre nézve, elmúlt a magas kultúrák kora, vagyis a népeknek bizonyos térségekhez kötött stílus-egysége. Ha most elmélyedünk az egész fejlődés mélyebb lényegébe és előkeressük ennek a döntő jellemvonását, akkor a következő gondolatmenetre jutunk. Állandó egyszerűsödés, finomodás, a zárt tö-

megeknek egyes képződményekké való feloldódása. A poláris kultúrák kezdetén egész népeiségek áramlását és hullámzását látjuk, amelyik aztán mindinkább ellanyhult, míg végre határ-egyenetlenségekben végződött. Ellenben az egyes emberek mind mozgékonyabbak lettek, a föld körülhajózásával és kontinensek bejárásával föltárták a földet s aztán mint kereskedelmi és szórakozó utazók hártalan mozgékonyással keresték föl az összes országokat. A poláris korszak kezdetén az emberek törzsek szerint egyformán öltöztek, ma mindegyik igyekszik a saját stílusát kifejleszteni. A költészetet kezdetben általánosan érvényessé tette a mítosz értelme. Ma néprajzi, lélektani és szociális részletmegfigyelésekkel foglalkozik. Kezdetben lendület és értelem volt a törzs vagy a nép lényében és jellemében, ma ez inkább az egyesek erős személyiségére tevődött át, akiknek sajátosságai a saját népükön túl más népekre is hatással lehetnek. Kezdetben az egész környező világ zárt és rendezett kozmosz volt az ember számára. Ma azon az úton vagyunk, hogy minden mikrokozmoszban és így az egyes emberben is a makrokozmoszt lássuk.

Tehát a magas kultúra pompás virágjából az egyes ember, vagyis a személyiség mint mag hull bele egy világot-átölelő kultúra egységesülésének emelkedő korszakába. Ez pedig azt jelenti, hogy a kulturális polaritás magasfeszültsége az egyénben áll elő és hogy evvel az egyes személyiség a *kultúrformáknak* a mindinkább elenyésző ellentétességét és a mindinkább lazuló térhezköttöttségét áthidalja.

Az ilyen átalakulás szükségképen új kifejezési formákat kölcsönöz az anyai jognak is, különösen miután a nők a házimunkáról mindinkább áttérnek a kereseti tevékenységre. „A gyermek utáni kiáltásnak máris erős szimptomáit látjuk az új nőmozgalmakban, melyek patriarchális talajon, többnyire matriarchális orientálódású kultúrák határain (de sohasem ezekben magukban) játszódnak le, a házasságok könnyű felbonthatóságában stb. Megint világosabban és élesebben különül el az a két sajátosság, melyek a centripetális entelechia szimptomáinak felelnek meg: szerető itt, feleség amott. Az állandóan továbbműködő anyajog befolyási területén is elkülönülnek: az általános érvényű itt, a személyes igény amott.

Mert az az egy bizonyos, hogy a hatása annak a centripetális erőnek, mely a maga idejében a „matriarchátusnak” nevezett groteszk formában nyilvánult meg, nem szűnhetik meg és hogy a kultúra stílusának és magassági kibontakozásának megfelelően a házasság formáit és lényegét módosítóan fogja befolyásolni.

A hindu házassági ideál.

Európából megkértek, hogy közöljek egyet-mást a hindu házassági ideálról. Ez emlékezetembe idézi az európai és indiai ideál közötti különbséget, amely különbség nemcsak a külső eljárásra, hanem a belső célra is vonatkozik.

A civilizált társadalom minden más tipikus berendezéséhez hasonlóan a házasság rendszere kompromisszum-kísérlet a természet biológiai tendenciái és az ember szociológiai célkitűzései között; és úgy a külső alakja, mint a belső iránya is e kettőnek az eltéréseiből adódnak. Mert az embernek úgy az egyéni, mint a társadalmi életét ez a kettősség határozza meg.

Ezért ott, ahol a társadalom nagyon elágazó kölcsönhatások következtében bonyolultnak mutatkozik, a minden oldalról ható társadalmi nyomásnak kell sakkban tartania a természetes hajlamokat. Ellenben ott, ahol a szükségletek számosak és a kielégítésük nehéz, ahol az embernek messzi vidékekre kell elmerészkednie, hogy megélhessen, ott a társadalmi kötelékeknek lazábbaknak kell lenniök és ott az egyének kölcsönös igényeinek a természetét és terjedelmét nem írhatja elő szigorúan a társadalom, hanem ezek szabályozását magukra az egyénekre kell bíznia.

Az európaiak sokat emlegetik, hogy a mi nyelvünkől hiányzik a „köszönöm” szó arra, hogy a hálának kifejezést adjunk; és ebből elhamarkodva arra következtetnek, hogy a mi jellemünk bizonyára mentes is ettől a kissé nyugtalanító érzéstől. A valóság pedig az, hogy a mi társadalmunkban az adakozónak a kötelessége jelentősebb, mint az elfogadóé, aki itt tudásra tett szert, annak kötelessége ezt továbbadni és így nem tekintik kegynek, melyet a tanító tanítványa iránt mutat. Hogy a véletlen jövevényt is vendégbarátsággal fogadják, az a ház fejének önmagával szemben való kötelessége. Minden házi ceremónia, a születés megünneplésétől a temetésig, csak kifejezője annak a kötelességnek, mellyel minden egyes tag a közösségnek tartozik. Ebből világosan kiderül, hogy társadalmunk nem olyan folyamhoz hasonlít, melyen a tagjai meglehetősen szabadsággal úszkálnak, hanem inkább a földhöz, melynek mélységeiben van megrögzítve a gyökérzetük.

A hindu árják kezdetben erdőlakók voltak. Majd mikor történetük színpadáról fölemelkedett az áthatolhatatlan erdőfüggöny, Indiának széles, folyamokkal behálózott felületei a patriarchális községeknek az erdők szellemei által körüllebegett helyeiből monarchikus területekké alakultak át és növekedő településeinek a földművelés volt a főalapja. Az egyik oldalon: rasszban eltérő népek szűk szomszédsága, ami szakadatlan kulturális harcokat vont maga után; és a másik oldalon a földművelés civilizációja, amelyik együttműködést kíván meg és a helyhez kötött élet sokféle szabályozását.. Ezek azok a különleges erők, melyek a hinduk társadalmát kialakították és az életét íég ma is meghatározzák. Az ilyen társadalom sohasem maradhat meg és nem teljesítheti a földadatait, ha csak béke nem uralkodik a tagjai között, melynek alapja a kölcsönösen kimért jogok tökéletes rendszere.

India történetének kezdetén, melybe a Rámáyana-ból nyerünk bepillantást, három különböző pártot kell megkülönböztetnünk: az ariya-kat, a barbárokat (akiket majmoknak, medvéknek is neveznek) és a hatalmas kultúrájú rákshasa-kat. Amíg ezek elkeseredett ellenségei voltak egymásnak, szakadatlan küzdelmeik lehetetlenné tették egy társadalmi és politikai szempontból szilárd állapotnak a kialakulását Majd mikor a hódító kshatriya-k kiterjesztették a

hatalmukat és fenhatóságuk alatt népes települések keletkeztek, a béke szükségét érezték és ennek az előnyeit dicsérték. így jön létre érintkezés az ariya-k, barbárok és rákshasa-k között, ami a főtémája a Rámáyana-nak.

A béke etikájában a bátorság az önfeláldozásra való bátorságot jelenti; benne a vitézség tárgya a lemondás diadala. Már pedig olyan társadalmakban, melyekben nagyra tartották az ilyen önfeláldozást és lemondást, nem az egyén, hanem a házközösség volt a primer egység és egy ilyen házközösség tág, fogalma és tartalma szerint nem szűk. Ez az oka annak, hogy miközben a Rámáyana balladagyűjteményből eposzá fejlődik, a főjelentősége is a földművelési kultusznál előforduló kicsapongások elleni harcokról való beszámolóból átalakul a házközösség etikájának dicséretévé. Az önmegtagadás rendíthetetlen ereje, melyre itt szükség van, hogy érvényben maradjanak a változatos viszonyok király és alattvaló, apa és fiú, fivér és fivér, férj és feleség, úr és (szolga és olyan szomszédok között, akik színben és jellemben eltérők, ez az az igazi tárgy, melyet a Rámáyana dicsóít.

Mindenütt, ahol sok ember egyesül, még pedig nem arra a célra, hogy másokat megtámadjanak, hanem kölcsönös épülésre, kifejlődött egy olyan lelkiület, mely bizonyos körülmények között minden haszonmérlegelés fölé emelkedik és a legfőbb jót tekinti abszolút teljességnek. így a mi országunkban is volt olyan idő, amikor a házközösséget nem mint a kellemes otthont dicsóították, nem mint a tulajdonjognak az élvezetét, hanem mint eszközt arra, hogy a közösségi életet a legmagasabb teljességében éljék és evvel végül az utolsó felszabadulást is elérjék.

A nőhöz és gyermekhez való viszony intimitása csupán természetes és így nem kell megoldania az Én kötelékét, sőt inkább arra való, hogy ezt megerősítse. Azonban az a házközösség, melyben a közösség legtávolabbi tagjai is elismert jogokat élveznek, melyben a saját aratást majdnem idegen személyek kérik kölcsön, melyben alkalom van a becstelenség elkövetésére, ha a közelebb állók és a távolabb állók között különbségeket tesznek – ott a morális magatartás követelményei fölébe kerekedtek a természetes hajlamoknak és bizonyos különleges szívbeli tulajdonságokat ébresztettek föl.

Ezek lassanként olyan hatalmasakká válnak, hogy úgy az egyéni, mint a társadalmi lelkiismeret vonakodnak bármilyen személyes követelést is megtérni, ha ezek a házközösség dharmájával ellenkezésben vannak. Ezért a hindu háza sohasem volt elzárva, mint az a vár, mint az a hely, ahol ő az úr és a mester. Az a kötelesség, mely amott ráháramlott, hogy minden alkalommal védje a mások jogait, kétségtelenül idő- és pénzáldozatot kívánt meg tőle, azonban a számláit sohasem a saját előnyének nyelvén állította ki, hanem a társadalmi és szellemi jólét nyelvén.

Olyan társadalmakban, ahol a háztartás az egyén jólétén és kényelmén alapul, az egyén tetszésére van bízva, hogy akar-e a háziapa állapotába lépni vagy nem. Ha valaki azt mondja, hogy neki nincs érzéke a házi örömök iránt és jobban szereti a felelősségnélküliség szabadságát, akkor máris el vannak háritva az ellentétek. Azonban Indiában, ahol a háztartás lényeges eleme az ottani társadalmi struktúrának, a házasság majdnem éppen olyan parancs, mint a kényszerű sorozás Európában a háborús időkben.

A mi törvényhozóink szerint a pokolba jut mindenki, aki egy brahmannak adományt ad, vagy tőle elfogad, amennyiben háziapa marad, de nem házasodik meg. Atri mondja: „meg nem házasodott háziapától nem szabad vendégbarátságot elfogadni”, a mi shástrasainkban a háztartást nagy fához hasonlítják: mert mint ahogyan ennek a gyökerei hordják a törzset, ágakat és leveleket, úgy a háztartási élet is magán hordja a társadalom különböző berendezéseit; és a törvényhozó előírja, hogy a király megbecsülje azt, aki nagyartartja a háziapai állapotot. Azonban a mi shástras-unk szerint az a pusztá tény, hogy valaki háztartást alapít, még nem minden:

*Grihasthopi kriyayukto na gñihena grihasrami,
Na chaiva putradarena svakarma parivarjita.*

Nem a ház teszi a háztartást, hanem a háziapai kötelességek teljesítése – nem is pasztán az asszony és gyermek, ha a háziapa a saját karma-ját tekinti.

A karma itt nem a családi érdekekkel való törődést jelenti, hanem különleges kötelességek teljesítését – a társadalommal szemben való tartozásának teljesítését.

*Tatha tathaiva káryáni na kálastu vidhyidate.
Asminneva prayunjano hyasminneva tu lyiate.*

A társadalommal vagyunk összekötve, ezen belül fejezzük be az életünket, ezért meg kell tenni a kötelességünket, ha alkalom van erre és nem várni a saját tetszésünkre.

A háziapai kötelességek teljesítése valójában lelkeszi föladat. Vashista azt mondja:

*Grihasztha eva yajate grihashastapyate tapah.
Chaturnamáramánantu grhashastu vishisyate.*

Vagyis: miután a háziapa élete az önmegtágadás élete, mely az istenekkel és emberekkel szemben való változatos kötelességeit foglalja magában, ezért különösen kiemelendő négy *ásrama*, vagyis háziapai állapot.

Olyan társadalmakban, melyekben a háztartás csak eszköz arra, hogy az egyén jóllétét és biztonságát szolgálja, a tulajdon fogalma is erősen egyéni; mert a háziapai állás alapja a tulajdonhoz való jog. Ha pedig a tulajdonost úgy tekintik, hogy ez az egyéni élvezetre való, akkor ez megszűnik másoknak is örömet okozni, akiknek nem tulajdona, sőt inkább irigység tárgya lesz ezek számára. És nem csupán ez: a tulajdon megszerzésének folyamata alatt szem elől tévesztik a társadalmi és erkölcsi jót s a rivalitás és a versengés szelleme itt nem ismer határokat. Ezért vetették meg a régi Indiában a kereskedők osztályát, akiknek életcéljuk az volt, hogy az életszükségleteiket meghaladó jólétre tegyenek szert. Sőt még ma is tisztátalannak tekintik azt a vizet, melyet egy ilyen kereskedő megérintett.

Európában a gondolkodóknak egy olyan iskolája keletkezett, akik a tulajdont önmagában rossznak tartják és erőszakos kiirtását ajánlják. Ott valóban hatalmas tényező a tulajdon felelősségnélküli birtoklása, mely tényező az egyetemes emberiség és az egyéni ember követelményei közötti ellentétet épségben tartja. A nyugati politika pedig mindmostanáig a tulajdonos védelmének szentelte az erőit. Innen ennek az ellenmozgalomnak a szükségessége.

Azonban sok anyag, mely ma jó táplálékul szolgál, valamikor élvezhetetlen, sőt mérges volt. Az emberek azonban ezeket nem utasították vissza már eleve, hanem egy hosszú kultúrfolyamat alatt jóízűvé tették. Így irtotta ki India is a tulajdonból a rosszaságot, amennyiben a háztartást a szellemi fegyelem mezejé alakította át. És így maradt meg Indiában a társadalom évszázadokon át ingadozások nélkül a tulajdon egyéni birtoklásának alapján: a valóságban Indiának egész gazdasága táplálékban és ruházatban, művelődésben, morálban és vallásban ezen a módon szereztetett – eme rendszabály alapján, amelyik eredetileg óvatossági rendszabály volt.

Ha a társadalom jólétét jómódú tagjainak önkéntes nagylelkűségétől teszik függővé, akkor lép előtérbe a tulajdon rosszasága; mert alamizsnáknak különbségnélküli és találmányra való elfogadása megrontja az elfogadót. Indiában azonban a háziapa kiadása társadalmi jólét céljaira nem nagylelkűség dolga volt, hanem primer kötelesség dolga saját teljesebbé válása érdekében. Az ilyen kötelesség nemcsak a gazdagot terhelte, hanem a szegényt is, amennyiben ez tehetette. Manu azt mondja: „a *rishi* az elődök, az istenek, a vendégek és minden élő lény arra számít, hogy a háziapa tartja el őket. Ezt tudva, megfelelően kell eljárnia neki.” Sok ilyen előírás és különféle más módok továbbra is arra emlékeztetik a hindu népet, hogy a háziapa dharma-ja abban áll, hogy az emberiség különféle követelményeinek eleget tegyen. Továbbá a Manu véleménye szerint azok, akik gyöngye jelleműek és nem tudnak uralkodni a szenvedélyeiken, méltatlanok a magas háziapai állásra.

Hogy megérthessük azt az elvet, mely a hinduk házasságának alapjául szolgál, először is arra van szükség, hogy ezt az egész hindu társadalmi rendszernek alapjául szolgáló elvet kellőképpen méltassuk. Akkor világos lesz, hogy a társadalomnak egy ilyen típusánál, melynek tárgya a közösségi élet tökéletessége, veszedelem volna, ha a házasságban utat engednének a szabad akaratnak. Egy ilyen társadalom csak akkor tud szembeszállni a természet túlkapásaival, ha a házassági ideálja semmiféle figye-

lemmel nincs az egyéni ízlésre vagy vonzalomra – ellenkezőleg, iszonyodik tőle

Ha egy európai komolyan meg akarja érteni az e mögött rejlő lélektant, akkor gondoljon a dolgok amaz állapotára, mely a legutóbbi háború folyamán uralkodott. Normális időkben Európában semmi akadályja sincs a nemzetközi házasságnak. De mikor a háború egyetlen gondja minden egyebet háttérbe szorított, akkor egy ellenséges ország polgáraival való házasság a lehetetlenségek közé tartozott; sőt ez annyira ment, hogy az európai társadalom semmibe sem vette, hogy a már régóta főnálló ilyen házassági kötelékeket a legkegyetlenebb módon megszüntesse. És nem csak házassági ügyekben volt így, hanem a háborús állapot alatt a táplálkozást és a többi életszükségleteket is az uniformizálás színvonalára szállította le. A személyes szabadság és a foglalkozások tekintetében való rugalmasság, ami annyira jellemző volt a nyugati civilizációra, már azon az úton voltak, hogy eltűnjenek.

Ezek a háborús állapotok jó párhuzammal szolgálnak nekünk. azokra az állapotokra, melyeknek az indiai társadalom állandón alá van vetve, mely társadalomnak az idegen kultúrák túlkapásai mindig veszedelmet jelentettek, melytől óvakodnia kellett. Ez a komoly gondja a kétszer született vezetőknek, akik gyakorlatilag az egész népet képviselték, mint állandó mélységi áramlat vonul át a társadalmunkon. Miután azt a problémát, hogy a kultúrája tisztán tartódjék meg, a legfontosabbnak ismerték el és India ennek megfelelően keresi is a megoldást, ezért az indiai társadalomnak a tagjaitól meg kellett kívánnia, hogy egyéni elhatározási és cselekvési szabadságukat tartósan föladják.

Azonban az indiai társadalom nem is jutott el eddig az állapotig. A fejlődése abban állott, hogy lassanként alkalmazkodott a változó viszonyokhoz. így aztán a régebbi állapotok egyik-másik maradványa átmentődött a későbbiekbe. Ezért kellett Maminak az írásában a házasságnak különféle formáit elismernie, mint például a *gádharya* (kölcsonös választás útján), *ráhshasa* (hódítással), asur (vásárlással), paishácha (védtelen helyzet kihasználásával). Ezekben a formákban egyikben sem a szociális akarat

nyilvánul meg, hanem csupán az egyéni önkény; mert a kényszerítés fegyverrel, pénzzel vagy a körülmények alapján túlkapása és a szenvedély nem hajlandó arra, hogy rajta kívül fekvő szempontoknak alávesse magát. Am Manu korholta is ezeket az alakokat, mikor följegyezte őket.

Ámbár a gándharva-házasság, amelyik kölcsönös vonzalmon alapul, szintén olyan volt, amelyik nem igen tetszett a törvényhozónak, mégis hosszú időn át életben volt az indiai társadalomban, mint azt az eposzaink és egyéb irodalmunk bizonyítják. Kizárólag csak ez a bizonyítékunk arra, hogy akármilyen konzervatíván állandó is egy társadalom, az állandóság elve nem lehet minden osztályon belül egyformán erős. Különösen a kshatriya jellegénél az önelnyomás kultiválásának semmi kilátása sem volt arra, hogy elérje a fejlődés csúcspontját. Lehetetlenség a harcos szellemet a társadalmi kötelességek bonyolult hálózatába bilincselni, azt a szellemet, amelyik mindig új területeket keres a terjeszkedésre. A mi shástras-aink ezért tiltották el a tengeren való utazást. Minden kalandvágó tevékenység, amelyik hozzájárulna ahhoz, hogy a mi szellemünket elszabadítsa a horgonyzó helyéről s gondolatainknak, hitünknek és törekvéseinknek a szilárdságát meglaizítsa, arra irányulna, hogy társadalmunknak az alapjait ássa alá.

Nemcsak a tengeri utazás volt tiltott és büntetendő dolog, hanem olyan idegen országokban való tartózkodás is, melyben ellentétes társadalmi fölfogások uralkodtak. A nyugaton mindenféle kényszerkísérleteket találunk arra, hogy a bolsevisztikus eszmék behatolását elhárítsák. Ezt lehetne a mi külföldlátogatási tilalmunkkal párhuzamba állítani. Semmiféle büntetés nem elég szigorú, csakhogy sakkban tartsa azt a propagandát, amelyik az ortodox nyugati rendszer állandóságának az elemeit elrombolhatná. Tehát a nép szabadságát, hogy maga alkosson véleményt, hogy maga szabályozza a saját életét, ennyiben figyelembe sem veszik. Volt idő Indiában, mikor a sudra-ra nézve a Brahmanok ösvényére való törekvés halálbüntetést von maga után. Ugyanezt a lélektani jelenséget figyelhetjük meg nyugaton a lincselés, a fascizmus, a Ku-Klux-Klan és más effélék kegyetlen formáiban.

Bizonyára van abban némi erő, ha egy társadalom valamennyi tagja lényegében egyformán van gyúrva. Ez az egyénei teljes kifejlődésének a korlátozását jelentheti, de bizonyára hozzájárul ahhoz is, hogy a társadalmat mint egészet a stabil egyensúly állapotában tartsa meg. És ha valamelyik társadalom, miután a növekedése megállott, odáig jut el, hogy a maga lényegét nem egy növekvő fához, hanem egy templomhoz hasonlítja, melynek a biztos súlyossága jelenti az ő dicsőségét, akkor elkerülhetetlenül kártevésnek fogja érezni bármelyik kövének a megmozdítását. És mégis lehetetlen egy társadalomnak valamennyi tagját egy ilyen változhatatlan állandóság kötelékében egyenletesen megtartani. – ez az emberi természet ellen való és nem kisebbet alá, mint magát az élet princípiumát. Ezért tehát, amíg erőteljes lét van egy népben, legalább is néhány tagja kikerülhetetlenül át fogja hágni a szabályokat és a tilalmat, melyekre a társadalmuk kényszerítene őket. Úgy a biológiai, mint a szociológiai fázisban jellemzők az életre ezek az ellentétes erők: a konzerváló és a kísérletező erők.

Ameddig a kshatriya-k igazi kshatriya-k voltak, nem volt meg a lehetősége annak, hogy a legszigorúbban kényszerítsék őket az előírt szabályok szokásszerű megtartására. Ez az oka annak, amiért Óindia történetében minden társadalmi és vallásos forradalom háttérében a kshatriya-kat találjuk meg. Meg kell gondolnunk, hogy Buddha és Maháwira kshatriya-k voltak; és hogy az a klán, melyhez maga Sri Krishna is tartozott, nem éppen abban találta a dicsőségét, hogy ügyeljen azokra az előírásokra és parancsokra, melyeket a törvényhozók a legfontosabbnak tartottak. Ha a Mahábhárata-t olvassuk, minden oldal arra emlékeztet, hogy akármilyen határozott volt is a törekvés a társadalmat örök védtöltéssel venni körül, mégsem volt egyetlen jelentősebb királyi klán sem, amelyik ne törte volna át a falakat. Csak aránylag újabb időben, amikor a kshatriya elvesztette az életerejét és a brahman-ok vitathatatlan túlsúlyra jutottak, vált lehetségessé a társadalmi kötelékeket ilyen merev módon megerősíteni.

Manu gándharva-nak nevezi a kölcsönös választás alapján kötött házasságot és rosszalja, amennyiben „vágyból születetnek”

mondja. A házassághoz vezető útnak, melyet a szenvedély fáklya-fénye jelöl ki, nem a társadalom jóléte a célja, hanem a vágy ki-elégítése. Még Európában is, ahol az egyén kötelességét a társadalommal szemben sokkal könnyebben veszik, nagyon jól tudják, hogy a nemnek a szenvedély által hajtott egyesülése gyakran társadalomellenes nehézségekre vezet; ott azonban, miután a társadalom mozgékonyabb, a következmények nem olyan mélyrehatók mint nálunk. Ezért nálunk a Brahma-házasságot tartják a legjobbnak: a leányt olyan férfinek adják oda, aki nem pályázott rá. Ha pedig a házasságot pontosan a szociális álláspontból akarják szabályozni, akkor nincs helyük az illetők személyes kívánságainak, így aztán az a rendszer, mely az európai uralkodócsaládoknál található, a hinduk társadalmában általános.

Egyik másik útja annak, hogy az európai jobban megértse azt a mentalitást, melyen a mi házassági rendszerünk alapul, volna az eugenikai vitákra való utalás, melyek a modern Európát jellemzik. Az eugenika tudománya, mint a többi tudományok is, nem igen veszi figyelembe a személyes érzéseket. Szerinte a személyes hajlam alapján történő választásnak szigorúan az utódok szempontjából kell történnie. Ha az ebben megnyilvánuló elv valaha is elismerésre találna, akkor a házasságot szükségképpen függetlenné kellene tenni a szív vonzalmaitól és alá kellene rendelni az értelem parancsának, máskülönben megoldhatatlan problémákkal kerülnénk bszembe. A szenvedély ugyanis nem törődik a következményekkel és nem tűri meg kívülálló bírák beavatkozását.

Hogy megint visszatérjünk a mi kshatriya-inkra, úgy ezek, mint azt már mondtam, nem igen vették figyelembe a házasságra vonatkozó szociális előírásokat. Azonban a Kalidasa költeményeiből kiderül, hogy az ő szelleme hevesen ostromozta a szabályoknak ezt az elhanyagolását. A költőnek erős érzéke volt az eugenetikai korlátozások értéke iránt, mely korlátozások a rassz tisztaságát célozták, de szívét megragadta a férfi és nő természetes szerelmének a szépsége is. A Kalidasa legtöbb nagy műve e két ellentét közötti konfliktust tárgyalja. A bhárata-k nemzetségének a fölvirágzása nagy esemény volt India történetében. Mégis, noha a féktelen vágyódásnak az a példája, mely ennek a nemzetnek az ala-

pítójával jelentkezett, megjelenésében szépségnek mutatkozott a költő előtt színjátékának első részében, az Isten szempontjából a mű vége felé mégis helyesbítette az ilyesmit.

Egy magános erdei házikó természetes pompájának közepette sarjad ki Sakuntalá-nak szépsége, testben és lélekben csodálatos növény, s extatikus alakokban és mozgásokban kúszik föl az őt környező virágzó fákra. Ebbe az elkülönültségbe mindenütt belekukkant a természet, a társadalom azonban nem talált még nyílást, mely beengedné fölemelt ujjának a figyelmeztetését. A Sakuntalá titkos összeköttetése Dushyanta királlyal, ami ebben a környezetben megy végbe, nem áll összhangban a többi társadalommal. Ezért a költő szerint megfogja őt az átok. önmagában elmélyedve, a leány nem veszi figyelembe a vendégbarátság kötelezettségeit; ugyanis ha a természet egy bizonyos cél elérésére törekszik, akkor figyelmen kívül hagy minden más célt. A társadalom ezen az alapon él büntetési jogával és a király ítélő természetben találja Sakuntalát a szidalom és a visszautasítás kikerülhetetlen villáma.

A hetedik fölvonásban az a festmény, melyet a költő ad arról az eredeti lakról, ahol Dushyanta király végérvényesen egyesül Sakuntalával, mindenütt teli van a lemondás szigorúságával, mely elhomályosítja a természet életjátékát. Az első jelenetben közlik a királlyal, hogy a *rishi* éppen fejtegeti a női lét dharma-ját. Sakuntalá itt mint az anyaságnak, az odaadásnak a képe jelenik meg. A költő szándéka nyilvánvalóan az volt, hogy a nő és a férfi viszonyának ezt a két leírását élénk ellentétbe hozza.

Az anyaság, amennyiben az utódok fizikai táplálásáról van szó, az embereknél és a mélyebben álló élőlényeknél nem lényegesen eltérő, miután ez a biológiai és nem a szociológiai életnek a funkciója és ösztönök irányítják, melyek a természetből, nem pedig az ember saját teremtő erejéből erednek. Ahol azonban az anya önként vállalja a fájdalmakat, hogy az emberi nemet magasabbra emelje, ahol a természetes ösztöneit szigorúan alárendeli az elme és a lélek parancsainak, ott valóban a saját teremtő ereje dolgozik. Manapság a nyugaton gyakran található nőket, akik bizonyos lealacsonyításnak veszik, hogy az anyaságra határozzák el

magukat; vagyis szégyennek érzik, hogy a természet e nemük fölötti zsarnokságának alá vessék magukat. Azonban az ilyen szégyen kikerülésének nem az az útja, hogy megtagadják az anyaságot, hanem az, « hogy ezt alá vessék a saját ideáljuknak, hogy alárendeljék a saját értelmük és lelkiismeretük irányításnak. Hogy Indiának egykori tudatos viselkedése – ez a törekvése a legjobb minőségű utódokra – mennyire egyezett meg teljesen a mai tudomány álláspontjával, az nem tartozik ide. A lényeges az, hogy az emberanya igazi méltóságának a teljességét csakis a maga értelmének és szellemének ilyen érvényesítésével érheti el.

Az ő Kumára-sambhava-jában ugyanezt mondja a költő. Itt a férfi és a nő örök szerelmének isteni oldalát mutatta meg. Miután a titánok meghódították a paradicsomot és elűzték onnan az isteneket, a férfi és a nő szerelme, aszkétikus törekvéssé átalakulva, visszahódítja az eget. Az istenek örökké várják Kumára születését, a rossz legyőzőjét. Hogy pedig ez a születés megtörténhessék, a szenvedélynek tiszta, fegyelmezett törekvéssé kell átalakulnia. Ennek a szigorúsága és komolysága pedig az igazság, amelyik itt a szépség. Az illúzió szépsége pompás díszítésű, a szabadság szépsége meztelen.

India költője mind a három művében a Raghu-vamsa-ban, a Kumára ambhava-ban és a Sakuntalában a házasságot a fegyelem állapotának tekinti, mely nem az egyéni boldogság elérésére való, sőt a módszere inkább a vágy fölötti uralom, a tárgya pedig annak a születésnek az előmozdítása, amelyik agyonüti a bajt, azé az emberentúli emberé, aki megéri majd az ég megvalósulását a földön. És a költő kikiáltja a fölhívását, hogy a férfi és a nő egyesülését a Kandarpa (Eros) birodalmából Shiwa-nak, a jónak a remeteségébe helyezze át. Így a hindu házassági ideál legjobban megérthető a költő műveiből.

Itt merül föl aztán a kérdés: ha az önkényt el kell üzni a házasság küszöbéről, akkor a szerelem hogyan talál helyet a házaséletben? Azok, akik nem ismerik valóban alaposan a mi országunkat és akiknek a házassági rendszere teljesen más, bebizonyítottanak tartják, hogy a hinduk házasságának semmi köze a szerelemhez.

Azonban nem tudjuk-e a saját tudományunkból, hogy milyen hamis egy ilyen következtetési

Ha a házasság berendezését érvényesíteni engedjük, akkor meg kell engednünk azt is, hogy nem lehet kitalálni olyan rendszert, mely biztosítana arról, hogy eredeti tárgya a házaspár hosszú élete folyamán mindvégig megmarad. Ez az oka annak, hogy a törvénynek és a közvéleménynek kívülről miért kell annyira ügyelniök. Ha azonban külső kényszer próbálkozik meg avval, hogy egymáshoz bilincseljen olyanokat, akiket csupán a kölcsönös szerelem egyesíthetne igazán – akkor valóban nem történhetik nagyobb gyalázat az emberrel. Mégis az egész erkölcsös világban mindenütt alkalmazkodik ehhez az ember a gyermekei jóléte kedvéért. Eddig még egyetlen társadalom sem akadt, amelyiknek joga lett volna azt állítani, hogy neki sikerült hibátlanul megoldani ezt a nehézséget. Ha megházasodunk, mindnyájan a bizonytalanba ugrunk és a gondviselésre bízunk, hogy elsülyedünk-e vagy pedig megússzuk a dolgot.

Az a „vágy” azonban, melynek a házassági problémának indiai megoldása hadat üzent, egyike a természet leghatalmasabb erőinek. Ezért nem volt könnyű a kérdés, hogyan lehetne ezt legyőzni. Van egy bizonyos kor – mondta India – melyben a nemeknek ez a kölcsönös vonzása a csúcspontját éri el; tehát ha a házasságot a szociális akarat alapján kívánjuk szabályozni, akkor a házasságnak e kor elérése előtt kell létrejönnie. Innen van a korai házasságkötések indiai szokása.

Ez eszembe juttat egy beszélgetést, melyet egyszer egy tudományos gazdással folytattam. Arról panaszkodtam neki, hogy a mi falvainkban hiányzanak a közös legelők, mire azt válaszolta, hogy tévedés azt hinni, hogy egy tehén akkor virul a legjobban, ha megengedik neki, hogy tetszés szerint legeljen. A legjobb eredményekkel csak a tudományos táplálás szolgálhat, ha ez külön erre a célra termelt takarmánynövényekkel történik. A mi országunkban bizonyára ezt a gondolatmenetet követték a házassági szerelem tekintetében is: a házasság céljával szemben az ember nem bízhatja rá magát a spontán szerelemre; a legjobb eredményeket akkor fogják elérni, ha a célt magát tenyésztik – ez volt a következtetés – és ez a tenyésztés kezdődjék már a házasságkötés előtt. Ezért a leányokba

már gyermekkoruktól kezdve versben és mesében, ceremóniában és kultuszban beoltják a férj eszméjét. Ha aztán végül megkapják ezt a „férjet”, akkor ez nem egy személyt jelent nekik, hanem éppen úgy egy princípiumot, mint a királyhűség, hazafiság és más ilyen elvont fogalmak, melyek roppant erejüket éppen annak a körülménynek köszönhetik, hogy a mi belső lényünknek az alkotása az, ami legjobb bennük.

Továbbá a mi társadalmunkban megtalálható a sati-nak, az ideális nőnek a dicsőítése. És ennek megfelelően nálunk nem ritka az igazi tisztelete a nőnek, mint a házi erények megtestesítőjének. Mindkét esetben arról volt szó, hogy a nemi szerelem természetes szenvedélyességét a házassági szeretet megneumesült érzésével pótolják. Azonban meg kell engedni, hogy miután a nő természeténél fogva inkább rabja az indulatoknak, számára nem volt olyan könnyű a házasság idealizálása, mint a férfi számára. Meg kell engedni azt is, hogy a férfire vonatkozólag a tilalmak és a korlátozások nem is voltak olyan szigorúak, mint a nőre vonatkozólag. Ezért akár milyen legyen is az ítéletünk a hindu házassági rendszerről, nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy ott a férfi és a nő nem mint egyenlő felek állanak szemben egymással. Ez az egyenlőtlenség teljesen megalázta volna a nőt, azonban a feleség szemében a férj: eszme. A nő tehát nem egy másik ember nyers erejének adta meg magát, hanem önkéntesen szentelte magát a saját ideálja szolgálatának. És ha a férj érző lelkületű férfi, akkor ennek az ideális szerelemnek a lángja közlődik az ő életével is. Gyakran voltunk olyan szerencsések, hogy tanúi lehettünk egy ilyen kölcsönös megvilágításnak.

A hindu kultúrának még egy másik lényeges eleme van, melyet nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Noha India nagyra becsüli a háztartást, mégsem látta ebben az ember végső és legmagasabb életszakaszát. Sőt a hindu ideálnak megfelelően annak idején, a Végtelen keresésének idején föl kell adni; – a háztartás valójában csak fontos állomás ebben a keresésben. Még ma is azt látjuk, hogy a családapák, ha gyermekeik felnőttek, elhagyják az otthonukat, hogy hátralevő napjaikat valamelyik búcsújáró helyen töltsék el. India evvel egy másik ellentétpárt akar kibékíteni. Egy-

részt a kultúrája lényegében az otthonhoz van kötve, bár olyan otthonhoz, melyben a vonatkozásoknak széles köre talál helyet. Másrészt a lélek felszabadítása útján törekszik arra, hogy minden földi köteléket egymásután elvágjon. Valójában csak azért ismeri el a társadalmi kötelékeket, mert az ember csak a hozzájuk való alkalmazkodással tud túllendülni rajtuk. Hogy a természetes emberi vágyaktól megszabaduljon, el kell használnia ezeket, vagyis a lemondás szellemétől vezetve a saját kialakításukhoz kell vezetnie a vágyakat. Ebben látjuk a különbséget a hinduizmus és a buddhizmus között: a természethez való viszonyában a buddhizmus kezdetől fogva kompromisszum nélkül anarchisztikus.

A hindu rendszer gyengesége abban van, hogy bonyolult hálózatának a nyílásai nagyon szűkek és hogy szövetének a legkisebb meglazítása is szakadást idéz elő. Fél a külvilággal való érintkezéstől, mert a kötelék, amelyik összetartja, a külső szabályozás köteléke, melynek ereje a szokásszerű alkalmazkodottságtól függ. Azonban az önelkülönítés ebben a korban egyetlen társadalomban sem teremthető meg. Mert még ha lehetséges is a tengernek ezen a partján lakó embereket visszatartani attól, hogy átmenjenek a másik partra, hogyan lehet a tengeren túli országokban lakókat megakadályozni abban, hogy idejőjjenek.

Így aztán az idegen eszmék, idegen rendszerek, idegen szokások áttörték a védőgátakat és sokszoros áradattal öntötték el Indiát, ami látható réseket ütött valamennyi szokásán és hitelvén, melyek szociális rendszerének a pillérei voltak. Ezenfelül, figyelmen kívül hagyva belső életének ezt a megháborítását, egy idegen gazdasági rendszer még hatásosabban támadta meg. Ugyanis elegendő táplálék nélkül nem maradhattak meg bonyolult társadalmának változatos kölcsönhatásai. És pontosan ugyanúgy, mint ahogyan az idegen eszmék beáramlottak a mi szellemi világunkba, a kereskedelem különféle áramlatai idegen országokba vitték el tőlünk az élelmiszereket. Így aztán országunknak a lakói, ami a társadalmi életüket illeti, kénytelenek nagyon gondosan gazdálkodni az elégtelen eszközeikkel. Végre megjelenik a megnemvalósított ideál nemezise is, mely elér minden kultúrát, ha ez engedi elernyedni a vitalitását és a stagnálást megerősíti a mechanikai megszokás.

Minden élő organizmus állandóan maga előtt látja a saját munkájának használhatatlan hulladékait, melyeknek eltávolítására a saját életerői, ameddig ezek aktívek, mindig megtalálják a természetes utakat és módokat. Bonyolult gyógyszereknek kívülről való fölvétele, mitsem használ, ha tűnően van az életerő. Ilyenkor már csak arra jó, hogy továbbgyengítse a természetes funkciókat, ha ugyan nem arra, hogy a gyengeségnek vagy a betegségnek új alakjait idézze elő. Azok a kultúrák, melyek egy darabig virágoztak és most oda vannak, öngyilkosságot elkövetett kultúrák, melyek nem távolították el magukból a mérges anyagokat; a maguk különleges céljainak a kényszerítő hatása alatt nem engedtek azoknak a tisztító impulzusoknak, melyeknek segítségét a természet föl kínálta nekik.

Azok a sajátszerű fej- és szívtulajdonságok, melyek valamikor változatos működési lehetőségekre találtak a mi tág szociális rendszerünkben, kihálnak akkor, ha nincs alkalom a további működésükre. Azonban nem is volt lehetséges, hogy időközben társadalmunknak a szerkezetében megfelelő átalakításokat eszközöljünk. És mindennek az eredménye az, hogy miközben ennek a szerkezetnek még minden korlátja gátol bennünket, immár többé nem lehetséges visszavezetni eredeti céljához és ahoz, ami igazolta. És így ennek a terjedelmes társadalomnak a tagjai minden oldalon semmiségbe vesznek. És mivel különösen házassági rendszerünknek az alapjai is aláásódtak, többé semmiféle harmonikus megegyezés sincs a modern házasságaink alapjául szolgáló ideálok és a valóságos viszonyok között. Népünknek egy bizonyos része a satyayuga visszatérése után kiáltoz, azonban az aranykorszak néma marad erre a hívásra. Reánk nézve tehát elkövetkezett az idő, amikor el kell kezdenünk a problémáinkat újra fölállítani s gondolatainkat és következtetéseinket összeegyeztetni az egész emberi ség gondolataival.

Az az elválasztó szakadék, melyet a természet a nemzedékek között létrehozott, a fölötte lebegő atmoszférában helyet adott egy hatalmas kölcsönös vonzás változatos játékának. Ez az erő, amelyik teremtő – de romboló is – elfátyolozott helyéről szakadatlanul üzeneteket küld a lelkeinkbe, mely fölébreszti ezeket. Ha ennek kényszerítő hatásától elkülönítjük a társadalmat, ez talán a saját

biztonságát szolgálja – de csalhatatlanul a passzivitásba sülyesztli. A mi nyelvünk a nőnek a férfi fölötti hatalmát *shakti*-nak nevezi. Shakti nélkül csődöt mond a teremtő folyamat a társadalomban és a férfi, aki elveszti a vitalitását, a cselekvésben mechanikus lesz: evvel aztán – ha meg is marad némely passzív jó tulajdonsága – minden energiáját és aktivitását elveszti. Az a mód, melyben a nemek közötti viszony a mi országunkban megtalálja a maga szabályozását, nem engedett semmiféle működési teret ama shakti számára; ugyanis amint láttuk, a mi társadalmunk, a megrendíthetetlen stabilitás utáni kizárólagos törekvéssel csak avval foglalkozott, hogy a passzív tulajdonságokat kitenyéssze és az egyéni túlkapasoktól való állandó félelemben élt. Nos, ahol a mi országunk megnyílt az idegen befolyások számára, ott tehetetlenül áll szemben ezekkel. Sőt még azt a képességét is elveszítette, hogy felismerje, miszerint a gyengesége a saját társadalmi rendszerének a következménye, nem pedig valami külső befolyásé.

Minden társadalom számára a civilizáció azt a talajt jelenti, melyet a természettől küzdelemmel elhódított. És mivel a mi országunkban ez a küzdelem hosszadalmas és elkeseredett volt, mindennél inkább szemünkbe tűnnek a védőművek, melyeket fölemelt, mint az utak, melyeket kiépített. De ha volt is valamikor kellő oka az ilyen állapotnak, mitsem használ ennek az állapotnak a megmentése, ha egyszer az ok megszűnt. A kultúra kerítései, melyek valamikor az idegen gondolkodásúakat tartották távol, most magát a kultúrát szorítják korlátok közé.

Úgy látszik, mintha a most ránk tört korszakban az ember arra gondolna, hogy földjé a kétségbeesett reményt arra, hogy győzelmesen megvívja ezt az állandó harcot. Szeretne már békét kötni a természettel – és ezt a földadatot a tudományra bízta. Azonban minden társadalomnak a házassági rendszere olyan korból való, amikor az élet parlamentjében az ember az ellenzék padjain ült a természet kormányzatával szemben. A természetnek pedig mindig voltak megtorló rendszabályai az ő obstrukciós taktikájával szemben. Mind a mai napig sehol sem jutottak kielégítő megegyezésre. Ez az oka annak, hogy az ember legintimebb viszonyainak külső szabályozására bárhol is végbement kísérletek min-

Azonban mesterséges úton persze nem lehet alkalmat teremteni. A szív hajlamait, melyek erősen a nő természetében gyökeresnek, nem lehet külső támadásokkal kiirtani. E hajlamok iránya pedig a megtartás és nem a továbbhaladás. Így tehát a nő csak avval szolgálhatja a maga igazi javát, ha továbbra is ragaszkodik a megtartás kultuszához. Ha kétségbeesetten kalandos törekvésekre veti rá magát, akkor lépten-nyomon konfliktusba kerül a saját belső természetével és így ezen a speciális területen sohasem sikerülhet neki a férfivel való versengés. Azonban ugyanúgy, mint ahogyan a férfi az ösztönszerű élet uralma folyamán az alárendeltségnek hosszú periódusa után eljutott ahhoz a képességhez, hogy egy következő korszak folyamán kiemeljék a tehetetlenségből, úgy a nőre is várhat egy magasabb fejlődés, amelyik megadja neki azt a jogot, hogy kilépjen az eddigi alárendeltségéből. Nehéz eldönteni, hogy miként fogják nevezni ezt a jövőendő állapotot: a „spirituális” szó nagyon is meg van terhelve az igazi jelentése felőli véleménykülönbségekkel. Azonban engedjék meg, hogy tekintettel a jelenlegi céljaimra, mégis ezt a nevet alkalmazzam arra az állapotra.

A női szív belső tulajdonságai egy igen fontos melléktermékben nyilvánulnak meg, melyet itt elbűvölő képességnek mondhatnánk. Ez az elbűvölő képesség olyan hatalom mint a világosság. Legyen bár még olyan megfoghatatlan és megmérhetetlen, elménk törekvései nem termelhetnek gyümölcsöket, ha annak az életadó érintése hiányzik. Azt a táplálékot, melyet egy fa a gyökereivel vesz föl, meg lehet határozni és meg lehet mérni – de nem lehet megmérni azt a vitalitást, amit a napfény jelent és amelyik nélkül amazoknak a funkciója teljesen lehetetlen.

A női természet e kimondhatatlan emanációjának kezdettől fogva meg volt a szerepe a férfi alkotásainál, nem föltűnően, de kikerülhetetlenül. Ha a férfi elméje nem kapott volna gyorsító erőt a nő eleven elbűvölő képességének belső hatása révén, akkor sohasem érhetne volna el a sikereit. A kultúra minden magasabb kifejezési formájánál – amilyenek a munkás odaadása, a vitéz bátorsága, a művész alkotása – a titkos forrást, a nő befolyásában találjuk meg. A primitív civilizáció harci zajában a női *shakti* hatása nem egészen világos; amint azonban a civilizáció a fejlődő

dése folyamán mind szellemibbé válik s a férfi és férfi egyesülése kezd fontosabb lenni, mint az egymással való küzdelmük, a nő elbűvölő képessége is kezd túlnyomó tényező lenni. Az ilyen szellemi civilizáció azonban csak akkor maradhat meg, ha céljai érdekében a nőies érzés és a férfias értelem szokásszerűen együtt dolgoznak. Ekkor együttműködésük a legfenségesebb örökké új alkotásokat termeli és a különbség nem jelent többé egyenlőtlenséget.

A nő, ismétlem, két szerepet tölt be: az anyáét és a szeretőét. Beszéltem már arról a spirituális vonásról, amelyik az anyára jellemző, amelyiknek a lényege az a törekvés, hogy ne csak gyermeket szüljön, hanem a lehető legjobb minőségű gyermeket hozza létre, aki ne csupán egy újabb szám legyen az emberstatisztikában, hanem egyike ama heroikus lelkeknek, akik az embernek a társadalom és a természet gonoszságai elleni örök küzdelemben győznek. Mint szeretőnek, az a föladata a nőnek, hogy életet leheljen a férfinek minden törekvésébe; és azt a szellemi hatalmat, mely erre képessé teszi, nevezem én éppen *elbűvölési képességnek*, amit Indiában *shakti* néven ismernek.

Van egy *Ananda-lahali* (az elragadtatás áradata) című költemény. Ebben a *shakti* van megénekelve a világegyetem szívében, mely a tetterő forrása. Az egyik oldalon megismerjük és használjuk a világot; a másik oldalon az önzetlen öröm köteléke köt hozzá bennünket. A világot képesek vagyunk megismerni, mert az igazság megnyilvánulása; örömünk van benne, mert a világ maga is az öröm kifejezése. „Ki harcolna az életért”, mondja a *Rishi*, „ha az *ánand a-ja* (öröme) nem töltötte volna meg az eget”. Azt hiszem, hogy az az „intellectual beauty” (intellektuális szépség), melynek a dicséretét Shelley zengi, azonos avval az *ánandá-va*. És ugyanebben az *ánandá-ban* látja a költő a nő lényegét; vagyis az ő felfogása szerint: *a világ shakti* az emberi társadalmon belül a nő természetében nyilvánul meg. Ebben a megnyilvánulásban van az ő elbűvölő képessége. Azonban ezt a *shaktit* senkise tévessze össze a csupán „bájossal”, mert abban az elbűvölő képességben több tulajdonság egyesül: türelem, önmegtágadás, szenitív intelligencia, a gondolkodás, beszéd és viselkedés kedvessége, a ritmikus élet szótlán kifejezése, a gyengeség és a szerelem termékenysége.

Evvel a *shaktival*, a nőnek mint szeretőnek evvel a boldogságadó hatalmával, mindmáig a legpazarlóbb módon bánt a férfi mohósága, aki ezt csakis a maga egyéni élvezetének céljaira igyekezett kihasználni, miközben megrontotta és mint valami tulajdont a féltékenység által őrzött korlátok közé zárta. Ez magát a nőt is megakadályozta abban, hogy *shaktijának* egész fenségességét bensőleg érvényesítse. A nő személyiségét mindig megsértették, amikor arra kényszerítették, hogy elbűvölő hatalmát egy körülkerített arénán belül érvényesítse. Miután a nő még nem találta meg a helyét a nagy világban, elkezd néha átkapkodni a férfi külön területére, ami kétségbeesett kísérlet arra, hogy hozzájusson a magáéhoz. Azonban a nő nem az által jut szabadsághoz, hogy elhagyja a saját otthonát. A fölszabadulása csakis egy olyan társadalmi rendben belül valósulhat meg, ahol igazi *shaktijának*, *ánanda-jának* a legszélesebb és a legmagasabb tevékenységi lehetősége nyílik meg. A férfi már megtalálta az eszközeit és útjait annak, hogy a nyilvános tevékenységben élje ki magát anélkül, hogy az egyéniségét föladná. Ha egy társadalom képes volna arra, hogy a női külön tehetségek teremtő működése számára megfelelő tágasabb termet nyisson meg, anélkül, hogy elvonná őt otthoni teremtő működésétől, akkor volna lehetséges a férfi és a nő igazi egyesülése egy ilyen társadalomban.

Az egész világnak a házassági rendszere, a legrégebbi időktől mindmáig, csak akadálya volt egy ilyen igazi egyesülésnek. Ezért pazarolják el olyan szégyenteljesen és rontják meg a nő *shaktiját* minden meglevő társadalmon belül. Ezért a házasság minden országban többé-kevésbé börtön, melybe a nőt bezárják – és amelynek összes őrei az uralkodó férfi címerét hordják. Arra való megerőltetett törekvésében, hogy a nőt lebilincselje, a férfi a nőt tette meg a legerősebb bilinccsé, mely őt magát is leköti. Ezért van a nő kizárva abból, hogy a saját természetének a tökéletesítésével hozzájáruljon a társadalom szellemi gazdagodásához. És ezért nyom le minden emberi társadalmat a szegénység terhe, amelyik mindezeknek az eredménye.

A civilizált emberiség mind e mai napig sem ismerte el lojálisán az elme uralmát. Ezért a házasság még mindig a legbőségesebb

forrása a férfi boldogtalanságának, süllyedésének és megalázásának. De azért azok, akik azt hiszik, hogy a társadalom az elme megnyilvánulása, bizonyára nem fognak alábbhagyni a törekvéseikkel, míg a házasság emberi vonatkozásait meg nem szabadítják a társadalom nyers erőinek megbecstelenítő hatásától – és amíg az emberiségen belül egyszersmind szabad utat nem teremtettek a szerelem hatalmának.

A kínai házasság

A legrégebbi időkben, olvassuk a kínai mondákban, az emberek csak az anyjukat ismerték, az apjukat nem. A legrégebbi klánnevek a „nő” jelzővel vannak alkotva; sőt abban a szóban is, amelyik ma a „családi nevet” jelenti, ott van még mindig ennek a jelzőnek a nyoma. A „száz klán” volt a harcos népesség. Mindez arra mutat, hogy Kínában eredetileg matriarchális állapotok uralkodtak. Úgy látszik, hogy a matriarchátus átalakulása patriarchátussá nem ment végbe harcok nélkül. A régi történelemben még megvannak a matriarchátus nyomai. Csak a harmadik dinasztia alatt alakult ki végleg a patriarchális társadalom és a patriarchális exogén család. Ez a Krisztus előtti első évezred fordulójánál történt.

A kínai házasságot csakis a család alapján érthetjük meg, melybe mint szükséges alkatrész van beágyazva. A család a családfő vezetése alatt áll. A fiúknak és családjaiknak térben elkülönített házak állanak rendelkezésére. A különböző nemzedékek együtt laknak, ameddig csak a család tiszteletreméltó feje él, vagy méltó utódot talál és ameddig a birtok táplálni képes a család tagjait. „Az otthon különválasztása” mindig csak a fivérek egyenlenségének a következménye, ha az apa meghal, vagy gazdasági nehéz-

ségeké. Önmagában a család kiterjedésének semmiféle korlátozása sincs. Kangbsi császár szent ediktumában szó van egy családról, melyben olyan békés harmónia uralkodott, hogy kilenc nemzedék élt együtt boldogan és még a kutyák is annyira békében éltek egymással, hogy a közös etetési időben valamennyien összegyülekeztek.

A legtöbb kínai faluközösség valamelyik családból fejlődött ki, melyhez aztán később még más családok csatlakoztak. Erre mutatnak a falvak nevei: „a Wang-család faluja”, a „Li-család otthona” stb. A legszebb példa arra, hogy egy ilyen család mennyire kiterjeszkedhetik, Kufu-ban található, a Kung-cse hazájában, ahol még ma is csaknem valamennyi lakos a Kung családhoz tartozik, a világnak éhez a legrégebb nemesi családjához, amelyik a családfáját teljesen hitelesen vissza tudja vezetni egy uralkodó házra, mely Kr. e. 1100-ban szűnt meg uralkodni.

A családon belül nagyon szoros, igen régi időből származó és még Konfucius által kodifikált erkölcsi kapcsolatok állanak fenn az apa és fiú, idősebb és ifjabb fivér, továbbá férj és feleség között. Ezek a vonatkozások a kölcsönös kötelességi viszonyon alapulnak: az apának kötelessége a jóság, a fiúnak a tisztelet, az idősebb fivérnek kötelessége az öccséről való gondoskodás, a fiatalabbnak a bátyja iránti engedelmesség, a férjnek kötelessége a kímélet, a feleségnek az alkalmazkodás. Ezeknek a vonatkozásoknak az alapja természetes családi ösztönök és a kiterjesztésükön alapul az egész társadalmi rend, mert az uralkodónak és szolgának, a barátnak és barátnak egymáshoz való viszonya végeredményben nem egyéb, mint a családi kötelességeknek az államra és a társadalomra való kiterjesztése és átvitele. Ezen etikai vonatkozások közül a legmélyebb alapú a fiú tisztelete az apja iránt. Ez pedig mindenképpen patriarchális jelleget ad a társadalmi rendnek.

Éhez járul még a családnak vagy a nagycsaládnak vallásos lehorgonyzása az ősök kultuszába. A család nemcsak térben alkot egységet, hanem az időn túl is az egymásra következő nemzedékekben. Úgy gondolják, hogy az ősöknek is részük van a család jó és balsorsában, mert eredetileg talán az a fölfogás uralkodott, hogy az ős újra megtestesül az unokában. Legalább erre enged következtetni az a régi szokás, hogy az áldozati lakománál az

unoka mint az ős megtestesítője szerepelt. Idővel, különösen az előkelőbb nemzetségeknél, az ős személyes továbbélését kultusz-áldozatokkal igyekeztek meghosszabbítani. A nemzetségek előkelősége szerint három, öt, hét, végül kilenc őst tiszteltek. Azonban a nemzedékek sorozatában az ősök mindig különválva maradtak a világosság felé fordultakra (az ősök templomának északi oldalán) és a világosságtól elfordultakra (a templom déli oldalán). A királyi családban csak a legfelsőbb őst „rendelték melléje” az Ég istenének, vagyis eredetileg azonosították vele, ezért volt az uralkodónak a címe az „Ég Fia”. A többi ősök, hacsak a család körüli külön érdemük kivételes helyzetet nem biztosít nekik, kiváltak, ha eljött az idejük. Kínában az ősöknek már nagyon régi idők óta, legalább is Konfucius óta, nagyon absztrakt létük volt, úgy szólván a család eszméjének a vallásos képviselői voltak. Mindenképpen attól függtek, hogy a család főtmaradjon és hogy az élő család mindenkor feje bemutassa nekik a kellő áldozatokat, amiben a felesége segédkezett, míg a család ifjabb tagjainak az áldozatoknál bizonyos meghatározott szolgálatokat kellett elvégezniük. Innen magyarázható az a fölfogás, hogy a családon alapuló kínai vallás szerint az első kötelesség volt fiú utódokat létrehozni, akik a család jövőjéről és a birtokáról gondoskodnak, az ősök pedig a kellő áldozatok révén szintén részesültek a jövőnek ilyen virágzásában.

Ez adja meg a helyes álláspontot a kínai házasság megértésére. A férfi és a nő egyesülése a házassági vagyis tartós közösségben teljesen beleilleszkedik a család magasabb összefüggéseibe. Csakis ezek az összefüggések adnak lényeges jelentőséget a kínai házasságnak. Azonban a házasság természetes alapját, a nemek erotikus viszonyát sem hanyagolják el vagy korlátozzák. Az erotikát Kínában sohasem tekintették, alacsonyabbrendű, vagy éppen sértéssel vétkes valaminek. Ezt az ösztönt elfogulatlanul ugyanúgy értékelték, mint akármilyen más természeti ösztönt. De nem is tekintik valami titokzatos-szentnek, vagy imádásra méltónak, hanem egyszerűen kozmikus őserők emberi s állati működésének. Ez az ösztön önmagában véve erkölcsileg közömbös, csak a féktelensége és a túlzása gonosz, mint minden más féktelen és túlzott

dolog. Világos, hogy ha így fogják föl az erotikus ösztönt, melynek alanya főleg, ha nem is kizárólag a férfi, akkor az érzések személyes differenciáltsága nem igen lép előtérbe. A kínai szerelmi líra nem az egyetlen szeretőt énekli meg, amilyen soha második nem akadhat, hanem a szerelmi költemények skáláját a keresés és megtalálás, a boldogság és elválás, a vágyódás és viszontlátás, a magánosság és a nélkülözés szolgáltatják. Evvel függ össze, hogy az erotika nem annyira majdnem kizárólagos tárgya a lírának, mint Európában, hanem más érzések is, gyermekek és szülők, valamint testvérek egymás iránti szeretete, melyekben éppen annyi a *pátosz és az érzelmeknek éppen olyan nagy lírikus kibontakozását mutathatják, mint az erotika.*

Hogy az erotikus viszony etikai jelentőségéhez jusson, bele kell illeszkednie a családba. Házasságot azért kötnek, hogy a család kiegészüljön. Természetesen szerepet játszik az a szempont is, hogy a férfi élettársat találjon. Azonban sokkal túlnyomóbb az a cél, hogy az ősök férfi utódokhoz jussanak, akik áldozatokat mutatnak be és folytatják a család művét. Ebben van a házasság szentsége és az erkölcsi kötelezettsége, mivel ekként a gyermeki kegyelet aktusának tekintik.

Ebből adódik a házasság formája. Az egynejűség szabály, sőt törvény; mert a férfi és a nő úgy egészítik ki egymást, mint az ég és föld. Azonban a házasság nem alapít saját családot. A nő belép a férfi családjába, melynek eltartása, gondozása és folytatása az ő kötelessége lesz. Kiveszi a részét a férjnek a kötelességeiből is, amennyiben ez a gyermeki kegyeletre vonatkozik. Mint ahogy a férj elsősorban az apjának, úgy a feleség mint meny elsősorban az anyósának szolgál. Mint tag lép be a család háztartásába és még a férjhez való viszonyánál is sokkal fontosabb az anyóshoz való viszonya. Ha fiai születnek, akkor teljesítette a legmagasabb kötelességet és ez nagyon tekintélyessé teszi a helyzetét. A gyermektelenség egyik fő oka a válásnak, vagyis annak, hogy az asszonyt visszaküldjék a saját családjához; ez a következmény azonban ritka a jobbmódú családokban, ha egyébként megvan a belső harmónia, mert a nőnek mindig módjában van, hogy a férjének egy vagy több szolgálónőt bocsásson rendelkezésére, akiknek a gyermekei aztán

a férj főfeleségét tisztelik anyjuknak. Ebben különben adva van az indoka a házasság olyan kitágításának, mely a jómódú családoknál nem ritka.

A nő ilyen helyzete mellett világos, hogy a feleség megválasztása, az eljegyzés és a házasság nem a fiatal párnak tisztán személyes dolga, hanem családi ügy. Szigorú szabály, hogy csak különböző vezetéknevű családok tagjai házasodhatnak egymással. A szigorú exogámia mind e mai napig föltétlen szokásban van Kínában, hogy egy fiatal férfi az apai unokanővérét vegye feleségül, azt Kínában vérfertőzésnek tekintenék. A női ági rokonság megítélése jóval enyhébb. A menyasszony kilép az apai családi kötelékből és belép jövendő férjének családjába. Miután ez az eset mindenképpen be fog következni – ugyanis majdnem minden leány házasságra lép, valamint minden fiú is, mert a cölibátust nem tekintik becses dolognak – ezért a leányt már a születéskor másképpen fogadják. Míg egy fiúnak a születését ünnepélyesen közlik az ősökkel, a leány születésénél ez elmarad. A leánynak amúgy is háttérbe kell szorulnia a fiú mellett. Ez nem azért van, mert a szülők kevésbé szeretik a leányaikat – a leányok meggyilkolásáról mint állandó kínai szokásról szóló mondát, már régen nem hiszi senki – hanem tény marad, hogy a leányt nem a saját, hanem idegen család számára nevelik.

A házasságnak ez a jelentősége irányadó a nő megválasztásánál. A hódításnak a férfi családjából kell kiindulnia. Ez nem közvetlenül történik, hanem ismerősök vagy rokonok közvetítésével. Nem a menyasszony családjának gazdagsága vagy előkelősége mértékadó, miután ezek a javak a leány révén úgy sem örökíthetők tovább, sőt inkább annak a családnak javai maradnak, melyből a leány kivált. Hanem olyan leányt keresnek, akinek a családi viszonyai körülbelül megfelelnek a férfi családi viszonyainak, úgy, hogy megvan annak a lehetősége, hogy a leány ezekbe könnyen beleélje magát. Baráti viszonyban levő családok között gyakori, hogy a gyermekeket már nagyon korán eljegyzik a családok barátságának a megerősítéséül. Harmadik személyeknek a közvetítését azért szokták igénybe venni, hogy így elkerüljék a közvetlenül való visszautasítást és továbbá, hogy a két fiatal jelöltet a közvetítő minden

szerénytelenség nélkül minél jobban feldicsérhesse. A házasság jelentőségének felel meg, hogy az eljegyzés a kozmikus erők szentesítése mellett történik. Fölállítják mindkettőnek a horoszkópját és ezeket összehasonlítják. Ha a befolyások megfelelnek egymásnak, akkor megtörténhetik az egybekelés. A népmonda szerint a Holdban van egy öreg ember, aki az egymás számára rendelt Jegyeseknek a lábait már gyermekkorukban láthatatlan fonállal összeköti.

Ha a csillagjósolási és egyéb előfeltételek kedvezőek, akkor az eljegyzés úgy történik, hogy okmányokat cserélnek ki és nászajándékokat küldenek egymásnak. Ezek az ajándékok az elfajulásukban sokszor azt a benyomást keltik, mintha vásárlási házasságról volna szó. Eredetileg a dolognak nem ez a jellege. A leány ajándékai inkább arra valók, hogy evvel megszabaduljon az őseivel való összefüggéstől és szabadon beléphessen egy új családba. Mindezek a formaságok nagyon számosak és körülményesek. A jóerkölcsöz tartozik, hogy az egyik részről történő hódításnak a másik részről történő vonakodás feleljen meg. Ez a magatartás arra való, hogy a szokást az erkölcs rendelkezéseivel összhangba hozza.

Végre megállapítják az esküvő napját. Bizonyos szokások megtartásával a vőlegény ünnepélyes menetben hozza el a leányt a szülői háztól és vezeti be saját szüleinek a házába. A lakodalom mindig a vőlegény házában megy végbe, mert ez családi aktus, melynek a jelenben és a jövőben is jelentősége van. A menyasszony vörös fátyolban lép be. Az esketés úgy történik, hogy két vörös fonállal összekötött csészéből közösen isznak, közösen tisztelik a férj szüleit, közösen tisztelik az ég és föld erőit és a menyasszonyt ünnepélyesen bemutatják az ősök táblájának. A menyasszony vörös lepelben lép be az új otthonba. Csak az esketés végrehajtása után veszik le róla a leplet és a vőlegény szemei – legalább az elmélet szerint – most először pillantják meg.

Avval, hogy a család érdekei fontosabbak a felek egyéni érdekeinél, függ össze az a szokás, hogy a házasságokat gyakran már gyermekkorban megkötik, amikor a jegyespár körülbelül egyforma korú. Sőt falusi helyeken nem ritkán befészkelődött az a rossz szokás, hogy a fiúkat aratáskor házasítják meg, amikor kevés a munkaerő, hogy az új menyecskében segítséget kapjanak. Ilyen-

kor megtörtént már az is, hogy felnőtt, jól megtermett leányt vá- » lasztottak akkor is, amikor a vőlegény még alig lépte túl a gyermekkort. Hogy ilyen esetekben, a család hímnemű és nőnemű tagjainak szoros együttélése mellett, visszaélések is történhetnek, az nyilvánvaló és a gyermekek ilyen összeházásítása ellen rendeletekkel és törvényekkel állandóan harcolnak.

Ami a házastársaknak egymáshoz való viszonyát illeti, úgy a kínai házasság a háziasszonynak több önállóságot biztosít, mint a japán házasság. Japánban a feleség csupán kecses, önzetlen és odaadó rabszolganője a háziúrnak és a kedvesség az az ideál, melyre a leányt ránevelik. Természetesen azért a kínai családban is különbséget tesznek a leendő háziúr és a leendő feleség között. Egy régi dal boldogító jelekről beszél, melyekből az utódokra lehet következtetni. Ha a háziúr medvékről álmodik, akkor ez fiákat jelent, de ha kígyókról álmodik, akkor leányai lesznek. És így tovább.

Azonban a férfinek és a nőnek ez az eltérő helyzete nem olyan értelmű, hogy a női nemet alacsonyabbrendűnek tekintenék. A kínai házasságban ugyan az apai hatalom és a család képviselője kifelé a férjet illeti meg – ha ugyan nem a családnak legidősebb férfitagjáié ez a szerep – de a nőnek ép úgy megvan a megállapított hatásköre a házon belül. A férfi a teremtő ősprincípiumnak, az asszony a termékenység ősprincípiumának a mintaképe. A férfi legyen erős, aktív, vezető, a nő legyen lágy, engedékeny, szófogadó. Aki éhez alkalmazkodik, az a maga helyén értékes és jó. Szó sincs arról, hogy a nő valami alsóbbrendű princípiumot képviselne. A gonosz csak a rend megzavarása szüli. Ha az asszony kilép a helyzetéből és uralkodni akar ott, ahol engedelmességgel kellene, „ha a tyúk kukorékol”, akkor ez persze gonosz. De éppen ezért a házasság, sőt az egész család boldogságában döntő szerepe van neki. „A család boldogsága az asszony derekasságától függ”, mondja az *Átalakulások Könyve*.

Már most miben áll a nőnek ez a derekassága? A férfi családi jában elfoglalt helyét nagyon komolyan kell betöltenie. Nem szabad visszapillantania a saját családjára, hanem minden erejével az új család javát kell előmozdítania. Ha a történelemben előfor-

dul, hogy egy királynő vagy a saját uralkodásvágyát, vagy az utódaira való tekintetet fölébe helyezte ama ház iránt tartozó köteles ségének, melynek a házassága révén tagja volt, ennek mindig káosz, sőt a dinasztia bukása volt a következménye, mint azt legutoljára Cse-Si császárnő példája mutatta. Azonban nemcsak a eaját családjáról kell teljesen megfeleledkeznie, hanem a sógornóivel való veszekedéseket is kerülnie kell. Persze, hogy itt igen nagyok a nehézségek. Talán nem is véletlen, hogy a „béke” szónak megfelelő hieroglifa a kínai nyelvben „egy asszony a tető alatt”.

A házasság megértésére nagyon fontos ez az elhatárolás.

A fivérek a családon belül a fölérendeltség viszonyában vannak egymással. Nem szabad, hogy az egyetértésüket megzavarják az asszonyok értelmetlen szavai”, mint azt Kang-Si császár rendelete mondja; mert „asszonyi szavak elválasztják egymástól a húst és csontot”. Itt figyelembe kell venni azt is, hogy a házassági közösség nem jelent teljes tulajdonközösséget is. A tulajdon, amennyiben * ez a család eltartására szolgál, a családnak kommunisztikus tulajdona, melynek a haszonélvezetét a család legidősebb tagjai a többi ! felnőtt tagok tanácskozó közreműködése mellett osztják meg az egyes háztartások között. A családon belül magántulajdont csak egyes használati tárgyak képezhetnek. Azonban magától értődik, hogy ez a birtokközösség egész terjedelmében csak falusi viszonyok között állhat fenn. A nagyvárosnak Kínában is megvan az a hatása, hogy a nagy család apró családokra hasadozik szét, melyek nztán a proletarizálódásnak, vagyis a széthasadásnak esnek áldozatul. Azonban Kínában ez a folyamat csak a kultúrrendszer bizonyos külső széleire korlátozódik.

A házastársak egymáshoz való személyes viszonyát illetőleg még egy kérdés merül föl. Az ember azt gondolná, hogy egymáshoz egész idegen embereknek az együttélése a temperamentumok különbözősége következtében számtalan házassági viszálykodásra ad okot. A valóságban azonban ez nincs így. Azt mondhatjuk, hogy még Európának az az egyéni házassága is, amelyik minden más szempont mellőzésével kizárólag az egyéni vonzalom alapján kötődik meg, általában nem boldogabb és békésebb, mint a kínai házasság, amelyiknek alapja tisztán a szülők elhatározása. Inkább állít-

hatjuk az ellenkezőt. A régi Kínában a válások sokkal ritkábbak voltak, mint a modern Európában. Ennek különféle okai vannak. Az egyik fő ok bizonyára a személyiségek nagyobb egyformasága, melyek nem egyéni ízlések, hanem szilárd társadalmi szabályok szerint élnek ki magukat. Ezért a férfinek majdnem mindegy, hogy melyik nőt veszi feleségül, hiszen igen csak egyformák. Az egyéni különbségeknél sokkal fontosabbak a nevelés és környezet révén adódó különbségek. Egy jó családból való jól nevelt ifjú, egy hasonlóan-nevelt leánnyal kötött házasságban kölcsönös jóakarattal együtt bizonyára inkább megtalálja a nyugodt, békés életet. Éhez járul még, hogy mind a két fiatal olyan környezetben él, melyben mind a kettőnek ki van jelölve a maga földadata és munkája. A házasság egyszerűbb, mert nem igen vannak problémái, mert nem korszak, hanem csak epizód. Legalább is a férfi számára; a nő ugyanis a férjhezmenéssel teljesen új életet kezd, melynek azonban megint csak nem a férfi az egyetlen meghatározó tényezője, hanem csak egyik a család többi tagjai által adott tényezők között.

Az erotikus momentum elfogulatlan megisméltése idézte elő továbbá Kínában, hogy nem csupán a félvilági nők földadata maradt, hogy vonzó hatással legyenek a férfiakra. A jó családokban is idejében megtanulja a leány, hogy igyekezzék magát vonzóvá tenni. A púdert és az arckenőcsőt egészen elfogulatlanul használják. És a félig szégyenlős, félig huncut pillantás, az elfojtott vihogás és a szemérmes elpirulás olyan harci eszközök, melyek a kínai nők előtt sem ismeretlenek. A lábfej megcsonkítása is, melyet az új idők kezdenek háttérbe szorítani, eredetileg erotikus csalogató eszköz volt. Az „arany lótuszvirágokat”, a graciózan ingadozó járást, nagyon ingerlőnek tekintették. Az a körülmény, hogy a bekötött lábacskákat erotikus területnek tekintették – mert Kínában női társaságban még a „cipő” szót kimondani is nagy merészség – ugyanígy értékelendő.

Mindenesetre annyit mondhatunk, hogy Eros föllángolása, az érzéki kínok között való lebegés, a kínai házasság biztos viszonyai között aligha fordul elő. Mégis megtörténhetik, hogy a férj igyekszik kielégíteni az esztétikai ösztöneit. Ha a felesége okos nő,

akkor önzetlen módon segítséget nyújt a férjének ahhoz, hogy ez vonzalmának a tárgyát bevezesse a családjába, mert hiszen a melléfeleség intézményében adva van az ilyen gyengéd vonzalmak lehetősége. Minél önzetlenebb a nő ebben a tekintetben – és a jó feleségnek nem szabad féltékenynek lennie – ez az új viszony annál kevésbé befolyásolja a férj és feleség között megszilárdult és tárgyilagosan megalapozott szeretetet. Ahol a feleség nem elég okos éhez, ott könnyen megtörténik, hogy a férj a ház falain kívül elégíti ki rajongó hajlamait.

Ezt a viszonyt nem lehetett említés nélkül hagyni a kínai házasság ismertetésénél. Bizonyos finomságra van szükség, hogy ezt helyesen értsük. Azonban meg kell mondanunk, hogy itt nincs szó szabályszerű viszonyokról. A kínai házasságoknak túlnyomó nagy része monogám. Csak a magasabb és jómódú rétegekben találkozzunk avval a kísérlettel, hogy a házasság bizonyos nehézségeit ezen a nyílt és figyelmes módon oldják meg.

Ha azt kérdezzük, hogy a kínai házasság formája az élményeknek milyen körét teszi lehetővé, akkor kiderül, hogy ennek a körnek a sugara igen nagy. A legkedvezőtlenebb esetben Kínában csak úgy, mint másutt, szervezett gyötrelmek a házasság. Egy szívtelen asszony nemcsak férjének a békéjét háboríthatja meg, hanem összeveszítheti, sőt megsemmisítheti az egész családot is. Jellemző ebben a tekintetben, hogy a kínai mondavilág és történelem leggonoszabb zsarnokait rendszeresen valami szép, de szívtelen asszony ösztökélte kegyetlenségekre és bolondságokra. Nem egy dinasztia-nak ez okozta a bukását. Azonban a kínai házasság patriarchális jellegénél fogva a szenvedő rész rendszeresen az asszony. Kínában a férj valahogyan mindig kivonhatja magát a bajok alól. Az egyik kínai színmű Bramarbas nevű alakja azt mondja magáról: „Az égtől nem félek, a földtől nem félek, csak fiam-uramnak az anyjától félek.”

Azonban a házasság a nőre nemcsak azt a föladatot rója, hogy a férjével éljen békében, hanem a sógornőjével is és legfőképpen az anyósával. A kínai legendában olvasunk itt fiatal férjek lelkiismereti konfliktusairól, akiket az anyák arra tüzelnek, hogy a fele-

ségeiket öljék meg és nem egy monda meséli, hogy a gyötrődő fiatal asszony csak úgy tudta elkerülni ezt a sorsot, hogy buddhista kolostorban keresett menedéket és lemondott a világról. Különösen, ha a férj távol van, ami Kínában, ahol az asszonyról a család gondoskodik, sokszor esztendőig tart, halmozódnak az elhagyott nő szenvedései. És igen gyakran az öngyilkosság a megkínzott lélek utolsó menedéke. Viszont másrészt ez a lehetőség gyakran az egyetlen eszköz arra is, hogy az anyát visszatartsák menyének a túlságos kínzásától; mert a családra mindig nagy szegyen, ha egy asszony fölakasztja magát.

Azonban e sötét képek mellett megtaláljuk a derült világosságot is. A kínai házasságok átlaga nyugodtabb lefolyású „és magától értődőbb, mint másutt. Eppen az a momentum, hogy a férj a szülők kezéből veszi át a feleségét, erős hatással van ebben az irányban. Sohasem kell megbánnia, hogy rosszul választott és ez megóvja attól a kísértéstől is, hogy a megelőző válás után egy második választással javítson a sorsán. A házasságot úgy tekintik, mint valami kikerülhetetlen tény, a sors rendelését, mellyel ki kell békülni. Ez a fölfogás nagyon megkönnyíti a békés életet és a kölcsönös alkalmazkodást, annál is inkább, mert a családban rendesen nagyon kedvező erre az atmoszféra.

Azonban a szerelemnek és a hűségnek vannak olyan csúcspontjai is, melyek már a heroizmus területére tartoznak. A feleség, aki rendíthetetlen hűséggel ragaszkodik a távollevő férjhez és helyettesíti őt a háztartás vezetésében, sőt életének föláldozásával menti meg a családját, igen gyakori jelenség. Az is előfordul, hogy a feleség a férje igazi élettársává lesz, aki megosztja vele a gondokat, segíti a munkájában, vigasztalja, ha kétségbeesik, fékezi, ha nagyon messzire akar menni, egyszóval vele dolgozik, vele együtt túr és gondolkodik, úgy, hogy a férfi mindig gyengéd anyai gondoskodásra talál, ha a napi küzdelmekből hazatér. Ez az a legmagasabb viszony, amikor a házasság valami barátságfélévé lesz, melyben két ember kiegészíti és támogatja egymást, hiszen együtt alkotnak egy világot. Már a mondák ködös ősidejében akadunk olyan asszonyokra, akik nyeregben követik a férjeiket és akik miniszterek szerepét töltik be férjeik oldalán. Wen király mondotta magáról: „tíz

derék miniszterem van, köztük a feleségem”. Ezek a jelenségek azonban nincsenek a legrégebb időre korlátozva. Kínában sok kitűnő férfiúnak épen az anyja szolgál példával olyan feleségekre, akik jóságukkal és okosságukkal nemcsak férjüknek a házasságát tették derültté, hanem ennek halála után s az ő tiszteletének éltek.

A kínai házasságról adott ismertetésünk hiányos volna, ha nem emlékeznénk meg a gyermekekhez való viszonyról is. Amint az asszony megszülte az első fiát, attól kezdve a család minden tagja szeretettel és tisztelettel tekinti teljes értékű „matrónának”. Ezért a feleség és a gyermek nemcsak a családnak, hanem a házasságnak is elengedhetetlen alkatrészei. Ugyanezért a gyermekekhez való viszony is sokkal természetesebb. Az elmélet szerint a gyermek nevelésének már akkor kell megkezdődnie, még mielőtt az anyatestet elhagyta. Amit az anya a szülés előtti hónapokban tesz, gondol és érez, befolyással van a még méhében levő gyermekre is és sok híres férfi anyjáról mesélik, hogy milyen gonddal és odaadással szentelték a legtisztább gondolataikat a rájuk bízott magzatnak. A gyermekek természetesen az apáé és az anyáé. Szeretik és gondozzák őket. A gyermekeknek a szülőkhöz, de különösen az anyához való viszonya sokkal bensőbb és közvetlenebb, mint azt Európában találjuk. Az iskola a maga külön követelményeivel nem áll zavaróan a szülők és a gyermekek közé, hanem a gyermekek a szülői ház levegőjében nőnek fel, melynek a befolyása észrevétlenül és akaratlanul átmegy rájuk, minden pedagógiai mesterkedések nélkül is.

Régebben a szülők, ha fiaik elérték a tanulásra alkalmas kort, az oktatás céljaira kicserélték a fiaikat, hogy az oktatással kapcsolatosan szükségesnek mutatkozó szigorúság a szülők és gyermekek közötti szeretetet ne befolyásolja. Ugyanis a kínai házasság és család alaphangja az a nagy és szép egyetértés, amelyik minden kínai előtt oly drágává teszi az otthonát.

A házasság és a család legmélyebb értelme sehol sem talál jobb kifejezésre, mint azokban a szavakban, melyeket Konfucius az Átalakulások Könyvéhez kommentárul fűzött:

A család. Az asszony igazi helye belül van; a férfi igazi helye kívül van. Hogy a férfinak és a nőnek megvan a maguk helye, ez a természet legnagyobb csodája. A család tagjai között vannak szigorú urak: ezek a szülők. Ha az apa igazán apa és a fiú igazán fiú, a bátya igazán bátya és az öcs igazán öcs, a férj férj és a feleség feleség, akkor a ház jó úton van, ha pedig a ház jó úton van, akkor a világ is szilárd utakon halad.

A rangházasság

Kedves gróf Keyserling,

ön arra szólít fel, hogy a házasságról szóló könyvébe én írjam meg a rangházasságról szóló fejezetet és hogy visszacsendüljön bennem az az alaphang, melyre ez a munka egységesen hangolva van és amelyhez az eltérések minden hangzavara ellenére is mindig vissza kell térnie, közli velem a rangházasság meghatározását, úgy, ahogy azt ön gondolja és ahogyan szeretné, hogy mások is gondolják: „Rangházasságon értem az eredeti és igazi értelmének megfelelően a házasságot mint egy bizonyos ethosnak, egy bizonyos kultúrend, egy bizonyos kozmosbeli „rang” ethosának a hordozóját, amiből *másodlagosan* adódnak a mindenkor megengedett párválasztás határai; a vérkérdés itt csak azért szól bele döntően a dologba, mert a házassági állapotnak, ellentétben a szerzetesi állapottal, föladata a vér megörökítése bizonyos szellemi ideálok által meghatározott nívón.” Ez az ön meghatározása. Zárt szemekkel, magamba szállva átgondoltam s igyekeztem kiérezni belőle azokat a tágasságokat és magasságokat, melyekhez a rangházasságnak egy ilyen fölfogása az utat kijelöli. És most megpróbálkozom avval,

hogy önmagamból, szubjektív szemléletből hatoljak be erre a nekem mérhetetlennek látszó területre. Mert itt a „rangbéli” házasságnak nem az általános szociális és „nemesi-származási” szempontból szűkre vont köréről van szó; ez a házasság ugyan problémánknak a központjában van, de maga a probléma azokhoz tartozik, melyek – mint bizonyos népegyéniségek – csak akkor leplezik le a lelküket, ha egész kiterjedésükben, a határterületeiken is, megszemléltük és átgondoltuk őket.

Az ön által választott kifejezés, „egy bizonyos kultúrend éthosa” volt az, ami erősen és szuggesztív módon pendítette meg bennem az alaphangot, egy olyan hangot, melynek a hullámverése belőlem kiindulva látszólag az egész világot bejárja és közben összepárosodik távolról jövő hasonló hanghullámokkal. Idegenszerű és csodálatos hatással lehet ránk a *hindu* világnak az a fölfogása, mely ott minden házasságkötésnek az alapját képezi: ott a családapaság a férfi legfőbb törekvése; a férfi azért házasodik meg, hogy háztartást, családot alapítson, melynek tág körében csakis ő fejtheti ki és működtetheti azokat a tulajdonságokat, melyek fajtársainak a szemeiben teljes értékű férfivé teszik őt. Idegenszerű és csodálatos egy másik kultúrendnek, a *kínainak* az ethosa is, mely az ember ideálját, az elgondolhatatlan idők óta öröklött röghöz és a családhoz való ragaszkodásban látja; a rög szolgálata, szabályszerű megművelése teszi még ma is, mint ezernyi évek előtt a házasságkötés eredeti értelmét. Itt is, mint amott világosan mutatkozik egy meghatározott kultúrendnek az ethosa, melyben a férfi és a nő egybekeleése valamilyen ethikai követelménynek van alávetve. És most a mi kultúránk, az óvilág kultúrája...

Ha erről beszélek, úgy ez minden kultúrának a legmélyebb, a röghöz való ragaszkodása értelmében történik. Tehát csak úgy érthetem a dolgot, mint ahogyan a hinduk és kínaiak értik. Az idegen talajba átültetett kultúra civilizációvá sülyed le; csak ott gyökerezik meg az ethosa, ahol felnövekedett és megérett, mert nem az értelemnek valami merev épülete, hanem eleven fa, amelyik virágzó koronáját annyira terjeszti szét, mint amennyire a gyökerei szétágaznak a földben. A talajba tapad, a természettel a legbensőbb összeköttetésben él a házasság ethosa is, mely a leg-

homályosabb emberi ösztön természetességén alapul és hatásaiban sem szabad megtagadni a természetességét. Így a házasság is valószínűs rangot jelent, mert az alapja nem valami akármilyen eredeti és maradandó társadalmi rend, hanem a kozmikus rendeltetés, az emberi nem sorsa. De szociális szempontból is "rangot" a szónak tulajdonképeni világjelentőségében csak ott pillantanék meg, ahol az általa átfogott emberi körnek a gyökerei mélyen és biztosan nyúlnak be földünk talajába, ahol tehát az anyatalajból való elszakadás értelmetlenség volna.

Paraszt, nemes ember, király – ezek az igazi rangok. Ami ezenfelül még (ma inkább mint valaha, mert a versengés kényszerít erre) úgynevezett rangokká tömörül, azok csak *szervezett foglalkozások*; parasztnak, nemesnek vagy királynak lenni *szerves küldetés*. A magánzó kereskedő és iparúzó, a magántudós, tehát olyan emberek, akik inkább csak elméletileg vagy művelődésből űzik a mesterségüket, nehézség nélkül elgondolhatók, *vannak*. A paraszt a röge nélkül, a nemes a birtokától megfosztva, a király, akitől elvették az országát és a népét, a tulajdonképeni értelemben elgondolhatatlanok. Igen, a rang jelenti egy bizonyos természeti és kultúrrenden belüli rangot, semmi egyebet. Ha egy rang teljesíti ezt az értelmét, ha mindig-szemei előtt tartja azt a föladatot, melyre hivatva van, csak akkor marad meg fajtájának vére és testisége elevenen; a test, amelyik az elmétől kapja az értelmét, nem esik bele a nevetségességbe, a degenerációba. Ebben látom én annak a titkát, hogy ősrégi fajták megtartódnak a parasztságban, a nemességben és a fejedelmi házakban, mert éppen ezek nem félnek a beltenyészet degeneratív momentumától, sőt mintha ezt egyenesen előmozdítanák. Mivel az életük az értelmüknek megfelelő, ezért maradnak ők meg ott is, ahol a többi férfiak három nemzedék alatt rendszeren kimerülnek. Avval azonban, hogy az értelem tudatos rang szelleme nem szivárog szét a mindennapiba, hanem a távoli jövő megtartására irányul, az igazi rang természetessége külön értelmet kap, sőt majdnem misztikus varázst. Mint ahogyan a mélyen jámbor lélek a Krisztus istenségének erősen eleven tudatában misztikus örömeiket talál, úgy a természetes emberi is a magas, egészen az ethosra beállított rangoknál mindig

valami benső varázssal van körülszöve, ami a természeteset egyszerűvé és csodálatossá teszi. Honnan? Csak ezekben teljesítette a saját legmélyebb értelmét.

Mikor uralkodásának kezdetén Mária Terézia, ellenségektől szorongattatva, a magyar rendek elé lépett fegyveres védelmet és gyors segítséget kérve s karján tartotta elsőszülött fiát: a királynőnek és anyának a képe, mely az előbb habozóknak szívét spontán «híres „Moriatur pro rege nostro!” kiáltásra ragadtatta – plasztikájának az erejével és mély varázsával a magyarság szimbólumává lett. És III. Napoleon a solferinói csata után nem minden keserűség nélkül mondta, hogy mit használ a győzelem, mikor az osztrák császárt, ha megvert seregének az élén Bécsbe visszatér, a fővárosa mégis diadallal fogadja. Győzelem vagy vereség – magasabb értelemben mindegy, mert az etikai magatartásról van szó, csakis ez közlődik az emberiséggel ezernyi hullámokban.

Evvel talán megmagyaráztam, hogy mi a rangnak a tulajdonképeni értelme és mit jelentett elejétől fogva Európában. És evvel már meg volna alapozva a *rangházasság* európai fogalma is. Itt a természetes mint alkatrész tudatosan lép be egy magasabb összefüggésbe. De minthogy csakis evvel teljesíti a végső értelmét, tulajdonképen magától értődik, hogy voltaképen csakis az így értelmezett házasságot áldotta meg a természet. Csakis a rangtudatos házasságkötés tartja meg egy fajtanak az ethosát és evvel együtt az életerejét is. Csakis az ethos tartja meg a természetet. A diaszpóra gyilkos gondolata ellenére is a zsidóság elevenen megmaradt az egész világon, mert egy soha nem csillapodó és nem gyöngülő vágyódás erőteljes ethosa dolgozott benne, mely a tudatos házasságkötés átörökítése következtében mindig erős is maradt benne. Milyen erős beltenyészet, milyen gyenge degeneráció! Az etikai magatartás ugyanígy kísérte és vezette a régi nemességet évszázadokon át, mint az élet útmutatója és mint kiapadhatatlan erőforrás az átörökítéshez. Egy föladat elevenedett meg ebben, amelyik – miután a vidékben gyökerezett és a nép felé fordult – megvédte őt az előnösítéstől és a szkematizálástól. És mert a föladatát végezte, ez a föladat tartotta meg őt. De csak addig. És ez még inkább bizonyítja az ethos elsőségét. Amíg a nemesség hűbéri

viszonyban állott a fejedelmeivel, eleven maradt benne a föladata» Mikor azonban a királyok kezdték félreérteni a föladatukat olyan irányban, hogy a nemesség hűségét gúzsba kötötték, hogy a kellő pillanatban mint egy állatot szabadon bocsássák és a maguk céljaira használhassák föl, mikor megteremtették az udvari nemességet, a megszelídített nemes vad elfajult, hűsége a lakáj engedelmességévé alacsonyodott. Franciaországban a 17. és 18. században világosan lehet követni ezt a hanyatlást: XIII. Lajos alatt megkezdődik a szabad nemesi gondolat felőrldése; XIV. Lajos alatt, aki magát már nem egy örök föladat hordozójának, hanem egy naprendszer középpontjának tekinti, a nemesi mivolt udvari csatlóssággá lett. A nemesség megromlott, mert a föladatát játékos szolgálattá alakította át. És így mért rá a sors 1789-ben olyan csapást, melyből hiányzik a végső tragikum, mert *nem* egy végzet győzött, hanem egy bűnhődés. De az az uralkodó-nemzedék, amelyik ilyen módon rossz útra vezethetővé vált, szintén nem kerülte el a büntetést azért, hogy küldetésének árulójává lett: mit segített az el nem használt vérrel való fölfrissítés oly módon, hogy XV. Lajos egy lengyel nemes nővel kötött korai házasságot? Mit használt az, hogy a királyok eddigi morálján nagyot változtatott XVI. Lajosnak pedáns és bárgyú, de erkölcsileg tiszta élete! A szellem rohadt volt, a feladat elvesztette isteni jellegét, királyság és nemesség értelmüket vesztették és ezért a halálnak voltak szentelve. A történelemben mindebből semmi más nem maradt kivilágló, mint a francia hölgyek heroikus viselkedése a francia forradalom szörnyűségeiben, amit Mária Antoinette királynő vérpadralépése szimbolizál, aki büszkén nézett szembe a halállal. A távoli német földről származott ő, ahol még a legmagasabbrendűekből sem halt ki a belső föladat és a felelősség tudata. Azonban Mária Terézia és Nagy Frigyes már a sírjukban feküdtek, II. József már kimondta a végzetes szót, hogy ő az állam első szolgájának tekinti magát. S a homályos, de még nem nagyon távoli múltból előmered a Wallenstein kísértete, akinek talán azért kellett meggyilkoltatnia, mert a német uralkodóház föladatát talán egy magasabb rendeltetésben látta, mint ő maga...

Talán nagyon is eltértem a céltól, mikor önnek ilyeneket

írok! Nem hinném és úgy gondolom, hogy ön meg fog engem érteni.

Hanyatlásról beszéltem. A hanyatlás mindig ott mutatkozik fenyegető veszedelemnek, ahol egy régi kultúra tornyosította föl a maga gondolatát és csúcsosította ki. Ennek a csúcsnak a legkisebb megsebzése is tompává és használhatatlanná tesz egy ilyen finom kultúrszerszámot. Ezért az egyesek, a történelmi törzskönyv névtelenjei szakadatlan fáradozásának van föntartva, hogy a gondolatot tiszta magasságban, az eszközt tiszta élességben tartsák meg. Azonban ennek a fáradozásnak is veszítenie kellene az erejéből, ha mindig új erőt nem kap a természetesből, a vér egyesüléséből, új vér kibuggyanásából, a *házasságból*.

Nem akarok kiruccanni a párválasztás területére, melyből – mint közli velem – ön külön fejezetben fog írni. De úgy illik, hogy ezen a helyen mégis mondjunk egy pár szót a női elem különösségéről az emberiség fejlődésében. Goethe mondja, hogy a nők a férfiaknál jobban törődnek avval, „ami az életben összefügg”. Természetüknél fogva jobban értik ilyen összefüggés megteremtését, mely még teljesen megváltozott életkörülmények között is megőrzi a múlthoz való vonatkozást és megengedi a jövőbe tekintést. Ez teret enged egy vezető gondolat megtartásának és érvényesülésének és nyilvánvaló, hogy minél magasabb célokat követ egy rangosztály, annál erősebb támasztékot talál a nőiben. Gyermek nemződhetnek a legönfelelőbb érzéki mámorban is, de fölnevelni a gyermekszobában kell őket, egy ilyen pedig egészséges pedagógiai módszerek merevségében és az igazi kedélyvilág bensőségében csak ott alakulhat ki, ahol a házasságkötést is egészséges érzék tanácsolta és ahol a ki nem mondottaknak a világa távolságot teremtett a hódító férfi és az engedő nő között. Az egészséges értelem teremti meg a házasság ethosát, a kedély pedig az emberi lélek kinemmondottja. A gyermek tapogatózó életének ez a két dolog ad korai értelmet, korai megértést, egyszóval: tradíciót.

A rangtudatos házasság ilyen gazdag gyümölcsstermésénél a párválasztás korlátozása, az érzéki szerelem kisebb hangsúlyozása, egyszóval a lemondás, ami szükségképpen benne van, nevezhető-e másnak, mint pazarló, boldog lemondásnak? Olyan lemondásnak,

mely az élet leglángolóbb igenléséből született? Mióta a világ fönt áll, nem volt nagy ember, akinek a hatása csupán az ő földi életére korlátozódott volna, akinek az eszme, melyet szolgált, ne az életét kívánta volna áldozatul, aki valami magasabbnak a kedvéért ne mondott volna le erről. Aki rangjának az ethosától vezetve választja meg azt a vért, mellyel keveredjék, hogy fentartsa a *tradíciót*, melyet gyermekei átvesznek, melybe ezek belenőnek és majd egykor továbbadnak, annak számára öröm és heroizmus forrása ez a hármasság.

Igazán nem tudjuk belátni, hogy az általános megítélésben miért éppen a vértényező vált ki annyi félreértést, minél magasabbra emelik és minél finomabb minőségűt követelnek belőle; talán – mivel a legmélyebben ösztönszerű és veleszületett – legnehezebben hozzáférhető az ész számára; és éppen az ész szempontjából a legfelsőbb osztályokban már régóta úgy magyarázták és kezelték a dolgot, ami inkább merev princípiumot, mint eleven és magától értődő követelményt jelentett. Már a 17. században a német nemesség a családfát, a tradíciónak ezt az örök szalagját, kezdte nagyon is a szélesség szempontjából vizsgálni; mint a birtok öröklésének alapföltételei, létrejöttek a nemesi családok státútumai, melyek házasság esetére határozott vérpróbát követeltek meg. És mikor a 18. században a tudományos genealógiai bogarászás kerítette hatalmába a nemesség fogalmát, az ilyen státútumoknak önkényesen szigorú magyarázása eltorzította a gondolatot. A nagy emberrajzoló föladatból lassankint a cikornyákkal és arabeszkekkel való játék lett és a vér félreismert komolysága degenerációban bosszulta meg magát. De miért menekültek meg általában az uralkodó családok ettől a sporttól? Mert a föladatuk, mely sokszor erősebb volt mint ők, eleven maradt, mert a legmagasabb ideálok tartották fent őket, mert a vérfölfrissítés egyoldalúságát ellensúlyozta a nagy föladat sokszerűsége. Ahol az uralkodóházban a rang-ethos udvari törvényé merevedett, ahol az eleven tradíció nem volt egyéb a napot kitöltő ceremóniánál, ott a vérpótlás megszükitése hamaros kimerülésre és csöndes kimúlásra vezetett.

Ezért mélyen az emberi természetben gyökerezik, hogy éppen az életnek a magas ösvényein a rangtudatos házasságoknak ra-

gyogó mintaképeit találjuk és egyszersemind a házasságoknak mint sorsközösségnek a ragyogó mintaképeit. Mindenható, sőt boldogtalanságon és boldogságon túlemelkedő hatalma van az ethos hordozó erejének, mely a nő lényében különleges módon nyilvánul meg. Beszéltem már arról, hogy a nőnek inkább van érzéke az összefüggő, a tradicionális iránt; ennek az érzéknek köszöni az utókor egy Porosz Lujza királynő sugárzó képét, aki szorongatott időkben, mikor a kétségbeesés általános volt, a királygondolat ethosát magasra tartva, a népgondolat ethosát is fölemelte és magával ragadta; és ebből érthető meg a 19. század egyik legkülönösebb nőalakja is, az a Charlotte mexikói császárnő, aki a még csak azután megteremtendő császárságnak fiatal etikai gondolatát minden érzékével megragadta, aki – miután nem volt gyermeke – keresztülvitte az Iturbida régi uralkodóház utolsó sarjadékának adoptálását, csakhogy tradíciót teremtsen meg és hagyhasson majd hátra; aki mindenét a császárság föntartásának áldozta föl és aki végül az Európába tett hiábavaló és megszegyenítő, könyörgő útja után, a csalódástól és kétségbeeséstől megtébolyodott.

Akik rangjuknál fogva az élet magaslatain élnek, azok mindaddig, míg nemcsak külsőségekben látják a rangjukat, mind magán-fölötti életet élnek; a magán-fölöttiért él végeredményben az elszegényedett nemes is meg a paraszt is, aki mint szent örökséget veszi át és adja tovább a rögöt. Mindezeknek az életében pedig nagyon benső szerepet játszik a nő. Mivel itt kozmikus, a világrendbe beleszületett rangokról van szó, az ő számára a házasság el sem gondolható másként, mint részvételnek a férfi ethosában. *Ez a rangházasság.* És én azt hiszem: Semmiféle más egyesülés nem érdemli meg a házasság nevet, mert nem ér föl ennek a csodálatos szónak a magaslatáig; a többiekre áll ez a félelmetes szó, melyet egyik modern szociálpolitikus alkotott – házastársi közösség.

Hátra van még, hogy kimutassam a mélyebb értelmét annak, amit eddig leírtam és evvel bebizonyítsam, hogy evvel nem laza faltörmelékeket akartam odahányani egy másik rakáshoz, nem, hanem hogy a mi német kultúrvilágunkban mindig volt egy épület, melyen továbbmunkálkodni a jelennek nagy föladata, a jövő-

nek magas ideálja. Többször beszéltem a rang ethosáról, melyből minden tradíciónak az értelme ered, mely a tudatos vér-kiválasztásnak megadja a legmélyebb jogosultságot. Mármost hadd mondjam meg, hogy a német népben, a német kultúra világában, milyen hát valójában ez az ethos.

A germán mivolt akkor lépett ki először a világba, mikor a római mivolttal mérte össze magát. A római világbirodalom rendezetten-nyugodt, centripetális civis-gondolataival a germán család nemesi gondolata idegenül, de fiatalon és erőteljesen lépett szembe. A harcokban a római *légionárius* mint egy a sok közül, mint a tömegfogalom része, állott szemben az egyes *harcossal*. Mennyiség a minőség ellen. Amott a római polgárság impériumfogalmának világra szóló fejlődése, emitt az ököl fegyelme, mely az egyest nem engedte másképen cselekedni, mint csakis egész Énjének a belevetésével. És továbbá: alapjában véve mi egyebek voltak a Pipinidák, mint föllázadt vazallusok, a jogszerűen uralkodó Merovingok durva letaszítói? És az óvilág története mégse úgy beszél róluk, mint a hűtlenség és az árulás elijesztő példáiról. Talán azért, mert az övék volt a sikert Nem, mert az önmagukhoz való hűség, mely az egész embert követeli betétül, erősebb volt bennük, mint egy olyan uralkodó nemzetséghez való rokonságuk, amelyikben az uralkodás nem élt már, amelynél az egész lélekkel való szolgálat immár nem volt lehetséges.

És megint tovább: a Niebelung-ének! Látunk egy fejedelmi házat, melynek az ereje elpetyhüdt. Hagen hűséges hozzá, Volker az egyetlen barátja: a kedély ragaszkodik az ethoshoz, melytől a többi inkább csak fél, mert mi volna a kedély ethos nélkül? A legüresebb dolog a világon: a szentimentalizmus. Hagen megcsinálta a próbát és most már tudja, hogy a Niebelungok közül senki sem látja viszont az otthonát; ő egyedül tudja ezt és a fejedelmi nemzetséget tudatosan a halálba viszi, mert a hűség több neki, mint az élet. Kriemhilda; testének és életének becsülete árán is, Siegfridhez való hűségből az Etzel felesége lesz, hogy szert tegyen azokra a hatalmi eszközökre, melyekkel a halottat megboszulhatja. Hűség a halálon túl. Persze olyan hűség, mely egyszersmind hűtlenség is,

a nem germán embernek talán érthetetlen – de annál mélyebb, mert minden bűnt magára vesz és igenli az élet utolsó tragikumát.

Ahol a német szellem idegen lényel párosult, ott valami szokatlanak, egyszerűnek kellett létrejönnie; a német hűség és német bátorság tartóssága a gall lendülettel egyesülve termelte ki a kereszties hadjárat eszméjét, az óvilág történetének egyik leghatalmasabb eszméje. Az Orleansi szűzben a hűséghez való erős bátorság túlélte az uralkodó hatalmakat.

Ezekben a példákban, melyek válogatás nélkül kerültek a tollam alá, kétszer is előfordult egy nőnek a neve – nem véletlen, egy ilyen komoly területen nincs is véletlen. A germán mivolt egyik legmélyebben megalapozott megjelenési formáját érintem itt, a nő milyenségét. A germán férfi a nőhöz való hűségének ideálját magasabb valaminek tartja mint a saját lényét; a nőt ugyan mindig fizikailag gyengébbnek, ezért védelemre szorulónak tartotta, de tehetségesebbnek, szentebbnek és nemesebbnek mint a férfit. A germán férfi az első az óvilágban, aki tiszteli a feleségét, mert nála a házasság nem célfogalom, mint a görög férfinél és nem szerződésfogalom mint a rómainál, hanem örökkévalósági szó, a lélek mélyéből való. A germán világban a házastársak nem *egyenlőtlenek*, mint a keleten és még Görögországban is, nem *egyenlőek*, mint a prózai Somában: hanem *egyek*, a házasság egység. Egyenlőség pedig minden tekintetben csak egyenlő gondolkodásúak között lehetséges; a germán nőben kezdettől fogva ugyanannak az etikai nemeségnek kellett élnie, mint a férfiben. így és csakis így bizonyulhatott a házasság természetes rangházasságnak, így lehetett a romantikus időkben a vallás és a szerelem az a két eszme, melyek uralkodtak a lovag életén, így énekelhette Walther von der Vogelweide: „Szerelem nélkül senki nem tehet szert isten kegyelmére”. A nőnek volt bátorsága önmagához, így a személyiségnek is minden érzéki szerelmen túl fenséget kellett kisugároznia és bizonyos lenni a legmagasabb becsületről. És ugyancsak nem lehet véletlen, hogy német országokban tovább maradt fent a papok házassága, mint másutt; mert miután a nőt tisztelték, a házasság állapot is nagy becsülésben állott és így lassabban és nehezebben érvényesült a papi cölibátus mély és helyes gondolata, mint az istenhez való kötöttség

gondolata, aki nem tűr maga mellett megoldhatatlant, mert ilyen közeli és ilyen magas kapcsolat nem bírja el a vér által való átörökítést.

Beszéltem az önmagához való hűségéről, tehát az etikai magatartásról. Ennek valami etikai gondolat, etikai momentum az alapja, melynek alapján megnyilvánul, évszázadokon át megtartódik, hogy aztán új és meglepő alakban manifesztálódjék. A germán mivoltnak ez az őseleme a *bátorság*. Máskülönben ismeretlen kizárólagossággal ez a hajtóereje a germán ember beállítódásának mindennel szemben, ami közeledik hozzá, minden föladdattal szemben, melynek osztályosa lesz. A céltagadó, az értelmetlenségig menő bátorság. De vájjon a merészséghez való bátorság nem a legmélyebb értelme-e a fenséges életnek?

Akárhogyan van is: a germán világ a bátorság kizárólagos ethosára van alapítva; szerkezete első sorban ebben különbözik a többitől. És végső fokon ebből magyarázható az európai rangházasság különleges alakja is, amit más népek olyan nehezen értenek meg és az európaiak maguk mind annál nehezebben, minél távolabb állanak a germánságtól. A germánok a bátorság kizárólagos ethosával ellátva, elfoglalják az európai világot. Kezdetben mindenütt mint uralkodók a kisebbségben, elfoglalták a hierarchikus-harcos rend országát. Így Európa a reprezentáló uralkodás birodalmává lett. Csak az ősurak számítottak. Nekik azonban nem volt tulajdonképeni magánéletük. A hűbérúr és a király uralkodtak fölöttük; a király maga volt az ország. Még Shakespearenél is Anglia királya egyszerűen „Franciaországnak” nevezi a francia királyt. Ezért minden jelentősebb európai élet a reprezentáló rangok élete volt. És minden uralkodói élet egy ethosra irányuló élet. És ebből keletkezett a különlegesen-európai rangházasság, amelyik, minden más földrész házasságától eltérően, a magánéleten túli együttélés volt. A nő, aki egy hűbérúrhoz ment feleségül, evvel tudatosan egy hivatalt vállalt el. Egy hivatal pedig megkívánja a magán-személynek a háttérbe tolását. Nem volt szabad olyan férfihez menni feleségül, aki a „rangot a kozmikus rendben” és ennek mindenkori föladatát veszélyeztette. Heroikus szellem volt az, a bátorság szelleme, ami a germán rangházasságot meg-

teremtette. Az általa megkívánt lemondás nem mást és nem többet jelentett, mint azokat a fádalmakat és veszélyeket, melyeket a harcos magától értődően vállalt magára. Ezért megkövetelte és ki is kényszerítette a megfelelő lelkületet. Ez a heroikus lelkület volt kezdettől fogva az európai rangbéli nő fő ismertetőjele. A középkorban, mikor a nőnek évtizedeken át egyedül kellett őriznie a várat, alig volt kevésbé edzett, mint a keresztes hadjáratba vonuló vagy útonálló lovag. A renaissance nagy asszonyai bátorság dolgában egyenlők voltak a kondottierekkel, kitartás és okos szívósság tekintetében fölülmúlták őket. És a nő talán gyengébb lett, mikor „hölgy” lett belőle, mikor az élet a tizennyolcadik században udvarlási játékká fajúit, míg csak a guillotin korai véget nem vetett neki? Éppen a 18. század hölgye – mint már utaltam erre – mutatja a legmagasabb ethost. A földolog az volt, hogy mennyi erkölcstelenséget bírt el anélkül, hogy belső támaszát elveszítse. A magán szerelmeskedés nem rontotta meg a francia házasságot, a rangházasság ethosa a magjában sohasem forgott veszélyben. Éppen a frivolitás, a nemes ember játékossága a dárdás örök komolyságával szemben, az ő szigorúbb ethosának a jele...

Így még a rang előítéletben is, ha ezeknek a fenekére nézünk, mélyebb értelem van. Ha eddig minden király, aki biztonságban érezte magát, abban a meggyőződésben volt, hogy mint király tud olyan összefüggésekről, melyeket a közönséges halandók nem tudnak, úgy félig igaza is volt: a vér, a gyermekszoba, a tradíció és az ethos együttlve valóban különleges kiindulóhelyet teremtenek meg. A dölyf nem okvetlenül jogosulatlan...

És most pillantsunk előre. Ön azt mondotta nekem, hogy a rangházasságról szóló dolgozat okvetlenül kell a „Könyv a Házasságról” összefüggéséhez, mert egyáltalában csak a rangházasság teljesíti a házasság értelmét és ennyiben a jobb jövő is ennek az újjászületésétől függ. Mennyire igaza volt önnek! Csakis a magánon-túli házasságnak van értelme. Egész történelmünk meggyőzően bizonyítja ezt. Amíg az európai élet nagy és erős volt, a rangházasság volt az alapja. De ez lényében egészen más, mint aminek ma látszik: a párválasztásnak bizonyos, egyenlő rangúnak tartott körökre való korlátozásának. A rangházasság a magas

ethos hordozója. És ebből következik, hogy a rangházasság nincs elintézve, mint azt olyan sokan hiszik, hanem újjá kell születnie, ha Európa restaurációját akarjuk. És pedig áll ez különösen a történelmi értelemben, a bátorság ethosának értelmében vett rangházasságról. Új heroikus korszakba lépünk be. A szentimentalizmus kihalóban van. A liberalizmus jellemgyengeségben múlik ki. Csakis a bátorságnak van még jövője. Az egyetlen alternatíva az, hogy a destrukcióhoz vagy a konstrukcióhoz való bátorság fog-e győzni. Eddig az előbbi bizonyult erősebbnek. De a győzelmének nem szabad végső győzelemnek lennie, mert akkor vége Európának. A konstruktívnek kell győznie. Ennek pedig ezekben a kemény időkben az az előfeltétele, hogy a házasságnak, a történelmi lét eme csírarsejtjének, megint csak az a fanyar és mégis oly szép ethos legyen a hordozója, amelyik a történelmi rangházasságot jellemezte. Esméjének az újjászületése a maga részéről ki fogja váltani a nemesség újjászületését. Ami ezt elintézte, az csak a hiányzó ethos volt, a leszakadt tradíció; a vér maga nem teszi. De másrészt elengedhetetlen ... De hiszen itt csak a házasságról beszélhetünk.

Ethos, tradíció, vér – visszatértem az emberi lét magas háromságához. És a végére értem. Mert mondhatnék-e még többet annak a bizonyítására, hogy a rangházasságra, a mai és holnapi ember rangtudatos házasságkötésére nagyobb szükség van, mint valaha volt, hogy az emberi nem megint oda vezettség, ahol a magas lényeg uralkodik.

Isten önnel. Előre is tudom, hogy a fejtegetéseimmel egyet fog érteni, mert hiszen ezek nagyjából a levélváltásaink és beszélgetéseink eredményei. Az ön

PAUL THUN-ja.

Házasság és proletarizálódás.

A házasság az egyes ember: ügye és a társadalom ügye, érthetjük biológiai vagy szociológiai szempontból. S minthogy a férfi, nő és gyermek sorsának összefonódását jelenti a házasság, nemcsak tudományos vizsgálat alá kell vennünk, hanem azonfölül még vallásos-etikai értékelésnek is alá kell vetnünk. Az emberek különböző szempontokból beszélnek a házasságról és nincsenek tisztában avval, hogy mindegyiküknek a szempontja korlátolt: gondolnak a házasság biológiai jelentőségére az egyes emberre nézve, a házasság jelentőségére a társadalom megmaradásában és továbbépítésében, azokra a valláserkölcsei feladatokra, melyeket a házasság az egyesekre ró és arra, hogy milyen állást foglal el vele szemben a vallás társadalmi formája, tehát nálunk az egyház. Az utóbbi szempont ma meglehetősen bizonytalan, mert manapság az állam igyekszik a maga számára igényelni olyan feladatokat, melyek azelőtt egyháziak voltak. A gondolkodásnak ez az utóbbi bizonytalansága megfelel ama viszonyok bizonytalanságának, melyekről szó van.

A proletarizálódás társadalmi folyamat és egyéni sors, külső történéis és belső akarás. Mint ahogy az egyes embernek a nemisége a leggyengédebb, egyszersmind a legszilárdabb fonalakkal van

lényének minden részével a legszorosabb összefüggésben, úgy a házasság is az egyeseknél, valamint a társadalomnál mindennel összefügg és így neki is változásokon kell átmennie, ha más részek megváltoznak.

A társadalom manapság általános proletarizálódáson megy át. A folyamat már annyira előre haladt, hogy az emberek nagy része a proletarizálódásra mint ideálra törekszik; ez az ideál a jövőendő kommunisztikus állam. Ennek megfelelően a házasságnak is meg kell változnia. Azonban az ilyen fejlődésnél szükségképpen ki kell alakulnia egy új arisztokráciának, amelyik ezen a proletarizált emberiségen uralkodik. Ez az emberiség pedig egyáltalán nem veszi ezt észre, mint ahogy a derék oroszok sincsenek ma tisztában avval, hogy az ő Leninjük, bárha a fémmunkások szövetségében beszélt, mégis önuralkodó volt, ma pedig, amikor teste bebalzamosva a hívők tiszteletének tárgya, szentté vagy félistenné heroizálódott. A proletárházassággal egy új rangházasság fog szembenállani; ennek az első kezdetei máris észrevehetők; minthogy ellenhatás következtében keletkezik, természetesen lényegesen későbbi és minthogy csak keveseket érint, egy demokratikus társadalomban nem tűnik úgy föl, mint a tömeg házassági formája, vagy formátlanlansága.

A házasság testét mindig a gazdasági viszonyok határozzák meg.

A nemek oly nagyon eltérnek egymástól, hogy nem tekinthetők egyenlőknek. Ezért az a gazdasági vonatkozásuk a legszerencsésebb, amelyik az eltérések alapján munkamegosztást létesít s így a férfit és a nőt gazdaságilag magasabb egységgé foglalja össze. A gyermekek nevelése a szülők gazdasági tevékenységével szoros összefüggésben történik; a férfi és a nő munkamegosztó közösségében tehát a gyermekek is különféle dolgokat kapnak mind a két szülőtől, ami mindegyik rész lényegének megfelel és a közös nemzeti tevékenység természetes folytatásának látszik.

A mai európai házasság, melynek a fölbomlását éppen átéljük, ilyenféle alak volt. Történelmileg talán legjobban levezethető a kolonok házasságából a késői római birodalomban, amelyik külsőleg hasonlított a germán népek házasságához, akik hódítva hatoltak

be és aztán alkalmazkodniok kellett, amennyiben, ba ott maradtak, akkor a kereszténység révén társadalmilag részben alkalmazkodtak a régi kultúrterületek viszonyaihoz.

A külső hasonlóságot a gazdasági cél azonossága teremtette meg.

A háborúk megszűnése és a tengeri kalózok elnyomása a békes római birodalomban idézte elő azt, hogy a rabszolgavásárok kiürültek. Most kiki maga nevelte a rabszolgákat. Ez azonban a gazdaság teljes átalakítását követelte meg. A rabszolgák helyzetének az iparban és a földművelésben javulnia kellett; ugyanakkor rosszabbodott a helyzete a szegény szabadoknak és ezek a szegény szabadok a rabszolgákkal valami új osztállyá olvadtak egybe. A városi patriciatus megsemmisült. A városok visszafejlődtek, a vidék fontosabb lett. így az alsóbbrendű falusi népesség társadalmi formája lett mértékadó. Kialakult a kolonatus: földadták a nagyüzemet, kisebb helyeket létesítettek, ezeket kölcsönadták az előbbi rabszolgának, sőt olykor szegény szabadoknak is és tőlük bért és munkát követeltek. Annak a férfinak, akinek volt egy ilyen kis parcellája, természetesen asszony is kellett a gazdaságába és vele gyermekeket nevelt. Ez a gazdasági mozgalom századok történetén vonul végig. A kisember formája általában a kolonatus lesz. A római birodalom későbbi korszakától a frank császárokig a kisemberek a földbirtokot átadják a nagyoknak s bér és munka ellenében kapják vissza. A római birodalomban ennek oka az adóprés elleni védekezés, később az általános bizonytalanság.

Alapvetően tisztában kell lennünk a következőkkel:

A nép egyszerű emberétől nem lehet megkívánni, hogy önmagából fejlessze ki a felelősség érzetét, még ha van is olyan házassági forma, amelyik ennek az alapját képezheti. A kolonok házasságánál nem is volt erre szükség. Az úrnak a saját gazdasági érdekében is gondoskodnia kellett arról, hogy az emberei rendesen éljenek és így a házasságukért való felelősséget is le kellett vennie a vállalkról. Ezek a késői római birtokosok nem az antik patriciusok utódai voltak, hanem sibereknek a fiai; de mivel szükségből urasági funkciókat kellett átvenniök, valahogyan urakká fejlődtek ki, mint ahogyan a csirkefogóknak és idealistáknak abból a keverékéből,

amelyik a mai Szovjetországban uralkodik, szüségképen uraknak kell kialakulniok, ha ugyan a kommunizmus Oroszországban megmarad. A falusi birtokosnak a házassági beleegyezése, amit Németországban 1848-ban szüntettek meg, ott volt az utolsó maradványa az uraság ilyen hatáskörének. Ott, ahol a kolonok házassága később más rangoknak is mintaképévé lett, részben más hatalmak is (céh, egyház) felelős vezetőkké lettek. Ha az ilyen felelős hatalmak eltűnnek, el kell következnie a fölbomlásnak. Volt ebben valami külső hasonlóság a germánok házasságával. A mi elődeink gazdaságilag nagyon egyszerű viszonyok között éltek; a földjük nem nagyon termékeny volt. Áttértek a földművelésre. És el lehet képzelni, hogy a germánoknak a földjük nem igen hozott többet, mint amennyi például Galíciában megmaradt a kolonnák, miután az urának leadta a járandóságokat. Míg a kolonoknál a férfi az ekével és ökörrrel a mezőn dolgozott, az asszony ellátta a konyhát és az istállót és itt, mint amott a férfi kaszált és az asszony kötötte a kévéket. Csak éppen hogy a germánok volt még egy külön kereseti lehetősége is, a római katonai szolgálat. Ez tette lehetővé az ilyen állapotokra jellemző fényűzést: a drága fegyvereket és ékszereket.

A lényeges különbség a vallásban volt.

A germán társadalomnak valószínűleg még megvolt az ősi patriarchális vallása. A civilizált római társadalom minden szakaszában benne volt ennek a régi vallásnak a fölbomlásában. Különösen a rabszolgáknak épenséggel semilyen istenségük sem volt. Ebben az állapotban jött a kereszténység: eredetileg, jóval a Krisztus születése előtt, a szellemileg legmagasabb rétegek mítosza a keresztrefeszített Istenről, majd misztériumok kultusza, végül az alsóbb városi lakosság vallása, amelyik önmagából kiindulva teremt meg egy új társadalmi formát, az egyházat, amelyik a hanyatló államnak lényeges föladatait veszi át.

Már most a keresztény vallásba és ennek társadalmi alapjába, az egyházba, átmennek a hanyatló kereszténység gondolatai és érzései. Az egyik oldalon a társadalmi összeomlásnál a jobbagnál a világtól való irtózás alakult ki és az a tapasztalat, hogy ebben a teljesen bűnös világban a nő a romlásnak egyik fő okozója. Így

kerül a kereszténységbe az aszkézis. A másik oldalon, az alsóbb néposztályokban, a házasság szétrombolt régi formája helyébe lép egy új házassági forma, amelyik erkölcsös és természetes. Ezt is átveszi az egyház, „keresztény házasságnak” nevezik és különböző módon egyezkedik az aszketikus ideálokkal.

Mikor a germánok keresztényekké lesznek, átveszik azokat a gondolatokat és képzeteket, melyek itt kialakultak. Nem válik előtűk tudatossá, hogy az ő házassági formájuk tulajdonképpen csak külsőleg hasonlított a kolonok házasságához. Mint ilyen esetekben mindig, a különbségeket hibáknak tekintették, melyeket ki kell küszöbölni.

Mint ahogyan a házasságból egyrészt következik a házastársak kölcsönös szeretete – nem a szerelem, ami házasságkötéshez vezet – úgy másrészt következik a felelősség, melyet nem lehet kívülről, törvényes előírásokkal szabályozni, hanem bensőleg, tehát vallásosán kell lehorgonyozódnia. Ez a lehorgonyzás a legősibb formáknál is megtalálható, mint ahogyan az egyéni nemi szerelem is már itt megvan.

Világosan látható, hogy ez a lehorgonyzás, melyet a házasság a kereszténységben kapott, nem volt olyan szilárd, mint amilyen lett volna, ha őseink régi patriarchális házassága önmagából fejlődött volna ki, a már meglevő vallás továbbfejlődésével. A kereszténység csakis avval a mítosszal uralkodik a nagy tömegeken, hogy a halál után jön a büntetés, melybe az egyháznak is fontos beleszólása van. Ha a pokoltól való félelem eltűnik, akkor nincs többé népvallás, akkor az egyház is elveszíti a hatalmát. Az Isten fiának keresztrefeszítéséről szóló mítosz csak annak a belátásnak a formulázása, hogy a világtörténet mennyire tragikus jellegű. Ez a belátás csakis az elme legfelsőbb magaslatain lehetséges. A népben úgy kellett felfogni a keresztihalált, hogy az Isten fia azért halt meg, hogy a szabókért és vargákért megfizesse a bündíjat; evvel kapcsolatban pedig ki kellett alakulnia a képzetnek a legjelentéktelenebb egyes lélek végtelen értékéről. Evvel azonban a nagy tömeg olyan értékhez jutott, melynek a cipelése nehéz volt és ez az érték természetesen közlődött minden olyan intézménnyel, amelyik a vallással összefüggött. Így az átlagos ember házasságát is túlértékelték és

olyan dolgokat követeltek meg tőle, melyek az átlagember erejét felülmúlják. A katolikus egyház itt okosan enyhítő intézményeket teremtett meg, melyeket a reformáció ismét megszüntetett. Így jutottunk ma el ahhoz az állapothoz, hogy a keresztény házasság: ideál – a házasságnak valaha ismert legmagasabb ideálja, melyet csak régebbi idők költészetének ritka példái (Penelope, Damajanti, Dejanii) közelítenek meg, melyet azonban csak kevés ember ér el, míg a nagytömeg kellemetlen és kétséges állapotban marad. És ez az állapot annál kellemetlenebb lesz, minél inkább csökken az egyház befolyása a nép életére. És közben megindult egy másik fölbomlás, amelyik a kereszténységben másik oldalról készítődőtt elő: a demokratikus fölbomlás.

A kereszténységben, a keletkezésénél fogva, egymás mellett található a demokratikus és arisztokratikus vonások. Az egyes korok szerint hol az egyik, hol a másik lép előtérbe. A mi európai óvilágunkban a demokratikus vonások mindinkább előtérbe lépnek, amint megkezdődik a harc császár és pápa között. Evvel mindjobban megoldódnak azok az urasághoz kötöttségek, melyek az alsóbb népnél az önfelelősséget pótolták. Azonban nemcsak az egyház, hanem maga a vallás is bomlásnak indul, miután éppen a demokratizálódás egy időre új bensőséget adott neki, melynek utolsó hullámai a reformáció és a pietizmus voltak. Evvel a keresztény házasság átalakul polgárvá.

A folyamat itt ugyanaz, mint másutt: A vallásos megkötöttségeket polgári-morális előírásoknak fogják föl, melyek aztán végül mégis csak a levegőben lógnak, miután minden szentség hiányzik belőlük. Amint pedig az ember tisztába jön evvel a hiánnyal, máris megvan a lehetősége a teljes fölbomlásnak.

A keresztény, későbbben polgári házasság föltételezi a férj és feleség munkamegosztását, amint az magától adódik a kisparaszti családban. A kisparaszti családhoz igazodik a nagyparaszti és a fejedelmi család, majd továbbá a városi kézműves és a patrícius családja is.

A kapitalisztikus indusztrializmussal olyan hatalom lép föl az emberiség történetében, melynek a pusztító erejével még semmi sem tudott szembeszállani. Ez rombolja el a keresztény-polgári há-

zasságot is. Egyrészt fölöslegessé teszi a nő különleges munkáját avval, hogy fokozódó mértékben a családon kívül állítja elő azt és teszi megvásárolhatóvá, amit a család számára termel. Másrészt ez a munkaerejében így fölszabadult nőt arra bírja, hogy mint bajtárs álljon a férfi mellé valami olyan munkában, amelyik a családon kívül az általános társadalmi szükségletekért folyik.

Mikor a nő gazdaságilag fölöslegessé válik, akkor a nő áltevékenységeket folytat. (Ilyenek az úgynevezett művelődés, olvasás, zongorázás, társasélet, fecsegés, írás, festés, tanulmányozás, a személyiség úgynevezett kifejlesztése és más efféle.) Ezek kivájják az embert, azt a kis valóságos munkát, ami még lehetséges volna, mint a főzeléktisztítás vagy a portörölgetés, szintén mellőzik és a nő evvel tökéletesen képtelenné válik arra, hogy a gyermekeket nevelje; mert csak egy teljes ember tud nevelni, teljessé pedig csak a munka, gond és küzdelem tesz az embert. Ha a nő a házon kívül tevékenykedik, akkor egyáltalán nincs is hely, ahol a gyermekek felnőhetnek, mert a nő mégsem viheti őket magával a gyárba, vagy az irodába.

Ez a fejlődés az alsórendű városi népességnél, a most kialakuló városi proletárságnál kezdődik meg. A falun is megoldódnak a régi kötelékek és keletkezik egy falusi proletariátus is, amelyik pár lépéssel következik a városi mögött. A proletarizálódás lassankint átterjed a magasabb rétegekre is. És manapság úgy körülbelül az egész társadalom proletarizálódott. A számban mindjobban csökkenő burzsoának nem igen van hatása. Társadalmi alakját ő is a proletariátustól kapja: hiszen lényegében vele azonos.

Egészében véve itt egy nagyon sajátságos folyamatot figyelhetünk meg: Az osztályok egymásra való hatását az életviszonyaikban. Amit éppen az imént a nő munkájáról mondtam, az volt az a tevékenység, melyre az alsóbb osztályokban és a kispolgárságnál szükség van. Az alsóbb osztályok alakító hatással voltak a házasságnak most kimúló formájára. De hatással vannak a fölbomlására is: a meglevő házasság megsemmisülése a hercegnőt ép úgy érinti, mint a proletárasszonyt. Abban a korban, melyet ma magunk előtt figyelhetünk meg, a társadalom egységet képez; ami lelkileg végbe megy az egyik osztályban, ugyanaz történik lelkileg a másikon is.

Csak a külső alak eltérő. Én azonban azt hiszem, hogy voltak idők, amikor a felső és az alsó réteg eltérően mozogtak és fölteszem, hogy megint ez az állapot van útban.

Most gazdasági szempontból néztük az átmenetet. Ez azonban csak másolás. A szemlélő ugyan úgy látja, hogy az emberek szociológiai törvényeknek vannak alávetve; pedig hát az emberek mégis csak szabadon akarják azt, amit tesznek. A gazdasági fejlődéssel tehát párhuzamosan halad az életérzés fejlődése.

A proletariátus társadalmi osztály. De életérzés is. És senki sem tudja szociológiailag megmondani, hogy hol van hát a mozgalom kezdete: Az egyes embernél mindig azt találjuk, hogy proletarizálódásának oka az életérzésében van. Itt bukkanunk rá az emberi élet végső, áthatolhatatlan titkaira: áthatolhatatlanok azért, mert mindig csak másolatokban gondolhatunk az egyes erőkre és intézményekre, míg az élet valamennyi erejének és intézményének a kölcsönhatása.

Mi a proletariátus mint életérzés? Egy érzést csak általános és ezért frázisoknak látszó szavakkal lehet megjelölni. Proletariátus minden magasabb életcélnak a hiánya. Egy város, egy ország, az egész emberiség egy egységet alkotnak: és nemcsak az emberek, hanem a dolgok is hozzátartoznak. Egy ember összefügg a házával, a földjével, a szomszédja jószágával, országának, a világnak minden tulajdonával – hiszen minden kapcsolatban van egymással. Minden létező egységének ez a ténye többé vagy kevésbé tudatosan, talán majdnem tudattalanul is, szükségképen ott él az emberben, mint felelősségérzet, mint szeretet, mint ragaszkodás, mint tompa ösztön. Az az ember, akinek az életérzése olyan, hogy (íz az egység nem él benne, az proletár.

A proletár az emberiség egyik alaptípusa. Mindig megvolt. Az emberiség történetének a lényege az, hogy egymás után különböző alaptípusok kerülnek uralomra. Ma a proletár uralkodik, az az ember, aki nem érzi, hogy mindennel össze van kapcsolva, hogy felelős.

A proletariátus társadalmi osztály. Itt aztán pontosan tisztáznunk kell: hogy az osztály eszméje nem fedi pontosan a történelmileg valóságos osztályt. A proletariátus mint társadalmi osztály.

tály csakis a proletariátusnak az életérzésen alapuló eszméjével azonos. A valóságban természetesen azok között az emberek között,, akik osztályhelyzetüknél fogva proletárok, mindig nagyon sokan vannak, akik életérzésüknél fogva nem proletárok. A gyermekek talán a legkézzelfoghatóbb kifejezés arra, hogy a mi életünk nem valami kapcsolatok nélküli külön dolog, hanem folyamat egy nagy egészen belül. Egy anya a gyermekei körében, egy hervadó virág az érő magvaival egyenesen annak a szimbólumai, hogy a mi itteni egyéni életünknek valami magasabb értelme van, melyet az egyes ember sohasem ismerhet meg, legfeljebb jámbor hittel megérezhet, tehát a proletariátusnak mint életérzésnek nyilvánvalóan ellenségesen kell szemben állania a házassággal általában és nem csupán a házasságnak egy bizonyos, történelmileg kimúlásra ítélt formájával: hiszen a proletariátus mint életérzés általában tagadása az emberiségnek és a világnak, a különvált egyénnek önállóságra való törekvése, az önrombolásnak egy folyamata. Egészséges időkben egyesek és nagyobb tömegek a proletariátusba sülyednek és miközben ott önmagukat megsemmisítik, az emberiséget megszabadítják egy fölösleges tehertől. Olyan időkben, mint a mai, amikor az egész társadalom proletarizálódik, az egész társadalom önmagát semmisíti meg.

Fentebb azt mondtuk, hogy a burzsoázia lényegében azonos a proletariátussal. Természetesen a burzsoázia itt nem jelent polgárságot: a polgári, burzsoázia előtti és proletariátus előtti társadalom még mindig társadalom és nem fölbomlás. Nincs különbség az amerikai milliárdosnő között, aki a huszonötödik válását ünnepli és a gyári munkásnő között, aki a munka után: hazamegy, olcsó ronggyal ékesíti magát, táncba megy és éjjel az utat hazafelé egy olyan férfivel teszi meg, aki talán feleségül veszi, talár soha többé nem látja. Nincs különbség az orvosnő köpött, aki gyermekeit a szobaleányra bízta, hogy a betegeit meglátogathassa és eközben azt hiszi, hogy evvel neme megszabadításának él, és a munkásnő között, aki a gyermekeit az uccára csapja ki, hogy maga a gyárba mehessen és emellett azt hiszi, hogy evvel az első lépést teszi meg a jövő állama felé, melyben majd a társadalom fog gondoskodni a gyermekekről. Ismerünk természeti népeket, melyek az európaiak-

kai való érintkezéstől kihalnak, nem a betegségek vagy az alkohol következtében, hanem mert ezek az emberek nem akarnak többé gyermekeket. Nem tudnak alkalmazkodni. A civilizált emberiségnek mai önpusztítását a proletarizálódás révén ugyanilyen folyamatnak kell felfogni, csak éppen hogy az embernek róla alkotott szubjektív képzetei valószínűleg mások. Az ipari kapitalizmus olyan viszonyok közé sodorta az emberiséget, melyekhez nem tud alkalmazkodni. Ő maga pedig egy magasabb oknak a következménye, amelyik lelki természetű.

A proletarizálódás egyik azok közül a hatalmak közül, melyek a házasság szétrombolásán dolgoznak, együttműködik a többiekkel, melyekkel közös gyökere van: a boldogságéhséggel, amit mindig csak olyan emberek mutatnak, akik sohasem lehetnek boldogok; avval, amit alárendelt emberek individualizálásnak neveznek, vagyis az ő fogyatékoságaiknak abszolúttá tevésével; avval a ténnyel, hogy az életet nem föladatnak, hanem élvezetnek tekintik – röviden a fegyelemnek és a rendnek általános hiányával, aminek természetesen be kell állania, mihelyest nincs többé senki és semmi, aki vagy ami az embereket fegyelmezze és ezeknek a gép diktálja az élettörvényeket.

Hogy mi fog jönni az után az általános összeomlás után, melyben benne vagyunk, azt nem lehet megmondani: talán egy kis uralgó osztály erős fegyelemmel, amelyik zsarnoki módon fogja kormányozni a kaotikus tömeget. Ezek az urak aztán a házasságnak egy új formáját teremtik meg, amelyik többé nem polgári, a tömeg pedig élhet a kéjvágyának . . .

A romantikus házasság.

Egy házassági ügyben adott tanács volt az, ami egykor a Luther tekintélyének még a hívei előtt is megártott, melyet még ma is szemére vetnek az ellenségei s a tisztelői is aggódva csóválják miatta a fejüket. Hesseni Fülöp örgrófot már kora ifjúságában, mint ez a fejedelmeknél szokásos, összeházasították egy hercegnővel, aki iránt sohasem tudott vonzalmat érezni és akihez csakhamar hűtlen lett. Von der Sale Margarete udvarhölgy iránti szenvedélye, akit szabad szerelmi viszonyra nem tudott rábírní, vagy akit sokkal magasabban állónak tartott ennél, ébresztette föl benne a válás utáni vágyat. Minthogy az emberek az evangélikus apály és dagály idején sok nehéz kérdésben, melyekről azt remélték, hogy most másként oldódhatnak meg, mint eddig, Lutherhez fordultak, mint a felelős vezetőhöz, így került Luther abba a helyzetbe, hogy az örgrófnak is tanácsot kellett adnia. Luther ama véleményének adott kifejezést, hogy Fülöp, ha semmi vonzalmat nem érez a törvényes felesége iránt, szerelmesét pedig nem tudja kiszorítani a szívéből, akkor a felesége beleegyezésével lépjen házasságra Margarétával is, amit azonban titokban kell tartani, valamint az ő gyóntatói tanácsát is. A második feleség a világgal szemben szerepeljen ágyasnő gyanánt.

Ez a döntés, akármilyen csodálatosnak találjuk is, természetes következménye Luther nézeteinek a házasságról és általában az emberi viszonyokról. Ha tanácsot vagy ítéletet kértek tőle, ő mindig két forrásból indult ki: a természetből és a szentírásból, abban a véleményben, hogy Isten a véleményét fenkölt, minden történelem legelején álló férfiak eleven alakja és szava által nyilatkoztatta ki és hogy a kettőnek ki kell egymást egészítenie. Ő úgy találta, hogy a házasság kezdettől fogva meg volt, nem Krisztus teremtette meg és erősítette meg látható jellel, hanem isteni alapításnak és a legmagasabb állapotnak minden emberi állapotok között. Ez kiderül abból is, hogy a „tiszteled apádat és anyádat” parancs mindjárt az Isten tiszteletére vonatkozó parancs után áll, valamint abból is, hogy Isten az embert mint férfit és nőt teremtette meg és megparancsolta nekik az együttélést és a gyermeknemzést, amikor is különösen a mondásra szokott hivatkozni: Nem jó, hogy az ember egyedül legyen. Mint ahogy alig van az emberi viszonyoknak még egy területe, ahol annyi zavar, meghasonlás és tanácstalanság keletkeznék, mint a házasságban, úgy Luthert is majdnem naponta keresték föl gyötrő és kétségbeesett emberek, hogy ilyen irányban a tanácsát és segítségét kérjék. A régi egyházban érvényes joghoz nem ragaszkodott, miután éppen ebben a pontban a cölibátus roszszalásával határozott ellentmondásban volt az egyházzal. Az az elnézés, mellyel a lelkészek házasságon kívüli viszonyait kezelték, nagyon kedvezett az általános könnyelműségnek, úgy hogy a házasságot nem igen tartották szentnek. Luther szeretett volna ebben a tekintetben javulást elérni és ezért minden alkalommal kiemelte, hogy milyen kedves és kellemes az Istennek az a viszony, amelyik a szüzi életet szolgálja. Azonban azt is belátta, hogy a házasság csak akkor jó és szép valami, ha a házastársak szeretik egymást, viszont, hogy az emberi szív ingadozásai következtében a szerelemnek nincs biztos alapja. Az ember azt hinné, hogy Luther arra való tekintettel, hogy ő egyrészt több érzésszerű melegséggel akarta megtölteni a házasságot, másrészt mert ismerte a szív gyengeségét, megkönnyítette a házasság felbontását; azonban nem így volt a dolog. Ha talált volna a szentírásban valami Isteni szót, a Megváltónak vagy Pál apostolnak valami olyan mondását melyből va-

lami kedvezőt lehetett volna kiolvasni a válás tekintetében, akkor ezt fölhasználta volna; de mivel semmi ilyet nem talált, ahhoz tartotta magát: „Amit Isten összekötött, azt az ember ne bontsa fel”. Ills a hűség eszméjéhez, amelyik az adott szót megszeghetlenné teszi. Sőt harcol az egyháznál szokásos dispenzáció ellen, melynek révén fejedelmek vagy tekintélyes emberek elérhetik a házasság óhajtott fölbontását. De ha nem ismerte el a pápának azt a jogát, hogy házasságokat fölbontson, akkor magának sem vindikálta ezt a jogot. Csak abban a két esetben, amikor eddig is szokás volt, ismerte el a válás jogosultságát: házasságtörés és a férfi tehetlensége esetében. Az utóbbi tekintetében az álláspontja megint sajátos volt: ha a férj nem mond le önként, ami tulajdonképpen kötelessége, akkor az asszony szökjék meg egy másik férfival és éljen vele valahol a távolban. Az utóbbi férfival nemzett gyermekek az elhagyott férj jogos örököseinek tekinthetők, mert hiszen ő a hibás. Itt is az írás egyik szava döntött és pedig Pál apostolnak egyik mondása, mely szerint nem jó, hogy az ember a szerelmi epekedéstől szenvedjen; ez befolyásolta Luthert már csak azért is, mert érezte e szavak igazságát. Figyelmen kívül hagyva azt, hogy ő elismerte a nőnek a gyermekekre való jogát, károsnak tartotta az érzékek ki nem elégített vágyódását és az ebből szükségképpen fakadó szenvedélyt más férfiak iránt. A belső tüz, melyet a lelkiismeretes ember leküzdeni igyekszik és amelyik csak annál hevesebb lesz, a lelket sorvasztja és meg is mérgezi, a kiszorításnak a veszélyei, ahogyan ezt a mai élettan nevezi, volt az, amit az emberi lélek nagy ismerője el akart kerülni, de anélkül, hogy az erkölcsöség követelményeit elejtette volna. Kérdés, hogy ez milyen mértékben lehetséges.

A kettős házasságnak a Hesseni örgróf esetében alkalmazott kivezető útja azért nem kielégítő, mert titokban kell tartani és a második asszony csak ágyasnak számít és mert az első feleség, ha egy másik házasságba bocsátkozott volna, valójában ágyasnő lett volna. „Úgy látszik;”, hogy Luther, akármilyen nőbarát volt is, mégis minden aggodalom nélkül a házasságban a nő vállára rótt a nagyobb áldozat kötelességét, mintha ez magától értődő volna; talán mert a természet tette ezt magától értődővé. A test s a lélek érzé-

kenysége, főleg pedig az anyaság ülteti el a nőben a hajlamot az állandó házasságra, míg a férfi vágyainak a hevessége és rövid-életűsége következtében természeténél fogva ellensége a házasságnak. Ha nem volna meg a férfiben is a hajlam a családalapításra, akkor a házasság mint életforma sohasem tarthatta volna magát; miután azonban nemcsak a leányból tesz anya, hanem a férfiből is apa, ez tette lehetővé annak az elismerését, hogy a házasság isteni alapítás. Mégis a nemek különböző igénye a házassággal szemben ezt szükségképen tragikus viszonyná tette. A fiatal férfi, aki még nem apa, kinek bőségesen van alkalma arra, hogy úgy az érzékiségét mint szívének az érzéseit házasságon kívül kielégítse, általában csak azért házasodik, hogy a helyzetén javítson, akár úgy, hogy egy gazdagabb és társadalmilag magasabban álló nőt vagy egy befolyásos apának a leányát veszi feleségül, akár úgy, hogy evvel egy új munkaerőt nyer. Egészen más a helyzetük a leányoknak, akik a szerelem boldogságát általában csak a házasságban találják meg és akik az érzéki és a lelki szerelmet kevésbé tudják egymástól elválasztani, mint a férfi. Annak következtében hogy a házasság a férfi számára üzlet, a nő számára pedig szerelmi ügy, előáll egy meghasonlás ama tragikum mellett, amelyik amúgy is adódik az emberi szív és jellem gyengeségében egy hűségre alapított szoros viszonynál.

Az ember összeférhetetlensége, ellenszenvé minden kényszerűség ellen, az a hajlama, hogy közömbösen vegye azokat, akiket már nem kell megnyernie, mert birtokában vannak, tökéletesen aláásná a házasságot, ha ezeket az ellentéteket ki nem egyenlítené a kölcsönös szeretet a gyermekek iránt, felnövekedésük szemlélésének a boldogsága és az, hogy a szülők saját ifjúságuk megismétlődését látják bennük.

Az ember azonban természeténél és értelménél fogva mindennek előtt közösségek létesítésére hajlamos, melyeken belül rendezett életet élhet. Az Egésznek az eszméje érdekében, amelyik az emberrel veleszületett és amelyik mind tágasabb körökben való megvalósulásra törekszik, az egyes ember lemond az igényeiről, hogy helyette megkapja a közösség gazdagabb életét. A férfi megszokta, hogy az államnak, mint a népegész megvalósult eszme

jenek kedvéért lemondjon az egyéni jogairól és mint ahogy általában megköveteli az állam megbecsülését, úgy szentségnek akarja tartani a házasságot is, mint az állam szervezetének első sejtjét. Bár a házasságon kívül messzemenő szabadságokat enged meg magának, a formát mégis érinthetetlennek tekinti. Másokat és magát is aláveti a kényszernek, mert tudja, hogy ezek az önkéntességre nem elég nemeslelkületűek, de mikor ezt ideális okokból megteszi, mégsem tehet másként, mint hogy megint csak ideális okból a szív jogát vigye harcba a kényszerűség ellen.

Luther elég nagy volt arra, hogy az emberi élet viszonyainak a szemlélésénél mindig szem előtt tartsa ezeknek az ellentétességét, paradox voltát. Ezt úgy fejezte ki, hogy különbséget tett Isten és a világ között és azt mondotta, hogy az Isten a balkezére bízta a világot. Miután Luther a világról azt mondotta, hogy ennek királya az ördög, azt gondolhatná az ember, hogy ezt teljesen ki akarta irtani, vagy nem akarta engedni érvényesülni; pedig ellenkezőleg, elismerte a létezését és csak meg akarta különböztetni, hogy mi a világ joga és mi az Isten joga. Magától értődő, hogy ilyenkor mindig van egy megoldatlan maradék, mert nem lehet az embert az isteni és a világi oldala szerint ketté szakítani, hanem két birodalom polgárának kell lennie. Luther a házasságkényszerűségét szükségyszerűnek tartotta az ember eredendő bűnnel terhelt természeténél fogva. E mellett azonban a házasság az ő fölfogása szerint felnyúlik az isteni birodalomig és így például és tanításokkal arra igyekezett, hogy lehetőleg szeretettel és szívéllyességgel töltse meg és a házasság által lekötötteket így a lehetőség szerint tehermentesítse. A titkos kettős házasságnak, amit ő bizonyos esetekben ajánlott, ne legyen érvényessége a világ előtt, amelyik súlyos kezét könyörtelenül rajta tartja az először kötött házasságon; de legyen érvényessége Isten és a lelkiismeret, mint a legmagasabb fórumok előtt. Csak egy tiszta és erős szív merészkedhetik arra, hogy egy magasabb jogot vállaljon annál, amelyik az általánosságra érvényes. Hiszen éppen az volt a protestánsok merészsége, hogy a lelkiismeretük révén közvetlen viszonyt teremtettek maguk és az Isten között. A protestáns jelszó: „Inkább engedelmeskedjünk Istennek, mint az embernek”, olyan lelkiisme-

retességre kötelez, melynek majdnem emberfölöttien finoman kell mérlegelnie akkor, ha a saját boldogságuk felőli döntésről van szó.

Luther maga nagyon szenvedett ama nehézségek és vágy miatt, hogy az embernek rend és szabadság, boldogság és kötelesség iránti kettős kívánságával számoljon, és az ő nagylelkű módján egyáltalán nem ragaszkodott mereven a saját fölfogásához, hanem lehetségesnek tartotta másoknak a döntő véleményezését is; csupán mindenki, akinek tanácsot kell adnia – mondotta ő – a testvéri szeretetet engedje működni.

Bár Luther a házasságnak mint hűségi viszonynak a felbonthatatlanságához alapvetően ragaszkodott, mégis azt mondhatnánk, hogy alkalmat adott a probléma nagylelkű kezelésére. Egyrészt avval, hogy megtagadta a szentség-jellegét; majd avval, hogy igyekezett szerelemre alapítani és végül avval, hogy megengedte a lelkiismereti házasságot. A szív jogának a figyelembevételénél annyira ment, hogy – ámbár abban az időben még a szülők döntöttek a gyermekeik egybekeléséről – ő a gyermekek oldalára állott, mikor például egy Schneidewin Orsolya nevű asszonynak, aki fiának az önkényű választásába nem akart belenyugodni, nagyon komolyan azt írta, hogy engedjen, mert fiának a tanulmányai szenvednek az ő keménysége miatt és ő maga is megbántva érezné magát, ha egy férfi szerelmet ébresztett volna az ő leányában és azután a faképnél hagyta volna. „Mert én azt írtam ugyan, hogy a gyermekek ne válasszanak a szülők akarata nélkül, de azt is írtam, hogy a szülők ne akadályozzák gyermekeiket”. Itt is olyan ellentétességet ismert föl, melyet csak a jóakarát oldhat meg. Ha az anya tovább is vonakodik, akkor ő a házasságot a beleegyezése nélkül is megáldja és később is, ha megélhetési nehézségek merülnek föl, segítségére lesz a fiatal párnak. Még meglepőbb a Luther engedékenysége egy másik esetben. Házasság-törés esetén az egyház kimondotta a válást, de a bűnösnek nem engedte meg, hogy avval a személlyel lépjen házasságra, akivel a házasságtörést elkövette; ez mind a mai napig törvény maradt a protestánsoknál. Luther más véleményen volt; még ha valaki az egyik házastárs halálára törekedett is, hogy a túlélővel egybekelhesen, nem szabad ebben megakadályozni. Itt a Dávid példájára hivatkozott

aki Bathseba-val házasságtörést követett el, sőt a férjét meggyilkoltatta, ennek halála után feleségül vette és mégis szent ember volt. Luther így kiált föl: „Az isten szerelméért, honnan van az embertársaknak ez az egymás iránti keménysége, amelyet Isten maga sohasem követelt!”

A személyekben és korban rejlő minden eltérések ellenére is, a Luther fölfogása a házasságról mégis csak a romantikusok házasságához vezet el. Az emberek egy csoportjának a házassági és a szerelmi dolgokban való kivételes jogát mindenkor elismerték és pedig a művészekét, egyrészt mert ők közelebb vannak az Isten birodalmához, mint a világhoz és másrészt azért is, mert ők az egyéni jogokat a társadalommal szemben sokkal kíméletlenebbül szokták érvényesíteni. Még olyan korszakokban is, amikor az elváltakhoz bizonyos folt tapad, a művésznek elnézik az általánosan megtiltott dolgot, igaz, hogy avval a megokolással, hogy ő kívül áll a világon és a különös foltot elkerüli, mert amúgy is rajta van a nagyobb folt.

A házasság reformját rendszeresen csak a romantikusok kezdték első ízben követelni. És pedig olyan értelemben, hogy a házasság kölcsönös szerelmen alapuljon és benne a férfi és a nő egyenlő jogokat élvezzenek. Ennek a fölfogásnak az előfeltétele a nő nagybecsülése olyan értelemben, ahogyan ezt nemcsak a középkorban, de még a tizennyolcadik században sem találjuk meg. Szellemes és jellemes nők mindig akadtak; ez azonban nem akadályozta meg a férfit abban a föltevésében, hogy a nő megalégszik a lemondással teljes, a férfiestől nagyon eltérő étellel és magától értődőnek tartotta, hogy a nőt ilyen életre kényszerítse. A romantikusok az Egésznek az eszméjéből indulnak ki, mely Egésznek kell kiegyenlítenie a jelenségek polaritását. Mindenki elsősorban ember legyen, a férfinél a nőies, a nőnél a férfias tulajdonságok fejlesztésének ki. A nőnek ne csupán a cicomán, a társaságban való tündöklésen járjon az esze, de a háztartás és a gyermeknevelés gondjaiban se olvadjon föl, hanem képezze ki az elméjét, érdeklődjék a művészet és tudomány iránt, legyen bátorsága az önálló véleményre, ne engedje magát leigázni. A romantikusok nevétségnek és nemszépnek találják Schillernek a nőiességtől csöpögő

nőalakjait és a férfiasságtól duzzadó férfait, ellenben csodálták Goethének álmodozó és gyengéd alakjait, merész és szabad leányait és asszonyait. Az érzéki és plátói szerelem megkülönböztetéséről sem akartak hallani a romantikusok; csak a szerelmet ismerték el igaznak és szépnek, melyben az érzéki és a szellemi egészséges egységgé olvadnak össze.

A görögök a nőket saját használatukra három osztályba sorolták be: a matróna, aki mint feleség gyermeket szül a férjnek, ezeket fölneveli és a házat kormányozza, amiért kárpótlásul szolgál neki e magas hivatalnak a tisztsége és a biztonság; a hetaera, aki művészetekkel foglalkozik, társadalmi bájaival kielégíti a férfit és élvezi a férfi szerelmét; a rabszolganő, aki szükséglete a szerelemnek. Ritka eset, hogy egy ember minden irányban egyformán tehetséges és kiművelt legyen és hogy megfeleljen minden föladatnak, mely elé az élet állítja. A férfi is rendesen csak egy irányban elégti ki a feleség igényeit és a derék háziapa talán ügyetlenül játszaná a szenvedélyes szerelmes szerepét. Ha meggondoljuk, hogy a görögök fölosztása mindenütt és minden korban megtalálható valamilyen formában, mert megfelel az emberi természetnek, vagy legalább is a férfi hajlamának és mert a nőt sohasem kérdezik meg a kívánságai felől, akkor megértjük, hogy milyen forradalmi volt a romantikusok által tervezett házassági reform.

Néhány fiatalember arra vállalkozott, hogy a maguk ideálja szerint átalakítják a világot. A fiatalság meggondolatlanságával, amelyik túlbecsüli a saját erőit és kevésbe veszi az emberi természet gátlásait, azt hitték, hogy lelkes rábeszélésükkel és lenyűgöző okokkal meggyőződésüket másokra is átvihetik. Megvetéssel nézték a konvencionális vagy polgári házasságot, amelyik a bensőséglátszata alatt majd közömbös egymásmellettélést, majd ellenségeskedést rejtegetett. Undorodtak a lélek nélküli testi bizalmasságtól és attól a hazugságtól, amelyik szentnek és tiszteletreméltónak tarthat egy olyan egybekelést, melynek szülője a nyereségvágy vagy kényelem volt. Már azt is szerelemnek nevezték, ha a férfi érezte a nem vonzóerejét, a nő pedig becsülte a férfi polgári állását. Ha a látszatot sikerült megóvni, akkor úgy a nők, mint a férfiak hűtlenségével szemben elnézők voltak; II. Frigyes Vilmos

udvarának a példája a különben szigorú erkölcsű polgári köröket is megfertőzte. Különösen fölháborította a romantikusokat, hogy a nő egyéniségét egészen fölszívja a férfi, később a gyermekek egyénisége és hogy ezt maguk a nők is természetesnek találják. A nők ellen elkövetett lelki erőszakot még élesebben elítélték mint a testi kihasználásukat; hiszen az egyéniség fejlődésében látták az ember tulajdonképeni feladatát.

Schlegel Frigyes és Schleiermacher Frigyes voltak azok, akik leginkább érdeklődtek e kérdés iránt és mint írók állást foglaltak mellettük. Az ő fölfogásuk szerint a házasság legyen egy háromság mintaképe, az ember két lényegbeli fele egyesüljön egy harmadik lénygé; azonban ez a harmadik egyenlőre ne a gyermek legyen, hanem a kettőnek a harmóniája, a meghatározott Én és Te termékeny viszonya.

Ki ne ismerné a Plató kedves meséjét, hogy minden ember a fele Bgy egésznek, akinek az elveszett felét a földön kell keresnie és meg is találhatja! A romantikusok ezt még avval az értelmes nézettel támogatják, hogy minden kifejlett egyénnek kell lennie egy párjának, aki bármelyik másiknál jobban illik hozzá, tehát valóban neki van rendelve. Már most, hogy az egyiknek a kiegészítése a másik által állandóan megújulhasson, az ő fölfogásuk szerint az egyik egyénnek nem szabad fölolvadnia a másikban, mint ahogyan eddig a nő fölolvadt a férfiben, hanem ellenkezőleg segíteniök kell egymást abban, hogy mindegyik a maga irányában továbbfejlődjék. Az egyéni tökéletesedésre való törekvést vallásnak tekintették. Nem csupán a szerelem és a házasság legyenek egyik, hanem az érzéki és lelki, sőt az égi és földi szerelem is. Mint ahogyan az emberi egyéniség titokzatos módon betorkolódik az Isten minden-személyiségébe vagy az univsumba – mert Istent és az univsumot egynek vették – úgy a szeretőnek, ha egészen elmerült a szeretett lénybe, az Istent kell megtalálnia. A nemi szerelem csak egyik, a földiben mártott sugara az isteni szerelmi napnak és ide kell visszatérnie.

Az ilyen romantikus értelemben vett szerelmi házasság, melyet a konvencionális vagy polgári házasságtól való megkülönböztetésül az igazi házasságnak neveztek, legyen fölbonthatatlan;

a természeténél fogva is, mert ha az érzések és a szellem egyaránt kielégülnek, ha a saját tökéletességnek minden vágyódása a másikkal a megfelelő lényében megtalálja a teljeseget, akkor a hűség mint természetes korona nő ki a szerelem törzséből.

Ha a házasság fölbonthatatlanságának e szigorú fölfogásában a romantikusok nézete egyezik a Lutherével, úgy ennek a fonákát megtalálhatjuk az igazi és a közönséges házasság megkülönböztetésében. Ugyanis a romantikusok fölfogása szerint a közönséges házasságnak igenis felbonthatónak kell lennie, mert hiszen a lényege szerint nem is házasság. Schleiermacher, a pap, megírta az Ész Katekizmusát nemes asszonyok számára, melyben kötelességükké teszi, hogy ha megismernék az igazi szerelmet és meg volna a lehetőségük arra, hogy igazi házasságot kössenek, akkor minden más köteleket oldjanak föl, mely megakadályozná őket ebben. Azonban miféle jelről lehet megismerni, hogy melyik az igazi szerelem¹? Éppen a fiatal leány hajlamos arra, hogy azt az érzést, melyet az első szerelmes szavak ébresztenek benne, igazi szerelemnek tartsa. És rajongva adja át magát az első szerelemnek, melynek a jelentőségéről annyit hallott. Ezt a varázslatot, mely egy hamis poézisnek a terméke, Schleiermacher károsnak mondotta. Első szerelem, szerelem az első megpillantásra: az érzékek káprázata, a nemeknek, nem pedig az egész személyiségnek a vonzódása; igazi szerelem, melyben benne van a barátság is, csakis az egész ember közelebbi megismerésén alapul és csak kifejlett egyéniségek között lehetséges. Az egyéniség pedig legjobban kifejlődhetik a férfi és a nő közötti szerelmi és baráti érintkezésben. Ebben az értelemben Schleiermacher nem csak attól óvott, hogy az ember az első szerelem kötelező erejének előítéletétől engedje magát behálózni, hanem férfiaknak és asszonyoknak és a leányoknak is ajánlotta, hogy úgynevezett előzetes kísérletekkel készüljenek elő az igazi házasságra.

Schlegel Frigyes Lucindájában igyekezett a szerelemről és házasságról való nézeteit szemléletessé tenni, azonban túlnyomólag csak önmagát mutatta be, egyrészt az ő kéjvágyó érzékiségét, másrészt a borotvaéles esztét, mely amattól minden tetszetős életet megvon és csak sekélyes önzést hagy meg számára. Hogy barátjáj-

nak segítségére jöjjön és hogy a bámuló és felháborodott közönséget fölvilágosítsa, Schleiermacher megírta a Bizalmas Leveleket a Schlegel Lucindájáról, melyben azon fáradozott, hogy megfoghatóvá tegye azt az erkölcsi alapot, melyen a romantikus szerelem eszméje fölépül.

A romantikusok elméleténél fontosabb ennek az alkalmazása az ő életükben. Vizsgáljuk meg, vájjon az ő előzetes kísérleteik az igazi vagy a közönséges házasságra vezettek-e, továbbá, hogy mennyire valósították meg a saját alapelveiket.

Schlegel Frigyes hosszas és kellemetlen előjáték után akkor esett először igazi szerelembe, mikor megismerte Michaelis Karolinát, aki akkor már az ő fivérének a jegyese volt. A lemondás, melyre a körülmények kényszerítették és amit a fivére iránti szeretetből férfiasan vállalt is, különösen tiszta fényben mutatta be őt és jó hatással volt a fejlődésre. Ha itt visszahúzódott egy olyan köteletől, melyről azt hitte, hogy azt kölcsönös vonzalom hozta létre, úgy nem engedte magát visszatartani a házasság ama törvényes köteléke által, amelyik új szerelmét, Veit Dorottyát, nemszeretett férjéhez kötötte. Szerelmi viszony fejlődött ki köztük, Dorottya, noha két fia volt, elhagyta a férje házát és még a válás előtt hosszabb időn át szabad viszonyban élt a kedvesével. A szabad szerelem tulajdonképpen nem tartozik a romantika követelményeihez; a barátok minden gonosz pletyka ellenére is híven kitartottak Frigyes és Dorottya mellett, de rosszállották a magatartásukat és sürgették a házasságot, amire azután Frigyes hajlandó is volt. Ez a házasság ugyan újabb katasztrófák nélkül élethossziglan tartott, azonban olyan igazán közönséges polgári házasság lett belőle, melytől az egykori fiatal forradalmárok megvetően fordultak volna el. A Frigyesnél jóval idősebb és hozzá még nem is szép Dorottya nem igen volt kitéve kísértésnek és a kötelességtől eltekintve a saját érdeke is azt ajánlotta, hogy az oly nehéz áldozatokkal megszerzett férfit igyekezzék megtartani. Ehhez azt a módszert választotta, amelyik a Schlegel természetéhez is a legjobban illett, hogy tudniillik testtel-lélekkel a férje testi jólétét szolgálta.

Ha Scheiermacher nem sokat tartott az első szerelemről és

az első szempillantásra való szerelembe-esésről, úgy ez a tapasztalataiból folyik. Mint nem érzéki természetű ember, inkább hajlamos volt barátságra, mint szerelemre. A szép Herz Henriettével, igaz, hogy ez maga is hideg volt, éveken át volt benső barátságban csaknem mindennapos érintkezéssel, anélkül, hogy beleszeretett volna és ha szeretett, azt mindig hosszabb baráti érintkezés előzte meg. Döntő élménye volt Grunow Eleonórával való ismeretsége, aki boldogtalan házasságban élt egy lelkésszel. Baráti tiszteletével Schleiermacher visszaadta az életkedvet a megtört asszonynak és az éveken át tartó érintkezés nélkülözhetetlenné tette őket egymás számára. Mikor Schleiermacher meggyőződött arról, hogy az Elenora bátor áldozatkészsége sem képes hozzá méltatlan férjét valami jobb szellemmel megtölteni, akkor a válást tanácsolta neki és ez alkalommal szóba került a kölcsönös szerelem is. Eleonóranak, aki ugyanúgy, mint Schleiermacher, lelkészházból származott, olyan érzékeny lelkiismerete volt, hogy éppen ez a körülmény, a későbbi boldogságra való kilátás a szeretett barát oldalán, megnehezítette az elhatározását. Schleiermacher csak nehezen tudta megnyerni a maga nézetének, hogy a házasság szerelem nélkül erkölcstelenebb mint a válás. Végre rábírta, hogy hagyja el a férje házát, Eleonóra azonban nem tudta megnyugtani a lelkiismeretét, amelyik a házasságban való kitartást kötelességévé tette és hosszú ingadozás után visszatért a ketrecbe. Schleiermacher, aki ekként a belsőbb óhajaiban csalódott, akkoriban az Eleonóra döntését sajnálatra méltó tévedésnek, gyengeségnek tekintette. Feleségül vette egy fiatal barátjának nálánál jóval fiatalabb özvegyét, Willich Henriettet, aki úgy nézett föl rá, mint az apjára. Nagyon közönséges házasság lett belőle, melyben az asszony melankolikus hajlama mellett bizonyára Schleiermacher hozta a nagyobb áldozatot.

Semmiképen sem volt romantikus a Tieck Lajos házassága, amennyiben már nagyon fiatalon egy meglehetősen tehetségtelen leányt vett feleségül, aki nem osztotta az ő irodalmi érdeklődését és megelégedett avval, hogy jó háziasszony legyen. Később az ő polgári házassága némi romantikus cikornyát kapott avval, hogy Tiecknek egyik lelki barátnője, nagyon is a felesége és

leánya akarata ellenére, odakerült a családba, úgy hogy valami kétnejség féle keletkezett.

Sajátságos, hogy Goethe, aki máskülönben is gyakran csatlakozik Lutherhez, Stellájában visszatért ahhoz a kettős házassághoz, melyet Luther is végső menedékül ajánlott. Luther ugyan az először egybekelt párnak a valóságos elválasztására gondolt, de a fiatal költők szemei előtt egy együttélés lebegett. Ezt a berendezést Jakobi akkoriban nagyon olvasott és megcsodált „Woldemár” című regényében a szerelemnek egy beteges felfogásával alapozta meg, mely szerint a házassági-érzéki szerelem rossz hatással van a nemesebb lelki szerelemre. Ő maga két asszonnyal élt ilyen módon, akik közül az egyik megelégedett a lelkével, a másik a testével. A nőnek ilyen kegyetlen leigázása ellentmond a romantikusok fölfogásának; azonban a szerelem és a házasság különleges romantikus fölfogását csakis a szándék, az elmélet tekintetében lehet megkülönböztetni a művészekétől. Creuzer, akit a romantikusokhoz kell számítani, a Jakobi példájára hivatkozott, mikor Günderode Karolint meg akarta nyerni és nem volt bátorsága Zsófiától elválni. Ez pedig ama nagyon gyakran található asszonyok közé tartozott, akik szívós kitartásukkal győznek más, jobban szeretett asszonyoknak a bájai és szenvedélyei fölött. Zsófia mindig azt állította, hogy tizenhárom évvel fiatalabb férjét, akitől nem voltak gyermekei, önzetlenül szereti és megadja neki a szabadságot, de türelmes könnyek között továbbra is táplálta, ápolta, kényeztette a férjét, amitől a férfi undorodott ugyan, de végül mégis meghódította. Az a benyomásunk, hogy Creuzer föllegített, mikor Karolina a meghasonlás elől a halálba menekült. Azok a szeretetreméltó levelek, melyeket a feleség a férj barátnőjével váltott – csak a Zsófia levelei vannak meg – elárulnak valamit abból a gyötrelemből, melyet egy ilyen természetellenes viszonyoknak okoznia kellett. Miután a nőnél az érzéki és a lelki szerelem rendszeren együtt váltódnak ki, vagy pedig az egyik a másikból következik, a nőnél a kettős házasság sokkal ritkább nem is szólva arról, hogy a nő sokkal ritkábban találna olyan férfiakat, akik ebbe belenyugodnának. Heyne Terézt akkoriban a két férjével a háromságnak nevezték; újabb időben Turgenyew

a költő mint családtag élt az általa imádott Viardot Pauline énekesnő házában, aki normális házasságban élt a férjével.

Hogy a nemes szellemiség kibontakozása ellenére is megmaradjon a nő eredeti természete, ez volt a romantikusok ideálja, amit Schlegel Karolinában találtak megvalósulva. Böhmer orvossal való első házassága, aki fiatalon halt meg, ezután következő szerelmi viszonyai, Schlegel Vilmossal való második házassága, a romantikusok értelmében vett előzetes kísérleteknek tekintendők. Schlegel Vilmos pedig bizonyára csakis őt szerette igazán és lényének minden nagyszerűsége kidomborodott ebben a viszonyban. Hogy Schlegel ennek a nőnek, aki elutasította őt, mikor boldog volt, ismét felajánlotta kezét akkor, amikor a nő mindenkitől elhagyatva törvénytelen gyermeket várt és a nő háladatosságát szerelmének tartotta, mutatja az ő lovagiasságát, melyet mindvégig megőrző ttt vele szemben. A Karolina Schellinghez való szerelmének minden bonyodalmában Schlegel volt az, aki vigasztalva és segítségre készen állott mellé és Karolina talán hűségesebben ragaszkodott volna hozzá, ha Schlegel kevésbé előkelő, inkább férfiasan kemény és szenvedélyesen igazságtalan lett volna. Miután a Schelling ingadozása az érett, tizenegy évvel idősebb asszony kedvessége és viruló gyermekének a kedvessége között a kis Augustza halálával a Karolina javára dőlt el, ez a házasság valóban boldogító lett mindkettőjük számára. Mint ahogyan a Karolinnak rendkívül kedves és méltóságteljes egyénisége a romantika központjában áll, úgy az ő házassága is a mintaszerű példája egy „igazi házasságnak”, amelyet a romantikus idealizmus megkövetel. Karolin hat évvel a megtörtént házasság után meghalt; hogy ennek köszönhető-e, hogy a poétikus emelkedettség jellege ebben az összeköttetésben megmaradt, azt nem lehet eldönteni. Schelling másodszor is megházasodott és pedig Götter Paulinával, Karolin egy fiatalkori barátnőjének a leányával és boldog házasságban élt vele.

Hoffmann E. T. A. viselkedése tipikus volt a meghasonlott emberre: jól-rosszul élt együtt egy egyszerű asszonnyal, akinek nem volt más vágya, mint hogy a lehető legjobban ellássa az ő külső életszükségeit. Szerelme egy fiatal leányé volt, akit zenére tanított és aki a maga részéről szerencsétlen ésházasságot kötött. Hogy

Julia megfelelt-e annak az ideálnak, aminek a költő tartotta, az mindegy; a Hoffmann számára, akit egy nő sem boldogíthatott volna tartósan, mert önmagával hasonlott meg, sokkal alkalmasabb volt egy csillagnak a tisztelete, melyet nem mocskolhatott be, mert nem is érhetett hozzá.

Fájdalmának túlradásában Novalis elhatározta, hogy gyermeki menyasszonya után hal, akit a halál elragadott tőle. A túlvilág étherében a jelentéktelen leány földöntúli nagyságúvá, az istenség közvetítőjévé fejlődött ki. Szerelem, vallás és halál egyek lettek a fiatal költő szívében; mégis elernyed, visszasülyedt a földre és megint itt lett otthonos. Új szerelem ébredt benne, eljegyezte magát egy fiatal leánnyal, de még az esküvő előtt meghalt.

A legvilágfájdalmasabb romantikusnál, Clemens Brentano-nál, sem a szerelem, sem a házasság nem sikerült. Tizenkilencéves korában megismerkedett Mereau Zsófiával, egy jénai tanár feleségével és beleszeretett a nála nyolc évvel idősebb asszonyba. A nagyon tehetséges, csinos és hiú Zsófia, aki irogatott is, alapjában véve csak önmagával volt eltelve; vonzalomból ment férjhez, de csakhamar csalódott a házasságában és azok az apró szerelmeskedések, melyekkel az időt eltöltötték, nem elégítették ki. A Clemens Brentanóval való viszonya fölbomlott ugyan, de azért mégis elvált a férjétől. A válás után újból találkoztak és Brentano szenvedélyesen beleszeretett. Miután a férfi még képtelenebb volt a szerelemre, mint az asszony, Brentano csak arra volt jó az asszony számára, hogy ennek az önistenítése megtörjön rajta, annál inkább, mert anyává lett. Míg a Brentano tüze csakhamar kialudt s ez őt nehézzé, üressé, lustává és nyomorulttá tette és avval bosszulta meg magát a nőn, hogy a lelkét kínozza, addig Zsófia odaadó és megbocsájító lett. Mikor Zsófia három év múlva meghalt, mint a legszebb szeretetadományt, azt a csalódást hagyta hátra Brentanónak, hogy valaha Brentano mégis csak boldog volt és csak a halál akadályozta meg abban, hogy az is maradjon. A három gyermek, akiket Zsófia a világra hozott, csakhamar meghalt, vagy már holtan született; a természet tehát határozottan visszautasította ezt az egyesülést. Egy második házasságnak, melyet Clemens egy nagyzó és önféjű

leánnyal kötött, csakhamar föl kellett bomlania, mert két rendkívül hisztérikus egyén együttélése lehetetlen volt.

Hogy az anyaság, az által, hogy lemondást és áldozatot követel, mennyire megkönnyíti a nőnek, hogy az élet természetes folyásában résztvegyen, még akkor is, ha már messzire eltávolodott a természet tudatalanságától, az jól látható Brentano Bettinánál, aki ámbár nagyon hasonlított Clemens fivéréhez, mégis a haláláig csendes házasságban élt Arnim Achimmal.

Ráhel, aki nem a legjelentékenyebb személyiség, de a legönállóbb elme a romantikus nők között, a szerelemben mindig boldogtalan volt, valószínűleg azért, mert természeténél fogva mindig a szép, gyenge, erősen érzéki, szellemileg jelentéktelen férfiakhoz vonzódott. „Aki a legmélyebbet gondolta, a legelevenebbet szereti”; a töprengő elmét, akár férfi, akár nő, magnetikusan vonzza a szép és érzéki. Már most akár a férfiakat bántotta a nő szellemi fölénye, akár a nő szekszualitása kívánt meg más kiegészítést, annyi tény, hogy a férfiak viszonozták ugyan a Ráhel szerelmét, azonban ezek a viszonyok a férfiak hibájából sohasem jutottak el a házasságig. A könnyezésbe belefáradva, a csalódásoktól megtörve, Ráhel végül Varnhagennek nyújtotta a kezét, aki korlátlan tiszteletet, tekintélyes nevet, nyugalmat s biztonságot kínált neki. Varnhagennel barátságon és hálán alapuló boldog házasságban élt, ha ugyan egy tiszteletreméltó egymás mellett élést egyáltalán házasságnak lehet nevezni.

Ha az ember végignézi a romantikusok szerelmi és házassági életén, mellyel szemben a lekicsinyelt kispolgári családi élet erőteljesebbnek és tisztábbnak látszik, akkor az embert valami nyomasztó érzés fogja el az élet elháríthatatlan tragikuma iránt. Ilyen hát a szerelem, ez a démoni hatalom, melynek a gyenge ember ki van szolgáltatva! Az egy isteni szerelemnek a hieroglifáját a romantikusok a nemek közötti szerelemnek nevezték; vájjon nem inkább az ördög alkotása ez? Vájjon nem a paradicsom gyümölcseiből kevert isteni ital, melybe a nagy Ellenisten néhány csepp kígyómérget cseppentett bele, hogy az életvágyat halál fáj dalmakká alakítsa át? Nem mindig két szívet kap meg és köt egymás-

hoz, hanem vak vágyat kelt olyanokban, akik közömbösek, vagy iszonyattal fordulnak el egymástól, vagy felkölti a viszonzatlan szerelem kegyetlen kínját. De ha kettőt kap is meg egyszerre, az egyik szívben hamarabb kialszik, mint a másikban és az elragadtatás helyébe lép a kölcsönös szemrehányás, csalódás, keserűség és megbánás. Mi több, maga a szerelem is ördögi kéjelgésekre képes, a szeretett lény kipróbálására, ingerlésére, kíntására, arra, hogy a szerelmet szerelemmel hajszolja halálra. Mint a gyermek, aki összetöri a legkedvesebb játékszerét, hogy megnézze, mi van a belsőjében, úgy a szerelmes is gyakran szétrombolja azt, ami őt boldogította és amit semmiféle művészet nem tud többé összerakni. Ez a mágikus elkápráztató erő elbűvölő fényel önt el egy közönséges arcot és avval, aki ezt így pillantja meg, benne szerelmi álmainak az ideálját láttatja. Ilyen marad számára, így vonzza ellenállhatatlanul, bolondságra, merészségre, bűnre ösztökéli; míg egy napon aztán eltűnik a hamis fény s ott marad a lapos mindennapiság. Nem volt hát semmi fenséges benne, ami napokon, éveken át uralkodott a lelkén, csak bádogpénz volt, ami finom aranynak látszott. De ha olykor két egymáshoz illő embert köt is össze a szerelem, a keserű-édes tapasztalat azt mutatja, hogy mások is szeretetreméltók és az ő szíveik is változékonyak. Az örök szerelemre való esküvés természetesen úgy árad a szerelmesek ajkáról, mint az illat a virág kelyhéből; ám a szerelem démona hideg mosolygással hallgatja ezt, mintha egy komédiásnak az elkopott páthosza volna. Erőszakosan egymás karjaiba vezeti azokat, akik sohasem fogják egymást szenvedetni és engedi, hogy vakon elmenjenek egymás mellett azok, akik együtt boldogokká lehettek volna. Hogyan juthatott eszükbe az embereknek, hogy a házasság szilárd házát egy olyan elemre építsék föl, melynek ingadozó, csillogó, veszedelmes természete a tengeréhez hasonlít t

A romantikusok a szerelmet két ember közötti magánügynek tekintik; eszükbe sem jutott, hogy a társadalomnak is lehet valami köze az ilyen egyesüléshez és még kevésbé, hogy joga van ezt érvényesítenie is. Ma egy individualisztikus korszak csúcspontján vagyunk. Az egyén fejlődése látszott az élet végcéljának és az élet minden bonyodalma arra valónak, hogy a férfi és a nő külön-külön

kibontakozzanak. A régi világ – mondotta Solger, a romantikus esztétikus – a nem világa volt, a modern világban az egyén az elsőszülött. Az ember sorsa az egyéniség és ennek a sorsnak a kifejezője a szerelem és a barátság. „Az embernek most nincs más sorsa, mint a szerelem.”

A szerelem túlbecsülése, mellyel az irodalomban és az életben találkozunk, összefügg a történelem menetével. A XV. század óta az egész nyilvános élet, a törvényhozó, igazságszolgáltató, kormányzó tevékenység a nép kezeiből lassanként fejedelmi hivatalnokok kezeibe ment át; a magukat kormányzó szabad németekből nyilvántartott alattvalók lettek. Így létrejött egy olyan társadalom, amelyik az állam mellett, vagyis a kormányzók köre mellett, csakis a magánérdekeivel foglalkozott s az erőben, becsvágyban és szenvedélyben mutatkozó fölöslegét az irodalom és művészet ápolásában, főleg azonban a szerelemben élte ki. Ugyanakkor egy nagy gazdasági átalakulás a nőt a fölzsabadította a házi tevékenység alól és így keletkezett a foglalkozás nélküli hölgy, aki szinte rá volt kényszerítve arra, hogy az idejét szerelmi intrikákkal töltse el. Ha a férfinél megvan legalább a lehetősége annak, hogy egészen elmerüljön a foglalkozásába, úgy a művészt, de különösen a költőt foglalkozásnélkülisége egyenesen ráviszi arra, hogy a foglalkozás nélküli hölgynek a partnere legyen. Amúgy is nőies természeténél fogva a művész rá van utalva a magánzó életre és a kiterjedt szerelmi életre. Azonban vannak idők, amikor a férfi elnőiesedése, ami szükségképpen együtt jár a nők elférfiasodásával, általánosabbá válik és ilyen időkben a nemek érintkezésének a nehézsége fokozódik s több fontosságot is tulajdonítanak neki.

A romantikusok túlbecsülték az ember természetét és félreismerették azokat a föltételeket, melyek között az egyénisége kialakul. Azt hitték, hogy a magára hagyott ember a helyeset választja és ezért már a gyermeknek is szabadságot követeltek, pedig valójában a gyermek ösztönszerűen vágyódik a szigorúság, bár igazságos szigorúság után. Azt hitték, hogy ha az ellenállásokat eltakarítják az útból, evvel az egyéniség kialakulását szolgálják, pedig éppen az ellenállásokkal való megküzdésben és az erkölcsi követelményeknek való alárendelésben fejlődik ki a jellem. Abból a föltevésből indul-

tak ki hogy a gazdagon kifejlődött egyéniségek, akik olyan érdekes emberek a társaságokban, a házasságban is boldogságot jelentenek; nem gondolták meg, hogy ép a legkiválóbb emberektől gyakran nagyon szerencsétlen gyermekek származnak. Ugyanis a szép szavak ellenére sem gondoltak a gyermekekre, különösen nem azokra a kötelességekre, melyeket a gyermek léte ró a szülőkre. Általában fáztak a kötelesség szótól. Brentano Bettina azt mondta egyszer: a kötelesség örülhet, hogy nem találkozik ő velem, mert ő kitekerné a nyakát. Egy fiatal leánynak odadobott szavai nem sokat jelentenek ugyan, azonban a romantikusoknál általános és alapvető volt ez az ellenszenv. Nem látták be, hogy nemcsak a gonoszok, hanem a jók is elvadulnak és elpuhulnak a kötelesség alkalmazása nélkül. A kötelességen csupán valami hideg, mechanikus dolgot értettek, nem érezték meg azt a nagyot és szépet, ami az isteni parancsnak való engedelmességben található, még ha a természet ellene dolgozik is ennek. Mivel pedig a házasság kötelességérzés nélkül meg nem állhat, alapjában elutasították a házasságkötést, amikor dicsőítették a szerelmi házasságot, ugyanakkor aggódtak a valóságos házasságtól, amilyennek bizonyos mértékig ennek lennie kell egy olyan kultúrnépnel, ahol a férfi a nőt nem tekinti szolgálónak. Tiecknek „Sternbald” című regényében Woldemar esküvőjének előestéjén megírígyli az uccai vándort: „Milyen jó neked, hogy még keresed bizonytalan boldogságodat! Én már megtaláltam!”

A megtalált boldogságnak ezt a fősóhajtását egy Kanne nevű romantikus filozófus tetté váltotta át, amennyiben az esküvője napján megszökött a végső ceremóniák elől. Brentano Clemensnek is röviddel a második házassága előtt nagy kedve támadt a szökésre és nemsokára meg is bánta, hogy nem engedett neki. Első házasságáról ezt írja: „Úgy fogunk élni, mint ahogy a hópelyhek összecsapzódnak és amint ezek szétolvadnak, mikor eljön az új tavasz, úgy fogunk mi is szétolvadni, ha nem kellene együtt maradnunk”: ebből látható, hogy nem házasság lebegett előtte, hanem valami laza, tetszés szerint fölbontható egybekelés. Alig volt a házasság megkötve, máris csalódásról panaszkodott; ahelyett, hogy nagyobb munkakedvet és lendületet érzett volna magában, nehezebbnek, üresebbnek érezte magát. Ugyanígy járt Eunge festő, bár ő is szerelmi

házasságot kötött, a gyengéd művész kalitkának érzi a házasságot, amelyik akadályozza a repülésben. Nagy zsenik elviselték a házasságot anélkül, hogy ez a teremtő erejüket csökkentette volna; Bach, Luther, Dürer, Rembrandt, Veronese és sokan mások. De még ha a házasság nyomasztó hatása következtében néhány műalkotással kevesebb is jönne létre, vájjon nagyobb baj volna ez, mint egy olyan általános intézménynek a megrendülése, melyben az emberiség felnőtt és kialakult! Egy szerelmes párnak a könnyei vájjon nagyobb súllyal esnek latba, mint elhagyott nők és elhagyott gyermekek könnyei? Ezek a külvilágra vonatkoztatott kérdések nem nagyon foglalkoztatták a romantikusokat, mert ők csupán a világból valami különös módon elvonatkoztatott szerelmeseket tartották szem előtt. A férfi és a nő, magánosan valami vékony légkörben, úgy állanak egymással szemben, mint egy Wagner-opera hőse és hősnője, mintegy elbűvölve látnak és énekelnek, de nem közelednek egymáshoz. A romantikus szerelemnek a testietlensége volt az oka annak, hogy a kortársak nem értették meg ezt az ideált, hanem összetévesztették a szabad szerelemmel, amelyik csak mellékesen jelenik meg a romantikában. Az úgynevezett Ifjú Németország, fiatal írók csoportja, akik a szabad szerelmet követelték, azért csatlakozott ebben a tekintetben a romantikusokhoz, mert forradalmi nézeteikben ki érezték a meglevő elleni támadást. Látjuk tehát, hogy a szélső individualizmus komunnizmusba megy át.

Ha figyelembe vesszük az „előzetes kísérleteket” és azt a körülményt, hogy a szerelem nélküli házasságot nem tekintették „igazi házasságnak”, hanem azt akarták, hogy ez könnyen fölbontható legyen, akkor meg kell engednünk, hogy a romantikusok gyakorlata valami szabad szerelem féléhez vezetett, bár az eimélenik nagyon eltért ettől. Egy középútra Goethe tett figyelmessé a „Wahlverwandschaften”-ben, ahol különben határozottan a házasság érinthetetlensége mellett foglalt állást. Itt a gróffal azt a javaslatot téteti, hogy a házasságot öt évre kössék; ő úgy véli, hogy az elválás lehetősége mindkét részt arra indítaná, hogy a legjobb oldalukról mutakozzanak, akkor a házasságot a legtöbb esetben meghosszabbítanák egyik terminustól a másikig és akkor ez éppen olyan tartósnak bizonyulna, mint a fölbonthatatlan házasság, de ennél bol-

dogabbnak. Fischer Augusztá, a nem jelentéktelen író, akinek egy brutális és lelkiismeretlen férj oldalán a házasság minden nyomorúságát meg kellett élnie, megint magáévá tette a határidőre kötött házasság eszméjét, amelyik a férfire sokkal kedvezőbb lenne, mint a nőre. Ezt bizonyára átlátta Varnhagen Ráhel is, aki a nő helyzetének az anyai jog értelmében vett teljes reformját követelte. A természet – mondotta ő – a gyermeket a legszorosabb kapcsolatba hozta az anyával, az anya szívébe a legerősebb szerelmet és áldozatkészséget „ültette el és így minden tekintetben úgy irányította a dolgot, hogy a gyermek az anyáé legyen. A gyermek viselje az anya nevét, s az anyáé legyen a család vagyona és hatalma, mert ez a természetes és a természetnek kellene engedelmessé tenni, de a természetet is erkölcsösebbé kellene tenni. A természet ugyanis annyiban rettenetes, mert a férfi erőszakoskodhatik a nővel; emberi intézményeknek kellene ezt ismét jóténni.

Hogy az ember olyan közösségek alkotására rendeltetett, melyek magasabban állanak, mint az egyesek, azt a romantikusok nem igen vették figyelembe. A család a férfit, az asszonyt és a gyermeket a legbelsőbb kölcsönhatásba hozza, mert mindennapos áldozatokat követel meg és valamennyit erkölcsösségre neveli éppen azért, mert szerelem és kötelesség köti össze. Az élet azonban sokkal bonyolultabb és ellentmondásokkal teljesebb, mintsem hogy a családot már most az általánosnak az egyessel szemben való képviselőjeként lehetne tekinteni és minden esetben a magasabb jog tulajdonosának; mert a család is mint egyes szemben áll az egészszel és önmagára vonatkozó önzés él benne. Bár áldozatot kíván meg a tagjaitól, kemény és szívtelen lehet a kívülállók szemben, a család egyike ama zárt gyűrűknek, melyeket át lehet és kell törni. Hiszen az életnek éppen az a veszélye, de a szépsége is, hogy nem lehet általánosan érvényes szabályokat fölállítani és a fogyatékos ember mindig újból lelkiismeretének a merészségére van utalva. Igazságtalan volna, ha a romantikusok házassági reformkísérleteit egyszerűen tévútnak minősítenénk, mereven ragaszkodva a házasság szentségéhez. Semmiféle földi intézmény nem tökéletes, valamennyinek állandóan ki kell egészülnie a végtelen élet teljességéből. A fantázia és a szív a maguk kicsapongásaival és a gyengesé-

gükkal nem csupán az erkölcsösséggel és a kötelességérzettel kerülnek szembe, hanem éppen annyira a lapossággal, korlátoltsággal, kényelmességgel, a számító önzéssel is. Persze hogy a család korlátain belül éppen annyi szép emberiesség megy veszendőbe, mint ama szenvedély révén, amelyik a korlátokat áttöri. A világ, a konvenció és az önzés fölé emelkedik az erkölcsösségnek egy magas ideálja; a szívből a legnemesebb szerelem erőivel együtt féktelen, elvadult, görcsös vágyak is indulnak ki; a szívet és a világot mindkettőnek a jó- és rossz tulajdonságai kötik össze. Az élet harcaiban minden szívnek – a világ és Isten birodalma között lebegve – meg kell tanulnia, hogy mindenkinek megadja a magáét. Mint ahogyan pusztán a szerelem nem kezeskedhetik a jó és boldog házasságért, egészséges utódokért és ezeknek a megfelelő fölneveléseért, épp oly kevésbé lehet a szerelmei kikapcsolni, ahol a nemek egymáshoz való viszonyáról van szó. A szenvedély ősidők óta követi el a házasságtöréseket és a kulcsok tulajdonosai mindenkor elismertek kivételeket, noha természetesen ilyenkor nem mindig jártak el lelkiismeretesen. Goethe, aki a „Wahlverwandschaftenben” akármilyen elbűvölően írja is le a tiltott szerelem útjait és állást foglal a házasság szentség jellege mellett, mégis több esetben szabadságot eszközöl ki olyan pároknak, akik válni akarnak.

A germán fölfogással, amelyik a nőt isteni kinyilatkoztatásnak tartotta, amit Luther és Goethe megismételtek és amelyen az egész; óvilági kultúra alapú, Németországban egy gondolatnélküli barbárság áll szemben, melynek következtében a férfi a gyengébb nőt lebecsüli, kihasználja és még ki is gúnyolja, a nő pedig az erősebb férfit isteníti, elkényezteti és szolgálatkészségével a nagyzási örületében még megerősíti. A romantikusok érdeme, hogy harcoltak ez ellen a kényelmes durvaság ellen és rámutattak a nők egyenjogúságára. Azonban ők is számolni akartak a női természet sajátosságával. Goethe és Luther a nőt egyenlőnek tekintik a férfivel, sőt ennél magasabbnak; de az isteni voltát nem csupán elméjének a művészi hajlamában, a szókészségében, lényének a harmóniájában látták, hanem elsősorban az anyaságában, pazar szeretetében, állandó áldozatkészségében. Az a csodálatos leírás, melyet Goethe a „Hermann und Dorothea”-ban a nő rendeltetéséről és képességéről

ről ad hősnője szájába, főleg ezeket a jelentékteleneknek látszó és mégis a társadalmat föntartó erényeket hangsúlyozza. „Húsz férfi összefogva sem bírná el ezt a terhet és ne is bírják; de legalább lássák be hálásan!” Goethe tehát azt követeli itt, hogy a férfiak hálásan ismerjék el a nő érdemét és beszél arról a „megérdemelt hatalomról” is, amelyik a nőt otthon megilleti.

A nőnek a házon kívül való foglalkozása, amire az utóbbi idők kényszerítették a nőt, elidegeníti őt a családtól és lazítja a házasságot. Talán szükség is volt arra, hogy beváljon különféle olyan foglalkozásokban, melyekre addig csak a férfit tartották alkalmasnak, hogy így emelkedjék a tekintélye és maga iránt is több bizalommal legyen. Sajnálni kellene, ha lényének isteni oldala szenvedné ezt meg; mert akármilyen sokoldalúan tud is tündökölni, mégis mint anya áll az emberiség legmagasabb fokán. A férjhez nem ment nőnek is mint anyának kellene a nyilvánosság előtt hatnia s a nőnek a gyermekhez való viszonya szempontjából kellene a házasságot tekinteni és helyreállítani.

Ráhel egyszer a következőképen nyilatkozott a házasságról: „Lehetséges-e vonzalom ingerlés nélküli Vau-e külső törvényszéki biztosíték a megkötött vagy ismert barátságokra! Csak a háztartás szent! Csak a gyermeknevelés, vagy ennek a kezelése! Van ezeknek valami biztosítékuk! Nem éppen a szülők-e azok, akik a gyermekeket fizikailag és erkölcsileg halálra kínozhatják! A bűvölet és elragadtatás nélküli belső együttélés nem tisztességtelenebb e, mint akármilyen extázis! Lehetséges-e őszinteség ott, ahol erőszakosan természetellenes dolgot lehet követelni! Az az állapot, ahol az igazság, a kecsesség, az ártatlanság nem lehetségesek, nem kárhoztatandó -e pusztán ezért! Bontsuk le a falat! Eltakarítani a romokat! Ezt a szörnyűséget a földdel kell egyenlővé tenni! És fölötte ki fog virágozni minden, ami megérdemli az életet. Igazi növényzet!”

Ha valaha ez a fal, „az elavult előítélet nagy, régi, omladozó fala”, aminek Ráhel a házasságot nevezte, egészen lehull, akkor a szenvedély áradata, amelyik a falat áttörte, csakhamar visszatér a medrébe s végül a homokban enyészik el. A szenvedély fölébresztésére aztán megint azt kellene fölállítani, amit a szenvedély kielégítésére feldöntöttek. Éppen az, ami szép és nagy az emberi termé-

szetben, van összefüggésben a nyomással, a kényszerrel és az ellentállással; az ember még nem kap szárnyakat avval, ha leveszik róla a láncokat. Továbbá a szerelem maga az, mely a benne rejlő örökkévalóság utáni vágyódásnak megfelelően örökké kapcsoló bilincseket kíván. Az ember gyengesége, mindennapisága, rosszasága, valamint az odaadása és áldozatkészsége, nemes törekvése, isteni-apaisága szigorú megkötöttséget kíván; a gyengesége, mindennapisága, rosszasága, valamint a szabadságvágya, igazságszeretete, az istenitáni mivolta lázadoznak ez ellen.

Mérhetetlen volt a házasság nevelő, művelő hatása; hogy továbbra is ilyen maradhasson, nem szabad megcsontosodnia, nem szabad meggyűlöltetnie magát kicsinyes szigorúsággal, ellenben meg kell tartania egy bizonyos méltóságot és szentséget, ami az embereket arra kényszeríti, hogy komolyan vegyék, hogy meghajoljanak előtte, hogy megküzdjenek vele.

Polgári házasság.

NYÍLT LEVÉL **gróf hermann keyserlinghez**

Igen tisztelt gróf Keyserling Úr!

Midőn ön szíves volt fölszólítani, hogy én is közreműködjek a házasságról szóló könyvénel, épen egy régóta tervezett és régóta előkészített házassági .regénynek a befejezésén dolgoztam, amelyik valószínűleg egyidőben fog megjelenni az ön művével. Ez megint csak azt bizonyította számomra, hogy minden korszak bizonyos eszmékkal, átalakulásokkal és átalakulási előkészületekkel viselő és hogy e tekintetben mi többnyire csak a szülész munkáját végezzük. Ha egy olyan kiváló, a jelenkor lelki és társadalmi ínségeit figyelmesen szemlélő elmében, mint amilyen az öné, megérhetett és alapot nyerhetett az az elhatározás, hogy a napnak és a világnak egyik problémáját hivatott személyiségek ítélőszéke elé bocsássa meg-tanácskozásra és hogy maga is hozzászóljon a dologhoz, akkor ennek a problémának nagyon égetőnek kell lennie és annak a bajnak,

amelyik a probléma magvát képezi, valamennyiünk egzisztenciájának a gyökerét kell fenyegetnie.

Evvel magam is tisztában voltam, miközben „Laudin és családja” című regényemet írtam; de éreztem is a dolgot. Az alakok és élethalakzatok tolongását alig lehetett áttekinteni és fékezni; a tapasztalatok és élmények anyaga egymásra tódult és kölcsönösen gyarapította egymást; olykor inkább szellemi láz volt, mint fegyelem és megállapítás és én gyakran éreztem magamban egy rámbízott küldetés érzését.

Azonban hagyjuk a dolog személyi oldalát a különlegességeivel és fájdalmasságaival együtt; azt is, ami mint személyes sors van mögötte. Ez inkább négy szemközti megbeszélésre, mint nyilvános fejtegetésre alkalmas. Egy ilyen beszélgetésben rá tudnék mutatni azokra a sajátságos összefüggésekre, melyek ebben az esetben is a szenvedés és gondolkodás, a tapasztalás és kép, az élmény és szimbólum között megvannak és hogy milyen kedélybeli erőkre, milyen érzéki átalakulásokra és belső távolságkitűzésekre van szükség, hogy a fölbomlott, véletlen jellegű, mindennapiasán alacsony elemből törvényszerű, sőt alakszerű magasabb elem legyen. Az ihlet óráiban megtisztult állapotban néha megérezzük és áttekintjük a világ egész rosszságát; hogy ennek csak egy csekély részét is kifejezhessük és hogy valami eszme vagy vízió közvetítésével vigaszt, utat, választ adhassunk a tanácstalan emberiségnek, ahhoz az önszenvedések útján már megtisztult szemre kellett szert tennünk, majdnem egy istennek a nyugalmára, aki tisztában van a dühöngő viharok céljával.

Ön nehéz dolgot kíván tőlem és most, hogy a kívánságának eleget akarok tenni, mind világosabban látom, hogy a nehézség majdnem legyőzhetetlen. A tér szükségszerűen szűk voltától eltekintve, az anyagnak a tömege is óriási, a jelenségek tömege megbénít és megzavar, az ezerféle sors az ítélet gyávaságát okozza. Ezt és ezt és ezt az embert látom a maga módján, a maga meggyőződése szerint, a maga jelleme szerint, a külső és belső körülményei szerint így és így cselekedni, így és így viselkedni; kényszerűen, amint mondják; és ezt látom egész csoportoknál, rétegeknél, kasztoknál is; minthogy valamennyinek az arca, mivolta ugyanaz és meg nem

ismételhető, nincs bátorságom, de talán képességem sem ahoz, hogy cselekvésük és létük érvényes formuláját megtaláljam és hogy azt, ami az egyes figurában megkap, az összességben világítsam meg.

A gyámoltalanságomat előre látva, ön azt a tanácsot adta, hogy próbálkozzam meg a polgári állapotnak egyszerű leírásával, minél kevesebb kifejezett kritikával és ámbár egy ilyen leírás, hogy csak megközelítőleg is képet és fogalmat adjon a tárgyáról, nem lehet más, mint halvány körvonala annak, amit a regényemben akartam előadni, noha a kritikai szemlélődési módszernek tanácsolt elkerülését alig láttam kivihetőnek, mégis elhatároztam, hogy ezen az úton fogok járni és már csak azért is, hogy az egyszer már kiderített dolgot ne kelljen mégegyszer és talán tökéletlenebbül formuláznom, előveszem könyvemnek egyik jellemző részletét és itt közlöm. Egy kiváló ügyvédnek (dr. Laudin Frigyesnek) az életéről és tevékenységéről van szó, akinek specialitása a házasságok felbontása, íme:

„Ha erkölcsök leírója, vagy ha társadalomkritikus lett volna, akkor a huszadik század legalaposabb értekezését írhatta volna meg a házasságról és ennek fejlődéséről. Talán kifejtette volna azokat a motívumokat, melyek a házasságok megkötésére vezettek és azokat, melyek a fölbontásra kényszerítették. A könnyelműségből és hiszékenységből történt számtalan egybekelést, melyek-kei» a prakszisában dolga volt, éppen olyan szárazan és tárgyilagosan adta volna elő, mint azokat, melyeket elhamarkodott szenvedélyből és vak érzékiségből kötöttek; azokat is, melyek becsvágyra, hiúságra, törtetésre, pénzvágyra, jóindulatú gyengeségre vagy átmeneti közös szerelmeskedésre voltak alapítva, továbbá azokat, melyeket tökéletes közömbösséggel vagy vigasztalan lemondással kötöttek meg; fölvázolhatta volna olyan férfiaknak a körvonalait, akik egy asszonyt ugyanúgy ravaszkodnak ki maguknak, mint egy állást, vagy egy tőzsdei tippet; olyanokét, akik úgy viselkednek a házasságban, mint a kávéházban vagy kártyázás közben; olyanokét, akik megházasodás és öngyilkosság között választhattak és a házasság mellett döntöttek; olyanokét, akik kedveseiket a feleségük pénzével fizették meg és olyanokét, akik a feleségükből csináltak szajhákat s a bevételből a nagy urat ját-

szották olyan társaságban, amelyik mindenről tudott és mindenre behunyta a szemét, míg csak botrány nem lett a dologból; az évek során át megcsaltakról, akik az élettársuk hűségéről a lelki üdvösségükkel kezesek volna; az erkölcsi lajhárokról, akik kényelmesebbnek találták semmit meg nem látni, hogy a kényelmüket ne kelljen feláldozni; a szerelem ájultjairól, akik a feleségük rabszolgáivá lettek, olyanokról, akik az asszony testét tönkretették, mert körülbelül annyit értettek hozzá, mint a mészáros a selyemszövéshez.

Beszélhetett volna asszonyokról, akiknek a báli ruha fontosabb volt, mint a gyermekeik jóléte, akik háziállatokká alacsonyodtak le, olykor a férjtől való félelemből és olykor az iránta való rajongásból; olyanokról, akik istenként imádták a férjüket és bálványimádásukban inkább kitépték a szívüket, mintsem hogy meggyőzni engedjék magukat, hogy a férjük apró halandó, egy kis csirkefogási hajlammal; olyanokról, akiknek az ereje kimerült az évenkénti betegségekből, míg a családfő a jól teljesített kötelesség tudatával korcsmában, klubokban, vagy a kedveseinél töltötte el az éjszakákat; olyanokról, akik a férj keserves keresményét gondtalanul elpazarolták és olyanokról, akik minden fillérrel takarékoskodtak, míg a férj százezreket dobott ki spekulációkra: a jótékonyság fúriáiról, akiknek az otthona épp olyan kevésbé lakályos voji, mint egy pályaudvar; a szellemileg és lelkileg kiskorúakról, akiket erőszakkal kényszerítettek házasságra, hogy ebben elvérezenek.

Elmondhatta és megmagyarázhatta volna, hogy mindezek az emberek, egyik pár mint a másik, frivolán és tudatlanul, egymás számára sokszor félig idegenül, kellő felelősségérzet nélkül és a kedély szilárdsága nélkül estek bele a házasságba, megcsalva és megcsalva; hogyan írtak alá szerződéseket, melyeket már akkor sem volt szándékukban megtartani, mikor a tollat letették és a tinta még meg sem száradt; hogyan nemzettek gyermekeket, akiknek a szülők élete csupa nyugtalanság és kínzó álm volt; hogyan jöttek el hozzá ezek, nő és férfi és hogyan vágyódtak az után, egy vagy másik, vagy mind a kettő, hogy megint megszabaduljanak egymástól; hogyan veszekedtek; milyen rövid volt az emlékező

tehetségük; milyen gyalázkodva beszéltek egymásról; hogyan leplezték le egymást; hogy a gyűlölet, megvetés, undor és sértés hogyan törölt el bennük minden méltóságot, minden emlékezést az egykor kicserélt szent fogadalmakra.

Mindezt ki tudta volna mutatni és a végén még része lett volna a statisztikus élvezetében is, aki látja, hogy a törvényét megcáfolhatatlan tények bizonyítják.

Azonban úgy látszik, hogy a keblében valami mélység volt, melybe minden egyes folyamat és ezeknek az okozói lehullottak, mint egy kő a kútba. Ott tartotta őket a mélységben; nem lehetett többé megfogni és megnézni.

Az egyforma dolgok ismétlődése gyakran bénító hatással van a kedélyre. Mégsem tehető föl, hogy éppen ez okozta volna azt a nyomást, amelyik nagyon is észrevehetően ránehezedett Laudin ügyvédre. És amelyiknek semmi köze sem volt a pusztá munkateherhez. Talán olyan körülmények is szerepeltek itt, melyeket ő maga sem vehetett számításba és ezek a körülmények erősebbek, fárasztóbbak, kínzóbbak voltak, mint az ügyfelekkel való találkozások, meghallgatások, tárgyalások. Lehet, hogy egy jegyzőkönyvnek a száraz elősorolásai sokszor beszédesebb nyelv volt az ő számára, mint a legbőbeszédűbb szóbeli előadás és mint minden jajgatás és elégtelenség, melyeket maguk a férfiak és a nők adtak elő neki. E mögött nagyon sok dolog volt; rendesen nem is az volt a döntő, a szörnyen kijózanító és a torzító, amit elmondottak. Hanem ami a mögött volt. Mert meg kell gondolni, hogy ő mindenről tudott és tudnia kellett, ami amögött volt, sokféle és komor dolgok, az örömtelenség labirintusai, anyaggyűjtemény írott és nyomtatott adatokból, árulások és csalások bizonyítékai, mindenféle papírokon megrögzítve, melyeket előmutattak és megőriztek és később az aktacsomóban sárgultak el. Ezek voltak azok a kulcsok, melyekkel ő kinyithatta a lakásaikat, a viszály és gyűlölködés helyeit, a hálószobát, melyben a csókjaik méreggé és az öleléseik düh-görcsökké lettek. Ismerte a titkos útjaikat, a világosságot kerülő viszonyaikat; ez volt a föladata; a meghasonlásoknak ebben az arzenáljában csakúgy nyüzsögtek a bizonyítékok; az emlékezet és képzelő-erő úgy meg voltak vele tömve mint

egy ószeresnek a bódéja, tisztátalannal és bizarral, kicsinyessel és ellenszenvessel, a bemocskolt ágytól a ki nem fizetett masamód-számláig, a kávécsészén maradt arzén maradványtól, a szállodában talált harisnyakötőtől, a hamisított bejelentőlaptól a hamisított váltóig. Aztán a levelek, levélhegyek, hazugsághegyek, szenvedéshegyek a megbántások és a képmutató ígéretek hegyei; levelek, melyben alkudtak, könyörögtek, esküdtek, vádoltak, hízelegtek, gúnyolódtak, átkoztak és koldultak; levelek helyesírási hibákkal és levelek a legnemesebb stílusban; üzleti levelek: „Van szerencsém tisztelettel közölni...” mire következett egy hideg komizság vagy poétikus áradozások; áruló levelek, fenyegető levelek, kémkedő levelek, zsaroló levelek, a szerelem, a megbocsátás megkapó okmányai és levelek teli kibékíthetetlen gyűlölettel és ördögi rágalmozással”.

Őn talán nagyon is komornak fogja találni ezt a festményt; talán túl komornak ahhoz, hogy a végső érvényesülést elismerje, aminél bizonyára figyelembe veszi azt is, hogy a költői szövésnél a világos és sötét elemek az életet megközelítően sorakoznak egymással szemben és hogy a kiragadott egyes dolog könnyen eltorzul egy kissé. Mégsem látom be, hogy az én Laudinom tapasztalatai miért térnek el nagyon mereven a mások tapasztalataitól, olyanokétól, akik valamennyien cselekvő, szenvedő vagy akár csak megfigyelő viszonyban voltak ezzel az anyaggal. A tényállás egyszerűen ez: Külső törvénynek és belső törvénynek nemcsak hogy semmi közük nincs egymáshoz, hanem el is rombolják egymást.

Valamikor mélyen a polgári élet felülete alatt mithikus, vallásos, egyházi papi befolyások és hatalmak dolgoztak, melyek a társadalomra és az egyénre nemcsak előírták, hanem rákényszerítették a létnek valamilyen formáját; a nemzedékek hosszú sorait nevelték rá bizonyos szabályokra; akármilyen eltérően alakultak is a magánexistenciák, akármilyen tragikusan folytak is le azok a bonyodalmak, melyeket a sorsköröknek egymásbaszövődése vátott ki, mégis az egész fölött ott nyugodott valami bár látszólagos, de ellentmondás nélkül elfogadott rend; valami tradíció foglalta össze, mely az idők folyamán a szigorúságából és a tiszteletreméltóságából éppen annyit veszít, mint amennyire a gyökerei

elkorhadtak, úgy, hogy az engedelmesség és a meggyőződés helyébe lépett a pusztá viselkedés, később a pusztá képmutatás, míg ugyanakkor a kényszerű jármot mind nagyobb ellenkezéssel viselték.

Nemcsak egy óriási politikai forradalmat éltünk meg és vagyunk még most is benne, hanem egy nem kevésbé átfogó szellemi forradalmat is. Mint ennek értelme és következménye, mindezek előtt kiderült, miután a régi magas kötelékek veszendőbe mentek és újakat még nem találtak, hogy az egyes ember különös, azt mondhatnám aggasztó tolakodással a saját sorsának kormányzó-jává teszi meg magát, minden tekintetben az önfelelősségre vetemedik (vetemedésről beszélek, mert – és ebben ön egyet fog érteni velem – vívmányról csak a megkülönböztetett példányoknál lehet szó) ami azután létrehozza a szabadságnak azt a fajtáját, mellyel ma az egész világot laborálni látjuk. Nem a közösség előnyére és még kevésbé valami világosságot adó eszme szolgálatában. Úgy rémlik előttem, hogy ez csak egy közbeeső szakasz, átmeneti állapot, amit csak egyes előresietőknek a tüzes fáradozása, olykor az áldozatig emelkedő odaadása tesz elviselhetővé.

Az önfelelősségérzet tudatának és az önrendelkezési jog érzésének a fölébredése, mely folyamatnak a föltartóztatlan növekedése felől kétség sem lehet, mert hiszen az egész társadalmi atmoszférát átjárja és az egész nyilvános életnek ez adja meg a színét, a polgári házasságot is mindinkább nagyon kérdéses intézménnyé tette. Az a kényszer, melyet állam és egyház gyakorolnak és az egzisztenciák üzemét szabályozó rendnek megfelelően gyakorolniok is kell, nemcsak hogy nem befolyásolja többé a polgárok és a felekezetek tagjainak az engedékenységet, hanem ellenkezőleg, ellenállást és forradalmi és reformatori vágyakat vált ki belőlük. Hogy ennek következtében ez az intézmény nem bír többé a szentség és érinthetlenség jellegével, hanem e helyett a véletlenség, idegesség, szerencsevadászat sőt szerencsejáték, a meztelen frivolitás, a szeszély, a pillanatnyi csábítás, a pusztán érzéki és ezért nem mély, a pusztán gazdasági és ezért lélek nélküli, a pusztán társadalmi és ezért külső egyesülés jellegét öltötte föl, ezen nem is csodálkozhatunk, sem ön, sem én, akik évtizedek óta,

mindegyikünk a maga helyéről, figyeljük ennek a betegségnek a szimptomáit, éppen azokkal az aggodalmakkal, melyeket a kor váltott ki belőlünk. Sokan talán azt fogják ellenem fölhozni, hogy a házasságot régebben sem tekintette mindig és mindenki szentségnek; hogy például az úgynevezett romantikus korszakban, különösen Németországban, úgy kötötték a házasságokat, törték a házasságokat és kötöttek új házasságokat, mintha egy nyári utazásról, vagy ingóságok elcseréléséről volna szó; azonban először is itt egy különvált csoportról van szó, melynek az üzelmeit a közvélemény idegenkedéssel, ha nem egyenesen elszörnyedéssel nézte és másodszer ez a viselkedés egy kihegyezett életelvnek az eredménye volt, melyet játékosan kidacoltak, vagy filozofikusan kigondoltak.

Itt természetesen ki kell kapcsolnom minden házasságtörést, azokat a laza divatos konvenciókat, melyekből ez többnyire folyt, a maguk mazgalmas összevisszaságával, valamint azt az egyenruhas tragikumot, vagy kissé sekélyes iróniát és derűtséget is, melyekkel évszázadokon át dolgozott egy egész irodalom, különleges kulturális szellemtől befolyásolva, (A Goethe „Wahlverwandschaften”-ja egy majesztétikus ítélettel zárja le ezt a fejlődést.) Hiszen a házasságtörés megerősíti a házasságot; az erkölcsi alapot elfogadják, ha ettől csak büntetéssel lehet eltérni, vagy helyesebben mondva elfogadják ott, ahol a bűnt elfogadják. A lelkiismeret büntet, a társadalom büntet; a nő a megvetés, a megcsalt a neveltség tárgyává lesz; az ököljog a maga becsületkodexekben lefektetett finomodásával beavatkozik és mindamellet kimondják a kötelék szétszakíthatatlanságát, vagy csak katasztrofális kísérő körülmények között való felbonthatóságát, legalább is a nő számára.

Ez az alap ma már nincs meg. A hagyományos kiélte magát; új lehetőség, új alak csak most keletkezik és egyes kiválasztottak úgyszólván a léthez alkalmazzák és kikényszerítik a társadalomtól, miközben érthető módon, minden oldalról a triviális félreértésekkel, valamint a torzképekkel kell megküzdeniök, mert hiszen nincs olyan nemes emancipáció, melyet ne kompromittálna a részt-

vevők többsége. Az a veszedelmes lebegés, melyben az intézmény jelenleg van, minden polgári családban érezhető. Ennek a fenyegető megrázkódásnak az észrevévése indíthatta önt is, kedves Gróf Úr arra a fölhívásra, mely az ön oldala mellé szólított. Azonban mit használhat a megállapítás, mikor jelenségek végtelensége és végtelen különbözősége lehetetlenné teszi az összefoglalást!

Megpróbáltam, hogy hozzávetőleges képet adjak a problémáról. Látom, hogy nem kielégítő. Mit kellene fölpanaszolni, mit kellene kiigazítani, mely gerendákat kellene ledönteni, melyeket beépíteni, melyik seb a legégetőbb ezen a szociális testen, amelyik mint egy igazi Hiób teli van kiütésekkel és megvadulva dühöng a sorsa elleni Mindegyiknek külön orvos kellene, a legbölcsebb és legönfeláldozóbb, ahol pedig vége van a szenvedésnek és kezdődik a bűn, ott egy lelkésznek és bírónak kellene elfoglalnia a helyét, egy szentnek és egy prófétának a tulajdonságaival fölruházva, íme mint barbár idők maradványa, itt van a nő kiskorúsága, amelyik semmilyen arányban sincs a nyilvános és a magánéletben játszott szerepével; másrészt itt van a nő luxusélete, ami a férfit igavonó állattá alacsonyítja; gazdasági és anyagi tényezők a létért való küzdelem folyton fokozódó nehézsége mellett háttérbe szorítják a magasabb kategória tekinteteit, az erkölcsi és szellemi értékeket; mindinkább a gyermekek számának korlátozása dönt a ház békéje és a gazdasági boldogulás fölött; hogy a fogamzásnak szokássá vált elhárítása mennyi érzéki és lelki békébe kerül hogy az erőszakos sebészi beavatkozások mennyi, nem csupán testi károsodást, a női léleknek nem csupán mélyenjáró, bár egyenként nem mindig észrevehető megsebesülését okozzák, továbbá a néplelkiismeretnek titkos megterhelését, az külön fejezet: ha valakinek módjában volna ennek az összegét megállapítani, úgy valószínűleg ijesztő eredményre jutna. Ha a törvény bizarr makacosságával még mindig ragaszkodik a nő alsórendűségéhez, úgy a nő ezért megbosszulja magát a nemtudatos ösztönszerű cselekvéseiben, amennyiben elkeseredve a férfi személyébe és egzisztenciájába harap bele és a szó szoros értelmében fogollyá teszi a férfit, akinek pedig szabadságvágya akkor is joggal megáll, ha ezt az élet helyzetei állandóan konfliktusokkal terhessé

teszik. Általában persze a méltatlannak érzett bilincsektől való megszabadulás ritkán vezet e méltó állapotához; ellenkezőleg, a zavar zavart termel, a gyűlölet gyűlöletet szül és a tévedés a tévedést táplálja, mintha a szem, amelyik egyszer meg volt vakulva, nem volna képes többé teljesen megtisztulni. Természetesen nem így van a dolog. Csak az erkölcsi parancs hiányzik, a megismerés, vagy a szeretet által való vezetés; hiányzik a tekintély, főleg pedig hiányzik a megértése és megsejtése annak az igazi kötelező valóságnak, amelyik a szellemből adódik. Ahol hamis, múltó értékű valóságok uralkodnak, tehát ahol a cselekvést és ítéletet a cél határozza meg, ott minden szenvedésnek és bajnak szükségképpen ragályozó járvány jellege van, mint ahogyan az alacsony-légnymás kedvező a virulens betegség-csírák elterjedésére. A kritika nem helyén való, ebben önnek igaza van. De ki is akarná a sorsot kritizálni? Taníthatunk, figyelmeztethetünk, példát adhatunk, megfesthetjük a képet, azt mondhatjuk: legyen kellő ösztönök a magatok számára és az élettárs megválasztását intézzétek fokozott éberséggel, az egzisztenciákat inkább kölcsönös megbecsülésre, mint szerelemre és szenvedélyre alapítsátok, ne veszszetek el a szavakban, ne adósd játok el birtokban; tartsátok magatokat az ifjúsághoz, a fiatalhoz és leányaitokhoz és neveljétek őket arra, hogy tiszteljék az ember értékét és méltóságát, hogy mérlegelni tudják a legkisebb életelhatározás dinamikai jelentőségét is; mindez lehetséges, mindennek meg kellene történnie, mert minden átalakulás kezdete a cselekvés, a vége az alak. Minden más csak töltelék és kisegítés lehet.

Szabad itt még egy helyet idéznem már említett könyvem-ből, melyben egy álom csábításáról van szó? Íme:

„Laudin szünetet tartott, végigsimította a homlokát és folytatta: „valami lebeg előttem, mintha egy társadalmi ideál átalakulása volna. Egy gondolat, mellyel sokat küzködtem és amelyik többször is visszatért, mindenféle alakokban. Mindig az Én körül forgott; hiszen az Énségben és az Önségben fulladunk meg. Majd az Én kitöréséről, majd a fölrobbanásáról van szó, majd arról, hogy más alakba folyik át. Ha egy egyén nincs megelégedve léte-

nek az alapjával, akkor újat keres, neki megfelelőbbet és valószínűleg örömteljesebbet. Nem tudom elutasítani magamtól a hitet, hogy az egyes személyiségnek a modern túlhangsúlyozás következtében és a kereszténység óta nincs semmiféle gyakorlati hatályossága, elveszítette a jelentőségét. Éhez előbb ismét meg kell teremteni a talajt: emberfajt. Úgy találom, hogy az egyes ember nem fontos többé az összességre, amennyiben ennek a lelki és erkölcsi alkatáról van szó. Fontos csak a pár. Minden hímnemű és nőnemű egyén számára csak egyetlen lehetséges kiegészítés van, ez az én meggyőződésem. Hogy az emberi társadalom a valóban egy beillő párok állandó szaporodásával mit nyerne békében, kedvben, lendületben és tisztaságban, azt alig lehet elgondolni. Ezért meg kellene szüntetni a választás minden korlátozását; sem a férfiakat, sem a nőket nem szabadna megakadályozni abban, sem a morális ódiummal, sem az apaság terhével, sem az anyasággal, sem erényjutalmakkal, hogy a szerelemnek a kívánságuk és fantáziájuk által elérhető mindenféle megjelenési- és élményformáját megpróbálják és kiélik. Ha van ösztönük, akkor ezt élesíteni fogják; ha megmozdul bennük valami akarat a közösségre, akkor ez elvezeti őket valamilyen célhoz. Csak nem ahoz, amit ma házasságnak neveznek. Mindent, csak ezt ne. Nem kell félni az erkölcsök elvadásától, vagy a teljes fölbomlástól. Mi jöhet rosszabb annál, mint ami a keblünket nehezzé és szellemünket komorrá teszi? Az átalakulásnak a pusztá kísérletéért sem magas semmiféle ár. Minden emberben, még a látszólag teljesen törvénynélküliben is, van valami természetes hajlamosság az egyensúlyi helyzetre. Végül is ez fogja legyőzni az elfajulásokat. Valami hisztérikus görcs ragasztja hozzá a mi világunkhoz azokat a szokásokat és törvényeket, melyek valamikor értelmesek és szükségszerűek voltak, melyeknek azonban már csak az üres tokjai maradtak meg. Mióta eltörölték a halálbüntetést, azóta nem több a gyilkos, hanem kevesebb. A vétkes bűnösöket nevelnek, a büntetések bűnöket termelnek. Valami van az emberben, valami csodálatos; valami kioldhatatlan vágyódás, hogy bízzanak meg a benne levő jóban, még ha csupán egy szemernyi jó van is benne.”

Íme ez minden, amit el akartam mondani. Kérem jóakara-

túan figyelembe venni azt a szorongást, melybe a téma hozott, ha nem találja kielégítőnek. Minden esetre remélem, hogy az ön szíves türelmét és a számomra kimért helyet nem vettem mértéken túl igénybe.

Tisztelő nagyrabecsüléssel

JAKOB WASSERMANN.

A házasság és az átalakult nő.

A keresztény kultúrkörön belül – időben csakúgy mint térben – úgy látszik, hogy egy meghatározott pillanatban a házasság intézménye problémává alakú át. Boldogtalan házasságok mindig voltak, de époly kevésbé jelentettek problémát, mint ahogyan a néhány családban mutatkozó nem szép, vagy rosszul sikerült gyermekekből még nem lehet egy egész fajta elkorcsosodására, vagy átalakulására következtetni. Élénk gond, fáradozás és fejtegetés tárgyává csak abban a pillanatban lesz a házasság, amelyben a nő, a világnak nőnemű fele tudatosan meg akar szabadulni attól a kiskorúsági viszonytól, mely a hímnemű feléhez kapcsolja.

Nincs fétis, melytől a társadalom olyan nehezen szabadulná meg, mint „a nő” megalvadt fogalmától a szükségképen vele járó mfantilizmussal és kiskorúsággal együtt. Még mindig akad érett korú férfi, aki a legkomolyabban állítja, hogy a férfi a nőben o gyermeket keresi. A gyermek védelemre szoruló kiskorú, főleg pedig nincs szellemi exisztenciája. Sem doktori kalap, sem bírői hivatal, sem aktív, sem passzív választó jog mindezideig nem tudták megrendíteni azt a kedvesen gyermekes fogalmat, melyet

bensejében a férfi a nőről táplál. Csakis a férfiszolgálatban álló nem lehet a lényeg és a méltóság hordozója. Sőt csakis a férfi javára végzett nemi szolgálatból folyhatik a lényeg és méltóság, megint csak az élvező férfi nagyobb becsületére. Itt aztán lezáródik a függőség köre és megkapja a pecsétjét: Miután a nőnek csakis a nem ad lényegét és méltóságot, ennél fogva ki van zárva minden szellemi fejlődésből és csak akkor van szellemi existenciája, ha nincsen függő viszonyban. Már pedig a nem semmiképpen sem változtatható meg; egy tizenöt éves leány a nemi szolgálatra éppen olyan alkalmas, mint egy negyven éves asszony és mindenütt azt látjuk, hogy az átlagos polgári férfi nem ismer kínosabb érzést, mintha negyven éves feleségéből hiányzik egy bizonyos tizenötévesesség. Ezt a tapasztalati tényt még erősebben megvilágítva találja az, akinek eszébe jut, hogy a legegyszerűbb fiatalt leány is minden büszkeségét és reménységét arra alapítja, hogy a férjéből lesz valami, tehát, hogy a férj mindig magasabbra és magasabbra fog fejlődni, vagyis átalakulni. Semmiképpen sem szeretné, hogy a férje megmaradjon azon a fokon, melyen őt megszel ette és kiválasztotta. De minél erősebb, tehát minél értékesebb az a hímnemű egyén, akinek sorsához a magáét kötötte, annál fenyegetőbben lebeg fölötte a parancs: ne változz meg! ahogyan én kiválasztottalak, úgy vagy te az existenciám nyugvó pólusa. Bizonyára méltányos követelés, amíg a női fejlődés köre a telje« nemi érettség pillanatában lezáródott, amikor a testi érettség jelenti az anyaságra való készséget is, lelki lehetőségeinek végtelen változatosságával együtt. Itt nem lehetünk eléggé óvatosak a lelki és szellemi existencia elválasztásában. A férfi megállási parancsa a méltányos követelésből életellenes lefűződési kísérletté alakult át egy női egyénnel szemben, akiben nemcsak a lelki, hanem a szellemi fejlődés összes csirái is megvannak, tehát az átalakulás és fejlődés ugyanazon törvényeinek van alávetve mint a férfi. Hiszen az egyénülés általában a szellemi téren indul meg és itt a nő egyénülési jogáról (jus individuationis) kellene beszélnünk, amit a férfi ösztönszerűen megtagad – később majd vizsgálni fogjuk ennek a mindenképpen fajfentartó vonakodásnak a fő okait – ha nem volna itt hiábavaló jogról és jogmegvonásról

beszélni azért, mert a nőknek egy bár kicsiny része ezt az azelőtti tisztán férfi előjogot már régen birtokába vette.

A bevezetésben érintett probléma éppen itt éri el azt a válságot, melyben a házasságot napjainkban látjuk. Ellene lehetne vetni, hogy a nők egy kis részének belső vívmányai még nem idézhetnek elő általános válságot. Ám ami a környéken történik, az az alapoknál is megérezhető.

A nő jobbagyságának vagy függőségének a megszüntetése kívülről történt és külső győzelmek jelezték: a nő beengedése az egyetemre, hivatalokba, stb. A hatalom birtokosai akarva, vagy nem akarva, végre is belenyugodtak ebbe. Azonban éppen a női vívmányokért folytatott legélénkebb harc folyamán alakult ki az a kiirthatatlan képzet, hogy egyrészt az anya, másrészt a szajha nemi-megjelölésekkel a női lehetőség egész köre végleg és mindenkorra ki van merítve. Az állandó típus: az anya, a változó típus: a szajha, mind a kettő gyerekes, mert szellemileg nem létező. Doktori kalap, bírói hivatal, aktív és passzív választói jog, többé vagy kevésbé veszedelmes játékszer a nemileg nem foglalkoztatottaknak. A jobbagyság megszüntetése tehát majdnem semmit sem változtatott az alapképzeteken. Azonban a hatalom birtokosai egészen másként állanak egy *szellemi-lelki* lényt jelentő, végbement átalakulás előtt, másként azért, mert itt többé nem ők a hatalom birtokosai. Annak a nőnek, aki magáévá tette a fejlődés elvét, nincs többé ura és parancsolója, még akkor sincs, ha hálásan elismerd élettársának magasabb szellemi potenciáját. Az anyán és a szajhán túl föllép a tanuló nő, megjelenik a dolgozó nő, a fáradhatatlanul világosságra törekvő nő. Iparkodva fáradozni neki is módjában van. Immár nemcsak a vallások lelki-szenzualitása az ő kizárólagos része. Kedve telik az *építésben* és *törvényben*. Minél mélyebben megérti a törvényt, annál szabadabb lesz ő maga. A női génusz számára csak ebben a szakaszban válik az *alak* élménnyé; a kevésszámú nagy alkotó nőt ezért kell minden korban *szellemi* egzisztenciának tekinteni. Az így átalakult nő előtt a világ is örök, csodálatos átalakulásban van. Azonban ott lebeg fölötte a szerető férfi fenyegető parancsa: ne változz meg! Ki kezeskedik nekem azért, hogy átalakulva is hü maradsz hozzám!

Ha a hűség hatalmi parancsára hivatkoznak, lelepleződik a férfibeállítás fajföntartó alapja. Valóban miután egy szellemi egyén csak annak a törvénynek van alávetve, melyet megért, a házasság és a család immár nem csupán a szabad férfiakaratnak, hanem a férfi és a nő közös és egyenlő akaratának van alávetve. A házasság és a család eredetileg a férfire rákényszerített dolognak látszanak, a nő és a gyermek a lábainál húzzák lefelé és az emberi társadalom ebben az állapotban látja a maga szükségszerű egyensúlyát. A nő passzív-centripetális ellenhatással van a férfi aktív-centrifugális erejére. Azonban a férfi, mint a társadalom képviselője, semmiképpen sem akarja nélkülözni ezt a passzív gátló erőt és aktív, tehát tudatosan dolgozó ellensúlyá váló átalakulását bizalmatlanul, elszörnyedő szemekkel nézi. Ismeri a tudatnak kebeléheri lakozó démonait és megborzong arra a gondolatra, hogy ezek élettársának a bensejében is megelevenednek. Nem csupán despotizmus készíti a férfit a védekezésre. Egy a fejlődés hímnemű princípiumától gátlás nélkül áthatott világ rohan az önelégés felé.

Minden fontosabb jelenség ott hurcolja kíséretében a saját majmát és így ezen a helyen vessünk egy rövid pillantást az átalakult nő bosszantó torzképére is. A szellemi álexisztencia ez, a maga fölfújtt igényeivel, gyökértelenségével és hamisságával, mindenféle fokozatban az egyszerű kékharisnyától a harmadrendű írónőig, különben pedig olyan alak, amelyet Moliéretől Strindbergig elég gyakran toltak előtérbe, úgy, hogy az általuk megrajzolt hamis torzalak csupán az előfutárja volt az igazinak.

Ha most visszatérünk a nemi hűség veszélyeztetett fogalmához, akkor egyszerűen meg kell engednünk, hogy a nemi viszony mítoszi szentsége, tabuja a szellemileg tudatos egyén számára már amúgy sem létezhetik. Az így átalakult nő egy funkciót, egy ösztönt, egy szükségletet nem jelenthet ki röviden és egyszerűen szentségnek, még a polgári értelemben vett házasság intézményén belül sem. Az átalakult nő számára egyedül az a szerelmi viszony szentség, amelyik lelkének és szellemének fejlődéséhez a legtágasabb és legmagasabb teret biztosítja. Az ilyen szentnektartás persze semmiképpen sem nyújtja azt a biztosítékot, melyet hanyatló erkölcsöknek mítoszi tabuja egykor nyújtott a családnak. Ez a típus az anya-

ságra alkalmasnak mutatkozik ugyan, de nem ugyanolyan mértékben a szociális értelemben vett család alapítására. Olyan jelenség ez, mellyel az erkölcstörvénynek és a jogszolgáltatásnak meg kell majd alkudnia. A nő úgy hódítja meg a világot, hogy chez a férfi szolgál médium gyanánt.

A hódító, életkorén erőteljesen áthaladó nőről már eleve úgy látszik, hogy nem tartozik egy olyan szemlélődés keretébe, amelyik az átalakult nőnek a házassághoz való viszonyát kutatja. Pedig mégis idetartozik és pedig annyiban, mert létezésének az elismerése kell hogy döntően befolyásolja a férfi alaphangulatát a házasságnak kényes és szent dolgában. Ugyanis ha egyszer a nő a mozgás férfias elvét magáévá tette, vagy inkább ha valami kikutathatatlan sors arra kényszerítette, hogy magáévá tegye, akkor a megzavart egyensúlyt nyilvánvalóan nem lehet másként helyreállítani, mint hogy a férfi tegyen szert egy olyan képességre, amelyik azelőtt kizárólag a nők tulajdonsága volt: mint az elnyomottság képessége. *A figyelmesség* erényére gondolunk, amelyik az elnyomottak védő adományából azonnal a leghumánusabb nemes erénnyé lesz, amint a *szerelemmel* karöltve lép föl. Azonban mindjárt megjegyezzük: az átalakult nővel kötött házasságban végtelenszer nagyobb szerelemre van szükség és végtelenszer nagyobb szerelmet is hoz létre, mint a zavartalan idők átlagos boldog házassága. *Figyelmességen* értjük itt a leggyengédebb érzést a legközelebbi embertársak iránt és nem azt, amit a társadalom udvarias figyelmességen ért. Ez a gyengéd erény túl van a lovagi szolgálaton és a galantérián. Sohasem pihen, mindig mozgásban van, szelíd kísérője minden eleven fejlődésnek. Mint az isteninek egy része, sohasem fárad el, a házassági kettős teremtménynek a remegő lelkecskéje, nem alszik, nem „hagyja el magát”, nem hivatkozik jogra, sem törvényesre, sem erotikusra, sem akármilyen tulajdonjogra. Ő az, amelyik a nemi hűség sülyedő tabuja mellett, a családi becsület mítoszi sérthetlensége mellett mint eleven géniusz foglal állást.

A házasságból, mint szociális, faj- és államfentartó intézményből, a tizenkilencedik században mindinkább két szerelmesnek az egyéni ügye lett, legalább is a végtelenségig továbbszövődő szerelmi viszonyt tartották a házasság ideáljának. Azonban láttuk,

hogy a férfi éppen a szeretett nővel szemben állítja fel a változatlan-
ság követelményét. Az átalakult nő azonban elutasítja ezt a köve-
telményt. Keresi az élettársat. Rá van kényszerülve, hogy keresse.
A férfihez szóló ikerparancs, vagy még jobban mondva: a férfi
tudatos beleegyezése még hiányzik. Azonban félreismerhetetlenek
a „quand meme” átalakulás jelei, mely magasabb kulturális fejlő-
dés mellett rendszeren az ifjúságnál lép föl. Alapjában véve a férfi
a maga elavult igényeivel ma már nem egyéb, mint kuriózum, ide-
jét múlt alak. Legalább is a holnap meg nem írott törvényei szerint
az és a mának csak az tud megfelelni, aki már viselős a holnap
törvényével.

Egy ilyen szemlélődésnek a végén, amelyik erőszakosan álta-
lánosítja az élet leggyengédebb és legegényibb vonásait, hogy va-
lami vezetőfonalat találjon az élmények zavarában, egy majdnem
gúnyosan fenséges kép todul a belső szemeink elé: a tiszta viszo-
nyok között boldogult és teljesedett emberpárja minden időknél,
mintegy áttetsző petehártyákba burkolva, melyen csak a szem és
nem a fül képes áthatolni. Férfi vagy nő, aki tisztázta a világ
másik feléhez való viszonyát, csakhamar elnémul és nincs többé
mondanivalója számunkra. Nem tudunk meg semmit a megoldás-
ról, azokról a titokzatos mértékekről és súlyokról, melyek ezt a
harmóniát megtartják a leggyengédebb lebegésben.

A házasság az újvilágban.

A sok mindenféle dolog között, melyek manapság az Egyesült Államokban az elméket izgatják, nincs egy se, amelyik olyan sürgetően tolakodnék föl, mint az amerikai házasság jövőjének kérdése. Megindult a teljes átalakulás a házassággal szemben való állásfoglalás tekintetében – gyakran heves fölháborodás alakjában a régebbi házasság-ideálok és szokások ellen – és a házassági viszony általános bizonytalansága alighanem élesebben lép előtérbe, mint másutt. Az emberek az egész országban mozgalomban vannak emiatt, minden sarkon erről vitatkoznak, írnak és prédikálnak abban a törekvésben, hogy megfékezzék a fölbomlásnak azt az áradatát, amelyik ilyen hatalommal tört be ennek a régi intézménynek a területére.

Azonban már késő. Az ifjúság akarata, meg a szociális és gazdasági átalakulások kényszerítő hatalma az urai a helyzetnek s csak valami látnók mondhatná meg, hogy mi lesz a vége s mikor fejeződik be a fölbomlás. Bizonyos tendenciákat azonban máris észre lehet venni, melyek rámutatnak a jövő irányzat lehetőségeire és a mai tényállás megvizsgálása elég jelentősnek mutatja azokat.

A házasság kaotikus állapota különben nem csupán az Egye-

sült Államokra korlátozódik; ugyanazokat a figyelmeztetéseket halijuk Angliában, ahol a vélemények kicserélésének alapját hasonló állapotok képezik és ahol olyan aggodalom mutatkozik, amelyik nagyon közel jár a mienkhez. Azt kérdezik, vajjon az általános összeomlás különösen az angolszász népeket találja-e és ha igen, hogy vajjon ennek a romantikus ideál megbukása-e az oka, melyre eddig a házasságokat alapították. Amerikában a helyzet olyan különlegességeket mutat föl, melyeknek a megismerése nélkülözhetetlen annak a helyes megértésére, hogy miért kezdődött nálunk előbb a lazulás és miért erősebbek a jelenkor kinövésai.

Az a karakterisztikum, amelyik a fiatalabb nemzedéknél leginkább szembetűnik, minden felelősségérzetnek a tökéletes hiánya és a semmibevétele mindennek, aminek nincsen köze a saját személyes érzelmekhez. Kötelességeket a társadalommal és az erkölccsel szemben – sőt kötelességet a gyermekkel szemben – alig ismernek, ha ezek az egyén saját kívánságaival ellentétbe kerülnek. Minden régi gátló befolyástól megszabadulva, a házasságot könnyelműen és gondolkodás nélkül kötik meg, sőt a próbaházasságok és próbaválások is gyakoriak; elválás és újbóli egybekelés nagyon gyorsan követik egymást, a gyermekek pedig ide-oda dobódnak a szülők között, akik csakis az ügyvéden át érintkeznek egymással. Gyermekeknek tiszteletlen és közönyös viselkedése a szülőkkel szemben nem új dolog, azonban a szülőknek a kíméletlen és közönyös magatartása, akik nem törődve a gyermekeik iránti kötelességekkel; csakis a saját élvezeteik után járnak, ez olyan jelenség, amelyik csak rövid idő óta fejlődött ki. Efélére is azonban nemcsak a fiatalabb nemzedéknél akadunk, hanem a régebbinél is. Azonfelül az egész Egyesült Államokban fokozódó ellenszenv mutatkozik általában a házasság iránt, ami nem hozható összefüggésbe a nemek egyenlőtlen arányszámával, mint Angliában; ugyanis itt Amerikában a férfiak és nők száma körülbelül egyenlő. Ennél sokkal nagyobb befolyással vannak a válások gyakorisága, a felelősségtől való irtózat a férfi részéről és a gazdasági függetlenség a nők részéről és a házasság iránti nagyon magas igények. A modern ifjúságnál a házasság nem a legfontosabb eseménye az életnek.

Hogy némi bepillantást nyerjünk azokba az erőkbe, melyek

arra dolgoznak, hogy az Egyesült Államok ma ilyen szélső helyzetet foglal el ezen a területen, röviden szemlét kell tartani azokon a szokatlan föltételeken, melyek a mi nemzeti és társadalmi életünket jellemzik és nemcsak a nemzet fiatalságát kell figyelembe vennünk, hanem a primitív környezetnek a népszellemre való hatását is. Nemzeti létünk százötven éve alatt a vadonnal való harctól és a legprimitívebb élettől eljutottunk a legintenzívebb industrializmus koráig. Kísérletek és haladások, melyek rendes körülmények között sok századra terjednek, megdöbbentő gyorsasággal követték egymást. Korlátok meg nem tűrése, sietség, halasztásokkal szemben való türelmetlenség, mindezek olyan jellemvonások, melyeket a környezetünk nevelt belénk és most ezek szerepelnek a házasság kérdésében is.

Az amerikai törvények, erkölcsök és szokások eredetileg angol minta után fejlődtek ki. És a szerelemnek meg az egyéni boldogságnak ugyanaz a romantikus ideálja, amelyik elméletileg olyan szép és mégis olyan nehéz elérni, irányította a párválasztást is. A szigorú törvényes korlátok, melyek az angol házassági törvények szerint a nőt körülvették, a régi puritán telepésekben is hajlíthatatlan hívekre találtak. Viszont az ő kötelesség- és felelősségfogalmuk a megkötött házasság után teljes ellentétben állott az egyéni boldogság ideáljával s az ő merev morális és vallásos magatartásuk mellett az elvált, vagy akár férjétől csupán különélő nőt, az ok megvizsgálása nélkül is, az isteni kegyelemre méltatlannak találták.

Így volt ez kezdetben hosszú időn át és Amerikában éppoly nehéz volt válást elérni, mint még ma is Angliában.

A legerősebb hatalom, mely az életet irányítja, a tradícióvá kristályosodott közvélemény; azonban Amerikában azokat az erkölcsöket és azt a beállítást olyan szűzi talajba ültették át, amelyeknek nem voltak saját tradíciói. Miután kívülről vették át őket és nem a rögből sarjadtak ki, nem is voltak meg a tápláló gyökereik; arra voltak tehát ítélve, hogy minden következő nemzedéknél veszítsenek az erejükből és elpusztuljanak. A fölsozslásukat azonfölül éppen az a föltétel gyorsította meg, amelyik azelőtt a puritán házasságokat tartósabbakká és bizonyos szempontból kielégítőbbekké

tette, mint amilyenek a mostani házasságok. Ez a föltétől volt a létért való küzdelem élessége egy olyan primitív környezetben, amelyik a férfivel és nővel szemben egyforma követelményekkel lépett föl.

A hosszú pionírkorszak alatt a nőt jellemezte az odaadása és szakadatlan munkálkodása a férje oldalán. Az általános életben a nő jelentősége egyforma volt a férfivel. Az alkalom hiánya a társas érintkezéshez, kapcsolatban a férj és feleség ugyanazon célra irányuló megegyező érdekével – otthon alapítása és vagyon szerzése – okvetlenül szorosabbra kovácsolta a házassági köteléket, mint ott, ahol a kettőnek az érdekei eltérnek egymástól. Már most az ilyen helyzet akaratlanul és minden törvény ellenére is olyan hatással van, hogy gyengíti azokat a házassági törvényeket, melyek a nemeket eltérően akarják kezelni. Egy olyan helyzet, melyben a férfiak rá vannak utalva a nők segítségére és gondoskodására, a férfiakból mindig valami különösen tisztelettel és kíméllettel teljes magatartást vált ki, ami megint olyan irányban van hatással, hogy a nemek közötti gyakran jelentékeny kulturális különbséget csökkentse és a nagyobb egyenlőség viszonyát teremtsen meg. Ez megint befolyásolja a nőt, akiben tudatosabbá válik a saját értéke és megszerzi a képességet arra az öntudatosságra, amelyik mindig a lélektani főjellemvonása volt a férfinek és amelyik szükséges arra, hogy megbecsülést váltson ki.

Így aztán, egészen magától, az Angliából elhozott régi házassági standard nagy változásokon ment át. Azonfelül a mi országunk egyes államainak az autonómiája is nagy lélektani jelentőségű, különös állapotot teremtett meg. Mindegyik állam, mikor az Unióhoz csatlakozott, magával hozta a saját törvényeit és ezek részben megmaradtak, aszerint, hogy polgárainak többsége milyen néptípushoz tartozott. Innen van, hogy alig akad két állam, amelyiknek a házassági törvényei megegyeznének; házasságok és válások, melyek az egyik államban érvényesek, a másikban érvénytelenek. Csupán két kérdés van, melyekre vonatkozólag valamennyi állam törvényei egyenlők: a bigámia és a közel rokonok közötti házasság. Egyebekben az előírások váltakoznak a föltétlen válási tilalomtól a legnagyobb nagylelkűségig.

Bár az ilyen állapot a nép lélektanából fakad, mégis befolyásolja azoknak a magatartását, akik uralma alatt élnek. Ezért teljesen lehetetlen az Egyesült Államokban kötött házasságról mint valami homogén dologról beszélni, mert itt még egymás mellett található ennek a régi intézménynek mindenféle formái és mindenféle állásfoglalás velük szemben. Formák, melyek éppen olyan változatosak és különműek, mint a különféle államok törvényei.

Az egyformaság hiánya a külső jogi helyzetben ugyanolyan hatással volt, mint a túlsók törvény: arra vitte rá az egyéneket, hogy a törvényeket és a csupán formailag érvényeset figyelmen kívül hagyják s az ügyeiket maguk vegyék a kezükbe, amikor aztán önmagukat tették meg törvénynek és az általuk megkötött házasságokban is a saját akaratak parancsolt. Ennek következtében nálunk vannak olyan körök, melyeknél a házasságnak ugyanolyan megkötő erejük van, mint régen és vannak olyan személyek, akik tulajdonképpen próbaházasságokat kötnek. Mindezek az elősorolt föltételek és befolyások együttevén teremtették meg a káosz-
nak és a fölbomlásnak azt a különös állapotát, melyben manapság az amerikai házasság szenved.

A nő munkaföltételeinek nagy átalakulása, mint a nagy ipari forradalom eredménye, akkor indult meg, amikor az ország még nagyon fiatal volt.

Hatása az amerikai nőkre nem volt sem általános, sem mély, mert a nagyanyáink még nagyobbreszt pionírok voltak valahol az országban. Lassankint azonban a nők a házimunkáról a gyári munkára tértek át, míg a férfiakat mindinkább igénybe vette az anyagi-értékek és a csábító meggazdagodási lehetőségek utáni hajsza, melyekkel az új ország szolgált. Így aztán a nők és a gyermekek igen nagy mértékben magukra maradtak, mert a férfiaknak az intenzív munka után nem igen maradt idejük vagy erejük a családi és szerelmi élet számára, vagy azoknak a kulturális és szellemi értékeknek a fejlesztésére, melyek az igazi együttélést megalapozzák és amelyek a nők számára minden házassági boldogságnak elengedhetetlen föltételét képezik. Ennek pótlásául a férfiak, amint ez módjukban volt, az asszonyaikat pénzzel és anyagi javakkal

halmozták el; ezek szimbolizálták számukra a sikert és a jólétet, melyeknek élvezetére a nagy elfoglaltságtól nekik maguknak nem maradt idejük.

Az egyéni gazdagság gyarapodásával ez az állapot is kiterjedt és befolyása elhatolt minden osztályba. Ha megkérdezik az amerikai férjeket, hogy miért dolgoznak olyan keményen és intenzíven, bizonyára valamennyi azt válaszolja, hogy a családja kedvéért teszi. Ezt a fikciót monoton egyhangúsággal ismétlik, nem véve észre azt a tényt, hogy ugyanazok a nők és családok összetett kezekkel könyörögnek nekik, hogy kevesebbet adjanak az anyagi javakból, de többet önmagukból. Azonban a férfiak a foglyai annak a mechanizmusnak, melyet ők maguk teremtettek, amelyik most már független az egyéni akarattól és előre korbácsolja őket, tekintet nélkül a szükségletekre, vagy kívánságokra.

És a probléma éppen olyan égető abban a sok ezer házban is, melyből hiányzik a jólét. Ugyanaz az ipari moloch, amelyik száz izmos férfit pótol egy géppel, viseli a felelősséget ama másik nagy női munkának, sok gyermek születésének és fölnevelésének a korlátozásáért is, akik iránt most nincs szociális kereslet. Az, hogy a nőnek kevés gyermeke van és a háztartásban is nagyon kevés a dolga, fölösleges emberi energiáknak az óriási fölgyülekezésére vezetett, amelyik nem talál megfelelő területet a tevékenységre. A nők évszázadokon át hűségesen kivették a részüket a világ fölépítésének a munkájából és felelősek voltak mindazért, ami a család és a ház jólétéhez tartozott. Ennek a dolgozási és felelősségi lehetőségnek a korlátozása a gépek és a gyári munka következtében, igen sok nőben nagyra növesztette a lustaságot és a felelősségtől való irtózást, így jutottunk el egy olyan társadalmi állapothoz, melyben az elgondolható legszélsőbb különbség uralkodik a nemek között. A férj még a jómódú körökben is oly intenzíven el van foglalva az üzleti dolgaival, hogy nem marad energiája a kulturális tevékenység és a családi élet számára, míg a nő, akinek nagyon is sok a szabad ideje és nincs szüksége arra, hogy alkotó munkát végezzen, boldogtalan és neurotikus lesz – tulajdonképpen értelem- és cél nélküli hulladéktermék. Ez a dologtalanság, amelyik olyan súlyosan nehezedik igen sok nőre, akiket férfi-hozzá tartozóik mindig

arra biztattak, hogy szórakozásokkal töltsék ki az üres idejüket, nemcsak a házassági viszonyt rombolta el, hanem sok nőnek a morális jellemét is és lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a mostani kaotikus állapot létrejött. Az amerikai férjeikről régóta tudják, hogy a feleségeikkel szemben gyengék, azonban ez a gyengeség hasonlított a szerető apának az elnézéséhez a gyermekével szemben. A nőket bőségesen ellátták pénzzel; aránylag kevés igényt és követelményt támasztottak vele szemben; a nők utazhatnak, vagy vakációra mehetnek, rendesen a férjeik nélkül, akik különben is sokkal inkább el vannak foglalva, hogysen megszabadulhatnának, vagy pedig a pihenőjüket szívesebben élvezik úgy, hogy ne legyen rajtuk a felelősség a feleségért és gyermekekért.

A férfiak valóban sajnálatra méltók, mikor gyámoltalan bámulással állanak szemben evvel az eredménnyel. Hányszor hallottam férjektől és apáktól: „Ugyan mi van a feleséggel? (vagy a leánnyal?) Hiszen nincs más dolga, mint hogy szórakozzék. Annyi pénzt adok neki, amennyi csak kell. Miért nem tud hát boldog lenni? Miért látom mindig nyugtalanak?” A férfi elméje – úgy látszik – nem képes megérteni, hogy a dologtalanság és az élvezetvágy a nőkre ép oly károsak, mint a férfiakra és hogy részben az ő bűnük az a rendetlenség és bizonytalanság, amelyik a mostani nemzedék fiatal nőin erőt vesz.

Azonban ez a dologtalansági állapot nem tarthatta magát az energikus amerikai nőnél, akinek az ereiben a még nem olyan régen letűnt kemény pionírlét vére folyik. Beállott a nagy nyugtalanlás és kielégületlenség korszaka. Ez a kielégületlenség, meg az élősködő nő szerepébe való beilleszkedni nem akarás – kapcsolatban az amerikai férfi gyengeségével és minden kényszerítő tradíció hiányával – volt az, ami megteremtette a nőnek ezt az egész világon páratlan, majdnem korlátlan szabadságát, hogy rávesse magát mindenféle foglalkozásra, melyek azelőtt csak a férfiak számára állottak nyitva. És a nőknek ez a vonakodása, hogy élősködők osztálya legyenek, a gazdagság és minden más könnyebbség ellenére is, a legjobb biztosíték a házasság végleges fölbomlása, vagy az amerikai civilizáció hanyatlása ellenében. Mert minden egészséges

nemzetben és kultúrkorszakban a nők voltak a nemzeti élet legfőbb támaszai s végleges sorvadás és hanyatlás állottak elő, ha gazdagság és laza erkölcsök egy élő nőosztályt teremtettek meg, amelyik vagy nem tudott, vagy nem akart alkalmazkodni az új és még kipróbálatlan munkaformákhoz, melyekkel a férfi világa szolgált neki. Az amerikai nő azonban erősen aktív és a kinetikai energia nagy tökéjének birtokában van. Ezért, hogy kárpótlást találjanak a régi házi munkáért, igen sokan buzgón rávetették magukat olyan foglalkozásokra, melyeket azelőtt a férfiak monopolizáltak. Így aztán az ipar roppant expanziója, új munkaterületek állandó kibontakozása, kapcsolatban avval, hogy a nők csak úgy tódultak minden megélhetést biztosító munkalehetségre, a szolgálataik iránti állandóan fokozódó keresletet teremtett meg. Nyugodtan mondhatjuk, hogy sem a férfiaknak, sem a nőknek sejtelmük sem volt arról, hogy milyen hatással lesz a házasságra a nő helyzetének ez a megváltozása – a házon kívüli munka eredménye és a gazdasági önállóság megszerzése. Ugyanis a házassághoz való viszony átalakulását nem lehet elválasztani a nőnek megváltozott helyzetétől. Az egyik a másikon alapul. A házasság körüli konfliktusnak azok a nők az okozói, akik áttörték a régi korlátokat.

A nő személyiségének és személyes szükségleteinek az elnyomása a férj javára, a nő fölolvadása a férj és a gyermekek életében és érdeklődésében, nem tartható fenn továbbra is, amióta megváltoztak mindazok a viszonyok, melyek valamikor ezt megkövetelték. És ez nem csupán a jelenlegi nemzedékre áll. Idősebb nők, akik odaadón tették meg a régi utat, ismételten kijelentették nekem, hogy ez hiba volt; sem a férjnek, sem a feleségnek nem hozta meg azt a boldogságot és kielégülést, amit vártak tőle; és ha még egyszer élhetnének, egészen másként csinálnák a dolgot.

Hogy a házasság milyen elnyomó hatással van a nőkre, ahhoz érdekes kommentárral szolgálnak olyan nőknek a gyakori példái, akik, ha a halál vagy más valami elválasztja a férjeiktől, egyszerre csak boldog, tevékeny és hasznos emberekké virágzanak ki. Még olyan esetekben is, amikor a házasság boldognak látszott, a megtörtént válás átalakította a nőt, aki most már elérte a végleges egyensúlyt s így az elnyomott fél-invalidusból vagy függő és értelmetlen

existenciából egészséges, társadalmilag értékes személyiség lett. Az ilyen példák minden szónál beszédesebben bizonyítják, hogy a házasság milyen károsan elnyomja a nő képességeit mindenütt, ahol a szociális és ipari föltételek olyan helyzetbe hozzák, amelyik aktív tevékenységének teljes kifejtését korlátozza vagy megakadályozza. Hogy az elmúlt időkben a nőre nézve sokkal fontosabbnak tekintették a házasságot, mint a férfire nézve, az nyilvánvaló, mert hiszen női tevékenység régebbi korlátozásai mellett a nő csakis a házasságban, mint gyermekszülő és mint a háztartás felelős megteremtője és vezetője találhatott teret a tevékenysége számára. Már most éppen az, hogy a házasság többé nem foglalja el a legmagasabb helyet a nő életében, teremtette meg azt a helyzetet, melyet egy modern írónk a legnagyobb forradalomnak mond, amelyik az egész történelem folyamán a házasság dolgában végbement.

Azok számára, akik a múlt nyelvében gondolkodnak és képtelenek olyan értékeknek a lehetőségét meglátni, melyek a réginek elromholásából adódnak, a házasság jelenlegi állapota tragédiának látszik; az ő számukra ez az állapot csupán kultúránk fölbomlásának végső kifejezését jelenti. Elfelejtik, hogy ha a házasság valóban az a teljesítő és boldogító viszony lett volna, aminek tartották, akkor a nők manapság bizonyára nem lázadtak volna föl ellene; ugyanis minden nő tudja, hogy a házasság még mindig a legfontosabb hivatást jelenti neki. A valóságban a mostani zavar a külső héj bomlásának az eredménye: maga az anyag már régen rászorult a reorganizációra.

A saját vizsgálódásaim arról győztek meg, hogy a modern házasságokon belül alig van több boldogtalanság, mint anyáink vagy nagyanyáink napjaiban. A nagy különbség magával a házassággal szemben megváltozott szociális magatartásban van. Amíg a nő egyetlen hivatása és egyedüli helyzete a házasságban volt és kancsalul néztek rá vagy kigúnyolták, ha más valamivel próbálkozott, addig úgy a gazdasági kényszer (különösen ha gyermekekiöl is volt szó), mint a megítéléstől való félelem is megakadályozták abban, hogy elégtelenségének kifejezést adjon; ezek elijesztették attól, hogy a viszonynak valamilyen reformjára gondoljon. Ennek megfelelően csak keveset hallottunk a szenvedéseikről és a boldog-

talanságukról. A nők nagy tömegének még súlyos pionírmunkát kellett elvégeznie s szóttlanul és aláztatosen engedtek azoknak a követelményeknek, melyeket velük szemben fölállítottak. Csak mikor ezeknek a követelményeknek az intenzitása csökkent és a szükség kényszerítő ereje megszűnt, kezdett az elégületlenségük tudatossá lenni. A nők átmenete a háztartásból az üzleti életbe és a különféle foglalkozásokba, mély hatással volt a lelki életükre. Hamar fölébredtek hosszú szunnyadásukból – egy olyan szunnyadásból, melyben maguk sem tudtak a saját személyiségükről és csak avval a tárgygyal voltak tisztában, melynek éltek, a férfivel és a gyermekekkel. Amint Weininger mondja, a nőnek nem volt Énje, hanem igazodott ahoz a stílushoz vagy típusához, melyet a férfi és az általa teremtett környezet megkívántak tőle. A nő mai küzdelme egy új Énnek a hatalmas szülési fájdalmait jelenti.

Az Énnek korunkban uralkodó kultusza befolyással volt a nőre is. Az üzleti világgal és a hivatásokkal való érintkezése új <»n-tudatot ébreszt föl benne és megköveteli, hogy a férfitől különálló lénynek ismerjék el. Egyes kifejezési formák, melyek vele járnak evvel a szokatlan magatartással, távol állanak attól, hogy szépeknek vagy vonzóknak mondhatnánk őket; ez azonban elkerülhetetlen, mert az inga egyik szélsőségtől ennek az ellentétjéig végzi a lengését. Az eféle emlékeztet arra a kicsapongásra és féktelenségre, melyekre a „magát kitombolás” kifejezést szokták alkalmazni és amelyekkel olyankor találkozunk, mikor egy fiatal férfi először szabadul föl a szigorú apai tekintély korlátozásai alól. A nők is fölszabadultak ama tekintély és korlátozások alól, melyeket rájuk kényszerítettek, mint a férfi azon változhatatlan meggyőződésének eredményét, hogy a nő az ő tulajdona és hogy úgy kell élnie az életét, ahogyan ő kívánja. A kettő immár nem „egy test”, melynél a férfi „az egyetlen”; most két megkülönböztethető személyiség van, akik abban a kényszerhelyzetben látják magukat, hogy egymással szemben egy új alkalmazkodási alapot találjanak és a viszonynak egy új formáját.

Eddig aligha lehetett állítani, hogy a nő forradalma már túl van a rombolás stádiumán. Még mindig nagyon szoros viszonyban

van a válóperi törvényszékkal és a házasságon kívüli üzelmekkel. Nemrégén valamennyi állam válóperi törvényszékeinek több száz bíróját interjúvették meg és így megállapították, hogy a válások száma tíz év óta 75%-kal szaporodott és hogy az összes válópörök 80%-át nők indították meg. A bírók állásfoglalása, akik ezernyi válóperben hallgatták meg a tanukat, egyhangúan a nők *mellett* nyilatkozott meg; elítélésről szó sem volt; sőt inkább elismerték, hogy a házasság beteg és hogy a gyógyításhoz sokkal inkább a tökéletes reformálás szükséges, mint a válások korlátozása. Közben pedig a nők visszautasítják a túlhaladott házassági állapotot és így az ő elégedetlenségük fóruma továbbra is a válópöri törvényszék marad. Tragikusan világossá vált, hogy milyen túlnyomó szerepet játszott a gazdasági tényező, mikor a nő magára vette a házasság jármát, amíg a házasság volt az egyedüli hivatása. A szükség rávitte, hogy jóban, rosszban kitarson benne és a „jó” asszony megmaradt a házasságban tekintet nélkül a különleges körülményre, mert hiszen a válás az égből és az emberi társadalomból egyaránt kidobta volna. Most, amikor a nő a legmagasabbrendűtől a gyárvárosban dolgozó anyáig, akinek a gyermekek a szoknyájába kapaszkodnak, szabadon kimehet és a saját munkájával gondoskodhatik róluk, semmi sem kényszeríti többé arra, hogy megmaradjon egy méltatlan állapotban. Ez az egész új beállítást kimerítő kifejezést talál egy fiatal asszonynak a következő szavaiban: „Miért várjam meg, amíg hat gyermekem lesz? Elmegyek most, amikor még csak három van; ugyanis nem látok semmi jövőt magam előtt, sem az ő számukra sem a magaméra.”

Csak kevés férfiben van megértés e helyzet iránt. Csak olyanokban, akiknek, mint a bírónak, bőségesen volt alkalmuk elfogulatlan megfigyeléseket tenni a mai házassági állapotok körül, «sakis ezek képesek megérteni a nők lélektanát. A többiek csak annyit vesznek észre, hogy valami nem nagyon örvendetes átalakulás ment végbe, olyan átalakulás, amelyik megnehezítette számukra a házasságot; és teljes visszavonulásban vannak. Igaz, hogy a férfiaknak a házasságtól való húzódozása nem újabb keletű, azonban régebben ennek csak az az egoisztikus oka volt, hogy nem akartak lemondani a legényélet örömeiről s helyette magukra

venni a családi élettal járó felelősséget és kötelességet. A mai magatartásuk azon alapul, hogy nyíltan félnek a nőktől.

Egyébként a férfiaknak ezt az átalakulását a leányok alig értik meg jobban, mint a saját magatartásukat. Egy egyetemet végzett fiatal asszony azt mondta nekem, hogy a férfiakat csak a „mezei liliomok” (morons) vonzák; a derék, komoly élettársaknak alkalmas leányokra kanosaiul néznek és csak az erkölcsileg hitványabb, de fizikailag vonzó leányokat óhajtják élettársul. Ez lehet egy ténynek a megállapítása, azonban nem magyaráz semmit. A tehetséges, szellemileg fejlett leány ma már sokkal több fejlettséget kíván meg a férfitől is, mint egykor és nem elégszik meg gyengérléssel és értéktelenségekkel, melyek kizárják az ő becsülését. Ez nyomásként hat a férfire és keresztezi a kéj-princípium működését. Azonfelül az ilyen leány, a szellemi tulajdonságai miatt, nemleg kevésbé vonz, mint a tisztán emocionális, érzéki természetű leány; ez pedig a házassági viszonyt új bázisra tereli, melyen a személyiség értelmi jellege nem kisebb szerepet játszik, mint az emocionális jellege. A leány ma annak a teljes tudatában lép be a házasságba, hogy ő egyenrangú társ egy olyan kölcsönösségi viszonyban, amelyik kölcsönös adást és vevést jelent. Érti, hogy ennek az új viszonynak a kedvéért épp úgy áldozatot kell hoznia, mint a férfinak. A társadalom igényeire vagy véleményére nem igen adnak. A házasságot tisztán személyes ügynek tekintik, melynél az egyéni érzelmi problémák és ezeknek a megoldása a fődolog. Nem ismernek el más felelősséget, mint amivel az ember önmagának tartozik, sőt még a gyermekeket is sokkal kevésbé veszik figyelembe, mint azelőtt. Beszéljünk csak olyan fiatal leányokkal, akik éppen elhagyták az iskolát – és itt nem csupán a kollégiumokra gondolok, hanem azokra a felsőbb iskolákra is, melyeket főleg gazdag szülők leányai látogatnak – és akkor képet kapunk majd a modern leány fölfogásáról: a házasság immár nem az első és egyetlen tárgya a gondolataiknak; buzgón foglalkoznak avval a problémával, hogy milyen pályát válasszanak és erre hogyan készüljenek elő. Ez a ma annyira általános vágy bírta rá a kollégiumainkat, hogy kurzusokat tartsanak mindenféle gyakorlati tárgyáról; ugyanis az egész tendencia odairányul, hogy emel-

jék a nő munkáját, úgy, hogy a kollégiumi nevelés a különböző háztartási ágakban a fiatal nőt egy fokra emeli a fiatal férfivel. Evvel nem akarom azt mondani, hogy ezek a fiatal leányok alábecsülik a házasságot, vagy hogy ez egészen a gondolkörükön kívül esik; ennyire még nem vagyunk. Ellenkezőleg, miután a férfiak annyira aggódnak és félnek, a leányok sokkal nyíltabban végzik a férj-vadászatot, csak éppen avval a különbséggel, hogy a maguk föltételeit akarják érvényesíteni. Ahelyett, hogy alkalmazkodnának a férfi ideáljához és éhez igazodnának, olyanoknak mutatják magukat, ahogyan valóban érznek. A házasság immár nem a foglalkozás pótszere és nem is kizárólagos tárgya a leányok gondolatainak. Amiről beszélnek, az „az én munkám” és a házasság. Egyik körülmény, amelyik a házasság ilyen beállítását befolyásolja, bizonyára az a szekszuális dolgokban való gondolati és tevékenységi szabadság, amelyik az egykori prűdéria és „édes szemérem” helyét elfoglalta, amiért a mai fiatal leányok a házasságot nem úgy tekintik többé, mint azt anyáik tették. A női a fiatalság fölfogása, a szűziesség ideálja nagyot veszített a jelentőségéből és az a veszélytelenség, melyet a mai tudomány biztosít neki, megenged nekik egy olyan cselekvési szabadságot, amelyik nagyon közel áll ahoz, melynek a férfiak mindig örvendtek. Az ő viselkedésük minden elméletnél beszédesebben bizonyítja, hogy a férfiak hagyományos képzetében a nők ösztönösségéről milyen sok volt a képzelődés. Ahelyett, hogy a házasságot az egyetler kapunak tekintsék minden tudáshoz és az élethez, a leányok úgy viselkednek vele szemben mint a fivérek és bizonyos korlátozással és felelősségérzettel kapcsolatban gondolnak rá, noha egyébként kívánatos és fontos állapotnak tartják. A nem gondolkodók és a felületesekek egyenesen tréfának veszik, vagy legalább is egy kis vidám változatosságnak az életükben, melyből könnyen kiugorhatnak, ha a dolog rájuk nehezedik. A házasságnak mint valami végérvényes dolognak a fogalma, minden esetre a legnagyobb mértékben eltűnt. A ma működő tendencia a próbaházasság eszméje felé irányú, bár ez még távolról sem talált társadalmi elismerésre és valamennyi törvényes ceremónia még mindig élethoszsiglani szerződést jelent.

Ezernyi fiatal nő küzködik ma avval a problémával, hogy miként vigye át tetté azt a sokféle felelősséget, melyet a házasság rá ró – a gyermekekről és a házról való gondoskodást és azt a gondot, hogyan töltse el az idejét hasznothajtó érdekes módon. Sokan szükségét érzik annak, hogy hozzájáruljanak a család jövedelméhez; ugyanis az új gazdasági szabadságnak következménye a korai házasságkötésre való hajlam is. Ez egyik ellentmondása a mai rendnélküli állapotnak. Fiatalos impulzivitásból és fiatalos merészségből, továbbá a lelki egyesülés szükségérzetéből keletkeznek a házasságok és nem olyan személyek kötik, akik ezt a lépést későbbi időre tolják ki, amikor már anyagi szempontból ezt megengedhetik maguknak és tapasztalatok állanak mögöttük. A helyett, hogy megvárnák míg a férfinak elég jövedelme lesz arra, hogy családjának gondtalan életet biztosítson, amint ez szokás volt az éppen elmúlt korszakban, a két dolgozó félből álló fiatal pár elhatározza, hogy kölcsönös érdekeiket bevonják a házasságba. A nő keresete gyakran igen jelentékenyen fokozza a bevételt és némileg ugyanazt a célt szolgálja, mint Európában a hozomány – amit különben Amerikában sohasem ismertek. A modern élet költségeinek félelmetes emelkedése váltotta ki a férfiből a húzódozást és gyakran a képtelenséget, hogy magára vegyen olyan súlyos terhet, mint amelyet a család eltartása jelent. Ha azonban a nőnek jövedelmező képességei vannak, ez hozzájárul a probléma megoldásához.

Másrészt az ipari életben sok nő jóval több pénzt keres, mint az a férfi, akihez férjhez mehetnének. Az állásuk pedig olyan, hogy minden idejüket igénybe veszi és így nem vehetnek magukra még más felelősséget is. Szeretnének ugyan férjhez menni, hogy otthonuk és gyermekük legyen, ez azonban szükségképen korlátozná a házon kívüli tevékenységüket. így aztán az elé a probléma elé kerülnek, hogy a férjhezmenés kedvéért fölládozzák-e a jó állásukat olyan jövedelemmel, amelyik gyakran fölülmúlja a vőlegény jövedelmét, melyből így kettőjüknek kellene megélniök. Mindez és még sok más probléma, melyeket a mi ipari korszakunk hozott létre, külső tényezők, melyek azonban a legnagyobb mértékben felelősek a házasság mai kaotikus állapotáért.

Azonban mind ennek a zavarnak van még egy másik oldala és jelentősége is, amelyik kevésbé föltűnő, amelyikkel szemben azonban az egyes nőnek vagy akár egy bizonyos nőosztálynak a problémája is háttérbe szorul. Ez a nőnek a lélektana és ennek hatása az általánosságra.

A nőt mint egyéni lényt a férfi évezreden át kisebb értékűnek tartotta; csak mint anyának volt helyzete és részesült elismerésben. Ezért „a nő mint anya” volt az az ideál, melyre az összes nők törekedtek. Ez az ideál azonban nem a nőre mint egyéni és differenciált lényre vonatkozott; az utóbbi tekintetben távolabb maradt az elismeréstől, mint valaha. Ám a mostani korszak határozottan individualista s így lehetetlenség volna, hogy a fejlődésnek ez az iránya ne érintse a nőt is, hanem tovább haladjon a régi ösvényen. Azonfelül fönnáll a sürgető szüksége annak, hogy lappangó képességei fölébredjenek és kiéljék magukat; ugyanis ha a nők változatlanul megmaradnának az örök anya-erény mellett, mint ezt oly sokszor kívánják tőlük, akkor a faj is bizonyára lélektanilag változatlan és szorosan az anya-fajhoz kötve maradna. Ugyanis az anyai nő a férfi gyengéje és kétségbeesése, melynek végül is csalahatatlantul áldozatul esik. A faj nem fejlődhetik magasabbra mint azok a nők, akik szülik.

Nos, manapság a nők erőteljesen harcolnak a differenciálódásukért és egy egyéni életvonalért. Félretették az anya-ideált mint célt és mint egyének követelnek elismerést elsősorban, mint feleségek és anyák csak másodsorban. Követelik azt a jogot, hogy a saját szükségleteiknek megfelelően rendelkezzenek maguk fölött és gyakran vakon törekednek olyan dologra, melyek később értékteleneknek bizonyulnak. Az ilyesmi azonban minden tanulásnál elkerülhetetlen. Még a butaságok is érnek valamit a bölcseséghez vezető úton.

Ebben a küzdelemben az Újvilág női egy hatalmas hadseregnek az előcsapatai. Hála a természetes föltételeknek és a tiszteltreméltó tradíciókhoz kötöttségtől való aránylagos mentességnek, nálunk meg volt annak a lehetősége, hogy az érzésnek és cselekvésnek olyan függetlenségére tegyenek szert, amelyet az Óvilágban nem ismernek. A manapság lefolyó vértelen forradalmat

szükségképen legjobban megszenvedti a házasság, amelyik évezredek át egyrészt a megkötöttséget, másrészt a hatalmat szimbolizálta a nő számára. Még az anyaság sem szentség többé és nem öncél; ezt is utolérte ugyanaz a fölbomlási folyamat. Kiderül, hogy ámbár minden normális nő képes gyermeket szülni, nem mind-egyik anya a szónak tulajdonképeni értelmében. És ime a nők most elég bátrak és becsületesek ahhoz, hogy ezt nyíltan bevallják.

A szekszuális teher, mellyel a nőnek oly sokáig kellett küzdenie, hamar megszűnik; az a biztonság a szekszuális cselekmények következményeinek elkerülésére, mellyel a mai tudomány szolgál, nem is sejtett szabadságot nyújt neki, viszont mint személyiségre rárója a cselekedeteiért való felelősséget. Ennyiben a nemek közötti viszony talán egészségesebb és normálisabb állapotot mutat, mint valaha a történelemben. A nemi hipokrizis és kép-mutatás jórészt a múlté. Férfi és nő sokkal egyszerűbb és közvetlenebb módon érintkeznek és pedig mint különböző véleményű és különböző álláspontú emberi lények és társak, akik kölcsönös megértést és megegyezést követelnek, miközben a legkevésbé sem foglalkoznak egy olyan fiktív képnek a föntartásával, mely az egyik rész előtt lebegett a másikról. Így kényszerítve látjuk magunkat arra, hogy teljesen reorganizáljuk a fogalmainkat a nemek közötti különbségek és egymáshoz való viszonyuk tekintetében. És ha a férfi még mindig nem képes megérteni a nőt és olyannak látni, mint amilyen – emberi lénynek teli hibákkal és gyengeségekkel, szükségletekkel és vágyakkal, melyek nem olyan nagyon térnek el az övéitől, úgy ennek nem a nő az oka. Egyszerűen csak azt mutatja, hogy a férfi képtelen megérteni a nő lélektanát, vagy pedig azt bizonyítja, hogy a férfi nem hajlandó lemondani a nőnek és a vele való visszaélésnek szubjektív képéről mint szimbólumról.

Az igaz, hogy sok minden, ami valamikor szép és kívánatos volt, együtt pusztult el a csúnyával és hogy a mostani kaotikus állapot nem valami szép látványt nyújt. De ez minden forradalomnál így volt. Ugyanis az átmenet elkerülhetetlenül sok bajjal jár, különösen egyéni házasságpusztulások esetében; de azért még itt is teljes átalakulás ment végbe a magatartásban. Ennek az átalakulásnak különösen világos példájával szolgál egy eset, amelyik

egyformán szemlélteti a régi házassági viszonyt a maga őszinteség-hiányával és kellemetlenségeivel valamint a modern támasztéknélküliséget és állandótlanságot is a maga sokféle szerencsétlen hatásával. Egy családról van szó, amelyik szülőkből és négy kitűnő gyermekből áll, a férjnek és feleségnek jó családi háttérük van, jónevelésűek és kulturált véleményük van. A házasságuk, melyet kora ifjúságukban pusztán szerelem alapján kötöttek meg, tizen-négy évig tartott, mikor egyszerre csak a férj kijelentette a feleségének, hogy nem szereti többé és válni akar. Az asszony az anyatípushoz tartozik; meg volt elégedve, hogy a házban tevékenykedhetnek és odaadóan foglalkozhatnak a gyermekeivel; nem vette észre, hogy mi történik körülötte. Férjének kijelentése bomba módjára csapott be az ő paradicsomába. Ama vakságnál és öntudatlanságnál fogva, ami a régimódi nőkre annyira jellemző, sejtelve sem volt arról, hogy a legközelebbi környezetében valami nincs rendben. „Honnan tudhattam volna” –panaszkodott – „hogy a férjem nem szeret többé, vagy boldogtalan, vagy elégedetlen, mikor sohasem panaszkodott és nekem egy szót sem szólt erről! Jó férj volt, gyermekeinek a szerető apja: sohasem panaszkodott semmiről. Annyit tudtam, hogy a viszonyunk kissé megtompult és nem ingerelte az érzékeket. De én azt gondoltam, hogy idővel ez minden házasságnál beáll.” A férj részéről a felesége iránti szerelem már évek óta tűnőben volt. A férj érezte, hogy a feleségét teljesen a gyermekek veszik igénybe és hogy ő maga teljesen kívül áll az asszony körén; így aztán más összeköttetést keresett és talált is; és már két év óta avval a nyilvánvaló szándékkal, hogy ne nemzen több gyermeket, feleségével nem folytatott házastársi érintkezést. A felesége ellen nem tudott más panaszt fölhozni, mint-hogy úgy érzi, hogy a feleségének csak mint eltartóra van szüksége; meg sem kísérelve, hogy valami kölcsönös megértésre juszanak, most kijelentette, hogy szakítani akar vele és új otthont alapítani. E fölfedezés által okozott megrázkódás és fájdalom meghozta az asszonynak azt a fölébredést, melyre szüksége volt. A helyett, hogy gyengén, megadta volna magát, elvégezte azokat a kimagyarázkodási kísérleteket, melyeknek már évekkel ezelőtt meg kellett volna történniök; és ha nem lett volna egy másik nő is a

játékban, akkor ezeknek lett volna is sikerük. Ama gyötrelmes hónapok alatt, amikor az asszony a férjét megtartani és az otthonát megmenteni igyekezett, kettőjük között elevenebb volt a viszony és noha a férj nem engedett a szándékából, az asszony azt mondta nekem, úgy érzi, hogy a tapasztalás erősen fokozta benne az öntudatot és az élet megértését. Az elszörnyedés első hónapjai után megkezdődött lelkének új beállítása; új érdeklődést keresett az otthonon és az anyaságon kívül és meg is találta. A két ember között semmi csúnya dolog nem történt, mert mind a kettő igyekezett a helyzethez alkalmazkodni és mióta az asszony végre is belenyugodott a válás elkerülhetetlenségének gondolatába, azon voltak, hogy az átalakulás az összes résztvevők minél kevesebb szenvedésével történjék meg. Megjegyzendő, hogy a gyermekekkel egyáltalán nem is törődtek addig, amíg az apa első óhaja nem teljesült. Utána azonban minden megtörtént, hogy a szerencsétlen következményektől megóvják őket, melyek a szülők elválásából adódhattak volna.

A saját személyes boldogságnak a hajszolása, amelyik a házasságban olyan nagy mértékben elfoglalja a helyét a másokkal szemben való kötelesség és felelősség fogalmának, itt különösen meztelenül lép elénk. És amellet nem gondolatnélküli és folületes emberekről van szó, hanem olyanokról, akiktől egészen természetesen elvárhattunk volna egy magas nívót. Ez az eset, amelyik csekély eltérésekkel végtelen ismétlődésekben fordul elő, azt is mutatja, hogy a házasságról való megváltozott fölfogás milyen hatással van a férfire. Immár nem kell neki az anya-nő, hanem az igazi pajtáságot keresi, melynél már nem a gyermekek a döntő tényező. Azonban a férfi még nem érte el azt a stádiumot, amelyik képessé tenné arra, hogy a házasságon belül valósítsa meg a kívánt viszonyt.

Ezek az ellentétes és változatos követelmények új öntudatot és egy differenciált embertípust kívánnak meg, amelyik a házasságon belüli új problémákkal meg tud birkózni. A régi állapotnak a fölbomlása azt a differenciálódást, mely az új irány megtalálásához szükséges, kényszer útján is elő fogja idézni, ugyan úgy, mint ahogyan a feleség és anya fentebbi esetében ez bekövetkezett;

ez az asszony sohasem fog többé visszatérni ahhoz a fölnemébredt régi nőtípushoz, melyhez tartozott, mielőtt a világa összeomlott. A tragédia azonban abban van, hogy ennek a bekövetkezéséhez ilyen összeomlásra van szükség. Aligha állíthatnánk bizonyosra, hogy a sok fölbomlott házasság közül csak nagyon kevés volt annyira alapvetően beteg, hogy a férfi és a nő meg ne gyógyíthaták volna, ha magasabb tudatra ébredve, együtt fáradoztak volna azon, hogy megteremtsenek egy valóban értelmes kölcsönös viszonyt. Amire itt szükség van, az az, hogy mindkét fél mélyebben mérlegelje önmagát és a másik felét, továbbá, hogy mindkettőnél meglegyen a komoly kívánság egy valóságos viszony létrehozására – és mindkét részről meg kell lenni a jóakaratnak, hogy a nehézségekkel közvetlenül szembenézzenek. A házasságod fontosnak és megtartásra érdemesnek kell érezni, akkor aztán meglesz a kellő akaratmegerőltetés és áldozatkészség, ami kell ahhoz, hogy mindkét fél számára értékes dolog legyen belőle.

Az a buzgóság, mellyel a nők rávetették magukat mindenféle munkalehetőségekre, érintkezésbe hozta őket a közélettel is. Így világos fogalmat kapnak a férfiről és az ő életéről, mert így vonatkozásba lépnek a férfiszemélyiség egy olyan oldalával, amelyik a házon és a társadalmon belül sohasem mutatkozik, annak az illúzióknak és varázsnak a megszűnése, melyek a férfit a nő szemeiben körüllebegték, az érzésnek és a gondolatoknak olyan tárgyilagosságát teremti meg, amelyik viszont csalhatatlanul ahhoz a nagyvonalúbb és személytelenebb magatartáshoz fog vezetni, amelyik annyira hiányzott a nőkből. Ugyanez megteremti azt a becsületességet is az élet tényeivel és a saját valóságokkal szemben, amelyik iránt a nők eddig teljesen vakok voltak.

Azonban a házon kívüli foglalkozás, ami manapság az amerikai nők számára majdnem ugyanolyan jelentőségű, mint amilyen azelőtt a házasság volt, nem fosztotta meg őket az önzetlenség és szolgálatkészség szellemétől, melyek egykor uralkodtak a nők lelkületében és amelyek egykor kizárólag a férjért és gyermekekért való érdeklődésben élték ki magukat. Ezt bizonyítja az a buzgalom, mellyel a nők szentelik magukat minden olyan munkaterületnek, amelyik szociális célokat szolgál. A sok jótékonyági organizáció,

mint például a nyilvános gyermekvédelem és anyavédelem, csaknem teljesen hivatásszerűen kiképzett nők kezeiben vannak. Ugyanakkor a modern nőkben ott él a sürgető vágy valami olyan tevékenység után, amelyik a személyiségük kiterjesztését jelenti. Ez a további terület, amelyik a nőket kicsalja a családi élet személytisztelet köréből, megadja nekik a lehetőséget, hogy mint egyéniségek megnövekedjenek és ez megint a házasságnak egy új beállítását váltja ki belőlük. Megteremti bennük a szükségletet az iránt, hogy esetleg előálló nehézségek és bosszúságok esetén nyílt fejtegetésekkel tisztázzák a dolgot – veszekedések helyett és ezeknek a kísérő jelenségei nélkül, amilyenek a keserű érzések, eltusolási kísérletek és a hallgatással rezignáló csalódás. Senkinek a figyelmét sem kerülheti el, hogy a világban manapság fokozottabb öntudat uralkodik, hogy a hagyományos ideálok és fogalmak nem elégítenek ki többé és hogy új értékeket keresnek. Ezeknek az ébredőknek és tapogatózóknak a legelső sorait teszik a nők, ha mindjárt elhamarkodott cselekvés, a felelősségtől való irtózás, az élvezetvágy és a lármás fecsegés gyakran elhomályosítják is a mélyebb értelmét annak, ami itt végbemegy. Az ilyen jelenségek csak buborékok a gyorsan tovasiető folyam felületén – az úgynevezett nőszabadság és egyenlőség első stádiumának legfeltűnőbb és legrikítóbb kísérő jelenségei. A kollektív lélektan elkerülhetetlen termékei ezek és szükségképpen elő kell fordulniuk, amíg az új értékek világosan ki nem alakulnak. Sőt valószínű, hogy aránylag csak nagyon kevés nő tud arról a döntő szociális átalakulásról, melyhez ő maga is hozzájárul, mint ahogy a közkatona sem igen tud arról, hogy miért háborúskodik ő. Tudatosan csak az egyéni jólétükkel és problémáikkal foglalkoznak.

És mégis: a házasság új ideálja emelkedőben van.

A társadalommal, a vallással, sőt a családdal szemben való kötelesség és felelősség régi ideáljának, amelyik a házasságot szentségnek tartotta, mindenkorra vége van; azonban itt van egy új kötelesség és felelősség, amelyik komolyabb, megkötőbb és kényszerítőbb, mint a régi. Mint ahogy minden becsületes férfit, törvényes kötelezettség nélkül is, a komolyan adott szava a tisztesség és felelősség-érzeténél fogva sokkal biztosabban köt, mint

akármilyen törvényes formula, úgy az új házassági ideál is sokkal súlyosabb felelősséget ró az egyénekre, mint a régi.

A házasság immár az egyén kötelessége önmagával szemben, mert csakis a teljes akarattal vállalt ilyen szűk köteléken belül adódik alkalom egy egész személyiség megteremtésére, a világhoz való teljes alkalmazkodás végrehajtására és ama magasabb emberi tulajdonságok kifejlesztésére, melyek nélkül sem az egyesnek, sem a világnak igazi boldogsága el sem képzelhető. Ezért a házasság dolgaiban nem szabad az impulzus és a személyi kielégülés szempontjából cselekedni; becsületességre önmagával szemben, komoly megfontolásra és átgondolt cselekvésre – az értelem és érzés egyesítésére – van szükség ahoz, hogy a helyes vonatkozás alapjait meg lehessen teremteni.

És továbbá: ez az ideál sokkal magasabb és így személyteleb-
nebb, mint az egyesé vagy a családé; odáig terjed ki, hogy az általános emberi vonatkozások egészét magába foglalja. Mert akár ügyelnek erre az egyesek, akár nem, a közösség jóléte sokkal inkább nyugszik a házasságon és a családon, mint akármilyen más. Ezért egy új házassági ideálnak a megvalósulása az egyes részéről az első lépést jelenti az új, általános emberi vonatkozások megvalósulása felé vezető úton.

Ennek az ideálnak a megvalósulása és kivitele és egy új közösségi életnek evvel kapcsolatos megteremtése, a nők nagy szociális föladata. Éppen most kaptam levelet egy tehetséges fiatal asszonytól, aki benne van ebben a harcban, melytől elsősorban a maga egyéni különlegességének a tehetségei révén való érvényesülését várja, másodszor meglehetősen nehéz házassági viszonyaitól való szabadulást ezek révén. Ez a levél nagyon jól szemlélteti az új helyzetet és ezért idézek belőle néhány mondatot: „Látom, hogy Johnnal álméletet folytattam. De most kinyíltak a szemeim és olyannak látom a helyzetet, mint amilyen a valóságban. Azelőtt nem néztem szembe a dologgal, hanem igyekeztem elhitetni magammal, hogy minden rendben van és hogy a dolgok úgy vannak, ahogyan én kívánom. Ez természetesen azt jelentette, hogy az ember az érzéseiben meg volt kötve és így képtelen volt arra, hogy eljusson egy valóban emberi vonatkozáshoz. John minden vonat-

kozásban nagyon féltékeny volt rám – nem bírta el, hogy nekem sikerüljön valami, vagy hogy valami csupán az enyém legyen, folytonosan mindent kritizál rajtam és mindent, amit csinálok. Egész házassági viszonyunk az ő hangulatától függ. De hát meg kell küzdenem evvel az állapottal. Tudom, hogy nem szabad megszöknöm, bár néha úgy érzem, hogy nem bírom ki tovább. Úgy gondolom, hogy a férfi és a nő közötti viszonyoknak valami új módja is elérhető lenne. De ennek az elérésére a kettő között igazi erkölcsi köteléknek kell fentállania, hogy kialakulhasson az új szerelem és az új valóság.” Ezek a szavak elég világosan szemléltetik a fiatal asszony öntudatának elmélyedését és a helyzettel szemben való új magatartását.

Csak keveset beszéltem azokról a mélyenjáró lélektani problémákról, melyek a házassággal kapcsolatosak, mert ezek az egyén lélektani fejlődésének a problémái. Amíg a személyiségek mint érzelmi lények még éretlenek, még benne vannak az autoerotikus fejlődési szakban, amíg képtelenek a tárgyra irányuló szerelemre és e helyütt azt a követelményt állítják föl, hogy a saját ürességüket más valaki töltsse be, addig nagyon csekély a lehetősége a kielégítő házasságnak – ha csak az érdekeltek nem hajlandók erélyesen nekilátni, hogy a tényállást fölismerjék és evvel le is győzzék.

Sokat hallottunk a nemek antagonizmusáról és a köztük főnálló ősi ellenségeskedésről. Azonban hosszú tapasztalás alapján állíthatom, hogy olyan személyek között, akik megszabadultak gyermeces vágyaiktól és mechanizmusaitól és mint érző lények megérttek, nincs nemi antagonizmus. A szerelem és hatalom közötti küzdelem a férfi lelkében teremti meg a nemi antagonizmus alapját és egyszersmind ez az az ok, amelyik az emberi vonatkozások egész épületének a lerombolására dolgozik. Az egybekelés ceremóniája annak a szimbóluma, hogy megkezdődött a bőséges alkalom az emocionális érettség kifejlesztésére, melyben meg kellene születnie a másokkal szemben való igazságosság, kímélet, megértés és türelem érzékének. Ezekre a tulajdonságokra van leginkább szüksége minden modern embernek, nemcsak azért, hogy a maga házassága boldog legyen, hanem hogy hozzájáruljon általában bol-

dogabb emberi vonatkozások kialakulásához, mint amilyenek ma mindennaposok. Ma inkább mint valaha, elismerik, hogy a házasságban milyen fontos a személyiségek belső harmóniája és erre a vízióra és ezekre az ideálokra, melyekre férfinek és nőnek egyaránt törekednie kell – irányul a nők új követelése a házassággal szemben. Itt látjuk a nő újonnan fölfedezett individualizmusának első gyümölcseit és ezek a gazdasági szabadságnak és független életnek abból az érzéséből nőttek ki, amelyik manapság minden társadalmi osztályt áthat.

A legboldogabb házasságok egyike, melyet valaha láttam, külsőleg tökéletesen modern bázisokon nyugszik, befelé azonban az új ideálok elevensége olyan valóságot teremtett meg, amilyennel az egykori legszebb házasságoknál sem találkoztunk. A család a férjén és feleségén kívül négy gyermekből áll, akik közül egy fogadott gyermek. A szép otthon nagyon jól van szervezve; a háztartás üzeme súrlódás nélkül működik. A békesség azonban nem a tétlen élet terméke. Az asszony, aki nagyon jól teljesíti a kötelességeit a férjével és gyermekeivel szemben, azonfölül aktív részt vesz a politikai életben és nevelésügyi reformokkal foglalkozik. A politikai küzdelmek folyamán nagy eredménnyel agitál, mely célra az Unió összes államait beutazza. Mindezekben B dolgokban a férje részvételének és gyakran tanácsának örvend. De résztvesz a férje tevékenységében is. Itt két határozottan elkülönült egyéniségről van szó, mindegyiknek megvan a saját külön és a közös érdeklődési köre s az utóbbit ritka bajtársias módon osztják meg. A látogatók rögtön érzik ennek az otthonnak meleg elevenségét, amint belépnek ide és – ezt talán fölösleges is hozzátenni – itt nincs házassági probléma. Az asszony energiafölségeit teljesen lefoglalják a szociális szempontból értékes tevékenységek. Éppannyira bajtársa, mint felesége a férjének és háztartásának a megteremtője. És ez az eset bizonyára nem magában álló. Máris van egész csomó ilyen házasság és sok asszony becsületesen és okosan fáradozik azon, hogy ezeknek a számát gyarapítsa. Az ilyenféle házasságok azok a szigetek, melyek előkészítik azt a talajt, melyen majd a jövő magabiztosabb emberi társadalma kifejlődik.

A szeretethez és a szolgálathoz való anyai hajlamánál fogva

a nőben megvan az ösztönös alap egy új emberiségnek a kialakítására, melyben a megértés, a szeretet és az altruizmus princípiumai le fogják győzni a hatalom és a mohóság princípiumait. A női nem az, amelyik lélektani területen az új nemzedéket megszüli. Az övé a felelősség azért is, hogy a szellemi-lelki területen hozza létre az új emberiséget. Itt azonban nem ösztönös cselekedetről van szó, mint az előbb megnevezettnél, hanem olyan föladatról, amelyik a legnagyobb öntudatosságot kívánja meg és a legmagasabb rendű akaratmegerőltetést.

Abban a nagy mozgalomban, amelyik jelenleg az egész országban folyamatban van és amelyik az összes osztályok nőit magával ragadta, van valami megmérhetetlen, mert szétrombolja azt a régi formát, amelyik a nőt évszázadokon át alávetette az ösztönnek. Az új emberiségnek, amelyik a megszületése után kiáltoz., új öltre és új anyára van szüksége, akinek a képességei, hogy megszüljön és táplálja ezt az új emberiséget, minden bilincstől mentesek legyenek.

Ebben van a küzdő nőnek a jelentősége és ez az értelme annak az új házasságnak, melyet ő követel.

A házasság átmeneti állapota.

LEVÉL GRÓF HERMANN KEYSERLINGHEZ.

Tisztelt Keyserling gróf úr! Az embereket jégre vinni nem nagyon humánus szórakozás, ami Sokrates napjai óta tipikus vonás a filozófus jellemrajzában. Hogy ön is filozófus, azt mindig hallottam, de most már nem kételkedem benne, mióta ön egy olyan témának az írói megtárgyalására szólított fel bennünket, amit igazán gyalult jégnek is lehet mondani. Annak a kis jégünnepélynek a megtartásánál, melynek a rendezését ön ellenjegyzi, jó lesz egy kis csapat egészségügyi katona segítségét is csendben igénybe venni; mert – sajnos – előre látható, hogy mindenféle segélynyújtásra szoruló balesetek fognak előfordulni és senki sem tudhatja, hogy Ö maga is nem lesz-e egy ilyen „eset”. Annyi bizonyos, hogy nem illik félreállni. Az embernek nem lenne más mentsége, mint a félénksége. Ha valaki házasember, akkor nincs joga azt mondani: az ördög vigye el ezt a problematikus dolgot. A fölszólításnak van valami személyes és időben kötelező jellege. Hic Rhodos, hic salta.

A házasság tehát – probléma. Az idővel problematikus lett, mint minden. A nagyszülőink, nyugodjanak békében, nem értették

volna meg. Gonosz idők, melyekben a szükségszerű, az ősrend lát-
szólag lehetetlenné válik, belülről, az ember belsejéből kifelé, aki
önmagában is problematikus lény, a természethez kötve, az elmének
elkötelezve, lelkiismeret által gyötört, az ideálisra és abszurdumra
kényszerített teremtmény, avval a hajlammal, hogy mindig lefűré-
szelje azt az ágat, amelyiken ül. Nézze csak a cselédkérdést, ama
viszornak, az ősrendnek egyik társadalmi alapját, amelyikről
beszélünk. Mert a házasság ugyan nem „polgári” berendezés, ha
csak ezt a szót nem vesszük a legmagasabb értelmében, amikor élet-
polgáriasságot jelent; de polgári, szociális alapjai vannak – melyek
megrendültek. A háziállatszerű szolgálai és szolgálói viszony, amelyik
az eredeti és epikai ősértelmében a falun is alig maradt meg vala-
hogy, a városokban teljesen fölbomlott, belesodródott a társadalmi
lelkiismeretkritika, emancipáció és fölbomlás szférájába. Mindenki
látja, hogy a cselédi állapot, amelyik mint patriarchális csökevény
nyúlik át a mai korba, hála az ember nagylelkű ostobaságának, ben-
sőleg régóta lehetetlenné vált és senki sem látja, hogy mi lesz vele
és hogyan fog végződni; ugyanis a „háziasságnak” az az epikai
fogalma, ahogyan még Kant is kezelte és amelynek a kellékei férj,
feleség, gyermekek és cselédség voltak, már fölrobbant.

Azt mondtam, hogy a házasság nem „polgári” intézmény.
Évvel meg akartam védeni a kor szétmorzsoló gúnyjától és attól az
összecseréléstől, mely ennek a szónak a forradalmi használatába
olyan könnyen belecsúszik; hogy összecseréljék a tulajdonképeni
polgárit az ősadottsággal és az emberileg örökkel, az idő- és kornél-
külivel. Nem tudom, vajjon konzervativizmus-e ilyesmiben hinni, de
én hiszek benne. Például én hiszek a művészi alapformák és lelkek
időnélküliségében, elő- és utópolgáriasságában, emberi örökkévaló-
ságában, például az epika szellemében, melyet ma amaz összecseré-
led segítségével szívesen bélyegeznek „polgárinak”. Persze meg
kell engedni, hogy a polgári az időnélküli ősadottsággal és állandó-
val sokszor a csalódásig egybeesik. Így a 19., a tulajdonképeni pol-
gári század óriási művekben művelte az epikus összellemet, az örök
homerosit, Dickens, Balzac és Tolstoj, színházi köntösben Wagner
révén és ami ebből a nagy epikai formából, fölbomolva és intellek-
tualizálva még megmaradt, az a 19., a polgári századé és nem a 20-é.

így a „nőnek”, a „háziasszonynak” a férfihez való ősi-patriarchális viszonya is a polgári volt. „És ő legyen a te urad” – ez nem csak bibliai, hanem ófrank is. És amit mi most megélünk, vagy talán már alaposan végigéltünk, az ennek a bibliai-polgári adottságnak a szociálkritikai aláaknázása, a kerékpározó, sofförködő, tanuló, erőszelleművé vált, bizonyos értelemben elférfiasodott nők önállósodása és megszabadulása: a „nőemancipáció” révén, mely minden polgári konzervatizmusnak szörnyűködésére, amelyik maga is szintén összecserélte a polgárit az örökkévalóval, oly nevetségesen és gyerekesen kezdődött és amelyikből mégis annyi komoly, kiirthatatlan, helyrehozhatatlan, vissza nem csinálható maradt meg és ment át az életbe.

A nemek közötti kiegyezésről van szó, mely az igazi, a belső történelem legkülönösebb jelenségeihez tartozik. Már Wedekind (azt hiszem a „Franciskában”) fagyosan jegyezte meg: „A férfi és női ruházat közötti különbség az egész világon tűnőben van.” Az ő Mignon ízlése (amelyik egyszersmind az ősnőieset kereste) legérdekeesebbnek találta a ruházatot, tehát a női testnek a fölszabadítását a eport és a sportkosztüm révén. De természetesen nem került el a figyelmét, hogy minden külső csak valami belsőnek a szimbóluma, hogy itt kölcsönösség uralkodik és egyik a másikból él. Mindenütt elég maradt meg a macskaszerű nőiességből és talán halhatatlannak is mondható; az akarat és vágy, a férfire minél ingerlőbbben és titkosabbban, édes-vadidegen ellennemű lényként hatni. Nagyjában és egészében azonban az a föltartóztathatatlan tendencia uralkodik, amelyik minden életviszonyban, tehát a műveltség és a hivatásbeli derekasság dolgaiban kiegyezésre és kiegyenlítésre, a sportban és politikában akciószabadságra törekszik: és pedig immár nem becsvágyó-emancipatórikus-vitakeresően, hanem a magától értődőség hangsúlyával és anélkül, hogy a férfi részéről komoly ellentállásra találna, aki inkább olyan „előzékenységet” mutat, amelyik nem csupán külsőséges.

Nem akarom azt mondani, hogy a férfi „elnőiesedik” – az „elférfiasodás” szó is a nőre alkalmazva aligha az igazi és a praktikus, a toalettcsinálást megkönnyítő, amellet gyakran nagyon bájosan nőies „bubifejnek” a legcsekélyebb köze sincs többé a régi eman-

cipátornők tendenciózusán rövidre nyírott hajához. Azonban a férfiaságnak bizonyos fogalma – gáláns, kakasszerű, nyers, fölfujt, bután-leereszkedő és bután-imádó; a polgári táncteremnek feszült és buta, erotikus, merev, formai, sikamlós és együgyű atmoszférája – mindez múltóban van. A folyamat, azt lehetne mondani, valami kölcsönös emberiesedés felé halad, ami lehetővé tesz: a bajtársi viszonyt. Csak a mi fiatal embereinket kell egy kicsit megnézni, annak a megállapítására, hogy itt a lovagiasságból és delnőségből, galantériából és széptevészetből immár alig észlelhető valami. Az ifjúnál hiányzik a marciálisság, a sarkok összeütése, a bajusz. Borotválja az arcát, ami ifjúságának nagyvonalúbb szépségét (amennyiben minden ifjúság szép) mégis csak közelíti a női szépséghez és a magatartásában van valami a divat által meghatározott, inkább nőiesen elcsavart és lágy, a táncosba átcsapó. A fiú is „szép” akar lenni – ami emberileg más, mint „férfias” – egészében véve a becsvágy immár nem a „férfiasra” és „nőiesre” irányul – vagy tudja, hogy ő „szép”; és ez összefügg egy másik és általánosabb emancipációs mozgalommal és tudatossá válással: az *ifjúságával*, amelyik nem akarja többé, hogy egy tekintéllyel elnyomott és rendszabályozott előalakja legyen az emberinek, hanem azt akarja, hogy emberi önértelemnek vegyék, sőt merészen avval az igénnyel áll elő, hogy őt tartsák az „emberi” tulajdonképeni és klasszikus formájának, de mindenesetre fölfedezte és mutogatja a maga specifikus „szépségét”. A szépség ma tudatos és szó nélkül hangsúlyozott módon általában fiatalosan-emberi, tehát nem csupán női aspiráció és eszme és az is volt mindig. Ahol ez az aspiráció és eszme szerepelnek, ott a „férfiasnak” tiszta és nyers fogalma lelkiileg nem tartható: a „szépség” lényegével kapcsolatos valami nőies. Lásd a művészt, aki soha és sehol nem volt tiszta és nyers férfi. Valami ez az androginia eszméjéből, melyről a romantikusok álmodoztak, abból a nemek közötti emberileg kiegyenlített bajtársiasságból, melyről beszéltem. Bizonyára nem véletlen, hogy lehetőségének a keletkezése összeesik az ember eredeti és természetes kétneműségének a pszichoanalitikai fölfedezésével. És ha általában a mi fiatalságunk – gratulálunk hozzá – a nemi dolgokat derültebben és nyugodtabban kezeli, mint amennyire a régebbi nemzedékek képesek voltak erre; ha általában

ez a terület majdnem elvesztette egykori tabu-ijesztő hatását: mégis beletartozik amabba az összefüggésbe és legalább is belenyugszik abba, hogy az új fiatalság a homoerotikus jelenséggel szemben sokkal türelmesebb, mint ahogyan, Blüher óta, ez az elem ifjúsági mozgásunknak legalább is egy jelenség formájával, a vándormadársággal, a tudatunk számára lélektanilag össze van kapcsolva.

Kétségtelen, hogy a homoerotika, a férfi-férfias szerelmi kötélek, a szekszuális bajtársiság, ma bizonyos korklimatikai kedvességnek örvend és a műveltek nem csupán a klinikai monstrozitás megvilágításában látják. Sőt nem véletlen, hogy Franciaországban, a par excellence galantéria hazájában, az országnak egy elsőrangú írója ennek az érzésszférának egy dialektikus és nyilván szenvedélyes apológiájával lépett elő, miután ezt az írást hosszú éveken át elzárva tartotta. És valóban nem lehet szidni vagy gúnyolni egy olyan érzelmi zónát, melyből a Medici-síremlék és a Dávid, a velencei szonett és a H-moll Pathétique születtek meg. Az állam, amennyiben neki a vaktában minél több születés, az a-tout-prix népepszorodás a fontos, rendszabályokat hozhat ellene, noha az antik világ azt tanítja, hogy az államnak oka lehet érdeklődni is e dolog iránt és noha a már említett Hans Blüher az igazság jellegét erősen magánhordó könyvben, magának az államnak a *keletkezését* is ebből a szférából igyekszik magyarázni és amit sikerült is neki elfogadhatóvá tenni. Az elvontan-esztétikus, nagylelkűen-humánus, emancipatorikus, utilitarizmus-ellenes és így bensőleg természetellenes álláspontból egyáltalán semmit sem lehet fölhozni ezen érzésvilág ellen, amelyik tehát a „nem esztétikus” ítélettel a legkevésbé közelelithető meg. A gyakorlati egészen más valami. Annyi bizonyos, hogy az esztétikai szempont morálon kívüli, etikáról, életparancsról semmit sem tudó, a hasznosság és termékenység eszméjétől teljesen érintetlen álláspont és hogy az erotikusnak a hasznossági és szaporodási gondolatok alól való emancipálása ellen esztétikai-humánus módon döntő érveket aligha lehet fölhozni. A természetben ugyanis a szerelmi illúzió csupán csábítási trükk, a maga termékenyítési céljaira szolgáló eszköz. Ahol a szépség fogalma uralkodik, ott az életparancs elveszíti a föltétlenségét. A szépség és az alak princípiuma nem az élet szférájából ered. Büszke melanchóliá-

ban áll szemben az élettel s mélységeiben a halál és a terméketlenség eszméjével kapcsolatos. Platen azt mondja:

„Wert die Schönheit angeschaut mit Augen,
Ist dem Tode schon anheimgegeben.“

Azonban ez a két verssor alkotja minden eszteticizmusnak az ős- és alapformuláját és így a homoerotikát joggal nevezhetjük erotikus eszteticizmusnak.

Ki tagadja, hogy evvel *erkölcsileg* ki van mondva az ítélete? Nincs más áldás rajta, mint a szépségé, ez pedig halál-áldás. Hiányzik belőle a természet és az élet áldása – ez lehet a büszkesége, a legfájdalmasabb büszkeség, de evvel ki is van végezve, eldobva, meg van bélyegezve a reménytelenség és értelmetlenség jelével. Nem-áldás vagyis áldástalanság annyi mint átok, ha természetről és élet-ről van szó; és egy átok, amelyik nem egyértelmű a pusztá társadalmi megvetéssel, amit a mi szeretetreméltó és „emberiesített”, a türelmesség minden vizével megmosott korunk nem is vesz olyan nagyon szigorúan, lebeg félreismerhetetlenül e szabad, nagyon is szabad szerelem fölött. Rendesen aljasságban és nyomorúságban végződik, akármilyen magas intuícióval kezdődött is. „Szabad” szerelem a terméketlenség, kilátástalanság, következmény- és felelősségnélküliség értelmében. Semmisen keletkezik belőle, semminek sem veti meg az alapját, igazi „l'art pour l'art”, ami esztétikailag büszke és szabad lehet, de kétségtelen, hogy nem morális. A belső lényege cigányság, csapodárság. Hiányzik belőle a hűség. Valóban nincs hűtlenebb, magát kevésbé kötöttnek érző, annyira minden irányban csapongó szerelem, ha ugyan én jól látok. Hogy az ókorban a falanksz ragasztóanyagát képezte, hadi- és élet-halál-bajtársiságokat teremtett meg, az csak látszólag szól ez ellen. „Miféle szerelem az”, kérdezi már az egyik klasszikus, „amelyik egy hajszálon függ, amelyiknek vége van, amint a szeretett lénynek a bajusza elkezd serkedni.” Ez a szerelem lidércfényez, olyan könnyűséggel, melyet az életnek engedelmeskedő szerelem nem ismer, csapong egyik tárgyról a másikra. Mindig humoros és naiv dolognak találtam, mikor Goethe, a meglehetősen „szabad” és egoista legény-ero-

tikus, ezt vallja: „Nagyon kellemes érzés, mikor új szenvedély kezd bennünk csírázni, még mielőtt a régi teljesen kialudt volna. Így naplementekor szívesen látjuk az ellenkező oldalon a holdat fölkelni és örülünk a két égi lámpa kettős fényének.” Azonban úgy látom, hogy ezt a hűséges-hűtlenséget a homoerotika szabadossága messzi fölülmúlja, ami az ő kitartásának és megörökítési-ösztön hiányának a kifejezése: nem alapító, nem családalkotó és nem nemzedéknemző.

A *hűség* a természetnyújtotta, házasság által lehetővé tett, nemző szerelemnek az óriási morális előnye. A zsidók törvénye, akik mindig jól értettek ezekhez a dolgokhoz, már a legrégebb időkben halállal fenyegette meg a fiúkkal párosodókat. Ennek az erkölcsös fajtának egy mostani filozófusa, Hermann Cohen, az erosz és ethosz, a nemiösztön és az erkölcsösség szintézisében találja meg a hűséget. Azt mondja: „A hűség miatt van szükség a házasságra”; mert igazi szerelmi hűség csakis a házasságban és a házasság révén lehetséges. Valóban a házasság ép úgy terméke a hűségösztönnek, mint nemzője, iskolája, táplálótalaja[^], megtartója. Hűség és házasság egyek. Nem lehet megmondani, hogy melyik volt előbb, házasság vagy hűség, a homoerotikával összefüggésben elgondolva pedig, mind a kettő egyformán abszurdummá válik. Ami beleillik a házasság fogalmába és pedig: tartósság, alapítás, szaporítás, nemzedékek egymásutánisága, felelősség, mindaz nem fér össze a homoerotikával; és mint terméketlen szabadosság az ellentéte a hűségnek. Olyan világosan, mint sehol másutt, mutatkozik itt, hogy az erény és erkölcsösség az élet dolgai, az élet kategorikus imperatívusza, az életparancs – míg minden eszteticizmus pesszimiztikus-orgasztikus természetű, vagyis a halálé. Hogy minden művészesség erre hajlamos, hogy a mélység felé törekszik, az nagyon is bizonyos. Azonban a művészet, a halállal és szépséggel való összefüggése ellenére is csodálatos módon mégis kapcsolatban lévén az étellel, önmagából kitermeli az ellenmérgeket; az életkedv és életakarás szintén alapösztönei a művésznek; bizonyos életpolgársági máz és etika, akármilyen kevésbé tartoznak is össze eredetileg művészet és erény, teszi őket lehetségessé az emberek között és a művész, ahogyan én látom, a tulajdonképeni (ironikus!) *közvetítő* a halál és az élet világai között.

Éppen most szolt ön, hogy térjek a dologra? Engedelmeske-

dem, amennyiben személyes leszek. Nagy, fiatalkori művében, melynek a polgári existenciáját is meg kellett alapoznia, már a házasságot és az apaságot tárgyalta az ifjú és pedig elég pesszimiztikus értelemben és szellemben. Az a metafizikai élmény, mellyel Thomas Buddenbrook a halálra előkészül, megtagadtatta vele a házasságot, amennyiben ez „a dicső történelmi továbbélés gondját jelenti utódok személyében” és igyekszik megszabadulni „egy véges történelmi fölbomlás félelmétől” a fiamban reméltem én továbbélni! egy még aggodalmaskodóbb, gyengébb, ingadozóbb személyiségben? gyermekes, tévútra vezetett bolondság! Miért legyen nekem fiam? Nem kell, hogy fiam legyen! Hogy hol leszek, ha meghaltam¹? Ott leszek mindenkiben, aki valaha Ént mondott, mond és mondani fog, de különösen azokban, akik erőteljesebben, vidámabban mondják... Ez az elfordulás a család és a nemzetség-megörökítés eszméjétől, ez a menekülés a metafizikumba az életfegyelem ugyanazon felbomlási folyamatának, az egyéniség orgiasztikus szabadságába való „visszatérésének” a kifejezése, mint amelyet én a „Halál Velencében” című munkámban a fiúszerelem alakjában még egyszer leírtam. Az individualizmus és a halál fogalmi mindig összefolytak, megfordítva azonban az élet fogalma a kötelesség, a szolgálat, a szociális megkötöttség és magával a méltóság fogalmával folyt össze. Thomas Buddenbrock és Aschenbach haldoklók, az életfegyelem és élet-erkölcsösség szökevényei, a halál Dionysosai. Ez olyan fölfogás, mellyel egyidőben a magam lényére vonatkozólag is egyetértettem. Nem akarom a művészinak nevezni, mert ismétlem, egy művész nem lehetséges életerkölcösség nélkül. Az alkotó ösztön maga ennek a kifejezése, még ha az élettől legidegenebb művet alkotja is. Mondotam már, hogy kezdettől fogva hogyan fogalmaztam én meg a művészség eszméjét, milyen közvetítő szerepet tulajdonítottam neki: mostohagyermekai vagyunk mi az életnek, de mégis csak az élet gyermekei és alapjában véve erkölcsi jóságra rendelve. Huszonnégy éves koromban el tudtam mondani egy harcotúnt embernek a metafizikai individualizmusba való menekülését – valóban, már ebben a koromban értettem hozzá. Azonban a tudás más valami mint a lét, legfeljebb egy része a létnek. Goethe többet tudott Werherről, mint amennyi benne volt, máskülönben nem élhetett és hathatott volna

tovább. És a Thomas Buddenbrook fiatal szerzője megházasodott pár évvel azután, hogy a hőst sírba tette.

Hegel mondotta, hogy a házasodáshoz vezető legerkölcösebb út az, melyen először megfogamzik a házasodásra való elhatározás, aminek végül a vonzalom a következménye, úgy, hogy a házasságkötésnél a kettő egyesül. Nagy élvezettel olvastam ezt, mert ilyen volt az én esetem is és ez kétségtelenül gyakori. Ennek a népszerű kifejezése „kérőlábon járni” (ami még nem jelent szerelmességet vagy eljegyzettséget, hanem csak kedvet és hajlamot a házasodásra). Egy idillikus költeményben személyesen kimondottam a házasodásnak és a házasságnak motívumait és lényegét; lélektanilag semmiféle kétségnek nincs itt helye. A gyermekserég, melyet az ifjú-apa, aki nemrég még egyedül volt, hamarosan együtt lát, fölkelte a csodálkozását és „gyermekes büszkeségét”, mint minden valóság, mely valaha az álmodozót utolérte. És hozzá van fűzve a szentencia, hogy az ember az álom valóságát álomszerűbbnek gondolja, mint bármelyik álmot és mélyebben hízeleg neki. Ki van fejezve az apaság sajátos élménye: hogy valaki lássa a saját vágyódásának és a saját sorsának a teremtményeit húsból való emberekké alakulni, akik magukban rejtik a saját sorsukat; nézni egy körülvevő valóságot, amelyik inkább álomból, mint az életből fakadottnak látszik.

Visszatérek a tárgyra. Napjaink képéhez tartozik minden dolgok problematizálása, az öröknek, a szentnek, a nélkülözhetetlennek és az ősadottnak a problematizálása is – a látszólagos lehetetlenülése, látszólag menthetetlen elmúlása az időben. Azonban az örökemberinek, az őshintézménynek a problematizálása az időben csak *átmenetet* jelenthet, nem pedig valóságos véget és fölbomlást. Mint manapság minden, úgy a házasság is átmeneti állapotban van; képtelenség volna a végében, a megszűnésében hinni. Vajjon több ma a „boldogtalan házasság”, mint volt abban az időben, amikor még több volt benne a partriarchális-vallásos elem s a szentségnek bizonyos nyomása alatt állott, mely a „boldogtalanság” szubjektíválását, tudatossá és hatályossá válását és a válás gondolatának fölmerülését megakadályozta! Ez lehetséges, ez valószínű. Szabadság, individualizmus, megerősödött személyiségérzés (ott is, sőt éppen ott, ahol az igazolása nehéz volna), a „boldogsághoz való jog” esz-

méi a boldogtalanságot, a megoldás utáni vágyat könnyebben a tudatba juttatják. Hiszen többek között a házasság az uralom és alárendelés problémája is. Az egyik félnek – ezt meg kell mondani hanyatlásának a megmagyarázására – a szolgálónak, a tőrőnek kell lennie és a régi „klasszikus” házasság patriarchális szellemének megfelelően ez a tőrő fél a nő volt. Ám a nő emancipációja, individualizálódása és fölszabadulása ezt alapvetően lehetetlenné tették. Az „ő legyen a te urad” elve elavult – pedig hát ez volt az a princípium, amelyik a házassági közösséget hasonlíthatatlanul leegyszerűsítette, ha nem egyáltalán lehetővé tette.

Ugyanígy áll a dolog a szülők és gyermekek közötti patriarchalis-tekintélyi viszonyal, amelyik a fiatalság emancipációja következtében szintén nem tartható fent. Nem beszélek a „cselédről”, akiből a viszony elhidegülésével és szociális eljogosításával nagyon szabadvonalú „háztartási alkalmazott” lett. Mit látunk tehát: a házasság fenyegetése és a „háztartás” problematizálása a férfi részéről szabadosságból, a boldogságra és a változtatásra való jogból, ha a boldogságát nem találja tökéletesnek; a nők, a gyermekek és a cseléd részéről az emancipáció az öntudatosság, a szabadság, a személyiség révén. Mindezzel összefüggésben van és még hozzájárul a kulturális differenciálódás. Mindez végtelenül megnehezíti két embernek élethossziglanra való együvézárását s nélkülözhetlenné teszi a kíméletnek, tapintatnak, diplomáciának, gyengédségnek, jó-ságnak, elnézésnek, önuralomnak, művészetnek egy egészen más mértékét, mint amennyi kellett a „boldog” házassághoz a kezdetleges időkben. Természetesen az ingerlékenység is rendkívül megnőtt. Talleyrand herceg meghatározása a házasságról: „Deux mauvaises humeurs pendant le jour et deux mauvaises odeurs pendant le nuit” (két rossz hangulat nappal és két rossz illat éjjel) igen sokat mond. Ezért: külön hálószobák (míg nemrég a patriarchális együttalvása hozzátartozott a jó házassághoz), önálló, különválasztott érdeklődési kör és foglalkozás, a súrlódási és ingerlési lehetőségek csökkentése. És mégis megnevezhetetlen türelmetlenség remegése a házastársak hangjában még társaságban is – annak a kifejezése, hogy a fölhalmozódott ideggyötrelmek és kétségbeesett ingerlékenység minden pillanatban megszügyenítő robbanásban törhet ki. A leg-

több házasságnak már a fölületes megfigyelésénél is strindbergi emlékezések jelentkeznek – pokoli emlékezések. Egy kis „gonosz pillantással” valóban könnyen azt a benyomást nyerhetjük, hogy ma a házasságok 90 % -a boldogtalan, föltéve, hogy percentuális számítások, vagy akár csak becslések is megengedhetők olyan viszonylagos és szétfolyó fogalmaknál, mint boldogság és boldogtalanság. Ha pedig így állanak a dolgok, akkor miért élnek gyakrabban a válásnak intézményes lehetőségével, melynek társadalmilag ma már nincs botrányos színezete? Miért sokkal nagyobb a megmaradó, mint a válással végződő házasságok száma? Ha ennek az okait keressük, akkor nagyon banális dolgok kerülnek felszínre. A rossz esetekben is gyakorlati nehézségek kapcsolódnak az emberi tehetetlenséghez, melyek a válás elhatározását, sőt az erre való gondolatot is visszatartják, az a tehetetlenség, melyről Novalis azt mondja, hogy „ez láncol hozzá a kínos állapotokhoz bennünket”. De éhez a természetes tehetetlenséghez vegyül valami mélyebb, lelki és erköcsi dolog, valami pietás-féle, melyhez Hegelnek a „triviális megszokása” adja az átmenetet; semmi egyéb ez, mint a megtestesült sorsközösség, életközösség a gyermekek révén is, ami még a leghitlenebb időkben is pietássá lesz, a házasságnak, mint „alapító szerelemnek” többé vagy kevésbé tudatos, fegyelmezett érzésévé. Mint mondtuk, még a rossz esetekben is, de mennyivel inkább a boldogabbakban, érvényesül a közösségnek az az öntudatossá válása, melyről Hegel beszél és amelyik jóval túlmegy az egyszerű nemi közösségen, sőt ezt bizonyos időben mindig maga mögött hagyja. Ha a házasság nem volna egyéb, mint aminek Kant Immánuel mondja a maga szörnyű agglegénye definciójában: „Két különböző nemű személy összeköttetése nemi tulajdonságaik élethossziglan tartó kölcsönös birtoklására”, akkor sohasem mutatott volna olyan egyéni és intézményes ellenállóképességet, mint amilyeneknek a mutatójára napjaink olyan bőséges alkalmat adnak neki. Finomabbak, tudóbbak és emberiebbek a Hegel meghatározásai – meg van bennük minden óvatosság, amelyik egy ilyen intim és pietásra szoruló tárgynál helyénvaló. Hegel elég gyengéd ahoz, hogy a házasságban a jog csak akkor lép előtérbe, ha a család fölbomlóban van és a tagjai önállókká lesznek. Ugyancsak elutasítja azt is, hogy

a viszonynak valamilyen főcélját kutassa. Valami sajátságos egészlet lát benne, melynek értelmét nem befolyásolja az egyik vagy másik lehetséges célnak a hiánya. Ő úgy véli, hogy a házassági viszony „kimerülhet pusztán a kölcsönös szerelemben és segítségben”. Nyilvánvaló, hogy idős házaspároknál mindig így is van és hogy ha a viszony csupán a nemi érintkezésen alapul, akkor a házasság a nemi kihülés időpontjában automatikusan megszűnnék, pedig hát az értelme éppen az, hogy ez be ne következzen. Ez nem akadályozza meg azt, hogy a hús-közösség ne tartozzék szentségi fogalmához. A házasság „alapító szerelem”, vagyis: a nemi kapcsolat a szentségi alapja egy tartós, ezt túlélő élet- és sorsközösségnek. A házassági nemi egyesülés abban különbözik minden más, „szabad” egyesüléstől, hogy vele össze van kötve egy ilyen szerelmi alapításnak a gondolata, szándéka, célja. Kant szerint a házasság arra való volna, hogy a nemi érintkezést lehetővé tegye és vannak is esetek, melyekre ez áll, amikor ugyanis egy másképpen „nem kapható” nő iránti szenvedély a férfit, aki sokkal szívesebben maradna szabad, arra bírja rá, hogy feleségül vegye ezt a nőt. Az ilyen házasságnak az erkölcsi alapja nem éppen a legszilárdabb, ami kiderül Hegelnek ama tételéből, hogy az igazi házasságnál a megházasodásra való elhatározás a primer és az egyéni vonzalom a szekundér dolog. Az ember azért vesz feleségül egy nőt, hogy „birtokába vegye.” A nemi közösség, melyre a házasság vezet és amelyik ennek a szentségi alapját képezi, valami lényegesen más, elszellemiesítésére sokkal alkalmasabb, mint amaz s az eléréséhez nem okvetlenül kellene megházasodni. Éppen ez a különbség az, melynek révén a házasság mint intézmény a korszakokon át megmaradt és amelynek emberi-örök jellegét köszönheti.

Az örök-emberi azonban változandó. Lennie kell, nem pusztulhat el, csupán átmegy új élethalakokba mindennel együtt, ami vele jár. Hogy idővel lehetetlenné váljék, az csak látszat; benne magában vannak az erők, melyek révén minden megszenteltetés után újból szentté tud válni. Hisz valaki komolyan a *művészet* ősjelenségének a végében – amelyikről pedig a legmeggyőzőbb módon úgy látszik, hogy lehetetlenülni kezd? Hordozójának a művész-típusnak Nietzsche által kezdeményezett pszichoanalitikus vizs-

gálata, a művészeti alakok intellektualisztikus fölbomlása, az a nihilisztikus öngúnyolás, amit legtehetségesebb képviselői gyakorolnak, úgy hogy csak a tehetségtelenebbek és elmaradottabbak látszanak még komolyan venni: mindez nem félreérthetetlenül a Vég mellett szól? Pedig hát a művészet is szentség, szellemi valami, a húsról alapítva; megvult és meglesz. így meglesz a házasság is és az élet mélységeiben akadnak majd számára új gyógyforrások. Azonban a legrosszabb és leghamisabb dolog minden ízében a restauráció. A kor, amelyik önmagától megborzong, teli van restaurációs vágyakkal: a réginek és érdemesnek, az elrombolt szentségnek újbóli trónra helyezésére vonatkozó velleitásokkal. Hiába, visszafelé nem mehetünk. Az életüressé vált történeti formákhoz való minden menekülés obskurantizmus; a megismerésnek minden jámbor „félreszorítása” csak hazugságot és betegséget szül. Hamis, a halál felé fordult és alapjában véve hitetlen jámborság ez, mert nem hisz az életben és ennek kimeríthetetlen gyógyító erőiben. A szellem útját mindenütt végig kell járni, hogy megint létezhesék a lélek. Nem félreszorításról és restaurációról lehet szó, hanem a megismerés testtel és lélekkel való ellátásáról, új méltóság, alak és kultúra megteremtéséről.

A jövő házassága.

A házasság kétféle: először intézmény, másodsor pedig tisztán személyes viszony egy férfi és egy nő között.

Évszázadokon át a házasság intézményi jellege volt a túlnyomó. A személyes vonzalom nem volt döntő a házasságkötésnél; maga a házasság egyházi szentség volt és így felbonthatatlan. Ilyen körülmények között a személyes boldogság kérdésének nem volt meg az a jelentősége, mint amilyenre a modern időkben szert tett. A házasság biztonság, sors és rendeltetés volt, a férfiélet háttere, a női lét kerete.

A házasságnak ez az intézményi jellege szorosan összefüggött

mert csak így volt biztosítva a gazdálkodás folytonossága és vele együtt az emberi lét anyagi alapja. A házasság a család bázisa, a család a gazdasági élet magva.

Az állam is érdekelve volt a házasság intézményében. A tisztán emberi, mesterséges, nem fajszerű értékeket, melyeket képviselt, először férfiak teremtették meg, mert az anyagilag kezdetleges föltételek között a nőt az anyai és háztartási kötelességek sokkal

jobban igénybevették, mint faji lényt sokkal jobban megterhelték, mintsem hogy ezeken túlnőhetett volna. Ennek következtében a nőnek mint ilyennek semmi köze sem volt az államhoz; csak a házassággal kapcsolódott belé, csak a házasság adott neki szociális létjogosultságot. A faji élet csak a házasság révén kapcsolódhatott bele az állami apparátusba, a jogba és igazgatásba.

Nos, a modern kor nagy technikai-gazdasági fölfordulásai itt is minden tekintetben átalakulásokat hoztak létre. A család tubbé nem termelő-közösség; a gazdasági élettel való összefüggése, amennyiben még egyáltalán megvan, nagyon laza, a háztartás elvesztette azt az ősrégi értelmét, hogy az egyetlen megélhetési lehetőség legyen. A mai gazdaságnak egyes munkaerőre van szüksége, nem pedig a családokra. A gazdaság atomizálása hatással volt az emberi lét minden területére. Manapság az államnak nem a fajszerűen vagy osztályokra tagozott társadalom, hanem az egyes egyén az előfeltétele és tárgya. Ennek a tényállásnak legmegfelelőbb kifejezése a demokrácia, melyben a szavazatokat számlálják és nem mérlegelik. Ez az állam polgári jogot kellett hogy adjon a nőnek is mint egyénnek.

A társadalmi struktúra ilyen mélyen járó megváltozásai következtében a házasság mint intézmény is elvesztette lényeges támasztó pontjait. A nőre nézve ez először hátrány volt, mert mint nő az élet üzemében korántsem volt olyan fontos, mint egykor. Azonban a gazdaság önállósodása, a családtól a háztól való elválása tehermentesítette is a nőt. Az otthoni munkálkodás, ami régebben a létét betöltötte, nagy részben fölöslegessé vált. Emberileg a nő megnyerte egy saját élet lehetőségét, önálló, „férfinélküli” életet folytathat, anélkül, hogy ezt értelmetlennek érezné. Közvetlen, eleven részt vesz az emberi értékeknek egykor alig hozzáférhető világában, melyeket ugyan nem tudott volna megteremteni, de amelyeket ma segít föntartani.

Hogy az utolsó százötven év folyamán a házasság mint intézmény sokat veszített az értékéből, az egyelőre nem abban mutatkozik, hogy ritkábban kötnek házasságokat, hanem abban, hogy olyan sok a válás. A válás ellentmond a házasság alap gondolatának, amelyik a férfi és nő tisztán ösztönszerű egymásratalálását.

élethossziglani közösséggé akarja emelni. A házasságnak szentségként való katolikus felfogása csupán a vallásosba való projicálása a házasságban nyugvó eszmének. Ma abszolúte is és pereentualisan is szaporodik a válások száma még a katolikusoknál is; a jövőben valószínűleg még jobban fog szaporodni. Mert az esetleg újonnan keletkező közösségi alakulatok kívül fognak állani a faji életen és így nem stabilizálják a házasságot.

A társadalom jövőendő struktúrájában a házasság bizonyára aránylag jelentéktelen helyet fog elfoglalni; a férfi és nő közötti házasságnélküli viszonyok sokkal gyakoribbak lesznek és mindinkább el fog tűnni az az ódium, mely eddig az ilyen viszonyhoz tapadt. Ugyancsak az állam fokozott mértékben foglalkozik majd a gyermekekkel. Mindenféle fajtájú nyilvános intézetek a maguk iskolázott ápoló – és tanító személyzetével mindinkább tehermentesíteni fogják a szülőket. Az emberi gyermekség sajátossága azonban azt fogja magával hozni, hogy lelkiismeretes emberek között a házasság mint intézmény, minden személyes vágyon túl, már csak a gyermekek miatt is megmarad. A gyermekekkel szerzett minden tapasztalat, valamint a legújabb lélektani kutatás is arra mutat, hogy a szülők nem pótolhatók. És minél mélyebb a szülők lelki élete, annál kevésbé akarják őket, hogy helyettesítsék őket, oszétton szerű szeretetük a gyermekeknek annál megértőbb nevelésében nyilvánul meg, önzésük annál jobban háttérbe szorul a gyermekek javával, sőt a kívánságaikkal szemben is. A gyermek utáni vágy elevenen él a legtöbb nőben és a férfi is akarja a saját életének a folytatását. Aki azonban a gyermekeket akarja, annak akarnia kell házasságot is, mint élethossziglani közösséget, mint intézményt, minden személyes kívánságon túl.

A házasság intézményi jellege mégis mindinkább háttérbe fog szorulni a személyes vonatkozással szemben. Bizonyára semmi sem nehezebb, mint személyes vonatkozásra építeni egy élethossziglani közösséget. Ugyanis a férfi és nő közötti viszonynak mindig erotikus színezete van, az erotikának pedig a lényegéhez tartozik a változékonyság. A közvetlenül adott fejlődés mindig az, melyet a szerelmi viszonyokból untig ismerünk, emelkedés és sülyedés, ön-megtágadás és ön-elvesztés. És ha mégis volt eset élethosszig-

lani közösségre egy férfi és egy nő között, úgy ennek az volt az oka, hogy a férfi és nő közötti vonatkozás túlnőtt a szerelmi viszonyon, elfogta az egész személyiséget. A legbensejében bizonyára mindenki egyedül marad, nincs maradéknélküli fölolvadás másokban. Mégis a házasságban a „te” viszony más, mint egyéb „te” viszony. A modern kor szellemi-lelki fejlődése magával hozta az ember fokozott differenciálódását, lelki sokszerűségének finomabb tudatát. Ennek megfelelően a tudatos élettartalmak átalakulnak és mind nehezebbek és ritkábbak az egész életen át tartó barátságok olyan emberek között, akik nem ugyanolyan életet élnek. Éhez lényegesen hozzájárulnak a mai változó életföltételek; nincs többé külső keret, amelyik évtizedeken át ugyanaz maradna és embereket közösségbe zárna össze. Általában mindenki csak a másikat ismeri „epizódnak”; mint „kontinuitás” a legkevesebben tudnak egymásról. Ez az állapot előbb vagy utóbb gyötrelemmé lesz annak számára, aki nem áll mint szent az életen túl. Ilyen viszonyt a férfi és nő között a szerelem bizonyára nem teremt meg csak úgy egyszerűen, mert a szenvedélynek a lényegéhez tartozik a rövid tartam; nem is alakulhat át, a szenvedély vagy van, vagy nincs. Azonban a szenvedély árnyékában a házassági közösség „Mi”-je inkább keletkezhetik mint az észházasságoknál, ahol kezdettől fogva józanul állanak egymással szemben a felek. És ez a „Mi” előföltétele minden házasságnak, amelyik személyes vonatkozás akar maradni.

Hogy azonban a házasság mint személyes vonatkozás tartós valami maradhasson, nem a „tipikusra”, hanem tudatosságra és önismeretre kell alapítani. Eddig többnyire ki nem mondott és mégis magától értődő föltételekre volt alapítva, melyek lényegükben tipikus természetűek. Ilyen a lánynak a házasság előtti ártatlansága. Ez a követelmény egészen természetes; a nemi vágyak, ha gátlás nélkül jelentkezhetnek, mindig kizárólagosságot kívánnak. Minden férfi és minden nő nemcsak egyedül, hanem elsőnek is akarja a társát élvezni. Ennek a kívánságnak azonban csak a férfi tudott érvényt szerezni, mert a régebbi időkben a nőt szociális lényé, a társadalmon belüli emberré tette és így előírhatta neki a föltételeit. Persze, hogy sajtászerű valami a lányos ártatlanság. Azonfelül valószínű, hogy a szerelem és az érzékiség elválasztása

a női személyiségre károsabb mint a férfire; tanácsos marad, hogy a nő ne adja oda magát könnyelműen. De az érintetlenséget a házasság föltételévé tenni manapság mégis célszerűtlen, mert ez a fajszerű érzéki momentum hangsúlyozását jelenti és ez nem nagyon használ a házassági vonatkozásnak, amelyiknek lényegében mégis emberinek, személyesnek kell lennie. A következmény gyakran az, hogy a leány az első valamirevaló férfibe beleszeret, aki házasságot kínál neki, a férfi pedig a szűzre és nem a személyiségre pályázik. Ezek rossz előfeltételei egy tartós emberi viszonynak.

Másik tipikus föltétel, hogy a férfi saját otthonnal szolgáljon a nőnek és el tudja tartani. Erre a követelményre szükség volt, ameddig egyáltalán csak háztartáson belül lehetett megélni. A mai világban, amelyik olyan sokféle egzisztencia-lehetőséggel szolgál, amelyikben a nő el tudja magát tartani, melyben még a gyermekek is csak a legritkább esetben a sors adományai, nem jogos többé ez a követelmény. Akadálya a személyes választáson alapuló házasságkötésnek, mert a vagyon és jövedelem szerint kell házasodni. Persze, hogy azért a tipikus okokból kötött házasságok is lehetnek boldogok. De a házaselet mai elárvulása a legtöbb esetben mégis azon alapul, hogy egy lényegében személyes vonatkozássá lett viszonyt típus-alapra építenek föl.

A tipikusnak ez az elutasítása nem jelenti azt, hogy a házasságkötés szociális alapjai gyökeresen meg fognak változni. Éppen a személyes viszony sokkal könnyebben keletkezik hasonló életsorsa, nevelésű, beállítású emberek között. A régi osztályelőítéleteknek megfelel egy eleven értelem: a tisztán személyes, emberi és pedig nem a véletlen nézetekből fakadó, melyek az évek folyamán sokszor megváltoznak, hanem a sokkal maradandóbb végső lelki minőségből fakadó. Ezt magunkban tudatossá és az életbevágó fontosságú döntések vezérlő csillagává tenni: ez az élet művészete!

A házasság a jövőben csak akkor maradhat meg, ha egy személyes viszony viszi át emberről emberre. Ez az új házasság sok tekintetben nehezebb lesz, mint a múlté volt. Mert követelményei nem csupán az ember passzív teherbíró képességére fognak irányulni, hanem az eleven alakító erő sokkal ritkább képességére.

Amíg a házasság adott forma volt, viták, szeszélyek, brutalitás és önzés nem sokat árthattak neki; a jövőben azonban a szigorú önfegyelemnek naponta megújuló föladata lesz.

Benne van korunk lényében, hogy az objektív normák elválnak az eleventől mint ilyentől és már csak az élet szerszámaint alakítják. Az összes használati tárgyak mindinkább bizonyos típusokra hozódnak, ami a kézműipar korában még elgondolhatatlan volt. Azonban a tisztán emberi vonatkozások mindinkább levetik a szilárd és ősi formákat. Vannak normalizált tűzhelyek, íróasztalok és automobilmek, de nincsenek normalizált házasságok. A külső élet mindinkább megfelelő szkémák között játszódik le. Azonban minden, ami nem a társadalomnak, mint gazdaságilag fundált egésznek a megtartását szolgálja, minden, ami csupán személyes, elveszíti objektív támaszpontjait, tisztán spontaneitásra, éber tudatra és vitézségre alapítódik. A házasság területén, embernek emberhez való viszonyában, hasonló folyamatot látunk végbemenni, mint egykor a vallás, az embernek istenhez való viszonya területén. Valamikor a vallás lényegileg mágikus és rituális cselekvés volt; a kereszténység átalakította tisztán belső üggyé. Belső» életünk fokozódó emberiesedésének felel meg, hogy mindenütt, ahol személyiség és nem munkaerő vagyunk, ott tudatosan és feszülten kell megragadnunk az életünket. Ez az jelenti, hogy az intézmények saját élete elhal; ezek nem keret többé, melyekben az ember felnővekedhetik, de nem is sors, mely az embert összetörheti.

Az egyes életére ez előny, sőt haladás lehet. A „meg nem értett asszony” már ma is túlélte jelenség, mert az ő passzív bánata ellentétben van a modern élet lehetőségeivel. A boldogtalan házasság képzete még mindennapos; a jövőben bizonyára kuriózum lesz. Mert az aktív személyiség számára két út nyílik meg: vagy föl-bontják a házasságot, vagy vállalják a bánataival együtt; akkor azonban az ember nem boldog, hanem ember, aki urává lesz a sorsának.

Bizonyos, hogy semmiféle tudat, semmiféle akarat, semmiféle kultúra meg nem válthat a házasság problematikájától és bajaitól. Ezek örökkévalók, mert a nemek közötti vonatkozás sem lehet soha probléma nélküli és baj nélküli. A házasság az élet

egyik formája; az élet jelent örömet és bajt és lelkünk mélyén a baj nem kevésbé akart dolog, mint az öröm. A házasság azonban életforma és mint ilyet alakítani lehet, föltéve, hogy azok, akik a házasságot kötik, ismerik önmagukat, akarják a házasságot és van bátorságuk a vállalására.

HARMADIK RÉSZ

A házasság mint időtlen probléma.

A helyes párválasztásról.

Ritka dolog és mégis tény, hogy vannak emberpárok, akik mintha egymásnak teremtődtek volna. Azonban ennek okáról földi belátással semmit sem lehet mondani. Talán a Platon tanításának megfelelően valami kettéosztott eredeti egységről van szó? Talán az Isten valami örök tanácskozás eredményeként két egymásnak rendelt lelket egyszerre teremt meg a világban? Talán a lélekvándorlás tana mond igazat? Vagy talán értelmetlen véletlen volna az, ami számukra a bölcs előrelátást látszik bizonyítani? Senki sem tudja eldönteni. Itt mindenki higgye azt, amit hinnie kell. A misztérium nem értelmi probléma. Ezért a legmélyebb értelemben vett lélekrokonság kérdése szükségképen kapcsolódik ennek a könyvnek a keretéből.

Azonban földünket a csoda is csak ennek törvényei keretében látogatta meg. Bár Krisztus az ő fenséges isteni bölcsességét a mindennapi dolgokról vett hasonlatokban tudta kifejezni, mégis bebizonyítható, hogy éppen a végsőnek és a legmélyebbnek mindenütt az egészséges emberi értelem a székhelye. Ami a házasságra vonatkozólag azt mondja: Az egyes esetekben adott helyzetek egyedülvalósági jellege akármennyire levezethetetlen is, mégis vannak

általános érvényességű normák, melyeken belül ez mindig manifesztálódik.

Két különböző nemű ember vonzódik egymáshoz. Következik ebből, hogy házasságot kössenek? E könyvnek bevezető dolgozatából már kiderült, hogy ez nem szükségképpen következik. Az emberi lény sokszerű. A házassági vonatkozás egyrészt csak egy a sok közül, másrészt a jóban legnehezebben realizálható és sajnos a tapasztalat általában azt bizonyítja, hogy a szerelmesség a legrosszabb tanácsadó a házasodásnál. Ennek oka nem csupán a lelki- leg nem kimerítő erotikus vonzalom, hanem az oka elsősorban ez: az ember rendszeren egy más típusba szeret bele – jól különböztessük meg a beleszeretést és az igazi szerelmet! – mint ami házastársnak való volna. Mindenki tudja, hogy a némileg differenciált embernek a vonzalma, ha nincs végérvényesen megállapodva, különböző személyek alakjában mindig újból ugyanazon típusokra áll be; és a lélekelemzés arra tanít, hogy a férfi esetében rendszeren két ilyen típus jön szóba: a saját (igazi vagy óhajtott) anyjának és a pajtásnőnek a típusa, akinek ösképével természetesen a nővér szolgál. Ezek a maguk részéről általában az anya és a barátnő típusának felelnek meg, mely utóbbinak határesetete a szajha típusa. Ugyanis ennek a gyökere a természetes ösiségben van; értelme a végső felelősség és így a legnagyobb komolyság. Ellenben a barátnőben a kalandot keresi a férfi, a szórakozást és a játékot. Mutatis mutandis ugyanez áll a differenciált nőre. Ez a két szükséglet, a dolgok természeténél fogva, nem hozható közös nevezőre. Ezért tévedés ilyet akár csak meg is próbálni. Mindenki önmagával intézze el, hogy milyen értelemben és mértékben akarja kiegészülési vágyának ezt a két oldalát kiélni: Bizonyosnak látszik, hogy a barátnő alapvetően nem lehet a feleség. Aki barátnőt vagy barátot akar házastársnak, félreértésnek esik áldozatul.

Evvel megkaptuk volna az első, meglehetősen határozott választ a helyes párválasztás kérdésére. A szó igazi értelmében vett házasság csakis ott lehetséges, ahol a kölcsönös vonzalom, hogy zenei nyelven beszéljünk, nem a barátságmotívumban van. Az igaz, hogy a barátsági vonatkozás személyesen a legbensőbb lehet valamennyi között; talán az egymásnak rendelt lelkek alapvetően

egyáltalán nincsenek házastársnak rendelve? Minél személyesebben van centralizálva egy ember – itt a művész adja a típust – annál kevesebbet jelent számára a személy fölötti kötelék ... Akárhogyan legyen is: apáink bölcsességének igaza volt, mikor azt kívánta, hogy a házasságkötés tökéletesen független legyen a személyes vonzalmaktól. Nem mintha ez nem volna kívánatos, ellenkezőleg: de az nem fontos, hogy a szerelmesség döntsön. Mert ez elsősorban a „barátra” irányul, legalább is a férfi esetében. Persze a legtöbb nőnél annyira dominál az anya, hogy a szívüket már eleve is könnyen a lehetséges férjnek adományozzák. Minden körülmények között ők a baráti hajlamból sokkal nehezebben vonnak le hamis konzekvenciát, már csak azért is, mert az érzésnek sokkal több árnyalatát ismerik. De mivel a férfi a hódító, még ahol megfogják is, mégis általánosságban az a fölfogás marad alapvetően helyes, hogy nem szabad a személyes vonzalomnak döntenie. Hiszen ezt minden modern tapasztalás is megerősíti. Barátsági házasságok csak nagyon ritkán sikerülnek jól. A vonatkozás értelme, amelyik itt házassághoz vezetett, a múzsa- és Szibilla-keresés a férfi részéről, a tisztán személyes rokonszenv a nő részéről feltartóztathatatlanul meghalnak. Ezért a legtöbb ilyen házasság viharos lefolyású, és gyakrabban végződik válással. Miután pedig a házassági vonatkozás lényegében fölbonthatatlan, azért az ilyen lefolyás minden esetben sebeket okoz és végeredményben életgyengítő hatású, ha a felek nem fölületes emberek.

Evvel a barátsági házasság értelmében vett szerelmi házasság alapvetően ki volna kapcsolva a helyes párválasztás problémaköréből. Hogy ez valaha homályos is lehetett, annak oka az az előítélet, hogy mindenki *egyetlen* ellenkező nemű emberben vélt mindent megtalálni. Ezt az előítéletet ma már túlhaladottnak mondhatjuk. Az ember a maga emelkedett individualizáltsági nivóján visszatalál a rangházasság örökké érvényes ideáljához. A rangházasságéhoz: nem történelmi és szűk értelmében, hanem abban az eredeti értelmében, hogy lényegben a házasság csak olyan rang, illetve állapot, mint akár a szerzetesi állapot, tehát csak egy bizonyos ethosszal határozható meg, mely ethos ebben az esetben azt kívánja, hogy a „rang” a természeti és kultúrrendben megőriztes-

sék; mely ethos az egyéni akarásnak, ahol ez magától értődik, azért nem mond ellene, mert a kozmikus rendben mindenkinek ténylegesen megvan a maga rangja és evvel számolnia kell, hogy a maga személyes értelmét teljesíthesse.

Azonban most pontosan tisztáznunk kell a dolgokat. Általánosságban szólva, kit válasszon az ember párjának?

Tudományos exaktsággal nem lehet erre a kérdésre válaszolni, mert végső elemzésben minden életjelenség egyedülvaló, miáltal az általánosan érvényes is minden külön esetben olyan határozott értelmet nyer, hogy amannak a jellege emevvel szemben háttérbe szorul. Általános törvények ismerete alapján a helyes párt éppen olyan nehéz kikeresni, mint ahogyan a harmóniának és a kontrapunkciónak a pusztá ismerete még nem tesz valakit komponistává. Mindenekelőtt pedig ezen a területen a viszonyok roppant komplikáltsága miatt, nem lehet eléggé általánosan érvényes határozott törvényeket fölállítani; ha – elméletileg szólva – a kivételek itt is erősítik a szabályokat, akkor gyakorlatilag éppen a mindenkori kivételek a fontosak. Például ha általánosságban érvényes az az állítás, hogy a hisztéria alkalmatlanná tesz a házasságra, úgy másrészt előfordul, hogy ez a betegség gyógyítja a házasságot. Ugyanígy közeli rokonoknak egymás közötti házassága, amit általában joggal tartanak károsnak, gyakran a legjobb eredményre vezet, miért is egy időben az a hit uralkodott, hogy valami emberfölöttien nagy csakis a beltenyésztésből sarjadhat ki. Tessék elolvasni a „Wen soll man heiraten!” című könyvecskét, amelyik összefoglalja a kutatás és tapasztalás révén legbiztosabban látszó válaszokat a címben fölített kérdésre, elsősorban az orvosok és természetbúvárok szempontjából. Keveset fogunk benne találni, ami gyakorlatilag hasznos volna. Mert az általánosan érvényes csak annyit használ az egyes embernek, mint az algebrai formula a behelyettesíthető számok tekintetében, vagy a törvényparagrafus az egyes esetek tekintetében, mikor az egyes értelmeknek a pontos meghatározásáról van szó.

Ezért a helyes párválasztás problémáját először is másként kell fölállítani, mint azt valamennyi specialista teszi, hogy termékeny megoldásra alkalmas legyen: tisztán az értelem szempont já-

ból. Ugyanis csak így sikerülhet a problémát egyértelműen fölállítani. Amint a különlegesre irányúi, azonnal fölbomlik két külön problémára, melyek csak részben fedik egymást: a párválasztás problémája magát a párt illetően és ugyanerre a problémára az utódokra vonatkozóan. Hogy ezek nem eshetnek egybe, az amúgy is nyilvánvaló: a gyermek szempontjából a szülők csak átmeneti stádium; a gyermek a rossztól örököl és nem az egyéniségtől. Továbbá, aki szaporodik, az ennyiben tulajdonképpen lemond a maga személyéről. A gyermekre való beállítás a személyes boldogság kérdését eleve kikapcsolja., ugyanis apai boldogság és anyai boldogság nem házastársi boldogság; itt más, személyen túli ösztönök találják meg a teljesülésüket. Végül éppen a házastársak személyes egymáshoz-nem-illése teremtheti meg a gyermekekben azt a belső feszültséget, mely minden termékenységnek élettani előfeltétele. Ezért a kiváló emberek túlnyomó nagyrésze boldogtalan vagy legalább is nemharmónikus házasságokból származik, míg a túlboldog emberek sarjadékaiból, még rátermettség esetén is, ritkán válnak kiváló emberek, mert a saját lelkiállapotnak a problémánélkülisége nem kedvező az eredeti törekvésre. – Azonban, mint mondtuk, van egy szempont, melyből *egyelőre* a helyes párválasztás problémáját egységesen lehet szemlélni. Ez pedig az, hogy a házasság önálló egységet teremt meg és ábrázol, melybe két rész csak mint tényező lép be. Ennyiben tulajdonképpen egyértelmű a gyermekkel, amelyik a kettős szülői örökség összevegyüléséből ered.

A keresztény tanítás szerint a házastársak nem két, hanem egy hús; a lelki egységet pedig minden szerelmes pár személyesen is valóságnak érzi. Hogy a házasság alapjában véve mennyire jelent önálló egységet, azt a bevezető dolgozatban mondtak után nem kell fejtegetnem. Itt a következővel kell tisztában lennünk: Ha úgy a házasságnak, mint a gyermeknek alap jellemvonása az egység, akkor a házastársak összeillésének nyilván ugyanaz az értelme van, mint az egyes emberben a különféle hajlamok összeillésének. Akkor nyilvánvaló, hogy a helyes párválasztás kérdését ugyanazon szempontból kell megítélni, mint azt, hogy a saját lelkünk

eltéréseit és ellentéteit hogyan hozzuk harmóniába. Hogyan sikerül ez utóbbi? Sohasem kiegyenlítés által, mert valamennyi tehetőség mint ilyen változhatatlan, nem egyebek, mint az örökség hordozói: a gene-k. Az igaz, hogy a saját síkjukon kölcsönös harcban megsemmisíthetik egymást. A harmonizálás csakis egy magasabb rendű egységnek a megteremtésével lehetséges, melyben az eredeti vita problematikája nem megoldódik, hanem elintéződik. Az ösztön kényszerétől csak valami magasabb, a szerelem vált meg. A sors túlhatalma elleni magától értődő lázadásoktól csak a magasabb sorsintéző hatalmakkal való tudatos, bölcs és vallásos azonosítás. Ezért az egyes lélek annál fölényesebb, mennél több önmagában össze nem egyeztethető ellentétet egyesít magasabb szintézissé. Nos, ezekből a rövid megfontolásokból máris adódik az első, teljesen határozott válasz a helyes párválasztás kérdésre: Csakis azt válasszuk párnak, akinek a saját lelkünkbe való fölvételénél túlnövünk azon, amivel egyedül nem készülnénk el, vagy amit személyes szempontból egyoldalúnak és tökéletlennek érzünk. Már pedig minden belátásra képes embernek egyoldalúnak kell magát éreznie, mert minden egyes ember csak abstrakció a reális emberiségkoszmoszból, melynek a realitását már magában az is bizonyítja, hogy a hiányzó közösségtudat betegséget jelent. Ez az oka annak, amiért a legtöbb jó házasság tudatos kiegészülési szükségletből kötődik jneg. A legalsóbb fokon elegendő a férfinek és nőnek kölcsönös kiegészülése, mert ahol az egyén fejletlen, ott nem csak az első, hanem az utolsó szó is a fájé. Valamennyi fokon a saját általános típusnak az immanens kiegészülési szükséglete dönt. Különös individualizáltság esetén a szigorú személyes kielégülési szükséglet dönt. Ez abban a Jung által fölfedezett és leírt tényben találja a kielégülést, hogy minden ember saját tudatos énjének a kompenzációja ott van a saját altudatában, mint „lélekkép.” Aki valakit a szerelem formájában vonz, az mindenütt, ahol az elme és lélek is beleszólnak a döntésbe, olyan természetű, hogy ő a belsőleg gondoltat és így előre tudottat külsőleg kifejezi, bárha gyakran másvalakinek a szava adja vissza az ő véleményét, melyet ő maga képtelen volt megformulálni. Ezen alapul a ráismerésnek vagy a mindig-tudatnak az az érzése, melyet minden igazi szerel-

mes ismer: a szeretett lényben tulajdonképpen a saját lelkének a tükörképét látja, amiért nem csoda, hogy az ember a nekivalót sokszor az első pillanatra fölismeri; inkább az csoda, hogy nem a coup de foudre (első pillanatra való megszeretés) a normális kezdete minden szerelemnek. Ebből aztán eleve megmagyarázható minden, amit a boldog házasságok föltételeiről olvasunk és ugyanúgy sok ellentétesség a tapasztalás által megerősített meghatározásokban. Mikor egyrészt azt mondják, hogy a hasonló szívesen párosul a hasonlóval és másrészt, hogy az ellentétek vonzzák egymást, úgy többé vagy kevésbé, vagy az egyik, vagy a másik talál a mindenkori kiegészülési szükséglet és ennek a különlegessége szerint. Az egyoldalúan feszült természetűeket rendszeren csak az ellentét vonzza, mert az egyoldalú feszültségből csak ez húzhatja ki őket. Kiegyenlítettebb személyek a legjobb kiegészülésüket abban találják meg, ami lényegben velük egyenlő és csak egyes vonásokban bővelkedve tér el tőlük. Amit a szakkutatás erről a problémáról mondhat, arra az ezután következő dolgozatok mutatnak rá.

Azonban már az itt elmondottakból is kiderül egy dolog, amelyik talán a legfontosabb válasz arra a kérdésre, mely e dolgozat címéül szolgál: aki azt kérdezi, *hogyan* ismerem meg gyakorlatilag az igazit, az *hamisan kérdez*: A vakon, vagyis azon, akinek az ösztöne bizonytalan, semmiképpen sem lehet segíteni. Akiben azonban tudatos a saját lelke, az a hozzáillőt éppoly közvetlenül fölismeri, mint a látó az előtte levő tájképet, mert a kontaktus a lelkek között éppen olyan közvetlen, mint a kontaktus a testi világban. Itt mindenkinek csak annyit mondhatunk: nyisd ki a szemeidet vagyis szakíts az előítéletekkel és a tudat akaródzásaival, add át magad tisztán élményed minőségének és aztán ítélj helyesen: így nem tévedhetsz.

A lelkek eme kontaktusának közvetlenségéből magyarázható a testi momentumok jelentősége is, amit sokkal nagyobbak és komolyabbnak kell venni, mint ezt manapság a legtöbben akarják. Ugyanis a test és lélek elválasztása hamis. Mint azt egy másik könyvemben részletesen kifejtettem, az élet lényegében „értelem” és ennyiben minden síkján „szellem”. Másrészt minden életkifeje-

zés jelenség és ennyiben az anyagiakhoz tartozó, a betűktől kezdve, melyek egy gondolatot materializálnak, a „dolgozon” (intézményeken, törvényeken, eszméken) át, melyeket az ember önmagából termel ki, a tulajdonképeni testiségig. Ezért az életnél nem szabad testet és szellemet, hanem mindenütt csak értelmet és kifejezést megkülönböztetni. A szokásos különválasztás helyes lehetne, ha a szellemet azonosítani lehetne az ésszel vagy tudattal. Ez azonban nem megy. Egy kép vagy egy szonáta nem kevésbé szellemi, mint egy filozófiai rendszer és mégis egészen unintellektuális. Másrészt egy fizikai szerv a maga működésében éppen olyan értelmes, mint ez és csak az értelméből érthető meg. Ami azonban a tudatot illeti, ma már tudjuk, hogy a legtöbb szellemi folyamat nemtudatosan folyik le. Végül tudjuk, hogy valamennyi életki-fejezés lényegében érzéki kép, amennyiben értelmi fogalmak és fizikai szervek *egy* síkba tartoznak. Ilyen körülmények között magától értődik, hogy minden testnek szellemi-lelki jelentősége van. A szépség nem csupán a rossz tökéletességét jelenti: minden, akár a legkisebb részletnek is bizonyos szellemi értelme van. Ebből a mély okból kell minden körülmények között komolyan venni egy bizonyos ember által való nemi boldogításnak a lehetőségét vagy lehetetlenségét, vagy az apróságokon múló vonzalmat vagy ellenszenvet; az ilyenek mindig szimptómák és szimbólumok, akár tudjuk őket magyarázni, akár nem. Ez az oka annak, amiért az ösztönbiztos időkben a látszólag pusztán fizikai előnyökre alapított házasságkötés a legjobb erkölcsi és szellemi eredményeket is mutatta, úgy a házastársaknál, mint az utódoknál. A biztos ösztönű ember számára ugyanis a szellem és test egy; számára nincsen semmi tisztán külső. Mindegyiket az egész szimbólumnak látja. Azonban persze a fölismert összhangnak nem kell összhangot jelentenie a házasság számára is. A bevezető dolgozat fejtegetései szerint ez föltételezi a differenciálódás integráljára vonatkozó összhangot is és ezt az integrált vagyis a sokszerűnek egy magasabb egység síkján való lehetséges összefoglalását nem lehet az összhang elemeiből mint ilyenekből megfogni. Azonban itt is van a közelebbi meghatározásnak egy általánosan érvényes támaszpontja. Alfred Adler kutatásai óta bizonyos, hogy minden

emberi élet egy szellemi vezérképnek megfelelően gördül le. Ez a vezérkép anticipálja az életrajzatot és a lehetséges sorsot. Itt az egyik valóság közvetlenül megfogható, mert a természetben minden lét-sík közvetlenül hat a másikra, tehát szellem szellemre, lélek lélekre, vezérkép vezérképre, valamint test testre. Mivel pedig a vezető vonalak mintegy a lehetséges élet algebrai formuláival szolgálnak, azt mondhatjuk: a házasság értelemteljesen csak ott lehetséges, ahol ezek két embernél egybehangzanak. Hiszen, amint ezt a bevezető dolgozat kimutatta, a házasság első-sorban sorsközösség. Azonban itt mindjárt elébe kell vágnunk egy éppoly gyakori, mint végzetes félreértésnek.

Az életrajzok egyenlősége esetén nem okvetlenül egyenlők az érdeklődések, a hajlamok, a világnézet; annyira nem, hogy mi sem értelmetlenebb, úgy a házastársak mint az utódok szempontjából, mintha a művész művésznőre vagy művészek gyermekére, a tudós tudósra a leányára, a jogász jogásznak a leányára pályázik. A nemek poláris viszonya mellett az egyenlő nem jelent éppen egyértelműt. Ha úgy látszik, mintha a történelmi rangháztartás megcáfolná ezt a tételt, a hamis látszat onnan ered, hogy itt eleven típusokról van szó, nem szakmabeli kasztokról; az uralkodó az eszméje szerint nem specialista, hanem minden irányban fölényes ember. Ezért az: életrajzok egyenlősége minden körülmények között *poláris* megfelelést jelent. Ha a nő az életét gyakran olyan férfinak szenteli, aki az ő szempontjából elveszett ember, hogy ezt „megváltsa”, akkor éppen ezt a tényállást hozza kifejezésre. Ha a kiváló férfi, amennyiben ösztöne van, éppen azt választja ki feleségnek, akivel őt a munkája már eleve nem köti össze, úgy ennek ugyanaz az oka. A nő ugyanis teljesíteni akarja a személyes misszióját, amennyiben az előbbi esetben megvált, az utóbbiban pedig segít. Egy sorsot csak megosztott szerepekkel lehet közösen élni. Ennek az összefüggésnek természetes ősalakja a házasság az utódok szempontjából. Az apa és anya nem egyenlő módon tevékenykednek. És még ma is minden biztos ösztönű nő, aki csak kicsit is az anyatípushoz tartozik, a lehetséges férjben már eleve a lehetséges apát látja. Még ma is minden igazi gyökerű férfi annak a homályos tudatában házasodik, hogy neki egy ter-

mészetsorsot kell betöltenie, valamint az etika és vallás szellem-parancsait.

Azonban az ösztön biztonságára hiába hivatkozunk annál, akinél ez hiányzik. Ezért az összefüggést szellemileg élesebben kell megfognunk. Minden időben voltak pontos előírások a lehetséges házasságkötésre, az ausztráliaiak házasságosztály-fogalmaitól a nemesi és fejedelmi rendek hasonló fogalmáig. Az ilyen előírások mindig szükségesnek bizonyultak, mert mindig csak a kivételes ember tette kényszer nélkül a helyeset. Mint minden kötelességparancsnál, úgy itt is annak a kimondásáról van szó, aminek egészen magától értődően az értelemnek megfelelően belülről kellene kimondódnia. Már most mi a végső közös értelme minden ilyen előírásnak? Valamennyinek az a célja, hogy a természeti- és kultúrrendben megörökítse a „rangot.” És ha az általánost az egyénire vonatkoztatjuk, akkor úgy találjuk, hogy a rangmegtartás mindenképpen nívómegtartást jelent, akár eléretik ez gyakorlatilag, akár nem. És evvel a vezető vonal általános fogalmától eljutottunk volna ennek végső, döntő kvalifikálásáig. A „nívóval” a következőképpen áll a dolog: Minden lélek értelemösszefüggés, melynek középpontja így vagy úgy, magasabban vagy mélyebben fekdühet. A valóságos helyzet szerint az ember felületes vagy mély, fölényes vagy alsórendű. Már most ez a középpont a személyiség tulajdonképeni gyújtópontja. A helyzete, tehát a mindenkori nívó szerint, az összes külön tulajdonságok más értelmet nyernek. Ennyiben a nívó tulajdonképen minden értéknek az empirikus alapja. Ebből következik, hogy egy életnek a fölismert „vezérfonala” magában még nem elég az értelemnek a meghatározására: mindenekelőtt föl kell ismerni, hogy melyik síkon fekszik. Mint ahogy egy pincérfiúnak, aki arra van rendelve, hogy idővel főpincér legyen belőle, ugyanaz a horoszkópja lehet mint egy Napóleonnak, ugyanúgy a valami-képen rendeltetettnek egyáltalában csak a nívó adja meg a végső értelmét. Már most aztán világos a házassági előírásoknak úgy az értelme, mint ennek az elvi érvényessége: csakis egyenlő nívójú emberek egyészíthetik ki jól egymást. Először is nívókülönbség

esetében nem egészítik ki egymást valóban, mert az összhangból éppen a lényeges hiányzik. Másodszor és mindenekelőtt, mint a földi nehézségi erő, az alsóbb szükségképen lehúzza a magasabbat. Már most gondoljunk vissza az egyes lélek egysége és a házasság egysége közötti analógiára: lehetetlenség az alacsonyát és a magasat harmóniába hozni az egyenjogúság alapján; vagy az egyik jut uralomra, vagy a másik. *Így tehát a nívóegyenlőség a helyes párválasztás minimáltörvénye.*

Nívóegyenlőség pedig semmi egyéb, mint helyesen értelmezett egyenrangúság. Evvel pedig világos, hogy az egyenrangúsági követelmény abszolút jogos, sőt kényszerítő. Minthogy egy embernek minden egyes része az össznívótól kapja az értelmét, tulajdonképpen értelmetlen dolog, egy olyan emberre pályázni, aki mint egész egy alatt áll. Ennek sohasem lehet jó vége, sem a házastársak, sem az utódok szempontjából. Miután a lélek szükségképen hat a lélekre és a gen a genre, úgy a nem egyenrangú házasság ritka kivételekkel személyes nívócsökkenésre és a rassz kulturális alásüllyedésére vezet. És ha ebből a szempontból nézzük a legtöbb modern házasságot, egyszerre világosan látjuk, hogy ezek miért mennek olyan nyomorúságosan. Éppen a döntő kérdést, a nívókérdést, alig teszik föl valaha a Tiázasságkötésnél. A nemet férfiak látszólag szinte elvből a nívójuk alatt házasodnak, így aztán nem fejlődhetik ki a kulturális emelkedés tradíciója. Ez pedig a reakciója az elavult egyenrangúsági fogalmak uralmának. Egyenrangúság nívóegyenlőséget jelent és semmi egyebet. A névhez és ranghoz annyiban van köze, mert magas nívó rendszeren csak a megfelelő gyermekszobában alakulhat ki. De kasztgazdálkodás és az ebből következő beltenyészet mellett idővel egyrészt veszendőbe megy a vitalitás, másrészt a típus egyoldalú lesz, úgy, hogy a végén kiáltó ellentét van a külső és a b?lső nívó között. Ilyenkor aztán a formai egyenrangúság nem jelent többé reális egyenrangúságot. Hogy a régi nemességre ma ez igen sok esetben áll, azt alig lehet kétségbevonni: ami még fölnyit biztosít számára, az inkább egyoldalú előnyök, már pedig egyoldalúság ellentmond a nemesség pusztá fogalmának is. Hasonlítsuk csak össze az udvari nemességet a független lovaggal, vagy Észak-

németországnak az alsórendű állások betöltésére kitenyészett junkerjeit a magyar mágnással, evvel az igazi „úrral”.

Minden az *eleven* nívótól függ – ennek a létéért pedig nem kezeskedik az őspróba. Éppen a jövőnek a biztosítása ösztönzi a későbbi időknek igen sok magas születésű urat olyan nők felé, akik az ő hivatalos rangjuk alatt vannak; kiegészülésre van szükségük, vitális lelkiség és friss vér tekintetében. Azonban igaz marad az ősrégi gondolat: Az előkelőknél a tökéletes egyenrangúságnak kellene az egyik követelménynek lennie a házasságkötésnél. Itt azonban a mondottak egy kis korrektúrára szorulnak. Az adott rangok nem testesítenek meg valami végső értéket; mindenki törekedjék a legmagasabbra, amint ezt a hindu teszi a lélek-vándorlás segítségével, az angol pedig az általánosan érvényes gentleman-ideál polarizálásával. Ezért a házasságkötés végső célja nem nívómegtartás, hanem nívóemelés. Ez pedig csak a nők révén sikerül. Ugyanis a nő, mint született anya leginkább képes és alkalmas az emelkedésre; ebben az esetben ő képviseli a dinamikus és haladó princípiumot. Azonfelül, míg a már erősen kitenyészett férfiágak korán kihálnak, valami jóságos sors majdnem mindig életben tartja a női ágakat; továbbá a szociális lefelé haladásban kényszeríti őket, hogy ismét és ismét fiatalabb vérrel keverődjenek. Így az örök-nőies a sülődő emberiséget mindig újból visszaráncigálja. Itt aztán megint látjuk, hogy milyen bölcsek voltak ősapáink. Az ő törvényeik szerint a leányoknak szabad volt a rangjuk alatt házasodni, a fiúknak azonban soha. A férfi tipikus módon képtelen a fölemelésre. Pedig a végén mégis csak a Nietzsche figyelmeztetésről van szó: „Ne csak szaporodjatok, hanem magasabbra fejlődjétek!” A helyesen értelmezett egyenrangúság tehát minimális föltétele a kedvező házasságkötésnek. Aki a nívója alatt házasodik, azt, hacsak ér valamit, erősebben el kell ítélni, mint azt, aki az életét bünbarlangban tölti el. De ezenfölül mindenkinek, hacsak lehetséges, valamilyen értelemben Önmaga fölött kellene igyekezni házasodni. Hiszen eredetileg minden ember vágya erre irányul. Ezért néz föl a férfi csalódhatatlanul az örök nőiesre; ezért ragaszkodik a nő ahoz, hogy a szeretett férfit tisztelhesse is. Ez az idealizálás *óhajtott* valóságot

jelent. Mivel új dolog csak ellentétes pólusok egyesülése révén keletkezhetik, ezért úgy a léleknek, mint a vérnek magasabbra való tenyésztése lényegében attól függ, hogy a házasság közvetlenül ezt a célt szolgálja.

A nívó minden, nem pedig az érzés. Az érzés maga még sohasem bizonyítja, hogy valami helyes, mert mindig csak az elégedettséget vagy elégtelenséget teszi tudatossá, függetlenül ezek okaitól és motívumaitól. Hogy bizonyító erejűnek látszódjék, kell hogy az érzés helyes ítélet kifejezése vagy tükröződése legyen, ami a nőnél gyakori eset (akinek az érzése ennek megfelelően nem is igen vezeti őt meggondolatlan elhatározásokra), míg a férfínél ritka. És evvel újból visszajutunk az ösztön elveszített biztosságának a problémájához. Sokan azt hiszik, hogy a rangházasság mindig konvencionális volt. Pedig nem volt az: hanem a dolog úgy állott, hogy az emberek valamikor csak a nívószempontból igaziba szerettek bele; és ennek kellene a normálisnak lennie, mert az ember lényét végül is a nívója határozza meg; ha az ember valakivel nem egyenrangú, avval sohasem lehet igazi összhangban. A konvenció tehát csak egyéni kisiklások ellen biztosított. A tudatosság modern fokán persze ki van zárva a primitív ösztönbiztosság újból való elérése. Azonban a műveltség, Harnack egy jó szava szerint, képes újból helyreállítani az elfogulatlanságot. A nívó valóban közvetlen hatással van a nívóra. Ezt a leglényegesebb valóságot valóban éppen olyan könnyű percipiálni, mint akármelyik másikat. Csak ki kell nyitni azoknak a szemét, akik ezt nem találják magától értődőnek. Az idevezető utat „Wiedergeburt” című munkámban mutattam meg. Az egyes esetekre vonatkozó külön utat meg fogja mutatni a nevelő intuíciója, aki megismerte az igazságot. Hacsak egy nemzedék is magáévá teszi az ősapák belátását és evvel újra beállítja a lelkét, evvel, hála a gyermekszoba befolyásának a nemtudatosra, már a legközelebbi, legalább is női képviselői – és ez elegendő, mert végül is a nő dönti el, hogy kit választ férjnek – magától értődőnek fogják találni ezt a belátást, ugyanolyan értelemben, de magasabb szellemi nívón mint az elmúlt korokban. Akkor az ifjaknak és a lányoknak nem kell majd –ami ma nagyon ajánlatos – művelőd-

niök, hogy ne válasszanak hamisan. Ma legtöbbször hamisan választanak. Ha a legtöbb házasság nem sokáig boldogít, akkor a választás hamissága már evvel közvetlenül bizonyítva van. Evvel a helyes párválasztás problémája maguknak a házastársaknak a szempontjából eleve meg van oldva. A részletek felől mindenki tájékozódjék a megfelelő orvosi, lélektani, szociológiai és statisztikai szakmunkákból. Az *Értelme* annak, amit az olvasó ezekben a könyvekben találni fog, már maradék nélkül benne van az előbb mondottakban; sőt a tudomány külön megállapításai csak ebben az értelemben fölfogva lesznek igazán helyesek. Így aztán végérvényesen látjuk, hogy a házasság csakis mint biológiai, tenyésztési, szociális, etikai és vallásos gondolat *szintézise* nevezhető teljesebbnek. Viszont másrészt azt látjuk, hogy ez a fogalmi meghatározásában olyan nehéznek látszó szintézis a gyakorlatban rendkívül egyszerű. Széttagolva az egyes ember is határtalanul bonyolult; ő mint magától értődő egység. Ugyanígy van a házasság életformájával is. Ugyanígy áll a dolog megvalósulásának kezdetével, a helyes párválasztással. *Csak teljesen tisztában kell lenni avval, hogy miről van szó*; a helyes utólag magától is megtörténik, mert a nemtudatos automatikusan alkalmazkodik a tudatos megismeréséhez. Sőt nem is szabad nagyon sokat gondolkozni.

Még egyet. A házasság, miután az ember lényegében dinamikus, törekvő, emelkedő valami, csak akkor jelenthet teljesebbet, ha emelkedést is jelent. Ahol a legkevésbé is alásülyeszt, ott elhibázza az értelmét. Ez a megismerés fölöslegessé te?z minden tanácsadást a helyes párválasztás problémájában, amelyik a tehetetlenség és kedélyesség értelmében vett boldogságra irányul – mely tanácsokhoz tartozik sajnos nagyrésze a tudományos tanácsadó könyvekben található dolgoknak – annyira abszolút fölösleges, hogy nincs is szükség további fejtegetésekre. A házasságból csak bajok származhatnak. Ha valami nem szükséges, úgy ez az, hogy minden Jancsinak meglegyen a Juliskája. Boldogtalan szerelmen tönkremenni szégyen, mert mindenkinek módjában van egy viszonytal szakítani, mielőtt ez sorsává lesz. Hogy hiányzott a belátás hozzá? A belátás hiánya sohasem tiszteletreméltó,

mert valamiképen mindig rosszakaraton alapul. Legalább is ott, ahol az egész nemtudatos *tud.* Ez pedig kivétel nélkül mindenütt úgy van, ahol a férfi és nő vonzódnak egymáshoz.

Mindent, amit mondtunk, amennyiben alapvető dolgokról van szó, közvetlenül át lehet vinni a helyes párválasztásnak az utódok szempontjából vett problémájára. Csupán hogy ebben az esetben többet és pontosabbat mondhatunk. Éppen az, ami a lelkek kapcsolatánál a jobbat vagy a rosszabbat teremti meg, teremti meg a megfelelőt is, az öröklési egységet, a gének egyesülésénél. Ma már tudjuk, hogy az élet természeti elemei változhatatlanok és hogy a szerzett tulajdonságok ha egyáltalán, úgy csak korlátozott mértékben öröklődnek és akkor is más értelemben, mint azt fel szokták tételezni. Továbbá Mendel György és az utódai óta tudjuk, hogy az átöröklési egységek pontosan meghatározott egyes tulajdonságokat képviselnek, melyek minden kereszteződésnél mozaikszerűen újrendeződnek, de tulajdonképpen sohasem keverődnek. Másrészt tudjuk, hogy egyes embernek a szellemi-lelki jelleme, tehát az értelemösszefüggése, amelyik a gen-alfabéta közvetítésével nyilvánul meg, ha nem veleszületett, akkor a legkorábbi gyermekkori benyomásoktól függ, úgy hogy a gyermekszobától sokkal több függ, mint amennyit a legexklusívebb korok valaha is föltételeztek. Hogy egy emberből mi lehet az örökölt képességein túl, az már eleve elvetődik benne a hetedik életéve előtt. Ebből pedig következik, hogy a végső emberi szaporodási egység nem csupán a vér, mint az állatnál, hanem a vér és a tradíció szintézise. Ha ez másképpen volna, akkor soha egy kultúra sem halt volna ki, mert biológiailag az emberanyag elemei Ádám óta nem változtak. Akkor a fellahok még ma is Fáraók, az arabok még szaracének, a németek még ma is a középkori németek volnának. A tradíció jelentőségéről ebben az összefoglalásban nem is kell többet mondanunk; a tényállás nyilvánvaló. A családi típusokat a szellem legalább is annyira meghatározza, mint a vér. Mint szellemi-lelki lény mindenki époly szükségképpen a nevelése és a tanultak alapján kezdi meg önálló életét, mint ahogy az életani élete is a vérörökségből indul ki. Annál élesebben és határozottabban kell kimondani, hogy modern tudásunk és az átörök-

lési törvények következményeiként milyen parancsok adódnak a házasságkötésre vonatkozólag. Ezért nem lehet sohasem előrelátni, hogy bizonyos szülők gyermekei hogyan fognak sikerülni, mert a gyermekek nem a szülőket mint ilyeneket folytatják, hanem az összes szóbjöhető ősöket egyszerre, akik közül néhány erősebben előtérbe lép, mások kevésbé, úgy, hogy egy sok századdal előbb élt ős egyszerre csak egész tisztán előtűnhet. De mivel másrésről bizonyos, hogy csak a *meglevő* él tovább és hogy a képességek elemei sohasem keletkeznek újból (mert ami típusképző újteremtődésnek látszik, az régi elemek új kombinációjának a rögzítődése); és miután végül bizonyára van előrelátható elkorcsosulás is, azért mégis a családfa ismerete alapján minden bonyodalom ellenére is nagy valószínűséggel előre meg lehet állapítani az általánosat. Általánosságban előre meg lehet mondani, vájjon az utódok jól vagy rosszul fognak-e sikerülni. A tudás pedig kötelez. A modern tudás mellett egyenesen bűn olyan gyermekeket a világra hozni, akik minden valószínűség szerint rosszul fognak sikerülni. Persze értelmetlen dolog volna megtiltani olyan házasságokat, melyek a házastársakat boldoggá teszik, csupán azért, mert a gyermekekre vonatkozó prognózis nem kedvező, miután ugyanis nem csupán a jövő, hanem a jelen is számít. Ellenben ott, ahol az utódokat veszedelem fenyegeti, helyénvaló a „birth control” (a születés ellenőrzése) vagy ahol ez nem kivihető, ott a nem kívánatos szülők állami közegek révén történő terméketlenítése. (Amerikában ez már gyakran történik). Sokan ezt talán kegyetlennek találják: de amíg háborúk lehetségesek, addig semmi kifogást nem lehet fölhozni e kíméletlenség ellen az egyesekkel szemben, mikor az összesség javáról van szó. És amint én látom, manapság el sem kerülhető egy ilyen társadalom-sebészi beavatkozás, ha az emberiség javulását akarjuk. Miután egy évszázad óta humanitárius okokból mindent elkövetnek, hogy az értékteleneket életben tartsák, a mentés egyetlen lehetősége egy antihumanitárius korszak, a félelemnélküli gondolkodásnak és a radikális cselekvésnek korszaka, ami már keletkezőben is van. Ezért az őspróbát általános követelménnyé kellene tenni és olyan szigorúan kezelni, mint akár egy fejedelmi nemzetségnél, csak éppen új érte-

lebenben. Elsősorban az egészség értelmében; a valamiképen is rossz vér szaporodását mindaddig meg kell akadályozni, míg csak a ma élő rossz vér ki nem irtódott. Majd nem csak egy bizonyos rangosztály nívómegtartásának értelmében, hanem kivétel nélkül *valamennyi* osztály nívójának emelése érdekében. Legyen minél több nemes rassz, akármilyen élethelyzetben. Ez a cél mindenképen elérhetőnek látszik, mert a vadállatok között majdnem csupán csak nemes rasszok vannak, a háziállatok között mind több ilyen tenyésztének és nincs olyan típus, amelyiknek ne lenne egy magasabb kifejezése, ha a pozitívuma abszolút túlsúlyban volna a negatívuma fölött.

És evvel megint csak eljutottunk az egyenrangúság követelményéhez, mint a férfi minden házasságkötésének minimális föltételéhez. Honnan van az, hogy olyan kevés nagy ember után maradtak hasonló értékű gyermekek? Mert majdnem sohasem házasodtak egyenlőrangúan. Ha megtették, mint Európában a régi uralkodó nemzetségek, keleten pedig a költők, művészek és filozófusok, rendkívüli tehetség akkor sem tartódott meg ugyan – ez nem is maradhat meg tartósan, mert feszültségi viszonyban van az élettani alakkal, amit a természet nem bír el mint tartós állapotot – de megtartódik az az egy, amire az általánosság kultúr-nívójának szüksége van, a fölényes nívó. Így manapság minden azon fordul meg, hogy az egyenrangúsági követelmény általános érvényességű legyen és pedig a tulajdonképeni értelmében, az egyenlő magas nívó értelmében. Gyakran megfélekednek arról, hogy minden évtized öregebbé teszi az emberiséget. Ami száz év előtt még nem ártott, az ma néha katasztrofális lehet. Európának sok országában a műveltek évszázadok óta csak a saját foglalkozási körükben házasodtak, így a lelkészek, jogászok, tisztek. Ennek következtében mint típusok olyan egyoldalúakká s megfelelően életgyengékké lettek ← mert élet csak ott virulhat, ahol benső ellentétesség tartja fönn a feszültséget – hogy éppen a nívókövetelmény az utolsó évszázadok minden megrögzítettségének a közvetlen beolvadását kívánja meg. Ennyiben a felső rétegek elszegényedése és a többenél beáll az a szükség, hogy új pályákon próbálkozzanak, melyek aztán megfelelő új vérkeveredésre vezetnek,

nagy szerencse a rasszra. Mindazonáltal a dolgok állása félelmetesen komoly. Az ugyanis kétségtelen, hogy az ember-rasszok a történelem folyamán nem javultak, hanem romlottak. A szellemileg és erkölcsileg legtehetségesebb rétegek – mert több veszélynek tettek ki magukat vagy máskülönben elhasználódtak – mindenütt kihaltak, az ógörög kultúrrétegeknek a városok háborúi következtében beállott megsemmisülésétől kezdve korunk tehetségeinek a technikai üzemben való fölmorzsolódásáig – vagy pedig megmerevedtek; a kaszt-szellem rossz tanácsokat ad a rassz-ösztönnek. Ehhez járul, hogy a régi időkben elsősorban az uralkodó rétegek, főleg a királyok szaporodtak, úgy hogy gyakran egész törzsek néhány hőstől származtak, míg az alsóbb rétegek a nagyon is kedvezőtlen életfeltételek miatt alig szaporodtak. Ma ennek éppen az ellentéte áll. Németország óriási népszaporodása például az utolsó száz év folyamán főleg az értéktelenebb vért szaporította, annyira, hogy ma már a régi nagy idők németjeiből kevesebb van, mint Északamerikában indián. Továbbá megállapították, hogy a demokrácia, melynek az alsóbb rétegeket fölfelé kellene segítenie, a valóságban ezeket tehetség tekintetében sterilizálja, úgy hogy Angliára vonatkozólag sikerült bebizonyítani, hogy a 13. századtól a 20.-ig nem fokozatosan több, hanem fokozatosan kevesebb tehetséges ember emelkedett föl a népből. Ha pedig ilyenek kiemelkedtek, akkor meg a vér-örökségük tartósan elvonódott a törzsrétegtől. A felső rétegeknek azonban ez alig vált javára, mert a tehetséges kiemelkedetteknek az utódai csak kivételesen bírták el az új életfeltételeket. Flügge ugyanis megállapította azt a rendkívül érdekes tényt, hogy egy rasszt a kultúra ellen éppúgy immunizálni kell, hogy elbírhasa, mint egy betegség ellen. Egy nemzedék, megtartott életerő mellett nem akkor bírja el inkább a jobb életfeltételeket, ha minél fiatalabb, hanem akkor, ha minél idősebb. Innen van az, hogy látszólag az uralkodó nemzetségeket, miután legtovább éltek szélsően kedvező életkörülmények között, a privilégiumok a legkevésbé gyengítik és úgy látszik, hogy a gyengülés az emelkedett élethelyzet fiatalságával arányosan nő. E félelmetesen komoly körülmények között az emberiséget valóban csak a szigorú kiválogatás mentheti meg a soha többé jóvá nem tehető

értékcsökkenésétől. Ma egyenesen vallásos kötelességnek kell elismerni – és a mindenütt ébredező népi gondolat máris erre irányú – hogy a vér minőségét, ahol csak lehetséges, javítsuk. És nemsokára bizonyosan megint rákerül a sor, hogy a jobb vért privilegizálni fogják. Ez nincs máskép: manapság azt a paradoxont éljük meg, hogy a demokratizálódás hosszú évszázadai után – Tocqueville szerint a haladottabb országokban már a XIV. században megkezdődött – a szélső arisztokratizmusnak egy új korszaka kezdődik. Mint ahogyan az életbiztosító társaságoknál a korral arányosan nem rövidebb, hanem hosszabb élettartammal számolnak, úgy az elkövetkező évszázadokban is mindinkább túlsúlyra fog jutni a régi, kultúra ellen immunizált vér, persze nem mennyiségileg, hanem annál inkább minőségileg. Ennyiben minden azon íordul meg, hogy éppen a régi nemzetségek megfiatalodás által új életerőre tegyenek szert. Mert az egészen fiatalok a modern élet mindjobban fokozódó igényeinek mind kevésbé fognak megfelelni. Ennyiben az emberek közötti különbségek sem csökkenni, hanem szaporodni fognak. És ehhez járul még valami: Albert Reibmayr valószínűvé tette, hogy a barbár népek civilizálódása a történelmi időben nem sikerült kultúrvér-beoltása nélkül. Az európai történelemben mindenestre pontosan ki lehet mutatni, hogy a kulturális emelkedés annál korábban következett be, minél több régi kultúrvér állott rendelkezésre és annál később, minél kisebb volt ennek a százalékos mennyisége; éppen Európa kulturális újjászületése a népvándorlás viharai után Olaszországban és Franciaországban kezdődött meg s Németországban csak lassan haladt délről észak felé. Úgy látszik, hogy a népek a kultúrvérrel való keverődés arányában termelték a tehetségeket és a zseniket. A szükséges kultúrfermentum pedig mindenütt ténylegesen rendelkezésre áll, mert az idők folyamán a női és nem a férfi ágak adják tovább. Ezek sohasem élnek sokáig; a férfias lényegében a halandó és minél magasabb az elért szellemi fejlődés, annál nehezebben marad meg a biológiai egyensúly, mert mint már mondtuk, ezt zavarja a szellemi feszültség. A nőies azonban már eleve elpusztíthatatlan, így a tehetségnek, valamint a kultúrának minden továbbélése avval az egy dologgal függ össze, hogy a barbárok min-

den betörésén át a kultúrának öröklékeny hordozónói nagy egészében életben maradtak és így ezt az örökséget átadhatták a fiatalabbaknak. Hosszabb időre pedig a kultúrvér a nyersvérrel szemben erősebbnek bizonyul; Reibmayr ezt is olyan valószínűvé tette, hogy én magam hiszek állításának a helyességében. A lappangás ideje sokáig tarthat. Egyszer aztán újból előtör az értékesebb. Nos, ha ez így van, ha az emberfajták a régebbi korokhoz képest hallatlan mértékben meggyengülteknek vagy megcsökkenteknek látszanak, különösen a világháborúnak egyenesen ördögien negatív kiválasztása óta, akkor persze minden azon fordul meg, hogy a még meglevő örökséget teljesen kihasználjuk és bölcsen szaporítsuk. Ezért üt ma a földön az *eugenika* (fajnemesítés) történelmi órája.

Először az Újvilában ütött, mert a tengeren túl a fejlődés demokratikus és nem arisztokratikus irányban indult meg és mert itt a rossz gondolat nem volt megterhelve történelmileg túlhaladott gátlásokkal. Miután az átöröklési statisztika bebizonyította, hogy a rossz hajlam milyen halálos biztossággal öröklődik nemzedékeken át és hogy nem csak a szellemi, hanem az erkölcsi képességek is tökéletesen a vérhez vannak kötve; miután az a tehetségvizsgálat, melynek mindenki alá volt vetve, akit Amerika a világháborúban mozgósított, kimutatta, mennyire abszolút pótolhatatlan a jó rassz és mennyire ijesztően ritkán fordul elő – a vizsga bebizonyította, hogy az amerikaiaknak majdnem 80%-a a legfőbb 12 éves gyermekek tehetségi szintjéhez tartozik és hogy a kevés százaléknál tehetségesebb ember elenyészően csekély kivételekkel a legmagasabbban álló rasszegységekhez tartozik, azóta a bevándorlási törvényeket odaát a legtökéletesebb ösztönbiztossággal az öröklékeny véranyag javítására állították be. Hasonlóra azonban mindenütt szükség van, de különösen az elszegényedett és a háború által a legjobb képviselőitől megfosztott Európában. Legjobb öröklékeny véranyagunknak amúgy is visszahozhatatlanul vége van. Európában sehol sincsenek többé olyan nagy nemzetségek, mint csak egy évszázad előtt is voltak. Nincsenek többé nagy jövőjű ellenállhatatlan népek sem, az egyetlen orosz kivételével. Tehát még egyszer if metéljük, hogy minden, de igazán minden a még meglevő vagyonnal való helyes gazdálkodástól függ.

Evvel visszajutottunk az ösztön és a nívó kérdéséhez. Az intellektualizált ember sohasem nyeri többé vissza az ő ősi ösztönbiztosságát. Tehát az a föladata, hogy ezt teremtő megismeréssel pótolja. Szellemi és lelki lényét tudatos belátásból magasabb nívón ugyanolyan valóságtudatra kell hoznia, mint amilyenel a primitív ember bír alacsonyabb nívón. Itt van a legközelebbi jövő legfontosabb föladata az utódokra vonatkozó helyes párválasztás dolgában. Éppen a szellemi és lelki fejlődés szempontjából ez a legfontosabb. A szellemi-lelki nívó és vele együtt a szellemi-lelki problémák megoldási ehetősége nagy mértékben függ a képességtől. Rudolf Kassner mondotta egyszer, hogy a nemesség a tapasztalás ökonómiája. A kultúrörökség kora, megtartott életerő mellett, mindenesetre előnyt jelent. Magasabb problémákat csak ott lehet közvetlenül megoldani, ahol az alárendelt és megelőző problémák megoldottaknak látszanak. Hogy ez valóban így van és hogy a modern korral szemben az ősapák korának volt igaza, mikor hitt a vérben és a veleszületett helyzetben, azt apodiktikusan bizonyította az utolsó évszázad *experimentum crucisa*. A demokratikus korszak pusztán az intézmények megjavításával remélte vitássá tenni a vérnek minden előnyét. Ez nem sikerült neki és soha nem is fog sikerülni. Mi már csak húsból és vérből való lények vagyunk. Hús csak húsból és vér csak vérből származhatik. A vér sorsa egyzersmind a szellem sorsa, mert ez is csak a vér útján nyilatkozhatik meg a földön. Innen van a szülő óriási felelőssége. Az anyáknak igazuk van, ha a jól sikerült gyermekekben szellemileg legalább is olyan nagyjelentőségű dolgot látnak, mint a legfenségsőbb műalkotásokban.

Ebből a szempontból nézve, a helyes párválasztás problémája egyáltalán nem is lehet többé egyéni. Megoldásának módjától függ *az egész emberiség sorsa*. Ha ma mindenütt mindinkább tért hódít a kollektívizmus szelleme, úgy ez annak a szimptomája, hogy a közösségi kérdések történelmileg valóban előtérben állanak. Mi annyiban élünk hasonló állapotban, mint amennyiben háború idején az egyes ember érdekének háttérbe kell szorulnia a közösség érdekével szemben.

És most szemlélődéseink befejezésénél visszajutottunk az annakidején csak röviden érintett ponthoz, melynél megállapítottuk, hogy a párválasztás problémái a házastársak szempontjából és az utódok szempontjából már eleve nem fedik egymást. Gyakorlatilag sem fedték egymást sohasem. A régiebb korszakokban lát szólag egyszerűsítette a problémát az, hogy a házasságkötésnél magától értődően az utódok szempontja volt a fontosabb. Az egész ifjúságát úgy nevelték, hogy ez egészen magától értődően a személyes érdeket alárendelte az általános érdeknek, egyebekben pedig szigorú törvények akadályozták meg a kisiklásokat. De hogyan lesz ma és holnap az oly rendkívüli módon fokozott személyiségi és egyedülvalósági tudat mellett Itt csak ennyit mondhatunk: Az életet az egyéniség fölébredése nem tragikumban szegényebbé, hanem tragikumban gazdagabbá tette.

Mind gyakrabban fordulnak elő olyan esetek, amikor a jövőért való felelősség és az önfejlődés érdeke megoldhatatlan konfliktusba kerülnek. Itt aztán mindenkinek magának kell eldöntenie, hogy melyik módot választja és így milyen tartozást vesz magára. A nagyon tehetségesnek bizonyára az emberiség iránti kötelessége, hogy legelőször a maga személyes tökéletesedésére gondoljon. Minden, a bevezető dolgozat értelmében vett magasfokú házasság annyira értékes, hogy itt is az egyéni érdeké az előny az általánossal szemben. Talán csak olyan magasan álló párok fognak erről önként lemondani, akik amúgy sem számítanak jólsikerült gyermekekre... A mi egész középkorunkban, persze más okból, a legtöbb kiváló férfi gyermektelen marad; és ez nem is volt olyan szerencsétlenség, mint a legtöbben gondolnák, mert közülük igen sokan rassz szempontból kórosak voltak.

De bizonyos lemondásra minden körülmények között szükség van. És evvel eljutottunk oda, hogy kihúzzuk az utolsó gyékényt is ama ellenvetések alól, hogy a helyes párválasztásnak a követelménye szentimentális és evvel a lemondás követelését embertelenségi jellegétől is megfosztjuk. *Nem* embertelen. Az ember abban különbözik az állattól, hogy az ő tulajdonképeni világa önmaga és szelleme által teremtett világ. Emberi rendeltetését csak akkor teljesíti, ha az ösztönei fölé emelkedik. Ezeket nem kell megölnie,

ellenkezőleg. Mint azt a talmud oly fenségesen mondja: „Minél nagyobb egy ember, annál nagyobb az ösztöne; de a Tiszta és a Szent az ösztönéből kocsit csinál az Isten számára.” *Minden* ember csak annyiban bizonyul embernek, amennyiben szellemével uralkodik a természetén. Az etika egyáltalán ezért határolja körül az igazán emberinek a legalsóbb fokát. És ezért tartozik a házasság elsősorban az etikai szférába, *vagy nem házasság*. Házasság ethosz nélkül üres fogalom. Pusztán az ösztönök kielégítésére nem kell megházasodni. Aki csak ezért házasodik, az közvetlenül az emberisége ellen vétkezik. Nos, ilyen körülmények között semmi embertelenség sincs a mi eredményeinkben, ha lemondást követelnek is, Helyesen választani éppen olyan emberi, tehát éppen olyan magától értődőnek kellene lenni, mint helyesen cselekedni, helyesen gondolkodni, nem gyilkolni és nem lopni. Ebben van a tragikum legyőzése. Tragikum pedig mindenütt csak úgy győzhető le, ha az ember bensőleg fölülemelkedik azon a síkon, amelyiken a tragikus konfliktus uralkodik. Már most az ember mint *etikai* lény, magától értetődően fölötte áll úgy az érzés, mint az ösztön követelményeinek. És inkább etikai lény, mint az, ami ezeknek a követelményeknek engedni készíti. Helyes cselekvés, még önlegyőzés árán is, minden körülmények között magasabbrendű boldogságot biztosít, mint a nemtörődomség. Így aztán a helyes párválasztás szigorú normái nem kegyetlenebbek, mint a szellemi normák általában. Az ember mindenütt – ha már egyszer lényegében szellemi lény – csupán az által lesz szabad, hogy az érzést és az ösztönt a szellem kifejező eszközeivé alakítja át. És evvel megcáfoltuk volna az utolsó lehetséges ellenvetést is e dolgozat követelményeivel szemben –és pedig azt, mintha ez egy lelketlen kötelesség-etikát képviselne. Az ilyen mindig negatív értékelendő, mert ahol neki engedelmeskedik, ott az ember nem a maga életcentrumából kifolyólag él, hanem egy excentrikus pont uralkodik rajta, amelyik kitisztult megismerésből teremtődött. A mi követelményeink, helyesen értve, nem kívánnak az embertől mást, *minthogy a saját szabad lényét realizálja*. Az emberen lényegében a szellem uralkodik. Ezért kell a szellem követelményeit hangsúlyozni. De nem a többiekkel való ellentétben, hanem eleven összefüggésben. Ebből a

szempontból gondoljunk arra a tapasztalati tényre, hogy a helyesen kötött rangházasság tipikus módon a legboldogabb és hogy csak azok a házasságok maradnak boldogok, melyek számolnak a nemszemélyes és a személyentúli követelményeikkel – és itt aztán egyszerre világosan látjuk, hogy alapjában véve művel tétlenségnek a jele, ha a helyes párválasztás kérdése egyáltalán tragikus konfliktust idéz elő. Hiszen a házasság életformája *megfelel* az ember lényének. Ha az értelme tökéletesen teljesedett, amihez hozzátartozik a helyes párválasztás helyesen beállított kérdésének helyes megoldása, benne éli meg az ember egyáltalán a maga minden irányú teljességét. Tehát az embernek csupán a maga legmélyebb akarásának értelmével kell jobban tisztába jönnie, mint amennyire evvel manapság a legtöbben tisztában vannak – és akkor a házasság által fölállított lemondási követelmény az itt tárgyalt külön probléma esetében is csak egy magasabb, a legjobban boldogító teljességi lehetőség tényezőjének bizonyul.

A testi-lelki összhang a házasságban.

Ugyanis az ösztön mindenütt mintha valami célfogalom irányában működne, pedig mégis egészen enélkül működik.

Schopenhauer
Metaphysik der Geschlechtsliebe.

Mindenféle értelmes és értelmetlen okok közül, melyek évről-évre létrehozzák vagy megakadályozzák a házasságkötéseket, a testileg „szépre” vagy „csúnyára” vonatkozó értékítélet egyike a látszólag legrosszabbul megalapozottaknak és mégis a legdöntőbbeknek. Az okok versenyében sokszor vakon győz még a pénz és a boldogulás, az intelligencia és a jellem felőli megfontolások fölött is. Mint az erotikus vonzásnak és taszításnak egyik központi gyújtópontja a maga tompa természetes kényszerével mindig újból odatolakszik a házasságkötés észszerűbb megokolásai közé. Mindenütt, ahol az emberi cselekvésnek ilyen „irracionális” elemeivel találkozunk, mély biológiai kérdésekre akadunk, melyek a személyes érdekeken és sorsokon túl átnyúlnak a kozmikusba.

Ez az erotikus értékítélet egy embernek a testi megjelenéséről az egyes esetben teli van személyes szubjektivitással. Látszólag nem lesz értelmesebb, tárgyilagosabb vagy törvényszerűbb

akkor sem, ha a személyes szférából kiindulva követjük egész népcsoportok és korok szépségi és csúnyasági ideáljáig. Azonban mégsem takaríthatjuk meg ezt a kis kerülőt, hogy aztán elmélyült nézetekkel térhessünk vissza a házasságnak testi-lelki összefüggéseire. Ugyanis ebből sok mindent csak egyéni túli szempontokból érthetünk meg; alapjában véve ösztönszerű – és amennyiben ösztönszerű, teljes értelmét csak fajszerűleg mutatja ki; az *egyes ember boldogsága szempontjából azonban végzet, sors és néha ostobaság.*

A mi európai népcsaládjaink szépségideálja például ingadozni látszik. A művészettörténet egyes korszakaiban nagyon tág határok között változik, amikor az egyik irányban a szélsőséget időnként a gótikában éri el az arcalakulat rendkívüli élességében, keménységében, szárazságában és csontosságában és a testalaknak majdnem törékeny vékonyságában és gyengéd karcsúságában; ennek a korszaknak a szépségideálja tehát, mely korszakot az önsanyargató misztikumhoz való vonzódás jellemez, az európai rasszok változékonysági körén belül világosan azokat a testi alakzatokat részesíti előnyben, melyeket alkati-biológiai szempontból asthenikusnak vagy leptosomoknak neveznek.

Ez aztán a reneszánsz klasszikus középvezetén túl hamarosan átlendül a rassz-szerű változékonyság másik szárnya felé, amellyel a barokknak Rubensben kicsúcsosodó festészeténél találkozunk: ez szinte kéjeleg a viruló arcokban s a bujaságnak és kövérségnek még éppen elviselhető fokában; a piknikus ember, alkat-biológiailag szólva, kora szépségeszméjének delelési pontjává lesz. A barokknak kövér teljességétől – az építőformák ant-*Topomori* párhuzamban vannak az emberi testalak szépségideáljával – át a rokokó ember majdnem gyerekes csipkészetéig, az empire keskeny hosszanti stilizálásáig, aztán mind idegesebb váltakozásban majd teljesebbé, majd aszketikusabbá válik, a szépségideál végig megy egy rassz testi alakulási lehetőségeinek egész játszóterén, *amennyiben a lakosság egészséges tömegének tipikus, gyakran előforduló képződményeiről van szó.* Minden egészséges test-típus, ha ma nem, hát holnap, megtalálja a maga esztétikai – és tegyük hozzá: erotikus és szaporodásszerű – konjunktúráját.

A rája kedvező korszaknak a művészete és ruhadivatja a szélsőségig kistilizálják a hatáslehetőségeit és evvel erotikus vonzóképességének a csúcspontjára hozzák. Evvel párhuzamosan az illető test-típushoz tartozó lelki értékek: az önsanyargató-metafizikai, a szaftosan-realisztikus, a gyermekesen-játékos is a kor szellemének magaslatáig lendülnek föl. A művészeti korszakok nagy ingalengései valamint a divat rövid ketyegései, kozmikus-biológiai összefüggések ritmusától átjárva, sorsdöntően hatnak számtalan szerelmi viszonyra és sikerült vagy nemsikerült házasságkötésre. Személyfölötti „értelmüket” csak így lehet magyarázni: az állandó ritmikus váltakozás a rasszban rejlő mindegyik testi-lelki lehetőséget kimeríti és ezeket széles működési és biztos szaporodási lehetőséghez segíti.

Mint ahogy a „szépnek” és „csúnyának” látszólag önkényesen ingadozó értékítéletét éppen ez az ingadozás segíti a jogaihoz egy népességi kör minden életképes képződményénél, az ösztönnek ugyanavval a biztonságával dolgozik a kevésbé életképes változatoknak a kiirtásán. A „szépre” vonatkozó értékítélet ugyanis, még hosszú korszakon át is, nem okvetlenül foglal magában minden előfordulható testi képződményt. A különböző korszakok szépségideáljai ugyanis első sorban a test teltségére vonatkozóan – kövér vagy sovány – és kisebb mértékben a testnagyságra vonatkozóan – természetes vagy takaros – ingadoznak; azonban a csontváz szerkezete tekintetében mindig az úgynevezett „arányosság” szűk kereteihez tartják magukat, vagyis az illető rassznál előforduló méretviszonyokhoz az arcnál, a törzs és végtagok hosszánál, valamint az egyes végtagrészek egymáshoz való arányánál. Ami kívül esik ezen az „arányosságon”, az kívül esik a népességcsoport minden szépségideálján is, azt esztétikai szempontból egyszerűen mint negatívumot „csúnyának”, részben humorosan, részben ijesztően, egyszóval a legkülönbözőbb érzésárnyalatokkal, de semmiesetre sem „szépnek” szűkebb értelmében, legfőképpen pedig az egészséges érzésre erotikusan nem kívánatosnak érzik. Idetartoznak már a túlnagy és túlkicsiny képződmények, az „óriások” és „törpék”, főleg pedig azok, akiknek az arca vagy testalkata erősen aránytalan, akiket aztán esztétikailag első-

sorban „karrikatúrának” vagy „torzképnek” tekintenek. Jellemző, hogy ezeket a „csúnya” testalakokat bizonyos hozzájuk tartozó lelki elfajulásokkal fölruháztak vélik: az „ostoba” óriás, az „alattomos” törpe, az „ördögien” csúnya.

Itt aztán az orvosi-biológia értékelései sajátos módon pontosan találkoznak az esztétikának, különösen az erotikus esztétikának az értékeléseivel, amennyiben ezek naivok, vagyis ösztönhöz kötöttek. Ugyanazok a testi képződmények, melyek kívül esnek az esztétikai „arányosságon”, a testi és lelki minőségükben rendesen kívül esnek a legjobb „egészség” fogalmán is. Ezek a képződmények, melyeket alkat-biológiai szempontból „diszplasztikusoknak” neveznek, mint oly sok szélsőséges biológiai változat, átlagban nem maradandók, betegség és felbomlás jobban fenyegeti őket és kevésbé szaporodásképesek. Sok „vérmirigyzarvar” akad köztük, vagyis olyan alakok, melyeknek nincs meg a vegyi egyensúlyuk a testi és lelki háztartás üzemanyagában. Például alakok túl nagy kezekkel és lábakkal (akromegal típus), túl hosszú végtagokkal (eunuchoid típus), súlyos fejlődési gátlások az arcon és állon (hipoplasztikus arctípus), kretin és más törpe alakok, durva eltérések a nemi típustól (durva csontú nők, gyermekarcú férfiak) vagy általános betegség jelei, nagyfokú soványság vagy kövérség. Mindezeknél a „csúnya” esztétikai értékítélet teljesen egybeesik az „abnormis” biológiai értékítélettel.

Térjünk vissza most konkrét kiinduló pontunkhoz és pedig fiatal házasságkötő párok élethelyzetéhez. A csinos leányokat szívesebben veszik feleségül, mint a csúnyákat. Egy leány a leghatározottabban kijelenti a szüleinek, hogy ehhez az úrhoz nem megy feleségül, mert kiállhatatlanul csúnyának találja; és ezzel a legjobb észokok agyon vannak ütve. Ez a leánytól személyileg: szeszély, de személyen túl: ösztön. Személyileg a leányra nézve talán életének a legnagyobb ostobasága, de személyfölöttien, mint minden ösztönszerűben, valami nagy titkos értelem rejlik benne. Mint a szépségdivatok mögött, úgy a csúnyságérzés mögött is ott van egy általános ösztönszabályozás a rassz minőségeinek megtartására. Ez a csúnyságítélet állandóan arra dolgozik, hogy a csúnyát kizárja a szaporodásból és így kiirtsa a biológiai

minuszváltozatokat. Hogy a mai bonyolult kulturális viszonyok között mindenütt eléri-e ezt a célt, azt itt nem vizsgáljuk.

A „csúnya” szóban nincs benne a „gyűlölet”? Van valami értelme a nemszépet „gyűlölni”? Éppen ott, ahol az ész megszűnik, kezdődnek az ösztönök, a mélység heves és sötét hajtóerői. A gyűlölet, a szerelem ellentéte, az erotikus taszítás.

A testi „szépre” és „csúnyára” vonatkozó ezen értékítéletnek van-e már most valami értelme a házaspárok *lelki* összhangját vagy a lelki rasszminőségek megtartását illetően is? Ezt sokszor a legnagyobb határozottsággal tagadták. Egy értelmes fölfogás azt mondja: Értékes embereknél csakis a szellemi tartalom legyen döntő a házasságkötésnél; csakis a felületes emberek törődnek a szépséghibákkal. Ez az egyes esetekben gyakran találó lehet, mert vannak ugyan gyakori találkozások, de a testi és lelki „épség” tökéletesen sohasem fedik egymást. A nagyon tehetséges, de különösen a zseniális embereknél halmozódnak a lelki és részben a testi elkorcsosulási jelek, melyek nyomatékosan mutatnak arra, hogy a kulturális és a biológiai értékmérő nem mindenütt fedik egymást, hanem egyes pontokon erősen távolodnak egymástól; a nagyon tehetségesek is szélső változatai az emberi nemnek és így mutatják a szélső változatok biológiai hátrányait, a fokozott testi és szellemi esékenységet, a nagyon csekély szaporodási képességet és részben a külső testalak hátrányait is. Azonban itt nem foglalkozunk evvel a nagyon bonyolult problémával.

A szellemi képességek mely csoportjainál találkozunk a statisztikailag legnagyobb halmozódásával és legerősebb kifejeződésével azoknak a testi torzképződményeknek, melyeket előbb diszplasztikusoknak neveztünk és amelyeket a népszerű ösztönítélet leginkább illet a „csúnya” megjelöléssel! Egész sorozatokban találkozunk ezekkel a gyengeelméjűek intézetében, a fegyházakban, különösen a pszichopatikusán dégénérait bűnözők osztályai-ban és végül az elmeógyógyintézetek azon osztályain, ahol a súlyos, elbutulásra hajlamos öröklékeny lelki zavarok, főleg az epileptikusok találhatók. Egyszerűen ott, ahol a legsúlyosabb lelki elkorcsosulások gyülekeznek, egyszersmind az öröklékeny testi torzulások legerősebb halmozódásával is találkozunk.

Ez mint statisztikai tömegtény az egyes esetre vonatkozólag nem mond sem mindent, sem semmit. A mi kérdésfözlállítá-sunkra óvatosan körülbelül csak ennyit mond: aki egy „csinos” emberpéldánnyal házasodik össze, az evvel még semmiképen sem egy lelkileg derekas emberrel házasodik össze; aki pedig ösztönének tiltakozása ellenére is határozottan „csúnya” (képességeinél és nem külső torzulásoknál fogva csúnya) embert választ, az evvel még nem választott lelkileg elkorcsosul tat. Azonban: annak a valószínűsége, hogy egy kiegyenlített testalkatban ugyancsak valamilyen irányban kiegyenlített lelki struktúra lakozik, nagyobb mint egy egyenletes testben. És ugyanez áll megfordítva is. Vagy másképen mondva: a szép test az előrelátható lelki összhangra vonatkozóan is egy kis szerencsés esélyt jelent a párválasztásnál. Ez az értelme a latin közmondásnak: mens sana in corpore sano.

A sokkal mélyebb, döntőbb értelem azonban megint csak a személyentüli: a testi ösztönítélet „szép” és „csúnya” összegező-dése révén valamennyi házasságkötés tömegében végeredményben átlagosan kedvező hatással van nemcsak a testi, hanem a szellemi kiválogatódásra is a szaporodásnál. Legalább is a szélső esetekben a házasságkötési esélyeket sok súlyos lelki elkorcsosulási formára nézve kedvezőtlenül befolyásolja. De megfordítva is a jóltenyésztett kultúrcsaládok lelki minőségeinek megtartására az idők folyamán nem közömbös a szép vagy csúnya test által kiváltott érzés.

A párválasztásnak ezen általános törvényszerűségeitől eljutunk a speciális kérdésfözlállításhoz: milyen határozott *egy estemparamentumok* vonzzák egymást erotikusán és készítetnek így kölcsönösen házasságkötésre? A közvélemény ebben a tekintetben bizonytalan és ellentétes nézetekre hajlik. Egyrészt hallunk arról a megfigyelésről, hogy idősebb házastársak a lényükben és külső megjelenésükben gyakran hasonlítanak egymáshoz és mind hasonlóbbakká lesznek; viszont mások szerint az ellentétek is vonzzák egymást a házasságban. Mindebből semmi olyat nem lehet megállapítani, ami túlmenne az alkalmi benyomásokon. Éppen ezért én anyagot gyűjtöttem 100 házaspárról, ahol mindkét házastársat lényegében és külső megjelenésében jól ismerem; túlnyomó

részük a művelt, egyetemi végzettségűekhez tartozik; a nyilvánvaló „észházaságokat”, amilyenek a pénz- és ellátási házasságok, kiküszöböltem, a többit nem válogattam ki. Az egész anyagot modern temperamentum- és alkat-biológiai szempontokból földolgoztam és statisztikailag értékeltem. Mindenféle változatok és vegyes alakok figyelembe vételével 6 főtemperamentumot vettem alapul és pedig hypomániákus (derülten élénk), synton (kényelmesen realiztikus) és nehézvérű temperamentumokat a zyklothym oldalról, míg a schizothym sorozatból az érzékenyeket (finoman-gyengédeket, idealisztikusakat), a hidegen energikusakat és nyugodtan arisztokratikusát és az autisztikusan hidegeket (hidegek, hidegen-idegesek, autisztikus különcök).

Általános áttekintés nyerése céljából valamennyi házaspárt több jó ismerősével ítéltettem meg, vájjon a szellemi lényükben túlnyomóan hasonlítanak-e egymáshoz vagy nem és az ítéleteket jegyzőkönyvbe foglaltam. A száz házaspár közül túlnyomóan hasonlónak találtak 13-at, túlnyomóan nem hasonlónak 63-at és körülbelül egyenlő részben hasonlónak és nem hasonlónak 63-at és E *nagyon* durva áttekintés eredményeképpen mégis szembeötlük, hogy az első pillanatra és mindenki által rögtön nem hasonlónak mondott házaspárok erősen túlnyomó számban vannak azok fölött, akiket a közelebbi ismerősök valóban egyformának mondtak. A „nemhasonlók” közül sokan a szellemi struktúrájukban, különösen a temperamentumukban egyenesen mint ellentétek hatnak, a személyes együttélésükben pedig, valamint tulajdonságaiknak a gyermekeikre való átörökítésében egymást szinte kézzelfoghatóan kiegészítik.

Mint talán majdnem magától értődő dolgot meg kell említenünk, hogy olyan emberek, akiknek egész lelki horizontjában sehol nincs semmiféle érintkezési pont, egyáltalán meg sem házasodnak; az ilyenek a mi anyagunkból hiányzanak. Az erősen ellentéteseknek is a lelki alkatában sokszor vannak apró, közös részkomplexumok, mintegy a kölcsönös megértés hidjai; gyakran a természetüknél fogva eredetileg teljesen hasonlótlannak is megteremti ezt a közös platformot az inkább nevelés útján nyert lelki magatartás, mint például a közös rang- és érintkezési for-

mák, a közös világnézeti és vallási meggyőződések, bárha ezek esetleg temperamentum tekintetében belsőleg két egyénnél egészen másként vannak megalapozva és másként érzik őket.

Még világosabbak és megérthetőbbek az eredmények, ha minden személyiséget az uralkodó temperamentum-típusa szerint egyenként értékelünk. Így 200 személyünk közül 17 határozottan derülten-mozgékony hypomániákusot találni; ezek közül 13 pyknikus testalkatú. E 17 hypomániákus közül a másik házastársnál egyetlen esetben sem találunk még csak megközelítően hypománikus temperamentumot sem. Úgy látszik tehát, hogy a hypománikus temperamentumok – bár természetesen hypománikusoknak egymással való házasságkötése is előfordul – nagyon kevésbé vannak tartós erotikus hatással egymásra. Ez megint nagyon sajátosságos és csupán a mélységi ösztönök segítségével megérthető tény; mert éppen ezeknél a különösen társulékony, barátkozó, erotikusan igen könnyen ingerelhető derülten-mozgékony természetű embereknél éppenséggel nincs indokolva, hogy ezek miért nem párosulnak egymással gyakrabban. Hogy ez nem gyakori eset, az lélektani szempontból egyenesen csodálatos. – A hypománikusok házastársai többnyire ellentétesek velük, sokszor őket kedvezően kiegészítő temperamentumok és pedig nyugodtan kiegyenlített vegyes alak 2, nyugodtan barátságos lényű synton 4, nehézvérű (erősen ideges árnyalattal) 1, schizothym közép (nyugodtan hideg, következetesen energikus arisztokratikus) 4, szenzibilis (finomérzékűen gyengéd) 3, hidegen ideges 3. Vagyis rövidebben kifejezve: a mi 17 zyklóthym hypomániákusunk elsősorban, vagyis 10 esetben, vele egészen ellentétes schizothymikussal házasodott össze, másodsorban, vagyis 5 esetben más temperamentumcsoportból való zyklóthymikussal, különösen nyugodtan-kényelmes, értelmes syntonokkal, végül 2 esetben ugyancsak nyugodtan kiegyenlített vegyes temperamentumú emberrel.

Nehézvérű, a melancholikussal határos, a lágy zyklóthym típushoz tartozó természetű ember csak kevés van az anyagban és pedig 3 nő. Az egyiknek rendkívül intelligens, szélsőségesen energikus, schizothym hideg férje van – nagyon boldogtalan távolító házasság; a másiknak a férje szintén nagyon energikus,

optimisztikusan hypomanikus – a házasság szívélyes, de nagyon egyenlőtlenül ingadozó kölcsönös kedvetlenségekkel. A harmadik házasság, ahol a férj igen értelmes, nyugodtan synton férfi, boldog. Két zykhothym nehézvérű közötti házasságot nem találtam. Mind a három házasság erősen kontrasztikus.

A hypomanikusokkal szemben való ellenpróbául már most a schizothym temperamentumcsoportból is összeválogattam a szélsőségeket, erősen schizoidokat, az abnormissal határos embereket és pedig mind a súlyos autisztikusokat (a magukbavonultakat), autisztikusan gyengédeket és autisztikusan excentrikusakat. Ilyen erősen schizoid 14 akadt (közülök 12 leptosom keskenynövésessel). Ezek a többnyire gyenge idegzetű, emberkerülő és nempraktikus természetűek többnyire föltűnő előszeretettel mutattak az energikus, életvidám házastársak iránt. Közülök 12 ilyenekkel volt összeházasodva, tehát a túlnyomó részük. A házastársaik közül 7 határozottan zykhothym volt (4 hypomanikus, 3 synton) a többi 5 hasonlóképen tevékeny realiztikus természetű vegyes temperamentumok.

A 14 schizoid közül csupán 2 választott ugyancsak túlnyomóan schizothym házastársat. Itt mindkét esetben a schizoid késői házasság típusáról van szó, amelyik látszólag néha-néha előfordul. Mindkét férj 40 éves koráig húzódozott a házasságtól, úgy hogy végleges aggregényeknek vélhették őket. Az egyik aztán egy csendes, ideális ifjúkori szerelmét valósította meg, a másik inkább észházasságot kötött egy nempraktikus, esztétikai hajlamú leánnyal, aki jómódú családból való volt.

Most itt állunk annál az átmenetnél, melyet a hajlamuknál fogva házасulatlanok alkotnak, a „született” aggregényeknél és aggszűzeknél, akik az erősen schizoidok között a maguk zárkózott nyersségével és a maguk bonyolult, néha impulzusokban gyenge erotikus hajlamukkal és a magánossághoz való vonzódsúkkal különösen gyakoriak.

Ha most áttekintjük az anyagunkban levő szélső, egyoldalú temperamentumokat és pedig a hypomanikusokat, nehézvérűeket és erősen schizoidokat – 200 személy között összesen 34 akadt ilyen – akkor meg kell állapítanunk, hogy a hasonlókkal való há-

zasodásra nem mutatnak hajlamot, ellenben a kontrasztházasságra való hajlamuk annyira túlnyomó, hogy majdnem ezt mondhatjuk szabálynak.

De az összanyagunkban is az egyforma házasságok, mint mondtuk, jelentékeny kisebbségben vannak. A 13 egyformának mondott házaspárt részletesen megvizsgáltuk a temperamentumok szempontjából. A már említett 2 schizoid késői házasságán kívül, többnyire lelkileg közészerű emberekből, kiegyenlített temperamentumokról van szó. Nem kevesebb mint 7 esetben mindkét házastárs synton volt és többnyire gömbölyűen tömzsi, pyknikus testalkatú. Ezeket a pyknikus-synton házaspárokat az alkalmi megfigyelő is ismeri és bizonyára ezek szolgáltatták az alapot ahhoz a megfigyeléshez, hogy az idősebb házaspárok mind hasonlóbbak lesznek egymáshoz, ha ugyan evvel nem azt gondolják, hogy a mozgásbeli kifejezéseket a szokás egyformává teszi.

Ezek a pyknikus-synton házaspárok egyenesen föltűnnek a testi-lelki egy formaságukkal, az életmódjuknál fogva teljesen Össeigazítódnak és a járásuk olyan egyforma, mint két jól-szabályozott óráé; valami derült, kényelmes nyugalom, polgáriasság és a meleg kávécsészék atmoszférája veszi körül őket.

Vizsgálataink eredményeit ezekbe a tételbe foglalhatjuk össze:

Egészséges embereknek vegyes anyagában általánosságban a kontrasztházasságok határozottan gyakoribbak, mint az egyforma házasságok. Minél szélsőséesebbek, egyoldalúbbak a temperamentumok, annál jobban szeretik a kontraszt-házasságot.

Egyforma házastársak találhatók elsősorban a kiegyenlített, közészerű temperamentumoknál, különösen a syntonoknál.

Mint a szép és csúnya hatásainál, vagy mint a primitív emberek beltenyészettől való félelménél itt kétségtelenül megint valami csodálatos ösztönszerű szabályozással állunk szemben, nagy személy fölötti elvekkkel, melyek az egyéni lélektanból nem vezethetők le teljesen, sőt részben egyenesen várakozás ellen valók. A kontrasztházasságok gyakorisága, mely annál erősebb, minél tovább megyünk a temperamentumskála szélső fokai felé, szintén határozottan ellene dolgozik a biológiai szélsőséges változatok túl-

tengésének; megakadályozza ezen egészségileg és az életküzdelemben erősebben fenyegetett képződmények halmozott elszaporodását. A kontrasztházasság a veszélyes szélsőségeket a legközelebbi nemzedékben mindig a közép felé irányuló egészséges keveredésekre kényszeríti.

Ezek az ő általános biológiai funkciói. Amellett még fontos egyéni jelentősége is van és pedig a magas szellemi tehetségek tenyésztésénél, különösen a zseni-tenyésztésnél. A nagy zseniknek egész sora – csak Goethére és Bismarckra hivatkozom – különösen éles kontrasztházasságoknak a termékei. A Goethe száraz, pedánsan komoly apja és derűs humorú felesége poláris ellentétek. És ha ismerjük a bonyolult egyéni-lélektani összefüggéseket is, akkor nem nehéz a két szülői vonalat a Goethe egész életén át követni: az előkelő klasszicizmust, a komoly, alapos, tudósi és gyűjtői szorgalmat és a kissé merev titkostanácsosságodit az egyik oldalon, a fölbugyogó féktelen temperamentumot, a meleg kedélyt és a szerétre való képességet a másik oldalon. Elettében és műveiben a kettő részben összevegyült, részben külön fázisokban mutatkozik egymás mellett. Ugyanilyen élesen ellentétesek Bismarckban a durva realiztika és a junkerösztön az egyik oldalon, az anya polgári tudós családjának szellemi elfinomultságával, nyugtalan idegességével, ingerékenységével és metsző hidegségével a másik oldalon. Ha több ilyen példát összehasonlítunk, úgy azt találjuk, hogy a nagyon tehetséges, sőt zseniális emberek keletkezésénél az öröklékeny szülői részek éles kontrasztjának kettős értelme van. Egyrészt két nemhasonló képességnek egyesülése ilyen esetekben a szellemi látótérnek és az érzébeli lehetőségnek különösen tág mezejét hozza létre. Azonfelül az éles, minden közvetítést nélkülöző ellentéteesség ugyanazon embernek a belsejében létrehozza azt a belső problematikát, bonyolultságot, nyugtalan-ságot és szellemi magasfeszültséget, amelyik sokszor előföltétele éppen a zseniális új teljesítményeknek. Azonban a kontrasztházasságokból származó gyermekek nem mindig kontrasztemberek. Gyakran kiegyenlített középalakok lesznek belőlük, míg más gyermekek túlnyomólag az apai vagy anyai öröklékeny rész folytatásai.

Hogy az erotikus vonzással az ösztönszerű erősen túlnyomó a személyesen racionálissal szemben, azt Schopenhauer igen élesen ismerte föl. Ő a fiatal párok szerelmi boldogságában bizonyos „örület”-félét lát, a természet csalását, ami az egyes ember előtt mint az ő egyéni boldogságát tünteti föl azt, ami a valóságban csupán „a faj értelme”. Ez az „örület” az egyesülés után csakhamar eltűnik, hogy egyénileg meglehetősen elégedetlen viszonyoknak adjon helyet a házasságban. Máskülönben ugyanis erotikusán nem olyan emberek vonzanák egymást, akik egyénileg összeillenek, hanem olyanok, akiknek a tulajdonságai a szaporodásnál a faj szempontjából nem éppen a leghasználhatóbb utódokat hoznák létre. Tehát a természet szuverén akarata: minél inkább a faj érdekeit szolgálja, az egyéni boldogság rovására érvényesül.

Akármilyen sok mindenben egyetértünk is Schopenhauerrel, mert az ő nézetei a mai kultúremler párválasztásánál érvényesülő személyfölötti ösztönmechanizmusokat szemléltetik, még sem lehet félreismerni fölfogásának egyoldalúságát; ez az egyoldalúság pedig szoros összefüggésben van az ő éles, gúnyos pesszimizmusával. Schopenhauer a faj céljai és az egyén céljai közötti eltérést a párválasztásnál tragikus konfliktussá hegyezi ki, amelyik könnyörtelenül derékban töri ketté az egyes ember boldogságát.

Azonban a két cél között semmiképen sincs ilyen abszolút ellentét. Az egyéni párválasztás ugyanis többnyire különféle érzésáramlatok bonyolult – tudatos vagy nemtudatos kopromisszumából keletkezik, melyek részben inkább személyes, részben faji eredetűek. Racionális és ösztönszerű impulzusok keverődnek itt egymással, de az ösztönszerű a túlnyomó. Azonban az ösztönszerű nem egyszerűen azonos a faji érdekekkel és a racionális nem egyszerűen azonos az egyéni érdekekkel. Sok ösztön nem az egyes személy jóléte ellenére, hanem éppen ennek révén szolgálja a faj javát, amennyiben emeli a személyes vitalitását és elősegíti a kedvező alkalmazkodást.

És így nagyszámú házaspárnak pontos megfigyelése és lélektani elemzése azt mutatja, hogy a szaporodás szempontjából legcélszerűbb kombináció egyszersmind gyakran az egyénileg is legkedvezőbb életközösség; hogy például a kontrasztházasságra

való ösztönszerű hajlam nemcsak az utódok tulajdonságait keveri kedvezően, hanem hogy a tulajdonságoknak ez a kiegészülése a házastársaknak is gyakran nagyon javukra válik az életközdelemben. Ez a kiegészülés a viszonylagos boldogság tartós érzésével szolgál, mint a személyes életközösség széles, hordozó alapjával, míg a nemhasonló tulajdonságok lélektani sűrűlódása és taszítása inkább epizódyszerű zivataros krízisekben sül ki. A kontrasztházasságoknál bizonyára ez a leggyakoribb normáleszt.

Emellett azonban elég gyakoriak a boldogtalan házasságok. Azonban csak ritkán erednek a Schopenhauer-féle tragikus konfliktusból az egyéni és faji érdekek között. Ezek inkább olyan házasságok, melyeket két pszichopatológikus vagy legalább is szellemileg rosszul kiegyenlített ember kötött egymással, akik nemcsak hogy a saját életboldogságukhoz nem értenek, hanem akiknél a faji ösztönök is valahogyan tévútra kerültek. És ha az ilyen házasságok összetörnek, ez nem tragikum, csalás, vagy maró irónia, hanem ez is „a faj akarata”.

Mindeddig a kontrasztházasságnak illetve a két házastárs kiegészítő viselkedésének a kérdését az általános temperamentumtan szempontjából vizsgáltuk. De még egy speciális, biológiailag sokat vitatott kérdés merül itt föl és pedig a két házastárs Összehangolása, nemi jellemvonásaik, illetve egész nemi szerepük szempontjából. Ez a probléma pedig összefügg a nemek meghatározásának, a „férfias” és „nőies” elhatárolásnak és az esetleges átmeneti alakoknak nagy kérdéskomplexumával; tehát egy olyan tárggyal, melyet Schopenhauertól és Weinigertől kezdve Hirschfeldig és Goldschmidt-ig részben filozófiai, részben orvostudományi és állattani szempontból mind mélyebb formákban fejtegettek és amelyek éppen a mai biológiában megint a kutatás gyújtópontjában áll. Ezt a nagy kutatási területet itt nem mutathatjuk be a részleteiben, hanem csak megformulázhatjuk a bennünket érdeklő gondolatmenetet, melyet, fontos tényekkel támogatva, körülbelül a következőkben foglalhatunk össze: a férfi és a nő nem abszolút ellentétek; sőt elgondolható, hogy a „férfiasnak” és a „nőiesnek” a tényezői potenciálisan minden egyénben megvannak, hogy például egy férfiegyénben a „nőies” tényezőt túlnyomó erők gátolják és

megfordítva; és hogy az egyik nemi típusnak e túlnyomó volta a másik fölött ugyanabban az egyénben különböző fokú lehet, úgy hogy szigorban véve nem férfiakat és nőket, hanem inkább férfias vagy inkább nőies egyéneket lehetne megkülönböztetni. A férfiaság és a nőieség fokai annyira letompulhatnak, hogy két végső pólus között a „szekszuális közbenső fokozatoknak” folytonos sorozatát kapnánk, melynek közepén az igazi kétneműségnek nagyon ritka esetei állának, melyekről azt sem tudjuk megmondani, hogy a hím vagy női nemhez számítsuk-e őket. Ez az elmélet, ha bővebb bizonyító anyaggal lehetne megtámogatni, valóban egységes kerettel szolgálna sok általános biológiai és orvostudományi tény számára.

Figyelmen kívül hagyva ezt a speciális formulázást. annyit biztosra mondhatunk, hogy úgy a testi, mint a lelki nemi jellemvonásokban gyakran megfigyelhetők jelentékeny változatok, kisebb vagy nagyobb átsiklások, az ellenkező nemi típusra való emlékeztetések, maszkulizmusok a nőnél, feminizmusok a férfinél.

Lelki területen a mi céljainkra itt a nemi jellemvonásoknak két körét kell megkülönböztetnünk; egy szűkebb körét azoknak a tulajdonságoknak, melyek a házastársakra és a gyermekekre irányuló, a saját nemnek megfelelő ösztönbeállítás kérdése körül csoportosulnak és amelyekhez csatlakoznak olyan tulajdonságok, melyek megfelelnek a saját nemi szerep átvételére való akaratnak ruházat, foglalkozás, stb. tekintetében.

E körül csoportosul aztán egy sokkal tágabb köre azoknak a lelki tulajdonságoknak, melyek a nemi működéssel jóval lazábban függenek össze és túlnyomólag a nemnek a külső életküzdelemben való szerepére vonatkoznak, intellektuális és jellembeli tulajdonságok, melyeket a következő jelzőkkel lehetne megjelölni: energia, bátorság, keménység, éles hideg ész, stb. Ezeknek bizonyára vannak még gyakorisági vonatkozásai a nemi jellemvonásokkal, amennyiben – bizonyos szóértelemben véve – a férfiaknál átlagosan erősebben kifejezettek, mint a nőknél. Azonban sajátságos, hogy a szűkebb értelemben vett lelki nemi jellemvonásokkal éppenséggel nem mindig párhuzamosan lépnek föl. A háborúban például a tiszték bizonyos típusainál meg lehetett figyelni,

hogy egyes, szinte túlenergikus és túlbátor férfiak a nőkhöz való viszonyukban nagyon hidegek, vagy bizonytalanok; a legnagyobb stílusú ilyen történelmi példával szolgál Nagy Frigyes. Alkalmilag azt a paradox megfigyelést tehetjük, hogy az ilyenféle emberek a maguk kidomborodó „férfias karakterével” intenzív erotikus vonzó hatást gyakorolnak női lényekre, de szűkebb lelki nemijelegeik hidegsége megakadályozza őket abban, hogy ennek a gyümölcseit élvezzék, úgy hogy az őket körülvevő erotikus tiszteletet bosszantó tehernek érzik.

A szűkebb ösztönbeállítás változatai kóros területről ismertek. Azonban a finomabb változatai, melyeket a gyakorlott szem felismerhet, néha egészséges emberek házasságában is mutatkoznak. Itt természetesen nem a teljesen megfordított ösztönű perverz emberek alkalmi értelemeszméiről beszélünk, hanem a lélektanilag sokkal érdekesebb részleges maszkulizmusokról és feminizmusokról, melyek az alapjukban normális irányú házaspárok lelki struktúrájába belerobbantak és az érzelmi életnek, a rokonszenveknek és ellenszenveknek sajátyszerű, gyakran a szenvedő személy előtt is rejtélyes elgörbüléseiről és eltéréseiről. Néha egyenesen bámulatos az ösztönvonzásnak az a biztonsága, amelyik egymáshoz vezeti az ilyen párokat, akiknek a nemi típusai pontosan kiegészítik egymást.

A szekszuális közbeeső fokozatok változatainak súlyosabb esetei gyakran nagyon boldogtalan házasságokra vezetnek, mert az önmagukban is ellentétes lelki elemek sima egymáshozalkalmazkodása nem sikerül. Az ilyen fogyatékoságokkal bíró személyek gyakran rendkívül diszharmonikusak és sok szenvedést okoz nekik az, hogy erotikus és lelki vonatkozásaik ösztönszerű vágycéljai lélektanilag következetesek ugyan, de nem realizálhatók. Az elmentmondásokkal teljes vágycéloknak ez az egyenetlensége és teljesíthetlensége a házasságban gyakran idéz elő erős súrlódásokat; a legerősebbet akkor, ha kivételesen nem két egymást kiegészítő változat találkozott össze, hanem ha az egyik házastárs normális irányú, a másik metatrop nemi szerepet képvisel.

A Strindberg házasságai kóros prototípusai a lelki zavaroknak egy átmeneti nemű férfinek a nőhöz való viszonyában. Egy

férfi, aki a férfiszerep merev hangsúlyozásával túlkompenzálja a maga részleges feminizmusát, akinek a nővel való küzdelem és általában a nőkérdés életének mindig újból feldúlt problémája, aki ezért prófétaszerű szerepre kényszerül a nemek modern hatalmi harcában, mert a „férfias” és „nőies” benne magában is állandóan harcolnak, mert uralomvágy és a megalázkodás kéje a legelviselhetetlenebb kontrasztokban vannak összekeverve a saját örökölt alkatában. Így az ő saját házasságai mindig újból megsemmisítő tragédiák, sustorgó hatásos tűzijátékok, jég és parázs, forró szerelmesség és hideg gyűlölet között, magukkal ragadók taszítók, brutálisak, csillapítatlanok, lázasak a kínzási és a kínoztatási kéjvágytól.

A nemi típusra jellemző tágabb értelemben vett tulajdonságoknak a fonákját viszont oly rendkívül gyakran találjuk meg házaspároknál, hogy a szélső eseteket figyelmen kívül hagyva, normális változatoknak kell tekintenünk őket, különösen miután ez a házasságban való szellemi együttélésre és a létért való küzdelemre sokszor semmiféle hátrányt nem jelent, sőt gyakran igen célszerű életközösséggel szolgál. Azokra az esetekre gondolunk, amikor a nő bizonyos dolgokban vagy mindenképpen fölötte áll a férfinak, energia, keménység és esetleg éles ítélőképesség tekintetében. A száz házaspár között nem kevesebb mint 11 ilyen házastársat számoltam össze. Ezt a gyakori házasságtípust, melynél a maskulin és a feminin nemi szerep megcserélődik, F.-M.-típusnak nevezzük. Ezek az P.-M.-házasságok pregnáns speciális esetei a kontraszt- és kiegészítő házasságnak, ami már a temperamentumok általános ösztönvonzásánál is föltűnt. A mi anyagunkban 14 olyan férjnél, akiket puhának és energiátlanoknak kell mondanunk, 3 kivételével valamennyinek igen energikus felesége volt.

Az F.-M.-házasság szélső határesetete a „papucshős” és „Xantippe” kombináció, olyan típus, melynek a karrikatúráját az irodalom és a rajzolóművészet az unalomig kihasználták, egyébként pedig elég ritka; 100 házaspár között én csak egyetlen egy egészen határozott ilyen esetet találtam. Ez a szélső típus nem csupán normális temperamentumkiegészítés; sőt inkább a létre jövedele a szadista-mazochista csoportból való perverz ösztönök belecse-

dülése nélkül alig magyarázható meg. Az általános véleménnyel ellentétben a mi anyagunkon föltűnik, hogy az F.-M.-házasságok nagyrészt különösen boldogok és harmonikusak és a szellemi tulajdonságok szép kiegészítésével kifelé is egészen rokonszenves képet mutatnak. A csak kissé is egészségesen érző és jólnevelt nők az ilyen házasságokban többnyire ügyelnek arra, hogy ki ne essenek a női szerepükből; még olyan asszonyok is, akiktől a kívülálló a keménységük és nyersségük miatt félnék, a jószívű és puha férjjel szemben gyakran arra hajlanak, hogy őt inkább idealizálják, mint lealacsonyítsák; vele szemben ösztönszerűen igyekeznek normális nemi szerepük „fölfellépillantó” jellegét megóvni; olykor a férffel szemben való érzelmi beállításuk átcsillan az anyásan-gondoskodóba. Emlékszem olyan esetre, ahol egy ilyen asszony, bár a háztartásban ő volt az irányító energia, mégis az egyébként igen okos, derék és jószívű férjet odaadással tisztelte és még mint öregasszony is a kerten át minden reggel a kapuig kísérte.

Az olyan férfiaknak, akik ilyen „irányadó”, energikus nőket vesznek feleségül, gyakran pregnáns alkati-típusuk van; az egyik csoport igen lágy kedélyű, jólelkű zyklóthymikus ember, pyknikus testtel, a másik csoport, amelyik különben szellemileg nem hasonlít az előbbihez, finoman gyengéd, vagy a gyakorlati életben ügyetlen schizothymikus férfiakból áll. – Az asszonynak a férjjel szemben való „fölfelépillantó” odaadását vagy anyás gondoskodását az ilyen házasságokban csak akkor zavarják meg alapvetően hamis hangok, amikor ritkább esetekben az asszony nagyon is hideg kedélyű és tapintatlan, vagy pedig a férj oly tökéletesen gyenge és életrevalótlan, hogy a nő akarva sem képes őt idealizálni; ezenfölül természetesen akkor, ha tulajdonképeni szexuális inverziók vagy kölcsönös szadisztikus-mazochisztikus kínzási vágy is közrejátszanak.

A puha férfi és az energikus asszony típusával szembeállítjuk a „házi zsarnok” megfordított esetét, aki szélsőségesen hangsúlyozza az ő döntő helyzetét a családban. Ezt többnyire a patriarchális felfogású régebbi nemzedékekben találjuk, mert van benne valami „nem modern”. Sorozatunkban 8 ilyen eset akadt. E „házi

zsarnokságnál” egészen eltérő lélektani struktúráról van szó. Közülük többen az életben is igazi uralkodók, energikusan érző természetek, erőskezű organizátorok vezető állásokban, mások neurotikusak, önző, élheterlen és „neuraszténikus” emberek, akik a maguk elégtelenségi érzéseit a figyelembevétel követelésének hangsúlyozásával túlkompenzálják és apró hisztérikus trükkjeikkel tartják fenn a tekintélyüket.

Milyen asszonyokat kapnak a zsarnoki férjek! Eseteink felénél határozottan jól kiegészítő temperamentumokat, szeretően puha, de azért nem egészen akaratséltküli személyiségeket, akik a merev férfit jószággal veszik körül és megértő körültekintéssel és humorral végül egy kicsit irányítják is, de legalább is jól érvényesülnek mellette.

A három másik házasság is határozottan kontrasztházasság, de boldogtalan, az asszony nem boldogul a zsarnoki férjjel szemben és ez őt lelkileg elnyomja. Az egyik esetben egy impozánsan merev, igen nagy szellemi formátumú férfinak a felesége lelkileg nem tudott lépést tartani férjének a rohamos társadalmi emelkedésével, a nagy társadalmi föladatok terhe agyonnyomta és a férfi belsőleg lerázta őt. A határozottan pyknikus alakú, inkább nehézvérű, határozatlanul lágy temperamentumú és egyszerű szellemi struktúrájú asszony elhúzódozó szubdepresszív lelkiállapotba került. A másik két asszony csendes, jelentéktelen schizoid, sovány, halvány alakkal, idegesek, félénkek, arcukban néma lemondás, teljesen kisiklottak, embereket kerülve és árnyékszerűen élnek a ház háttérben.

A házasság mint analitikai helyzet.

Mint legközelebbi emberi érintkezés a második, neménél fogva leginkább más emberrel, a házasság belső egyensúlyi próbát jelent. Ezen a mindig problematikus vonatkozáson a saját problematika olyan sürgetően tudatossá lesz, hogy sok karakter-szövedék nem bírja el ezt a megrázkódtatást. A házasság bomlasztó hatással van a benne foglaltakra, mert az egyesülés mindig föladat marad. Ha itt a házasságot mégis „analitikai helyzetnek” tekintjük, úgy ez sokkal szűkebb értelemben történik. Analízis vagy pszichoanalízis ma lélektani módszert jelent, a lelki ráhatás egyik útját és ezért még megértésre van szükség, ha a nagy kérdést a legjobb lélektani kutatás eszközével akarjuk szemlélni.

1. Az analitikai helyzet.

A pszichoanalízis mint orvosi gyógy mód az ideges lelki zavarok ellen fordul, a lelki hasadás ellen, amelyik betegséggé fokozza az ellentéteket aközött, ami tudatos bennük és aközött, ami az álmaikat mozgatja, melyeket nem értünk. A legszélsőbb esetek-

ben az összefüggés olyan mértékben szűnt meg, hogy a személyiség megkettőződik, egy második Én áll elő, amelyik az alvajáráó éjjeli alakjában kellemetlenül önálló élethez jut az álmvilágban. Itt azonban a tudatos nappali oldalról való lehasadás azt a másik ént oly messzire betolja a tudattalan területére, hogy ennek a megnyilvánulásait a tudatos Én nem érti és mint idegen dolgokat éli át. Lehet ez beteges kényszer, vagy ideges szorongás, melynek az; értelmetlenségével szemben hiába védekezünk, vagy lehet látszólag tisztán testi zavar, mely mögé teljesen fölismerhetetlenül elrejtőzik a tulajdonképeni mozgató érzés.

Ezt a fokozott ellentétet aközött, ami kifelé mutatkozik és a tudattalannak az ösztönélete között a természetes fejlődésnek valamilyen gátlása idézi elő. Az ideges ember alkatának sokszerűségét nem tudja alkalmazni a külvilág követelményeihez. Ezért erőszakosan nyom el vágyakat és óhajokat, melyek nem egyeztetetők össze avval, ami ő lenni szeretne. És ez a védekezés már gyermekkorban megakadályozza a zavaró ösztönöket abban, hogy szabadon kibontakozzanak. Ezért az analízisnek az a föladata, hogy a kiszorítás nyomását megszüntesse, hogy az elcsenevészedett ösztönök most természetesebben kibontakozhassanak. Arról van szó, hogy egy lelki ferdeséget kiegyenesítsünk és minden módszeres ráhatás arra irányul, hogy a gátolt fejlődést megindítsuk. Az ideges embernek mintegy pótolnia kell azt, amit ifjúkorában elmulasztott, ki kell élnie elnyomott gyermekességeit, hogy az erők szabadabb kölcsönös játékai révén jobb egyensúlyhoz jusson. Ez a folyamat azonban az ösztönszerűség területén belül megy végbe és így az analitikai helyzetben elsősorban ennek a különleges törvényszerűségeiről van szó, melyeknek a lelkiéletünkben való jelentőségére csak a pszichoanalitikai kutatás derít helyes világosságot.

Az analízis lényege az, hogy mikor a tudat védekezik minden ellen, ami az ő logikájának a saját összefüggésébe nem akar beilleszkedni, hangsúlyozza az ösztönéletnek a saját jogát. Az emberben lakozó mindenféle erők természetes önkibontakozására törekszik és ezért rejtett értelmet talál abban is, amit a tiszta ész ostobaságnak lát; az álmok bonyodalmaiban, cselekvésünknek apróbb-

nagyobb hibáiban, sőt az ideges szimptómák zavart mutató jeleiben is. De emellett közvetlenül rámutat lelkiéletünknek ama másik oldalára is, melyről a gondolat változatos játéka fölött érzett örömben szívesen megfélekedtünk, az ösztönnek sajátos vakságára, melynek csakis a saját, mindig korlátolt érdeknek a kielégítése fontos. Megmutatja ezt az analitikai helyzetben az „átvitel” mechanizmusán, amelyik az analizálandónak az analizálás-hoz való ösztönszerű vonatkozásain uralkodik.

Ennek az átvitelnek a folyamata legvilágosabban megfigyelhető az alvilág egyszerűbb lelki szervezetű tagjainál. Itt azt látjuk, hogy az egyszer kiváltott ösztönnek jó akármiféle tárgy, csak-hogy azon teljesebben (így például egy macska, ha elveszik tőle a kölykeit, patkánykölykökre is vadászik, csak-hogy az utódápolási ösztönét kielégíthesse.) És továbbá úgy találjuk, hogy az ösztön és a tárgya közötti kapcsolat gyakran teljesen a véletlen mülk. A tojásból éppen kikelt csirkék ösztöne tapadhat akármilyen élő lényhez, amelyik közvetlenül a kibúvás után a közelükben volt és mint a kotlóst, úgy követik lépésről-lépésre a tenyésztőt is, ha ez idejekorán eléggé behatóan kezd velük foglalkozni. Tudvalevő, hogy hasonló az embernél is előfordul. A fiatal leány fölébredt rajongó szerelemszükséglete ugyanilyen szükségszerűséggel irányul akármelyik hőspótlékra és különben is alá vagyunk vetve a „helyzet törvényeinek”. A lövészárokban lévő férfi számára minden szemben levő ellenség és minden felnőtt ember, aki megint beül az iskolapadba, a katedrán ülő személy iránt kényszerűen bizonyos tipikus érzésekkel van, mint egy igazi tanuló.

De csak az analitikai helyzet bizonyítja a kísérlet teljes bizonyító erejével, hogy milyen kivétel nélküli ez a törvényszerűség. Ha itt az ideges ember pótolja az elmulasztott fejlődést, akkor a legkülönbözőbb ösztönszerű impulzusok szabadulnak meg a kiszorítástól. Ezek az ösztönszerű beállítások, melyek korábbi fokozatokhoz tartoznak, most egymásután majdnem mechanikai szükségszerűséggel átvivődnek az analitikusra, főleg azért, mert ő közel van, miközben amazok megelevenednek. Így aztán nemcsak tanítónak tevődik meg, hanem az apa helyét is elfoglalhatja és ezzel feléje irányul mindaz az odaadási szükséglet, melyet a gyermek

nem tudott kielégíteni, például azért, mert a saját apja idegen maradt számára. De ugyanúgy mint a barátságos és szerelmi impulzusok, ugyancsak őrre vívődnek át az ellenszenvnek is mindazok az érzelmei, melyek a gyermekkorban gátló hatással voltak.

Akárhány ilyen beállítást hoz is létre az analitikai helyzet, ez mindig úgy történik, hogy az érzés egyszersmind a megfelelő tulajdonságokkal is fölruhazza az analitikust, a gyűlölet csúnyákkal, a szeretet kedvesekkel, amilyenekre a megokolásnak szüksége van. Akármi legyen is ő a valóságban, azzá lesz, akire a másíknak az egymást törvényszerűen föl váltó érzéseknél szüksége van, melyeknek ő lesz a tárgya és az analízis legfontosabb föladata, hogy ezeket a változásokat tudatossá tegye. Ez mutatja a legmeggyőzőbben, hogy milyen öntudatlanul álmodozunk kifelé a világba, hogy aztán kifelé irányított képzelőerőknek az alakjait lássuk azokban a tárgyakban, melyek után a mi ösztöneink vágyódnak.

Azonban a különböző ösztönszerű impulzusok, melyeket az analitikai helyzet vált ki, nemcsak azért vívődnek át az analitikusra, mert ő a legközelebbi ember akihez hozzátapadhatnak, hanem ugyanakkor egy mélyebb okból is. Az idegesség lelki ferdeségei úgy keletkeznek, mint egy ellenséges környezettel folytatott harcban rosszul sikerült alkalmazkodási kísérletnek az eredményei. Az értelmük védekezés befelé és kifelé. Mint ahogy a dadogó a hibáját odateszi maga közé és azon emberek közé, akiktől fél, mint ahogy az erőszakos merevség és önzés mögött túlságos puhaság rejtőzik, úgy általánosságban az ideges szímtómák is mint az ideges jellem túlfokozódásai, titkos gyengeségről biztosítanak. Az ideges ember számára a betegsége, a külső lénye, az, amit másokkal szemben megtart, úgyszólván védőgát, csigaház, melybe a környezetétől való érintkezéstől félve visszahúzódik, mert úgy érzi, hogy evvel a környezettel szemben nem tudja megállani a helyét. Ezt a szorongást, ezt a védekezést, melyek már a fejlődést gátolják, kell legyőzni annak, aki segíteni akar rajta, aki valóban közeledni akar hozzá. Ezért talál ellenállásra minden kísérlet, mely ezt a kiszorítást meg akarja szüntetni. Ha az analízis visszafelé göngyölyti fel a gátolt fejlődést, akkor a beteg az analitikussal való vonatkozás-

ban még egyszer átéli azt a küzdelmet, melyből ez a gátolt fejlődés keletkezett.

Ezért minden körülmények között küzdelmet jelent az, ami az analitikus helyzetben lejátszódik. Akármennyire vágyódik is az ideges ember a segítség után, végül mégis ahoz a makacs gyerekekhez hasonlít, amelyik kétségbeesetten védekezik az ellen, ami után mohón vágyódik, Attól a kényszeres ösztönszerű védekezéstől szenved, amelyik a más emberrel való természetes érzésközösségtől elkülöníti őt. Azonban minél jobban visszahúzódik a vélt fenyegetés elől a maga izoláló csigaházába, a szorongó képzelődés annál veszedelmesebben változtatja meg a maga tárgyát. Végül is a saját fantáziája termékei ellen védekezik. Ezért az ellenállás különféle formái között az ellentét ugyanaz. A makacs gyermek dacos sírásában is benne van minden, túlfokozott ellentmondás és túlhajtott alárendelés, az érzésnek kényszeres visszatartása és túltengeése, görcs és bénulás, vonzás és taszítás. Önmagával harcol a másokkal folytatott harcban.

Az ellenállás különféle formái közül ugyanez a kettősség rejti el a legfontosabbat: az analitikus helyzet erotikus félreértését. A belső védekezés mindig a saját érzékek követelményei ellen is irányul, a nemiség kérdéseivel szemben való szorongás a legkomolyabb gátlása a természetes fejlődésnek. Ha az analízis a nemi impulzusokat megszabadítja a kiszorítástól, akkor ezek is átvivődnek az analitikusra és így az ő közeledése erotikus ingerré lesz. Azonban minél inkább öncéllá válik az erotikus feszültség, annál biztosabban gátolja az analitikus kibontakozást. Egy fantasztikus szerelmi játék hullámozása megakadályozza a fölszabadító megismerés előhaladását. Most aztán úgy látszik, mintha a segítőnek emberi közeledése megkövetelné a legközelebbi testi érintkezést, mintha a vele való szerelmi egyesülés hozná meg a megoldást, Ennek a teljesíthetetlen óhajnak a csalékony hídja alatt azonban érintetlenül tátong a lelki hasadás, a szerelmet és érzékiséget változatlanul ugyanaz a szorongás választja el egymástól. Mintha a testi közösség megszenteltelenítené a lelkit, mintha az érzéki érintés nem volna összeegyeztethető az odaadás és a tisztelet érzéseivel, melyek a segítőre irányulnak. Mintha az érzékiség szük-

ségképen tisztátalan volna. Így az erotikus félreértés takarja el a legsúlyosabb föladatot: a belső megtisztulást, az Isten és állat, a test és lélek közötti belső ellentét legyőzését. Elburkolja azt a kényelmetlen igazságot, hogy mindenki csakis önmagában találhatja meg a saját megváltását, hogy elviselhesse a végső emberi közelségét annak a másiknak, aki megszünteti az ő magánosságát.

2. A házasság mint megegyezés

Hogy a pszichoanalízis orvosi gyógmódból általános jelentőségű lélektani módszeré fejlődhetett ki, úgy, hogy van értelme, ha ezt a házasság nagy kérdéseire alkalmazzák, az mindenekelőtt annak az ideges zavarnak a mibenlétén alapul, amelyen kifejlesztették. Átala az idegességet az emberiség egyik határesetének ismertük meg, ama belső ellentmondás túlfokozódásának, amelyik az emberi természetet az állatitól megkülönbözteti. Az aránytalanság aközött, amivé a tudatos Én lenni szeretne és a tudattalan az ösztönélete között az egészségeseknél sincs maradék nélkül megmagyarázva. Mi valamennyien elnyomunk természetes, ösztönyszerű impulzusokat, hogy alkalmazkodhassunk mai életformáink erőszakos követelményeihez, melyeknek nyomása majdnem mindenkinek a fejlődését gátolja. Azonban a legszabadabb fejlődés is még mindig korlátozza az emberi képesség eredeti sokszerűségét, ha átvesszük a nemi szerepet, ha természetünk két oldala közül az egyiket, a férfiasat vagy a nőieset tesszük uralkodóvá. A legrégibb mithoszok és a legújabb lélektani kutatás megegyeznek abban, hogy eredetileg mindenki férfi is meg nő is egyszerre; a gyermeki lélek egyesíti ezt a két pólust. Ha most elhatározzuk, hogy azzá leszünk, amivé a nemünk rendelt bennünket, akkor megkezdődik az összes alapértékek átértékelése, ami csak az egyszerűbb természetűeknél megy végbe küzdelem és súrlódások nélkül. Minél gazdagabb a képesség, annál nagyobbak benne az ellentétek is, annál több belső munkára van szükség, hogy elérjük a személyiség egységét. Ez sohasem lehetséges lemondás nélkül. És minél emberibb valaki, annál mélyebb marad a visszavagyódás a másik fél

után, még ott is, ahol a hajtóerők a nem meghatározó pólusa körül harmonikusan rendeződtek el. Ezért a másik nemmel való közeli érintkezés a legerősebb életinger egy olyan fejlődéshez, amelyik még nem érte el a legjobb megoldást. A másik félen, amelyikre a nemtudatos vágyak irányulnak, ismerjük meg az emberiesség másik oldalát, amelyik a felnövekedő ifjúnál csak ágy, mint a leánynál a nemi érettség után beálló szükségképen egyoldalú fordulatot elrejt. Ennél az élménynél találja meg az ember igazán önmagát. Mint ahogy az asszony csak a férfi által lesz nővé, úgy a férfit is csak a nő teszi férfivé.

Azonban másként áll a dolog ott, ahol a nőies vagy férfias egyoldalúság egy darab lelki ferdeséget takar, ahol elnyomás gátolja a természetes kibontakozást, mert a két oldal közötti szorongás egészségtelenül fokozza a belső ellentétet. Itt a házassági közösség szűk terén belül való egyesülés mint kényszerűség arra, hogy egyik mindjobban közeledjék a másikhoz, gyakran ugyanolyan nyomatékos fejlődési ingert jelent, mint az analitikus helyzeté. Ezért itt, főleg az ösztönszerű folyamatok területére gyakorolt hatása is ugyanaz (már amennyiben amott nem az analitikus céltudatos vezetése irányítja). A mesterséges egyensúly meglazítása itt is elnyomott ösztönöket, elmulasztott gyermekességeket ébreszt föl, hogy most ezeket leéljék a másikon és a fölmerülő ösztönös impulzusok vakon ugyanazon ösztönszerűséggel vivődnek át rá, mint a legközelebbire, akin megtapadhatnak. A fejlődés minden szakán itt is a nemtudatos szükséglet látja el őt a szükséges ruházattal. Miután az analitikus helyzet kritikus ellenőrzése itt hiányzik, a fantasztikusan megváltozott kép és a valóság közötti ellentmondás itt gyakran még sokkal groteszkebb, mint amott. Így aztán a legjobb lelkű és legpuhább férfiből félelmetes zsarnok lesz, az energikus, okos asszonyból gyámoltalan gyermek, akinek minden lépésnél meg kell fogni a kezét, csak azért, mert ez illik ahoz a beállításhoz, amelyik épen ezen a fejlődési fokon uralkodik, összehasonlíthatatlan szemléltető oktatás ez az emberi gondolkodás ösztönhözkötöttségéről, az ösztönnek sajátosagságos vakságáról.

Mint az analitikus helyzetben, úgy a házasságban is a fejlődés minden körülmények között harcot jelent. A legkülönbözőbb

tudatos és még végtelenszer inkább nemtudatos formákban védekezünk az ellentállás ellen, a másíknak a közelsége ellen, noha ugyanakkor, mint a makacs gyermek, vágyódnk is utána. Alapjában véve mindenki szenved a magánossága miatt és a másíkkal szemben kifejtett ellenállás ugyanakkor vágyat is jelent, a saját izoláltságí kényszerének a megszűnése után. A másíkon rendszeren a saját gyengeségünk ellen védekezünk. Az ellenállás végre a házasságban is növekszik a közelséggel. Minél nagyobb a közeledés, annál kizárólagosabban lesz a másík fél a többi világ képviselőjévé és végül az egész élet már csak a másíkra való vonatkozásban létezik (akár vonzás, akár taszítás a külső formája ennek) ez az egyetlen mértéke, egyetlen ellenpólusa a saját existenciának. Emellett bizonyára csak igen kevesen tudják, hogy az ő alapmagatartásukat mennyiben határozzák meg a külső megjelenés részletei a házasságuk révén, a kiegyenlítődés ösztönszerű mozgásai, vagy a másíkkal való állandó tudatos egyezkedés elleni védekezés.

Végül az emberi érintkezés mindkét formájánál közös az erotikus félreértés, mellyel a házasság oly gyakran kezdődik. Könnyen fölismerhető ott, ahol például gyenge akaratóú férfi energikus házastársat keres, hogy evvel férfiasabbá váljon, vagy ahol egy asszony. akinek az uralkodási szükséglete nem tudja magát beletalálni a női szerepbe, szeretettel engedi át magát „részvétből” egy gyengébb férfinak, hogy segítsen rajta. Szerepe van ennek ott is, ahol ilyen ellentípusok között különösen heves, erotikus vonzás keletkezik, mert ezt elnyomott, nemtudatos vádák erősítik, melyeknek hirtelen kitörése magyarázza meg gyakran a „szenvédélyt”, „az első pillantásra való megszeretést”. Az embereket itt az hajtja egymás felé, hogy a közeledés a gátolt fejlődés legfontosabb életingerét jelentheti számukra, ha elnyomott ösztönszerű szükségleteiket a másíkon élhetik ki, hogy ezeket legyőzzék. Azonban minél inkább öncéllá lesz az erotikus feszültség, annál biztosabban megakadályozza az analitikus kibontakozást az ilyen „fejlődési szerelem” mélyebb értelme felé. Ehez a gátláshoz ott járul még egy másík, ahol egy ilyen vonzásból házasság keletkezett. Nagyon is természetes dolog, hogy a férfi megerősödő férfiasága most már a nő kényelmetlen energiája ellen fordul, mint ahogyan az asszony ébredező nőies érzését a má-

sik fél gyenge férfiassága nem elégíti ki többé, hogy tehát a fejlődés mindkét esetben a házasságot fenyegeti.

Ami itt a részletekben érvényes, az egy sokkal általánosabb értelemben is áll. Az átmeneti idő bizonytalansága mindjobban izolál bennünket s így mind erősebben hajt a Másik felé, mert jobban, mint valaha, szükségünk van a legközelebbi emberre, akármennyire is nyugtalanít bennünket a közeledés. Ugyanakkor annál, ami ma kialakulóban van, bizonyára nem utolsó sorban, szó van a nemek közötti viszony megváltozásáról is. A megegyezés csak akkor leliet termékeny, ha tisztába jövünk avval, hogy mindenkinek önmagában kell keresnie a megoldást. Ez a föladat azonban a legtöbb ember előtt eltakarja azt az erotikus félreértést, amelyik a nemeket elválasztja egymástól. A majdnem általános vélemény leggyakoribb alakja a férfiaknál, hogy a nő értelme csakis az érzékiesség és nőknél, hogy a férfi alapjában véve nála csak kielégülést keres és ezért a két nem: férfi és nő között a pajtáság és barátság lehetetlen. Vagy abban a másik formában, hogy az „érzékiesség” a beteg lelkek gyógyszere, mintha az ember egészségesre szerethetné magát, mintha ez áthidalhatná két olyan ember benső ellentétét, akiknek a lelkei egymással küzködnek.

Ugyanígy egész általánosságban túloztuk az erotika jelentőségét is a házasságban. Ez bizonyára nem jelenti azt, hogy az erotikus feszültséget, mint az analitikus helyzetben, úgy a házasságban is ki kellene, vagy ki lehetne kapcsolni. Mint ahogy a szerelem két egység Igenben és Nemben, úgy az egészséges érzékiesség föladata is kapcsolás és elválasztás. A házasságban is megtartja a magától értődő távolságot a nemek között, mert a testek és lelkek legbensőbb egyesülését természetes ritmusban követi a mozgás a saját pólus felé, a férfi visszatér a munkájához, a nő a gyermekhez.

Ezt a természetes kiegyenlítődést megzavarja, ha az erotikát a testi pólus felé, az „érzékiesség” irányában, de ugyanúgy, ha a másik irányban túlfokozzuk, ha a szerelmi óhajjal az abszolút megértés követelményét kötjük össze. A teljes lelki összeolvadásig menő ilyen egymásbanyomulásnak a következménye a lelkek állandó vágyódása, amelyiknek önmagából kell mindig tovább fokozódnia. Minél magasabb az érzés, minden lanyhulás annál hama-

rabb meghozhatja a kijózanodást, amelyik új extázist kíván meg, mert az ember csak egy pillanatra olvadhat föl egészen a másikban. Ám ez a követelmény a házasságot „analitikus” helyzeté teszi a legveszélyesebb értelemben, ha ez a másiknak minden rezgését szintén elvégzi, akkor a lengések kölcsönösen erősítik egymást és ez az ide-oda lengés megrendíti az Én természetes határait. Az ember végül csak védekezésül szeret s a férfi és nő között megerősödve lánkol föl „a nemek gyűlölete”.

Így a házasságnak ez a legrejtettebb erotikus félreértése az önfelbomlás csíráját jelenti.

A házasság ezért hat mindenekelőtt „analitikusan” abban az értelemben, hogy minden felületes egyensúlyt megrázkódtat és a fejlődés irányától függ, hogy ez mit jelent az egyes esetben. Arra, hogy ezt a megszabadulást hozza, a föltételek csak ritkán olyan kedvezőek, mint az analitikus helyzetben és nem csupán azért, mert az analitikus tudatos vezetése hiányzik. Ha mind a kettő mozgásba jut, az egyik csak nagyon ritkán szolgálhat a másiknak nyugvó sarokul, ahol kitisztulhat. Ha a két fejlődés nem ugyanazon tempóban halad, akkor a különböző fázisok szükségképpen zavarják egymást – ugyanabban a mértékben, mint ahogyan a nőies férfi férfiasabbá fejlődik, kellene a férfias asszonynak nőiesebbé válnia – és ugyanígy különböző személyi súlyú felek között az erősebb szükségképpen gátló nyomássá lesz a gyengébb számára, akinek feléje kell törekednie, anélkül, hogy elérhetné. Ugyanis: ha a nemek természetes viszonya eltolódik, akkor a házasságban kikerülhetetlen lesz a fölényért való harc, amit az analitikus helyzet módszeresen kikapcsol, mert ott a harc egyoldalú marad.

Ez a fölényért folytatott harc felelős azért, hogy a fejlődés a házasságban a fölszabadulás helyett oly gyakran fokozott lelki ferdeséget hoz létre. Egyesek úgy térnek ki ez elöl, hogy túlfokozott gyermekességbe mennek át (sokszor annyira, hogy a házastársak csak kis gyermekek nyelvén érintkeznek egymással) és így érik el a közös életnek egy elviselhető, bár mesterséges formáját, noha evvel lemondanak arról, hogy a másik fél a saját belső fejlődésük előmozdítója legyen. Ez azonban igen gyakran nem sikerül. Aki mint ideges ember egy robusztus egészségével kerül ebbe a harcba, az

majdnem mindig (ezt sokszoros tapasztalat bizonyítja) ama megerősödött szorongás révén, melyet a fenyegető közelség vált ki, még mélyebben belehajtódik a maga neurotikus izoláltságába. E nyomás alatt pedig az eleinte csak jelentéktelen zavar nem csupán komoly neurózissá fejlődhetik, hanem a legrosszabb esetben maga a házasság is neurózissá lesz, mert mindkét rész mint öncélhoz ragaszkodik a másikkal való harchoz. Ez a harc pedig, alapjában mindig ugyanazon kérdés körül, akármi legyen is egyébként a vita tárgya, mindig világnézeti és háztartási problémák harca. Emiatt szenvednek, hogy tudattalanul mégis mindig ezt keressék, az elnyomott ösztönök minden alattomoságával, a kétségbeesés minden megalázásával, mert sem győzni, sem elbukni nem szabad, a saját benső kényszerrel szemben is tehetetlenül. Mindezt azért, hogy ne kelljen látni, hogy az ember a másikban önmaga ellen küzd, hogy a harcba és a magánosságba az elől a feladat elől menekül, hogy jobb életmegoldást keressen.

Bár a neurotikus harcos házasságnak ez az alakja csak a legkedvezőtlenebb esetben áll elő, mégis mindenütt, ahol az egyensúly ingadozik, mert az analitikus fejlődés nem egyenes vonalban halad és gyakran egy látszólag harmonikus együttlés fölülte alatt egy teljesen öntudatlan ide-oda ingadozás megy végbe, amelyik a legkülönbözőbb külső jelenségek mögé rejtőzhet el. Így például, ha egy ideges, depressziós állapotnak az eltűnése az egyiknél és most emelkedett hangulata a másikinál, automatikusan valami előtte érthetetlen lefelé ingadozást idéz elő. Mintha csak azon fordulna meg a dolog, hogy kinek szabad gyerekesebbnek, betegesebbnek, gyengébbnek lenni, mindegyik avval akarja kikényszeríteni a megértést a saját gyengesége iránt, hogy fokozza őket, mint valamikor gyermekkorában tette a szülőkkel szemben. Mindegy, hogy kifelé kié a közvetítő szerepe, hogy ki erőszakoskodik a másikkal, hogy a védekezés támadással vagy védelemmel történik-e, végeredményben mindez valami nemtudatos harcot jelent azért, hogy ki értse meg a másikat, tehát megint csak a fölényért folytatott harcot, bár a másik oldal felé. Elkerülhetetlenül, mintha az egyiknek a magasságát és a másiknak a mélységét valami „mérlegtörvény” kötné össze.

3. *Az analízis útja.*

Okunk van állítani, hogy ez az ide-oda ellentmond a házasság értelmének. A házasság alapja nem a „fejlődési szerelem”, hanem csupán az a másik kevésbé szenvedélyes, de bensőbb érzése az állandó vonzalomnak és becsülésnek, mellyel bizonyos érzékenység harmonikusan párosul. Azonban akármilyen állást foglaljunk is el a dologgal szemben, a házasság ma föltartóztathatatlanul fokozódó mértékben hat mint analitikus helyzet és mind gyakrabban az ön-felbomlás értelmében is. Sokan, akiknek ezt magukon kell tapasztalniuk, úgy érzik ezt, mint valami etikai követelmény csödjét és így az analitikus folyamat majdnem kivétel nélkül súlyos lelkiismereti harcok nyomása alatt áll. A közvélemény egész általánosságban még ma is fontosnak tekinti a házassági nehézségeket. És mégis bizonyára nem a könnyelmű és felelősség nélküli, hanem épen a komoly és lelkiismeretes természetűek azok, akiket ez érint.

Ami ebben az alakban az egyeseken végbemegy, az kétségtelesen egy általános történésnek a kifejezése. Átmenetben élünk és ez a kialakulás főleg a sokszerűeket kapja el. Szétrombolja azokat a kötelékeket, melyek még az előttünk való nemzedéket is visszatarították és meglazít minden egyensúlyt, amelyik megoldatlan kérdéseket rejt. A másikkal, mint az újjal való kiegyezés előtt állunk és ezt a fejlődést, amelyik ép úgy felelős a kor idegességéért, mint egyeseknek az ideges zavaraiért, a férfi és nő vonatkozásaiknak az ingadozásaiban élik át. Mindez ösztönszerű folyamatok belső szükségyszerűségével történik és ezért elkerülhetetlen a nemek közötti emberi közeledés, mely fejlődési ingerként hat. Ezért a házasság manapság érettebb emberek számára is analitikus helyzetté lesz és csak az a kérdés, mi a teendő, hogy a fejlődésnek megadjuk a helyes értelmet.

Itt értékesíthetjük a pszichoanalízis tapasztalatait. Mindenestre fölszabadulást jelent, ha megértjük, hogy a házasság küzdőmezején döntést keresünk, melyet csakis magunkban találhatunk meg, hogy a legközelebbi emberen a saját gyengeségünk ellen, a belső haladás kényelmetlen föladata ellen védekezünk. Ugyanígy nyereség, ha a pszichoanalízisből megtanuljuk, hogy mi minden

jelent „ellenállást”, hogy a külső megjelenés milyen változatosságával rejtőzködhetik el ugyanaz a folyamat. Sokszor csak az orvos szeme által fölismerhetően* és sokszor olyan formában (például a „házassági hűtlenség” formájában,) aminek a megértése a házastársnak különös nehézségeket okoz. Itt arról van szó, hogy ragaszkodjunk az analitikus helyzetnek ahhoz a módszeres alapföltevéséhez, hogy végeredményben mindezeknek a kerülőutaknak ugyanaz a kettős értelmük van.

Ezért a házasságban az egyik fél sohasem lehet a másiknak az analitikusa, mert nem szabad olyan távolra kerülni, mint amilyet az analitikus helyzet módszeresen megkíván. Szerelem mint analízis, az erotikus félreértésnek ez a megfordítása, éppoly kikerülhetetlen önfelbomláshoz vezet, mint a megértés túlfokozása. Viszont tanulhatunk azokból a hibákból, melyek az analitikus eljárásnál különösen világosan tűnnek elő. Az analízis a lelki ráhatás más útjaitól főleg abban különbözik, hogy nem egy meghatározott képzetből indul ki a szintézis irányára vonatkozóan. Az egyesülés a természetes és így ezt pusztán az ellenállás föloldásával kell elérni, avval, hogy a benső ellentmondást egész mélységével és értelmetlenségével tudatossá tesszük. Az analízis célja nem az aktív kialakítás, hanem a türelmes kialakulni engedés. Ha az analitikus meglazításnál kiváltódik az a szorongás, melyből az elnyo-

* Így a nemi élet ideges zavarainak (a férfi impotenciájának, vagy a nő hidegségének) ez az oka. Freud elméleti fölfogása megfordítva, különösen a kezdeteiben, a házasság emberi vonatkozásának zavarait majdhem kizárólag a szekszualitás zavaraira vezette vissza. Ez bizonyára gyakran találó, de éppoly bizonyosan „a pszichoanalízis erotikus félreértése”, hogy a szekszualitás jelentőségét túlozta, még pedig annyira, hogy a távolállók számára „minden szekszualitáson alapul”. Erre a túlfokozásra különben szükség volt avval a nagy analitikus folyamattal összefüggésben, melynek alá vagyunk vetve és a Freud halhatatlan érdeme jórészt éppen abban áll, hogy volt bátorsága ennek érvényt szerezni. Egész általánosságban az „érzékiséget” még szükségképen tisztátalannak tekintjük. így szükség volt a legnagyobb részletességgel folyton újból utalni arra, hogy a lelki életünkben mindent, még a „legmagasabb” gondolatot is az erotika hajtóereje mozgatja, bárha ezt, mint „szekszualitást” félreértették.

más keletkezett, mert az illető egyedül volt, ennek legyőzését elősegíti a másinak emberi közelléte. A segítő eleven személyiségéből árad az az erő, amelyik épít, nem pedig a magyarázatból és utalásból, melyek csak a további fejlődés ingereiként hathatnak. Így aztán az analitikus helyzet a segítőt olyan feladat elé állítja, melyet senki sem tud teljesen betölteni, mert ez az egész emberiséget kívánja meg és mi sem természetesebb, minthogy ő is fölmondja a szolgálatot. Védekezésének, ellentállásának kifejezője az elmélet. Dogmatikussá és tanítóvá válik, ha emberileg nem tud magán segíteni.

Ugyanilyen mértékben megakadályozza a házasságban a természetes kibontakozást a férj és feleség közötti dogmatikus korlát, ha egyik a másikkal szemben elméleti követelményeket állít föl afelől, hogy mi az igazán férfias vagy nőies, mi az igazi szerelem és a házastársi kötelesség. Itt is csak az az egy föltevés termékeny, hogy a megegyezés a természetes. Az ellenállást azonban mindenki csak önmagában győzheti le: mint önmagának analitikusa. Ha ilyenkor kiváltódik a szorongás, akkor az a bizonyosság adhat támaszt neki, hogy a másik is csakúgy egyedül van mint ő, mint ahogy ma minden tudatos ember egyedül van. Ezen túl egyik a másikon a maga emberi közelségével segíthet, amivel türelmes készség, nem pedig féktelen követelés formájában szolgál neki.

A megértésnek ez a megtartása persze mindenekelőtt azt követeli meg, hogy az ember önmagát megértse, ez pedig egyeseknél a legjobb akarat mellett sem lehetséges azon utasítás nélkül, melyet csak olyan adhat, aki elegendő távolságban van. Tehát egy igazi barát, de gyakran egy harmadik is, kit a különleges élettapasztalat vagy különleges tehetség és módszeres ismeretek ítélő képessé tettek.

Mégis minden ilyen támogatásnál, amelyik mindig csak segédeszköze lehet az önmegismerésnek, mindenütt fontosabb az analitikus magatartás abban az értelemben, hogy *a házassági vonatkozásnak minden megzavarását először mint a saját ellenállás kifejezését fogjuk föl*. Ha a fölényért folytatott elkerülhetetlen küzdelemben mindegyik arra törekszik, hogy a saját kerülő útnak

a fölismerésében a másiknak segítségére legyen, akkor áll elő a házasságban az a sajátos „tárgyilagosság kettesben”, amelyik módszeresen igyekszik létrehozni azt az analitikus helyzetet, melynek alapján föltehető, hogy egy helyes utasítást még a házasság-beli ellenfél is megért. Ez a legszebb megvalósulása egy új hitnek, melyben a legmagasabb tárgyilagosság jelenti a legmagasabb emberiséget.

A házasság mint lélektani vonatkozás.

Mint lélektani vonatkozás a házasság nagyon bonyolult képződmény. Egész sor szubjektív és objektív adottságból tevődik össze, melyek részben nagyon heterogén természetűek. Miután azonban én ebben a dolgozatomban a házasság lélektani problémájára akarok szorítkozni, ezért a jogi és társadalmi természetű objektív adottságokat ki kell zárnom, bár ezek a tények a házastársak közötti lélektani vonatkozást óriási mértékben befolyásolják.

Valahányszor „lélektani vonatkozásról” beszélünk, *tudatot* tételezünk föl. Két ember között, ha mindegyikük nemtudatos állapotban van, nem lehetséges „lélektani vonatkozás”. Lélektani szempontból tekintve teljesen vonatkozás nélküliek volnának. Vagyis szempontból tekintve teljesen vonatkozás nélküliek volnának. Valamilyen más, például élettani szempontból tekintve, mégis vonatkezni. A föltételezett teljes öntudatlanság persze nem fordul elő ilyen mértékben, azonban lehetséges nem jelentéktelen kiterjedésű, részleges öntudatlanság. A lélektani vonatkozás is olyan mértékben van korlátozva, mint amilyen mértékben ilyen öntudatlanságok léteznek.

A gyermeknél az öntudat a nemtudatos lelki élet mélységei-

ből merül föl, először egyes szigetek módjára, melyek lassanként egyesülnek „kontinenssé”, összefüggő tudatta. A haladó szellemi fejlődés a *tudat terjeszkedését* jelenti. Az összefüggő öntudat keletkezésének pillanatával adva van a lélektani vonatkozás lehetősége. A tudat, amennyire ezt ismerjük, mindig Én-tudat. Hogy önmagáról tudatom legyen, tudnom kell magamat másoktól megkülönböztetni. Vonatkozás csak ott lehetséges, ahol megvan ez a megkülönböztetés. Bár általában megvan ez a megkülönböztetés, de rendszeren nagyon hézagos, amennyiben a lelki életnek talán nagyon széles területei nemtudatosak. Nemtudatos tartalmak tekintetében nem történik megkülönböztetés és ezért az ő területükön nem is lehet vonatkozásokat megteremteni; az ő területükön még uralkodik a kezdeti nemtudatos állapot: az Énnek a másikkal való *kezdetleges azonossága*, tehát a tökéletes vonatkozás-nélküliség.

A fiatal embernek a házasságképes korban van ugyan Én-tudata (a leánynak rendszeren inkább mint az ifjúnak) de még nem olyan régi ideje annak, hogy ez a tudat a kezdeti nemtudatosság kódéből fölmerült. Így aztán széles területei vannak, melyek még a nemtudatosság árnyékában fekszenek, amelyek tehát nem alkalmasak lélektani vonatkozás megteremtésére. Gyakorlatilag ez annyit jelent, hogy a fiatal ember csak hiányosan ismeri a másikat is, meg önmagát is és ezért se a saját maga, se a másik motívumairól nincs eléggé tájékozva. Rendszeren jórészt nemtudatos motívumokról van szó. Ő természetesen szubjektíve úgy látja, mintha nagyon is tudatos volna, mert a mindenkor tudattartalmakat túlbecsülik és így lesz nagy és meglepő fölfedezés abból, hogy a valóságban csupán a legalsó foka egy nagyon hosszú lépcsőnek az, amit mi a végre elért csúcsnak tartottunk. Minél nagyobb a nemtudatosnak a terjedelme, annál kevésbé van szó a házasodásnál szabad választásról, amit szubjektíve észerevehetővé tesz a szerelmességnél világosan kivehető *sorskényszer*. De ahol nincs szerelmesség, ott is lehetséges kényszer, persze kevésbé kellemes formában.

A még nemtudatos motíválások személyes és általános természetűek. Először is olyan motívumok, melyek a *szülői befolyás-*

ból erednek. Ebben a tekintetben a fiatal férfinek az anyjához és a leánynak az apjához való viszonya irányadó. Elsősorban a szülőkhöz való kötöttségnek a foka az, ami a párválasztást nemtudatosan befolyásolja, előmozdítja, vagy megnehezíti. Az apa és anya iránti tudatos szeretet előmozdítja egy olyan párnak a választását, aki az apához, illetve az anyához hasonlít. A nemtudatos kötöttség (amelyiknek tudatosan nem okvetlenül kell szeretet formájában megnyilvánulnia) viszont megnehezíti az ilyen választást és sajtáságos módosításokra kényszerít. Hogy ezeket megértjük, elsősorban azt kell tudnunk, hogy a szülőkhöz való nemtudatos kötöttség honnan ered és milyen körülmények között módosítja vagy akadályozza meg kényszerűen a tudatos választást. *Rendesen úgy szokott lenni, hogy mindaz a mesterséges motívumok miatt megakadályozott élet, melyet a szülők élhetnének, fordított alakban örökítődik át a gyermekekre* vagyis az utóbbiak nemtudatosan olyan életirányba kényszerítődnek, amelyik a szülők életében nemteljesültet kompenzálja. Innen van, hogy a túlságosan morális szülőknek úgynevezett morálnélküli gyermekeik vannak, hogy a felelőtlen és züllött apának betegesen becsvágyó fia van és így tovább. A leggonoszabb követelményei vannak a szülők *mesterséges tudattalanságának*. Például egy anya, aki magát mesterségesen tudattalanságban tartja, csakhogy a jó házasság látszatát meg ne rontsa, nemtudatosan magához láncolja a liát, hogy mintegy a férjét pótolja vele. Ez aztán a fiút, ha nem is mindig éppen a homoszekszualitásra, de választásának mégis más, neki tulajdonképpen nem megfelelő módosításokra készíti. Például olyan leányt vesz feleségül, aki az ő (a fiú) anyjának nyilvánvalóan alatta áll és így az anyával nem versenyezhet, vagy pedig egy zsarnoki természetű nő áldozatává lesz, aki őt úgyszólván elragadja az anyjától. Egészséges ösztön mellett a párválasztás mentes maradhat ilyen befolyástól, azonban ez utóbbiak előbb vagy utóbb mégis mutatkoznak mint gátlások. A többé vagy kevésbé tisztán ösztönszerű választás a fajfentartás szempontjából kétségtelenül a legjobb. Lélektani szempontból azonban nem mindig szerencsés, amennyiben a tisztán ösztönös és az egyénileg differenciált személyiség között gyakran óriási a távolság. Ilyen eset-

ben a tisztán ösztönszerű választás javíthatja vagy fölfrissítheti ugyan a rasszt, de ezért egy egyéni boldogság semmisül meg. (Az „ösztön” fogalma természetesen semmi más, mint a gyűjtőfogalma minden lehetséges szerves és lelki tényezőknek, melyeknek a természetét legnagyobb részt nem ismerjük.)

Ha az egyén csupán a fajföntartásra szolgáló eszköz, akkor a tisztán ösztönszerű párválasztás mindenképen a legjobb. Mivel azonban az alapjai nemtudatosak, ezért csak valami személytelen viszony-féle alapítható rá, amint ezt nagyon szépen megfigyelhetjük a primitív népeknél. Ha ott egyáltalán vonatkozásról beszélhetünk, úgy ez csupán halvány, határozottan személytelen természetű távoli viszony, melyet teljesen az ősi szokások és előítéletek szabályoznak, ami mintaképe minden konvencionális házasságnak.

Amennyiben nem a szülők esze vagy ravaszsága, vagy úgynevezett gondoskodó szeretete rendezte el a gyermekek házasságát és amennyiben a gyermekeknél a primitív ösztönt sem a helytelen nevelés, sem a fölhalmozott és elhanyagolt szülői komplexumok titkos befolyása meg nem nyomorította, a párválasztást rendesen nemtudatos, ösztönszerű motívumok irányítják. A tudatlanság együttjár a meg-nem-különböztetettséggel, a nemtudatos azonos-sággal. Ennek a gyakorlati következménye az, hogy az egyik a másikról hasonló lelki berendezést tételez föl. A rendes szekszualitás mint közös és látszólag azonos irányú élmény megerősíti az egység és az azonosság érzését. Ezt az állapotot mondják teljes *harmóniának* és tartják nagy szerencsének („egy szív, egy lélek”) és bizonyára joggal, mert a visszatérés a tudatlanságnak és a nemtudatos egységnek ahoz a kezdeti állapotához olyan, mint a gyermekséghez való visszatérés (innen vannak az összes szerelmek gyermekes gesztusai) mi több, mint a visszatérés az anya ölébe, egy még nemtudatos teremtő teljesség sejtelmes tengerére. Igen, ez egy igazi és le nem tagadható megélése az istenségnek, melynek túlhatalma minden egyénit kiolt és elnyel. Valami saját-szerű egybekelés ez az étellel és a személytelen sorssal. Az önakarát megtörik, az asszony anyává lesz, a férj apává és így mind-

ketten elvesztik a szabadságukat s eszközeivé lesznek a tovahaladó életnek.

A vonatkozás a biológiai ösztöncél, a fajfentartás határai között marad. Miután ez a cél kollektív természetű, ennek megfelelően a házastársak egymáshoz való lélektani vonatkozása is lényegében kollektív természetű és így lélektani szempontból nem lehet *egyéni vonatkozásnak* tekinteni. Utóbbiról csak akkor beszélhetünk, ha a nemtudatos motivációk természete ismeretes és a kezdeti azonosság nagy mértékben megszűnt. A házasság ritkán vagy úgyszólván sohasem fejlődik ki simán és válságok nélkül, egyéni vonatkozással. Nincs tudatossá válás fájdalmak nélkül. Sok út van, amelyik a tudatossá váláshoz vezet, de mégis bizonyos törvényeket követnek. Általában az átalakulás *az élet második felének a beálltával* kezdődik. Az élet közepe lélektani szempontból igen nagyfontosságú pillanat. A gyermek lélektani élete a legszűkebb körben, az anya és család bűvkörében kezdődik. Az érzés előhaladásával tágul a horizontja és a saját befolyási köre. Remény és szándék a személyes hatalmi és birtokszféra kiterjesztésére irányulnak, a vágyódás mind tágabb körben irányul a világra. Az egyén akarata mindinkább azonos lesz a dolgokra, míg ezek végül elkezdnek maguktól élni és szaporodni és észrevétlenül túlnőnek rajta. Az anyáknak a fejükre nőnek a gyermekek, a férfiaknak az alkotásaik és amit csak fáradságosan, talán a legnagyobb megérőltetéssel hoztak létre, nem tudják többé tartani. Előbb szenvedély volt, aztán kötelezettség lett belőle, végül elviselhetetlen teher, valami vampir, amelyik teremtőjének az életét szívja magába.

Az élet közepe a legnagyobb kibontakozás pillanata, amikor az ember még egész erejével és egész akarásával áll a munkája mellett. Azonban ebben a pillanatban születik meg az alkony is, megkezdődik az élet másik fele. A szenvedély megváltoztatja az arcukat és most kötelességnek hívják, az akarásból kérlelhetetlenül „kell” lesz és az út kanyarulatai, melyek régebben meglepetésekkel és fölfedezésekkel szolgáltak, megszokássá lesznek. A bor kiejert és kezd derülni. Konzervatív hajlamokat fejleszt ki, ha minden rendben van. Az ember az előre helyett olykor akaratlanul is hátrapillant és elkezd számavenni, hogyan fejlődött eddig az

élető. Az ember keresi az igazi motivációkat és fölfedezéseket tesz. önmagának és sorsának a kritikus szemlélésével az ember megismerheti a saját mivoltát. Ezek a megismerések azonban nem adódnak maguktól, csak erőszakos megrázkódtatások hoznak ilyen megismeréseket. Miután az élet második felének a célja más, mint az elsőnek, ezért az akarat egyenetlenségét idézi elő a fiatal, kori beállításhoz való túl hosszú ragaszkodás. Az öntudat, mintegy a saját tehetetlenségének engedelmeskedve előre sarkal, a tudat talán pedig visszatart, mert kimerültek az erő és az akarat a további terjeszkedéséhez. Ez az önmagával való egyenetlenség elégedetlenséget szül és mivel az ember nincs tisztában a saját állapotával, ezért az okokat rendszeren a házastársra vetíti. így egy kritikus atmoszféra keletkezik, a tudatosságá válásnak elengedhetetlen előfeltétele. Ám ez az állapot rendszeren nem egyidejűleg áll be a házastársaknál. Az egyéni eltérések a legjobb házasságban sem egyenlítődnék ki annyira, hogy a házastársak állapotai tökéletesen azonosak volnának. Az egyik rendszeren hamarabb beletalálja magát a házasságba, mint a másik. Az egyik, miután pozitív viszonyban van a szülőihez, kevesebb nehézséggel fog alkalmazkodni a házastársához, a másikat azonban megakadályozza ebben a szülőkhöz való nemtudatos, de mélyebben járó kötöttsége. Ezért csak később jut el a teljes alkalmazkodásig és mivel nehezebben jutott éhez, talán hosszabb ideig fog megmaradni. *A tempó eltérései* egyrészt és *a szellemi személyiség terjedelme* másrészt, azok a momentumok, melyek a kritikus pillanatban kibontakozó tipikus nehézséget előidéznek. Nem akarnám azt a benyomást kelteni, mintha „a szellemi személyiség nagy terjedelmén” mindig valami különösen gazdag vagy nagyvonalú természetet értenék. Semmi esetre sem. Ezen én inkább a szellemi természetnek bizonyos *bonnyolultságát* értem, ami összehasonlítható egy sokfelületűre csiszolt ékkővel az egyszerű kockával ellentétben. Sokoldalú, rendszeren problematikus természetek ezek, melyeket többé vagy kevésbé nehezen egyesíthető lelki öröklési egységek terhelnek. Az ilyen természetekhez való alkalmazkodás vagy ezeknek alkalmazkodása egyszerűbb személyiségekhez mindig nehezen megy. Az ilyen embereknek egy kissé disszociált alkattal rendszeren megvan az a ké-

pességük is, hogy az össze nem egyeztethető jellemvonásokat hosszabb időre levessék és így látszólag egyszerűbb alakot vegyenek föl, vagy pedig a „sokoldalúságuk”, csillogó jellemük egészen különleges ingert kölcsönözhet nekik. Az ilyen kissé labirintuszerű természetekben a másik fél könnyen eltévedhet, vagyis az élménylehetőségnek olyan területét találja bennük, hogy a személyes érdeklődése teljesen le van kötve, persze nem mindig kellemes módon, amennyiben a lekötöttsége gyakran abban áll, hogy minden lehetséges mellékutakon az előbbi után kutat. Ez mindenesetre annyi élménylehetőséget teremt meg, hogy az egyszerűbb személyiséget ez egészen megfogja, a terjedelmesebb személyiségben mintegy fölolvad, nem lát rajta túl. Ez majdnem szabályszerű jelenség: az asszony, aki szellemileg teljesen a férjében, a férfi, aki érzéseiben egészen a feleségében olvad föl. Ezt *a tartalmazott és a tartalmazó problémájának* mondhatnánk.

A *tartalmazott* lényegében teljesen belül van a házasságon. Osztatlanul fordul a másik felé, kifelé nincsenek számára lényeges kötelezettségek és lekötő érdeklődések. Ennek a máskülönben „ideális” állapotnak kellemetlen oldala a nyugtalanító függőség valami beláthatatlan, ezért nem egészen hihető vagy megbízható személyiségtől. Az előny a saját osztatlansága – ami nem éppen elhanyagolható tényező a lelki ökonómiában!

A *tartalmazót*, aki a maga disszociált akaratának megfelelően valami különleges szükségletet érezne aziránt, hogy egy másik iránti osztatlan szerelemben önmagával egyesüljön, ebben a neki természetesen nehezebbre eső törekvésében az egyszerűbb személyiség megelőzi. Miközben a másiknál folyton szubtilitások és bonyodalmak után keresgél, melyek a saját felületeinek a kiegészítését képeznék, zavarja a másiknak az egyszerűségét. Miután pedig az egyszerűség minden közönséges körülmények között előnyben van a komplikációval szemben, ezért csakhamar föl kell adni arra irányuló kísérleteit, hogy az egyszerűbb természetet szubtilis és problematikus reakciókra bírja. Továbbá a másik, aki egyszerűbb természetének megfelelően egyszerű válaszokat keres nála, csakhamar dolgot fog neki adni avval, hogy éppen az egyszerű válaszok varásával az előbbinek akarva nemakarva vissza kell vo-

nulnia az egyszerűnek a meggyőző ereje elől. A szellemi (általában a tudat-folyamat) az embernek olyan megerőltetést jelent, hogy minden körülmények között előnyben részesíti az egyszerűt, még akkor is, ha ez nem is igaz. És ha ez legalább féligazság, akkor úgyszólván áldozatul esik. Az egyszerű természet úgy hat a bonyolultabbra, mint a túlkicsiny szoba, melyben nincs elég helye. Ellenben a bonyolult természet az egyszerűbbnek túl sok és túl tágas helyiséggel szolgál, úgy hogy sohasem tudja igazán, hogy ő tulajdonképpen melyikbe tartozik. Így aztán egészen természetes, hogy a bonyolult tartalmazza az egyszerűbbet. Az előbbi azonban nem olvadhat föl az utóbbiban, körülveszi ezt, de ő maga nincs körülvéve. De minthogy neki talán még nagyobb szükséglete mint az utóbbinak, hogy körül legyen véve, kívül érzi magát a házaságon és ezért mindig a problematikus szerepet játssza. Minél makacsabb a tartalmazott, annál inkább kiszorítva érzi magát a tartalmazó. Szívósságával az első behatol és minél jobban behatol, annál kevésbé teheti ezt az utóbbi. A tartalmazó ezért többé vagy kevésbé mindig az ablak felé pislog, eleinte persze nem tudatosan. Azonban mikor eljut az élet közepére, akkor mind erősebb vágyódás támad benne azon egység és osztatlanság után, melyre diszszociált természeténél fogva különösen szüksége lenne és ekkor rendszeren olyan dolgok történnek, melyek tudatossá teszik benne a konfliktust. Tudatossá lesz előtte, hogy ő valami kiegészítést, a tartalmazottságot és osztatlanságot keresi, melynek mindig hiányát érezte. A tartalmazott számára ez az esemény egyelőre megerősítését jelenti a mindig fájdalmasan érzett bizonytalanságnak; rájön, hogy azokban a szobákban, melyek látszólag az övéi voltak, még más nem kívánatos vendégek is élnek. A biztonság reménye eltűnik belőle és ez a csalódás önmagához kényszeríti vissza, ha csak nem sikerül neki kétségbeesett és erőszakos erőlködéssel térdrekényszeríteni a másikat és őt arra a beismerésre és meggyőződésre bírni, hogy az egység utáni vágyódása semmi egyéb, mint gyermekes vagy beteges fantázia. Ha ez az erőszakos csíny nem sikerül neki, akkor nagyon jól tesz neki a lemondás elfogadása, vagyis az a megismerés, hogy az a biztonság, melyet mindig a másokban keresett, ő benne magában található meg. Evvel megta-

lálja önmagát és a maga egyszerű természetében fölfedezi mindazokat a komplikációkat, melyeket a tartalmazó hiába keresett benne.

Ha a tartalmazó nem törik össze annak a megpillantásánál, amit közönségesen házassági eltévelyedésnek neveznek, hanem hisz az egység utáni vágyának benső jogosultságában, akkor mindenekelőtt magára veszi a *világfájdalmat*. Nem a lehasadás gyógyít meg egy disszociációt, hanem az összetépődés. Minden erő, mely egységre törekszik, minden egészséges önmagát-akarás föl fog lázadni a világfájdalom ellen és evvel tudatossá lesz benne egy belső egyesülésnek a lehetősége, amit azelőtt mindig kívül keresett. Az osztatlanságot megtalálja önmagában.

Ez az, ami az élet delén rendkívül gyakran történik és az ember sajátos természete ezen a módon kényszeríti ki az átmenetet az élet első feléből a másodikba, az átalakulást egy olyan állapotból, ahol az ember csupán ösztöntermészetének a szerszáma volt, egy másik állapotba, ahol többé nem szerszám, hanem önmagáé, az átalakulást a természetből a kultúrába, az ösztönből a szellembe.

Tulajdonképen óvakodni kellene attól, hogy ezt a szükség-szerű fejlődést morális erőszakosságok akasszák meg, mert egy szellemi beállításnak a létrehozása az ösztönök lehasításával és elnyomásával tulajdonképen *hamisítás*. Semmi sem undorítóbb, mint a titokban szekszualizált szellemiség; ez éppen olyan tisztátalan mint a túlbecsült érzékiség. Az átmenet azonban hosszú út és a legtöbben megragadnak ezen az úton. Ha ezt az egész lelki fejlődést a házasságban és a házasság által tudattalanul lehetne hagyni, mint ahogyan tudattalan marad a kezdetleges népeknél, akkor ezek az átalakulások nagyobb súrlódások nélkül és teljesebben mehetnének végbe. Az úgynevezett primitívek között találunk szellemi személyiségekkel, akik iránt csak tiszteletet érezhetünk, mint egy zavartalan rendeltetés tökéletesen érett művei iránt. Itt most a saját tapasztalataim alapján beszélek. Azonban a mai európaik között hol vannak azok, akiket semmiféle morális erőszakosságok nem nyomorítottak meg? Mi még mindig elég barbárok vagyunk ahoz, hogy az askézisben és az ellentétében higy-

jünk. A történelem kerekét azonban nem lehet visszaforgatni. Csak előre törekedhetünk ama beállítás után, amelyik megengedi úgy élnünk, ahogyan a primitív ember zavartalan rendeltetése tulajdonképpen akarja. Csak ezen föltétel mellett van módunkban, hogy a szellemet ne pervertáljuk érzékiséggé és az érzékiséget szellemmé, mert mindkettőnek élnie kell, mert az egyik a másiktól kapja az életét.

A házasság lélektani vonatkozásának lényeges tartalma az itt tömören vázolt átalakulás. Sokat lehetne mondani azokról az illúziókról, melyek a természet céljait szolgálják és előidéznek az átalakulásokat is, melyek az élet delére jellemzők. A házasságnak az élet első felére jellemző harmóniája (ha ugyan ilyen alkalmazkodás egyáltalában létrejött) lényegében bizonyos tipikus képek projekcióin alapul (ami a kritikus fázisban kiderül).

*Minden férfi kezdettől fogva magában hordja a nő képét, nem ennek a bizonyos nőnek a képét, hanem egy bizonyos nőét. Ez a kép alapjában véve nem tudatos, ősidőkből származó és az élő rendszerben elásott örökség, egy „típus”, az ősök sorának a nőkről szerzett tapasztalatainak a kivonata, a nőről szerzett valamennyi benyomás csapadéka, öröklött lelki alkalmazkodási rendszer. Ha nem volnának nők, akkor ebből a nemtudatos képből bármikor meg lehetne mondani, hogy lelki tekintetben milyenek kellene lennie egy nőnek. Ugyanez áll a nőre. Benne is van veleszületett kép a férfiről. A tapasztalat arra tanít, hogy pontosabban azt kellene mondani: kép a férfiakról, míg a férfiben inkább a nő képe van meg. Miután ez a kép nemtudatos, mindig nemtudatosan is vetítődik a szeretett alakra és a szenvedélyes vonzódásnak ez az egyik leglényegesebb oka. Én ezt a képet „anima”-nak neveztem és ezért nagyon érdekesnek találom a skolasztikus kérdést: *habet mulier animam?* (van-e lelke a nőnek?), ugyanis fölfogásom szerint ez a kérdés annyiban intelligens, mert a kételkedés jogosnak látszik. A nőnek nem anima-ja, hanem animus-a van. Az anima-nak erotikus-emocionális, az animus-nak okoskodó jellege van, ezért a legtöbb, amit a férfiak a női erotikáról és általában a női érzelmi életről mondani tudnak, a saját anima-juk projek-*

cióján alapul és ezért ferde. A nők bámulatos föltevésai és fantáziálásai a férfiakról az animus hatékonyságán alapulnak, amelyik kimeríthetetlen a logikátlan ítéletek és a hamis okozatosságok termelésében.

Az anmia-t csakúgy, mint az animus-t, rendkívüli sokoldalúság jellemzi. A házasságban mindig a tartalmazott az, aki ezt a képet a tartalmazóra vetíti, míg az utóbbinak csak részben sikerül ezt a képet a házastársra vetítenie. Minél egyszerűbb amaz, annál kevésbé sikerül a vetítés. Ebben az esetben aztán ez a nagyon fascinációkép az üres térben lóg és mintegy arra vár, hogy valami reális ember kitöltse. Már most vannak női típusok, melyeket a természet szinte arra teremtett, hogy anima-vetületeket fölvegyenek. Majdnem bizonyos típusról beszélhetnénk. Elengedhetetlen az úgynevezett „szfinksz”-jellem, a kétértelműség, vagy sokértelműség nem olyan bizonytalanság, amelyikbe nem lehet semmit sem belehelyezni, hanem egy ígérettel teljes bizonytalanság, a Mona Lisa beszélő hallgatásával, öreg és fiatal, anya és leánya, kérdéses szüzességgel, gyermekes és férfiakat lefegyverező naiv okos-sággal. Nem minden férfi tud animus lenni, mert nem annyira jó eszmékre, mint inkább jó szavakra van szüksége, jelentőséggel terhes szavakra, melyekbe még sok kimondatlan dolgot lehet belemagyarázni. Kissé meg nem értettnek is kell lennie, vagy legalább is a környezetével valami módon ellentétben állónak, hogy az önfeláldozás eszméje föl ne merülhessen. Kétértelmű hősnek kell lennie, hősnek olyan lehetőségekkel, amelyeknél semmiképen sem biztos, hogy egy animus-projekció nem talált-e már rá sokkal korábban egy igazi hősre, mint az úgynevezett intelligens átlagembernek lassan járó esze. Úgy a férfire, mint a nőre, amennyiben tartalmazók, ennek a képnek a kitöltése súlyos következményű élmény, mert itt adódik annak a lehetősége, hogy a saját bonyolultságra valami megfelelő sokoldalúság válaszoljon. Látszólag itt nyílnak meg azok a tágas helyiségek, melyekben az ember körülvetnek és tartalmazottnak érezheti magát. Azért mondom „látszólag”, mert ez kétértelmű lehetőség. Mint ahogyan a nő animus-projekciója valóban kiszimatolhat a tömeg által föl nem ismert kitűnő férfit, mi több, ezt a férfit morális támogatással a maga tulajdonképeni

rendeltetéséhez segítheti, ugyanúgy anima-projekciójával a férfi is fölébreszthet magának egy „femme inspiratrice”-t (inspiráló nőt). Azonban ez talán gyakran csupán destruktív eredményű illúzió volt. Balsiker azért, mert a hit nem volt elég erős. A psziszimistáknak azt kell mondanom, hogy ezekben a lelki ösképekben rendkívüli pozitív értékek vannak; az optimistákat viszont óvnom kell a kápráztató fantasztikumtól és a képtelen tévutak lehetőségétől.

Már most ezt a projekciót nem szabad esetleg egyéni és tudatos vonatkozásnak tartani. Egyelőre semmiesetre sem az. Kényszerű függőséget teremt meg nemtudatos, de nem biológiai motívumok alapján. Rider Haggard „She” („ő”) című regénye körülbelül megmutatja, hogy milyen különös képzetvilágon alapul az animaprojekció. Lényegükben szellemi tartalmak, gyakran erotikus álcázásban, nyilvánvalóan valami kezdetleges mitologikus mentalitás maradványai, amelyik östípusból áll és amelyeknek összképe teszi az úgynevezett *kollektív tudattalant*. Ennek megfelelően az ilyen vonatkozás alapján véve kollektív és nem egyéni. (Benoit, aki „Atlantis” című regényében egy olyan fantázia alakot teremtett meg, amelyik minden részletében hasonlít a „She”-liez, tagadja, hogy ezt Haggardtól plagizálta volna).

Ha két házastárs közül az egyikkel egy ilyen projekció történik, akkor a kollektív biológiai vonatkozással szembe áll egy kollektív szellemi vonatkozás és evvel létrehozza a tartalmazónak fentebb leírt összetépődését. Ha sikerül a fejét a víz fölött tartani, akkor éppen a konfliktus révén fogja önmagát megtartani. Ebben az esetben aztán az önmagában veszedelmes projekció hozzásegíti az átmenethez a kollektívából az egyéni vonatkozásba. Ez egyet jelent a házassági vonatkozás teljes tudatosságával. Mivel ennek a dolgozatnak a célja a házasság lélektanának a fejtegetése, így a projekcióviszonyok lélektana kívül esik a mi szemlélődésünkön. Ezért itt megelegetszem a tény megemlékezésével.

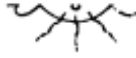
Alig lehet beszélni a lélektani vonatkozásról a házasságban anélkül, hogy legalább futólag meg ne emlékezzünk a kritikus átmenetek természetéről, még ha a félreértés veszedelme fenyeget is

bennünket. Tudvalevő, hogy lélektani szempontból semmit meg nem ért az ember, amit maga nem tapasztal. Ez a tény azonban senkit sem akadályoz meg abban a meggyőződésben, hogy az ő ítélete az egyedül igaz és illetékes. Ennek a különös ténynek az oka a mindenkori tudattartalomnak szükségszerű túlbecsülése. (Hiszen a figyelmességnek ilyen halmozása nélkül nem is lehetne tudatossá.) Innen van, hogy minden életkornak megvan a maga lélektani igazsága, úgyszólván a programmatikus igazsága, ugyan úgy a lélektani fejlődésnek minden foka. Vannak ilyen fokok, sőt olyan fokok, melyekre csak nagyon kevesen jutnak el, ami rassznak, családnak, nevelésnek, tehetségnek és szenvedésnek a kérdése.

A természet arisztokratikus. A normálember fikció, bár jazért vannak bizonyos általános érvényű törvényszerűségek. A lelki élet fejlődés, mely már a legalsóbb fokon megállhat. Mintha csak minden egyénnek volna valamilyen fajsúlya, melynek megfelelően emelkedik vagy süllyed addig a fokig, ahol eléri a maga határát. Ennek megfelelő természetűek a fölfogásai és meggyőződései is. Ezért nem csoda, ha a házasságok túlnyomó része a biológiai rendeltetésével eléri a lélektani legmagasabb határát is, anélkül, hogy kárt tenne a szellemi és morális egészségben. Aránylag kevesen kerülnek mélyebb konfliktusba önmagukkal. Ahol sok a külső ínség, ott a konfliktus energia hiányában nem érhet el drámai feszültséget. De a szociális biztonsággal arányosan emelkedik a lélektani bizonytalanság, eleinte tudattalanul és ilyenkor neurózist okoz, majd tudatosan, amikor veszekedéseket, válásokat és egyéb „házassági eltévelyedéseket” okoz. Még magasabb fokon új lélektani fejlődési lehetőségek ismertetnek föl, melyek már a vállá - sos szférát érintik, ahol vége van a kritikai ítéletnek.

Mindezekben a fokokon tartós megállás következhetik be a teljes tudatlanságával annak, hogy mi következhetnék egy legközelebbi fejlődési fokon. Sőt rendszeren a legközelebbi fokhoz vezető utat a leghevesebb előítéletek és babonás szorongások torlaszolja el, ami bizonyára nagyon célszerű, amennyiben az az ember, aki véletlenül egy neki túl magas fokon akarna élni, ártalmas bolonddá válik.

A természet nem csak arisztokratikus, hanem ezoterikus is. Azonban emiatt egyetlen belátó ember sem fog arra vetemedni, hogy titkokat rejtegessen, mert nagyon jól tudja, hogy a lelki fejlődés titkát sohasem lehet elárulni, egyszerűen azért nem, mert a fejlődés az egyes ember képességének kérdése.

A házasság mint közösségi föladat

A szociális élet és a személyiség valamelyik jelenségét akkor kezeli az ember helyesen, ha meghagyja az összefüggésében és ott szemléli és ha a helyzeti értékéről a haladó fejlődésen, az örökkévalóság folyásán belül nem feledkezik meg teljesen. A rövidéletű egyéni intelligencia persze megpróbálkozik mindig újból egy szűkebb, rövidlejáratú érdeklődési körbe lekötni azt, ami csakis örök normákhoz alkalmazkodik, hogy így gyors előnyökhöz jusson. E szemlélődéseknél nem köthetjük magunkat szavakhoz vagy ősi szent fogalmához. Ami valamennyiünket kényszerít, az végül is mindig az ember-föld vonatkozási rendszer, amelyik örökké egy olyan föladattal terhel meg bennünket, melynek vas törvényszerűségei, mint könyörtelen intések, minden emberi élményben fölmerülnek, majd mint jutalmazás, majd mint büntetés. Egy embert rövidlító elvakultságból meggyilkolnak és a világ kivetődik a sarkaiból. Az izgalom évezredekén át tovaremeg, amint az emberiségnek a mindenséggel való harmónia utáni vágyódása valami élményben és ennek hatásában alakot nyer. Mi többiek csak sejtjük a csodát, érzések és hangulatok nyugóznak le, míg aztán jön valaki, mint a gyilkosságtól borzadó Shakespeare, aki megmutatja,

hogy az élet meggyalázott értelme szükségképen megbosszulja magát.

Aki fákat ültet, az bizonyára gondol a talajra és éghajlatra is s nem engedi, hogy az önfejűség és hiúság vezessék. Egyebekben meglehetősen mindegy, hogy munkájánál mit gondol vagy érez vagy akar. Csupán tettének megegyezése a fejlődés szükségszerűségeivel igazolhatja őt. A közösség és az utódok számára teremt, még ha csupán a saját jólétét tartja is szem előtt, sőt még akkor is, ha a közösség ellen és a jövő ellen akar cselekedni.

Tud-e valaki olyan munkára, olyan cselekedetre hivatkozni, amelyik más okból volna szépnek, nagynek, nemesnek nevezhető, mint azért, mert hasznos volt a társadalomra, az emberiség jövő fejlődésére! Nem hordja-e mindenki magában az ilyen értékelés mértékét? Van-e érzékű ember, aki ne tudna különbséget tenni jó és rossz között?

Ennélfogva adva van egy olyan szemlélődésnek az álláspontja, amelyik az összes emberi vonatkozásokkal és intézményekkel foglalkozik. Az érték és a „helyesség” elsősorban az összesség szempontjától függenek. Ha itt a gondolkodás valamit nem talál rendben – a tények logikájával való ellentmondás mindig érezhető lesz. Akkor is, ha az összefüggést senki sem látja át. Az a gyorsaság, mellyel mi, emberek, vádat emelünk, többnyire megtakarítja az összefüggés kutatásának fáradságát. Továbbá az, hogy a tévedés és ennek a következményei mindig messzire esnek egymástól, megnehezíti a belátást, aligha teszi lehetővé a termékeny tapasztalatokat az egyén és az utódok számára. A sokaknak ezerféle élménye úgy látszik nehezen hozzáférhető az egységes szemlélődésnek. így gördül le nemzedékeknek az élete anélkül, hogy maradandó tradíciókat teremtene meg. És még hozzá mindenki büszke arra, hogy a maga hézagos tapasztalatait gyakran szeszélyes módon hozza kapcsolatba életbevágó fontosságú vonatkozásokkal, nem véve figyelembe, hogy csupán ezerszeres tévedéseket ismételt és olyan célokat hajszol, melyek a saját életboldogságát és idegenekét rombolják szét.

A föld fiának sorsa háromszorosan van megkötve. Teste és lelke az anyaföldhöz tapadnak, kozmikus és földi föltételekhez,

ezeneken fejlődtek ki és mindig megújult erővel keresnek kiegyezést és alkalmazkodást, eleven harmóniát a természet törvényszerűségeivel. A test és a szellem kultúrája és higiéniája ebből a kényszerűségből eredtek. Minden szépség belőle meríti csábító erejét.

Az ember fogalmában változhatatlanul benne van az „ember-társ” fogalma. Testi és szellemi fejlődésének minden előfeltétele a közösségben van adva és az etika, vallás, nemzetiség, államiság szociális képződmények és mint a közösség letétői működnek. Mindezek az életalakok erősen és megrendíthetetlenül kényszerítenek a közösségre.

Az emberi sors csakis ezekkel a feltételekkel kapcsolatban tud kibontakozni. A harmadik korlát a kétneműség. Azonban a nemek keresése, ami az ősidőkben talán túlnyomóan ösztönszerű volt, olyan alakra törekszik, amelyik kerüli az ellentmondást a fenti feltételekkel. Az erotika harmonikus kialakításában éppen annyi ösztönszerű van, mint közösségi érzés. És a szerelmesek boldogító rajongásában ugyanolyan boldogító teremtő erő bontakozik ki, amelyik igenli a földi életet.

Ha az ember szerelmi életét erről a kilátótoronyról szemléljük, akkor látjuk, hogy tele van törvényszerűségekkel, melyek nem véletlen eredetűek és nagy meggondolás nélkül nem is kerülhetők meg. A tények logikája kegyetlen, nálunk, embereknél, sokkal kegyetlenebb. Mi nagyon szeretnénk az ujjainkon keresztülnézni. És nem is akarunk a legkeményebb megtorlások ügyésze lenni, mikor az uralkodó erők könyörtelenségére rámutatunk. A mi feladatunk csupán a figyelmeztetés, a súlyos következmények enyhítése, a jelen és a jövő nemzedékek történéseit összefüggésben megmutatni, melyeket máskülönben nem mint következményeket, hanem mint összefüggés nélküli, végzettszerű eseményeket könyvelnek el.

Mostani létünk megmutatja az átmenetet az emberi nem jövő fejlődéséhez. Ez a tény olyan erős nyomással van a mi életfolyamatunkra, hogy anélkül, hogy észrevennénk, a szerelmi vonatkozásaink sub specie aeternitatis (az örökkévalóság jegyében) játszódnak le. Az a túlságosan nagy érték, mellyel a szépségnek adózunk, az egészségnek és a fokozott alkalmazkodásnak a jövőjét szolgálja. A hűség és őszinteség, amit megkívánunk, két lélek-

nek az egymásbahatolása, amire törekszünk, az erősebb közösségi érzés utáni vágyódásból erednek. Ugyanígy a gyermekek utáni vágyódás, akik a közösség ideálját tükrözik vissza. Hűség és igazságosság, főleg megbízhatóság, mint az emberi közösség alappillérei, bizonyára az emberi erkölcs jövőjére és a gyermeknevelés céljaira mutatnak.

Hogy a szerelmi és házassági helyzetben mindezek a követelmények összetalálkoznak, megsűrűsödnek és kötelező törvényszerűségekkel lesznek, az csak a történelmi és szerves fejlődés összefüggéséből érthető meg. Ugyanígy az is, hogy minden önkényes vagy téves eltérés az élet egész vonatkozási rendszerében utánarezeg és árt a kedvező fejlődési tendenciának. A káros öröklékeny tényezők hatása érvényesül, akár megismerte őket a tudomány, akár nem. A beltenyészet (vérrokonok házassága) sérti a közösségi érzést, mert izolálásra és nem a közösség javát szolgáló vérkeverődésre vezet és mert az átörökítő plazmát kedvezőtlen értelemben befolyásolja. Úgy látszik, hogy a rokonok közötti házasságnál mindig hiányzik a bátran és reményteljesen a jövőre irányuló pillantás is, mert elkerülhetetlen, hogy ne lássák a családalapítás nehézségeit, a társadalommal való kapcsolatot. És a többi fentebb említett vonások a házastársat és a gyermekeket könnyen és észrevétlenül ugyanabba az irányba terelik, míg a hiányuk bizalmatlan és örökké bizonytalan hangulatot teremt meg, melyben csakis harcias és ellenséges tendenciák tevékenykedhetnek.

Ugyanannak a lelki dinamikának csupán a másik oldalát reméljük megtalálni, ha az igazi embertárs mértékével mérünk. Örökké megrendíthetetlen alaptörvénye ezen a szegény, durva földkérgen így szól: *adni!* Minden profán és szent bölcsesség ugyanezen következtetéshez vezet. Így joggal benne van a szerelemben és a házasságban is: többet gondolni a másokra, mint magunkra, úgy élni, hogy a másoknak az életét megkönnyítsük és megszépítsük! Hogy ezt milyen sokan – vagy milyen kevesen – találják el, az itt nem a mi dolgunk. Annyi bizonyos, hogy a mi társadalmunkban sokkal több kapó és váró van, mint adó. Úgy látszik, hogy az emberiség nagyon is beleesett ennek a szerelmi és házassági formulának a csapdájába: miután szeretlek, engedelmeskedned kell! Ami

emberiesség ezidőszerint még hiányzik az emberekből, az megnyilvánul a nemek feszültségében is. A személyes fölülkerekedésre való törekvés, ami egy mélyenjáró és többnyire föl nem ismert alsórendűségi érzésből ered, többnyire arra bírják a férjet és feleséget, hogy hatalmuk látszatát tüntető módon túlfeszítsék. A házastársak többnyire úgy viselkednek, mintha attól félnének, hogy észreveszik rajtuk, hogy ők a gyöngébbek. Dacosság, önzés, negatívizmus és gyakran erotikus elutasítás, poligám hajlamok és hűtlenség, gyakran ideges megbetegedések jönnek segítségére az önzésüknek, hogy megvédjék a saját hatalomtudat álláspontját. Egy régen elavult általános tradíció révén a férfinek van egy kis előnye, melyhez önzően, de a saját kárára ragaszkodik, aki a mi álláspontunkat osztja, annak számára a férfi volt a család ura. Az a házasságot kettősségnek látja, melyben mindkét fél valami közös feladatot igyekszik közösen megoldani, nem valami önhatalmúságok révén, hanem a problémájukkal együttjáró törvényszerűségek segítségével. Az emberiesség szerves és történelmi fejlődése a monogám házassági készség felé, különösen, ha a legértékesebb erotikus várankozások teljesedésének a különleges lehetőségeit vesszük szemügyre, elegendő kezeség arra, hogy mindenki képes volna ennek a feladatnak a megoldására.

A házasságot mindig úgy gondoljuk el, mint a közösségi élet teremtményét, mint a szerelmi élet társadalmi formáját, mint a gyermekek embertársakká való fejlődésének előiskoláját. Ettől az úttól távol esnek a konvencionális pénz- és spekulációs házasságok, melyek mindig sikamlós lefolyásúak. Mert a szülők házasságának a gyermekek számára is mintaszerűnek kell lennie, különben jobb tudásuk és jobb szándékuk ellenére is átviszik új otthonukba a rossz tradíciót. Az apa uralkodási vágya vagy keménysége annyira elijesztheti a leányokat, hogy később a férjük minden vonását bizalmatlanul lesik és félremagyarázzák és olyan magasfeszültségű vágyódással tölthetik el melegség után, hogy az e földön nem is teljesíthető. De alkalmatlanná is teheti őket a házasságra vagy gyermekek nevelésére, mert elveszítik az önbizalmukat. Kemény anyák fiai kerülnek a nőt és nehezebben hozzáférhetők a közösség számára. Ennek oka az anyának egy eddig hiányosan fölismert funkciója: a

gyermekbe a határtalan megbízhatóság érzését oltani és a nemes nőiesség mintaképének lenni. Az anyás fiúk viszont nem tudnak adni. Közösség helyett anyai melegséget keresnek, melynek csakis a gyermeki helyzetben van helye az életben. Idősebb, anyai feleségek választásának rendszeren ez a tévedés az oka.

Poligám hajlamok, perverzítások, erkölcsileg mélyen álló személyek és prostituáltak iránti előszeretet mindig abból a tendenciából magyarázhatók, hogy az alkalmas élettárs kikapcsoltassék és elértéktelenedjék, tehát abból a félelemből, hogy valaki a másik nem előtt nem állja meg a helyét, hogy ilyenkor a szerelem és a házasság értelme és föladata mennyire el van hibázva, az látható a nemi betegségek terjedéséből. Akármi volt is ezeknek az eredete, elterjedésüket kizárólag az erotika visszaéléseinek és tévútjainak köszönheti. Ezeknek a ragályoknak csak egy gyógyszerük van és csak egy védekezés ellenük: a kölcsönös szerelem.

Abból, hogy a házasság kapcsolódik a legfontosabb társadalmi szükségletekkel, érthetjük meg, hogy nem is olyan magánügy, mint amilyennek a legtöbben gondolják. Az egész népnek, az egész emberiségnek része van benne. És mindenki, aki házasságot köt, az összesség megbízásának tesz eleget, még ha nem is tud erről. Ezért a házasságkötés legjelentősebb előfeltételei közé tartozik a foglalkozás és kereset, melyben mind a ketten részt vehetnek és amelyik a család életföntartását biztosítja. A foglalkozás is a társadalom követelménye, mert a termelésben való részvételt jelent. Az emberiség eltartásához való hozzájárulás szintén nem magánügy és a házasságnak ezt elő kell mozdítania. A háziasszony teljesítménye is, amit manapság jogtalanul becsülnek annyira alá, szintén teljes értékeket teremthet, ha jó kezeléssel, vagy a férj munkaképességének művészi kialakításával járul hozzá az előbbi célhoz. Mikor gazdasági nehézségekre hivatkoznak a házasság visszautasításánál, ez többnyire csupán a bátortalanok ürügye.

Nagyon elterjedt babona, hogy a házasság bajokat, elárvulást, betegségeket is gyógyíthat. A szerelem és a házasság, nem orvosságok. Az ember rendszeren csak új bajokat okoz magának, anélkül, hogy a régieket megszüntetné. Ugyanezt a visszaélést találjuk a terhesség gyógyító hatásáról való felfogásban. A házasság kérdését,

mint az élet minden más kérdését, az erő és nem a gyengeség szempontjából kell megoldani.

Veszéllyel fenyegeti a házasságot az is, ha olyan emberek házasodnak meg, akik evvel áldozatoknak érzik magukat. Ilyenkor ugyanis elmaradhatatlan, hogy ezt éreztetik a másikkal és ezt megfosztják a boldogságérezéstől. Ilyenkor gyakori következmények a házassági vonatkozás hiányosságai, elhanyagolások, hidegség, hűtlenség. A házasság célkitűzése: résztvenni a másik boldogságában, így gyakran már kezdetben szétrombolódik. Ugyanis a házasság nem megművelt föld, melyhez közeledik az ember, nem sors, melynek elébe megy, hanem a jelen és a jövő föladata, teremtő teljesítmény a gyorsan tűnő időben, az a föladat, hogy a jövő semmijébe társadalmi értékeket építsünk. Mindig csak azt fogjuk benne találni, amit magunk belevetettünk.

Eddig azokat a lényeges főfeltételeket neveztük meg, melyek egy szilárd, tartós házasság alapjául szolgálnak. Attól félünk, hogy a mindennapi élet zsvivájában egyik-másik e szükségszerűségek közül könnyen kisiklik az emlékezetből. Ezért kívánatosnak látjuk egy rövidebb formulát keresni, amelyik a rövidege ellenére is magában foglalja a házasság összes föladatait. Vájjon nem így szólna ez a formula: igazi embertársnak lenni?

A házasságra való elhatározásnak bizonyára az embertársiságra való törekvésből kellene erednie. Azonban ez az elhatározás és a házasság még nem esnek egybe evvel a törekvéssel. Csak ha majd ebben az értelemben következnek be, akkor lesznek képesek a feladataikat az általános hasznosság szempontjából megoldani. Tehát az embertársnak kell előljárnia, mint az élet értelmének és akkor a házasság további lépést jelent a tökéletesség felé.

Akárhogyan gondoljuk is el az embertársat, mindig jelszavakra, maximákra és imperatívuszokra fogunk bukkanni, melyek legalább annyit fognak mondani: tedd magad hasznossá – többet gondold a másokra, mint magadra – könnyítsd meg és szépítsd meg másoknak az életet. Ezek a házasság imperatívuszai is. Így a mi kérdésünk „a házasságra mint föladatára” vonatkozóan erre a kérdésre zsgorodik össze: *Hogyan lehetünk embertársá?*

A testi alkalmatosságot, mint magától értődő valamit, figyel-

men kívül hagyhatjuk. Ugyanez áll a szellemi érettségre. Ezek oly ritkán hiányoznak, hogy kihagyhatjuk őket a számításból. Más a lelki érettség. Evvel bizony nagyon rosszul áll a dolog az emberi társadalomban, minden fáradozás ellenére is. Az egyén-lélektani kutatás bőségesen kimutatta ennek az okait. A legtöbb ember helytelenül indul el. A túlságosan erős csekélység-érzet önző, tüntető kifejezési formákra készíti őket, melyekben az úr-voltukat vélik megtalálni. Vagy pedig átengedik magukat egy tétlen pesszimizmusnak, melynek a nyomása alatt úgy mozognak, mint egy fékezőnek a hatása alatt. Gyengeség érzetéből eredő dölyfösség, vagy becsúgyból eredő bátortalanság jelölik az útjukat. Ezek a legjobb esetben csak a magános életre vannak helyesen előkészítve, de nem a kettesben, vagy a társadalomban való élésre. Azt választják ki tárgyul, aki a közelükbe kerül. A házasságban meg kell bukniok, mert a közösségre vonatkozó lelki szervek hiányzanak náluk.

Már pedig a házasság, mint föladat, a társadalom, a foglalkozás és az erotika követelményeihez való alkalmazkodásban áll.

A szerelem mint művészet.

A házasság eredeti célja: utódokat nemzeni, megszülni és addig ápolni őket, amíg képesek önmagukról gondoskodni. Ebből a szempontból az ember megegyezik valamennyi emlősállattal és a legtöbb madárral. Ha figyelmen kívül hagyjuk is ennek a célnak az eredetileg kevésbé lényeges oldalát – vagyis a fiatalok gondozását – mégis a házasság fenti célja az egész emlősvilág nemi érintkezésének nemcsak az elsődleges, hanem rendesen az egyetlen célja is. Miután természetes ösztönből fakad, az elérése kielégülést és jó érzést idéz elő, azonban a kielégülésnek ez a csalátke csupán mesterfogás a természettől s nem olyan öncél, amelyiknek akármiféle hasznos funkciója lenne olyan időkben is, amikor a fogamzás lehetetlen. Világosan látható ez abból a tényből, hogy az állatoknál a nőstény csakis a párosodási szezonban érez nemi vágyódást és hogy ez a vágyódás azonnal megszűnik, amint a párosodás megtörtént, míg ugyanez a hímekre csupán néhány fajnál érvényes, aminek nyilván az az oka, hogy ha a hímnek a nemi vágyai és hajlandóságai ugyancsak ilyen rövid időszakra volnának korlátozva, akkor nagyon veszedelemes módon megcsökkenne az alkalom ahhoz, hogy a nőstény a kellő pillanatban találkozzék a megfelelő hímrel; a hím állat

figyelmes és kereső viselkedése a nősténnyel szemben – aminek nyomait gyakran még az embernél is látni véljük – nem a személyes kielégülés vágyának kifolyása, hanem a nőstényre és a tulajdonképeni cél elérésére: a nemzésre irányuló természeti ösztön. Ezt az eredeti célt mondhatjuk a házasság állati céljának.

Ez a cél a házasságnak nem csupán az elsődleges, hanem az egyetlen célja is marad az alsórendű törzseknél. A mélyebb értelemben vett erotikum, vagyis a szerelem eleme, csak rendkívül lassan ébredezett az emberi nemnél. Az igaz, hogy egyes alsórendű rasszoknál is megtaláljuk a szerelmet és úgy látszik, hogy néhány törzsnek szava is van a tisztán lelki értelemben vett szerelem örömeinek a kifejezésére. De azért még Európa népeinél is csak későn került erre a sor. A görög költők, kivéve a legkésőbbieket, alig tudtak valamit a szerelemről, mint a házasság egyik eleméről. Theogiris a házasságot a baromtenyésztéshez hasonlította. A köztársasági rómaiak sem igen gondolkodtak másképp. A görögök csak úgy, mint a rómaiak, a tenyésztésben látták a házasság egyetlen fölismerhető értelmét; minden más cél tiszta bujaság és úgy vélték, hogy ennek jobban lehet áldozni a házasságon kívül. A vallás, amelyik annyi régi és kezdetleges életfölfogást konzervál, ugyanezt a fölfogást szentesítette és a kereszténység kezdetben csakis a cölibátus és a házasság között engedett választást, utóbbinak kizárólagos céljául az utódok nemzését ismerve el.

Azonban már az emberi történelemnek egyik korai szakaszában lassanként odáig hajtott ki a nemi érintkezésnek egy második funkciója, hogy a házasságnak egy másik nagy céljává legyen. Az állatoknál és mondhatnánk, hogy olykor az embernél is a nemi ösztön, ha egyszer fölébredt, csak rövid körforgásban járja át az agyvelőt, hogy elérje a csillapítását. Azonban abban a mértékben, amint az agyvelő és a képességei – éppen a nemi élet nehézségeitől hatalmasan támogatva – tovább fejlődnek, a nemi egyesülésre hajtó ösztönnek mind hosszabb, lassúbb, fájdalmasabb utakat kell megtennie, mielőtt végső célját eléri, ha ugyan egyáltalán eléri. Ez pedig annyit jelent, hogy a szekszualitás mind jobban összeszövődik a legmagasabb és legfinomabb emberi impulzusokkal és tevékenységekkel, a társadalmi érintkezés finomodásaival, a művészettel és a vallással.

A kezdetleges állati ösztön, amelyik csak a nemzés célját ismeri, útközben inspiráló hajtóereje lesz mindazoknak a lelki erőknek, melyeket a kultúra a legértékesebbeknek tart. Ennyiben ez a funkciója csupán melléktermék. Ám a mi emberi műhelyeinkben is a melléktermék sokszor értékesebb, mint a főtermék. És éppen ez érvényes az emberi fejlődés működésbeli eredményeire is: a kéz avval a főcéllal alakult ki az állati mellső végtagból, hogy megragadja azokat a dolgokat, melyekre anyagilag szükségünk van; azonban mint melléktermék a kéz kifejlesztette azt a funkciót is, hogy zongorát és hegedűt készítsen és ezeken játszon. És ezeket, még űia a pénz durva értékmérőjén mérjük is, becsebbeknek, bár anyagilag kevésbé szükségeseeknek tartjuk, mint a kéz elsődleges funkcióit. Azonban csak ritka és különösen tehetséges természeteknél nyeri el az átalakult nemi energia a legmagasabb értékét önmagában is, anélkül, hogy a normális fizikai célját elérje. A legtöbbnél a melléktermék a főtérinek kísérőjének szerepét játsza és így tehát egy másodlagos, de azért különösen szent és kizárólagosan emberi célt visz be a házasság eredeti céljába. Ezt a célt a házasság szellemi céljának nevezhetjük.

A „szellemi” fogalmán nem kell semmi misztikusát vagy természetfölöttit érteni. Csupán egy olyan alkalmas elnevezésről van szó, amelyik szembe állítható az „állati” fogalmával és magában foglalja mindazokat a magasabb szellemi és indulati folyamatokat, melyek mind nagyobb hatalomhoz jutnak az emberi fejlődésben. Nem érdemes a nemi érintkezés e szellemi céljának az elemeit egyenkint felsorolni, mert ezt mindenki másképen és más sorrendben végzi el. Ezek magukban foglalnak nemcsak mindent, ami a szerelmét bájos és szép művészetté teszi, hanem a kéj egész területét is, már amennyiben a kéj több, mint pusztán állati kielégítés. A mi ó-aszketikus hagyományaink gyakran vakká tesznek bennünket a kéj értelmével szemben. Mi csak gonosz oldalának a lehetőségeit vesszük észre és nem a jóra irányuló hatalmát is. Megfeledkezünk arról, hogy „az öröm éppen olyan szent, mint a fájdalom”, amint Romain Roland mondja. A kéj-elem kiváló jelentőségét a szekszualitás szellemi céljainak szolgálatában senki sem hangsúlyozta olyan erősen, mint James Hilton. Helyesen alkalmazva

– mondja ő – a kék „Isten gyermeke” és „hatalmas erőraktárnak” kell elismernünk; és kiemeli azt a jelentős tény, hogy az emberi emelkedés folyamán a jelentősége inkább növekedik mint csökken. Már most míg teljesen igaz, hogy a nemi energiát nagy mértékben lehet visszatartani s szellemi és erkölcsi erőkké átalakítani, ugyanúgy az is igaz, hogy a kék önmagában és főleg a nemi kék, bölcsen használva és vissza nem élve vele, legszebb és legmagasabb javaink impulzusává és megszabadítójává lehet. A nemi kéjnek éppen ez a rendkívüli jelentőségű funkciója döntően esik latba azon állítás megcáfolásánál, hogy az önmegtartóztatás az egyetlen alternatíva a házasság animális céljaival szemben. Ez az állítás ugyanis nem ismeri azokat a megszabadító és harmonizáló, az egész szervezetnek egyensúlyt és egészséget adományozó befolyásokat, melyek egy olyan nemi egyesülésből sarjadnak, amelyik úgy lelki, mint testi szükségletet elégít ki. Továbbá a házasság szellemi céljának elérésében sokkal több van, mint csupán az egyes felek boldogítása: a hatáő magára az egyesülésre irányul. Ugyanis harmonikus kölcsönös nemi magatartás közvetítésével a lelkeknek mélyebb egyesülését lehet elérni, mint amelyet házasságon kívüli vagy belüli önmegtartóztatás valaha is elérhetne. És így a házassági érintkezés bizonyul az alkalmasabb eszköznek a világ szolgálatában.

Még ha figyelmen kívül hagyunk is minden nemi vágyódást – két egymást szerető lénynek a tökéletes szellemi-lelki érintkezése csakis valami különlegesen intim aktus révén jöhet létre. Már pedig semmiféle aktus nem annyira intim, mint a nemi ölelés. Ennek az aktusnak a tökéletességével minden szellemileg-lelkileg fejlett embernél a testnek egyesülése a lelkek egyesülésévé lesz. itt a külső és látható történés átélt belső kegyelemnek a jele. „A gyermekek és fiatal emberek minden nemi fölvilágosítását én a nem szépségére és szentségére alapítanám”, írja egy kiváló asszony. A nemi érintkezés az élet nagy szentsége. „Aki itt mértéktelenül eszik és iszik, az a maga ítéletét issza és eszi meg; azonban ez lehet a legszebb szentség két olyan lélek között is, akik nem gondolnak gyermekre”. Sokan kizárólag egyházinak látják a szentség eszméjét, ez azonban félreértés. A „szentség” szó a régi római elnevezése a katonák zászlóesküjének és mélyebb értelemben ez az eszme már

jóval a kereszténység előtt megvolt; és pedig olyan értelemben, hogy ez volt a testi jele a lehető legszűkebb egyesülésnek egy nagy lelki valósággal. A mi modern álláspontunkból James Hintonnal együtt azt mondjuk, hogy a nemi ölelés, méltóan értelmezve, csak a muzsikával és imádsággal hasonlítható össze. „Mindenkinek, aki igazán szeret”, mondja nagyon szépen egy nő, „tudja ezt és minden szerelmi viszonyban az értékét azon lehet megmérni, hogy vajjon fölemelkedik-e erre az álláspontra vagy nem”.

Azonban most nézzük ugyanezt a problémakört egy másik oldaláról. Ha a nemi működésről hallunk beszélni, akkor ezen rendszeren egy olyan aktus végrehajtását értjük, amelyik normálisan a faj szaporítását szolgálja. Ha a nemi tartózkodás kérdését halljuk fejtegetni, vagy ha a nemi kielégülés kívánatosságát ingerlik vagy tagadják, ha a nő erotikus jogainak és szükségleteinek az eszméje elevenedik meg, akkor mindig ez az aktus az, a maga fizikai eredményeivel együtt, melyre elsősorban gondolnak. A szociális lét keretében ez a fölfogás gyakorlatilag meg is felel a célnak. Képessé tesz bennünket arra, hogy a meglevő intézmények keretén belül a nemi szférában is kiélhessük magunkat. Ugyanúgy, mint ahogyan Euklides önkényes föltevésai képessé tesznek arra, hogy fölmérjük a geometria mezejét. Azonban ezen a hasznossági célon túl fölmondja a szolgálatot, sőt hibás fölfogásnak bizonyul. A nemiség a lelkinél és az erotikusnál a területén sokkal messzebbre hat, mint az történhetnék akármilyen szaporodási aktus által is. Sőt az utóbbi tökéletesen ki is zárhatja. Amennyiben tehát az embeii egyén jólétével foglalkozunk, a horizontunkat ki kell tágítanunk és a belátásunkat elmélyítenünk.

A nemi vonatkozásnak, vagyis annak, amit biológiailag házasságon értenek, amint láttuk, főleg két funkciója van a civilizált emberek között: az elsődleges élettani föladat, utódokat nemzeni és szülni és a másodlagos szellemi föladat: az elmét és a lelket magasabbra fejleszteni. Ezek a főfunkciói a nemi ösztönnek és hogy a nemi vonatkozásnak valami távolabbi célját is megértsük, sőt, hogy csupán annyit is megértsünk, hogy mit foglal magában a házasság másodlagos tárgya, túl kell mennünk minden tudatos motívumon

és alaposabb vizsgálódás alá kell vennünk a nemi ösztön természetét, amint ez fizikailag és lelkileg az emberi szervezetben gyökerezik. Az emberi szervezet tudvalevően gép, melyben az idegek és az agyvelő által kívülről közvetített ingerületek belső tevékenységet indítanak meg, miközben ezek az ingerületek elsősorban a mirigyrendszerre vannak hatással. A legutolsó években ismerték csak föl a mirigyek rendszerének rendkívüli jelentőségét és különösen azoknak a mirigyeknek, melyeknek nincs kivezető nyílásuk, vagyis amelyek az úgynevezett belső elválasztást szolgálják. Ugyanis ezek a kivezető nyílás nélküli mirigyek választják el az úgynevezett „hormonokat” vagy kémiai anyagokat, melyek bonyolult, de nagyon határozott hatást fejtenek ki abban az irányban, hogy mindazokat a testi és lelki erőket ingerlik és fokozzák, melyek úgy az általános értelmű, mint a reprodukív teljes élethez hozzátartoznak; úgy, hogy ezeknek a jól kiegyenlített funkcionálása elengedhetetlennek látszik az egészséges és teljes léthez. Csökevényes alakban egészen a legrégibb őseinkig, melyeknek egyáltalán agyvelejük volt, követhetjük visszafelé ezeket a funkciókat. Akkoriban a szaglóérzék volt az, amely elsősorban szolgált a belső szellemi és indulati képességek ingerlésére, míg a többi érzékek csak lassanként, egyik a másik után, fejlődtek ki; és nagyon jellemző, hogy az agyfüggelék, egy mogyoró nagyságú fontos kis mirigy, kivezető nyílás nélkül, a szaglás idegközpontjából alakult ki a száj hátyáival kapcsolatban. Az egész szervezet energiáit tehát olyan hajtóerők hozzák mozgásba, melyek a szaglóérzéken át jöttek be a külvilágból. Az idők folyamán ez a mechanizmus rendkívül elfinomodott, az egészséges működése végeredményben a külvilággal szemben való gazdag akciójától és reakciójától függ. Mind jobban fölismerik, hogy ha a szervezet hajlamos arra, hogy több ilyen életbevágó fontosságú mirigy is megtagadhatja a szolgálatot – amiből a szerves egyensúly megbomlása következik – ennek csakis a külvilággal való benső érintkezés fizikai és lelki ingereivel lehet ellene dolgozni. Azonfölül itt nem szabad különbséget tennünk a nemi és az általános célok között. A kivezető nyílás nélküli mirigyek és hormonjaik tevékenységei különbség nélkül egyformán szolgálják mind a két célt. „Az egyéni metabolizmus”, mint azt ennek a terület-

nek egyik kiváló tekintélye kifejezte, „egszersmind a reprodukív metabolizmus is”. Tehát a mi emberi lényünket tevő összes erők kiválását előmozdítja a környezetünkkel való tartós és sokoldalú kölcsönjáték, ha ugyan ez a kiváltás nem egyenesen ettől függ.

Evvel aztán eljutottunk a *játék-funkció* fontosságához. És így világos lesz előttünk az is, hogy ez, amennyiben túlterjed a nemi szférán, ezt a szférát minden esetre magába foglalja. Legalább is három különböző lehetősége van annak, ahogyan ennek a játéknak a biológiai működését helyesen magyarázzuk. Itt van a játéknak nevelés gyanánt való fölfogása, amire Groos olyan nagy súlyt helyez: a macska játszik az egérrel és evvel ráneveli magát arra az ügyességre, amelyikre szüksége van, hogy egeret fogjon; a mi emberi játékaink is mind olyan képességeknek a gyakorlásai, melyeket az élet megkövetel és ezért mi Angliában továbbra is idézhetjük Wellington hercegének azt a mondását, hogy a Waterlooi csatát az angol játszótereken nyerték meg. Van aztán a játéknak olyan fölfogása, mely szerint azok a fölösleges erők, melyek az élet gyakorlati munkájában elhasználatlanul maradnak, a művészetben adódnak ki. A játéknak ez tágító és harmonizáló funkciója, amelyik alsóbb fokokon a triviálisban merül ki, magasabb fokokon a legfenségesebb emberi műveket hozza létre. Azonban van még egy harmadik fölfogás is a játékról, mely szerint a játék közvetlen benső egészséget adó, fejlesztő és kiegyenlítő – hatással van magának a játékosnak egész szervezetére is. Ez a fogalom rokon a másik kettővel és mégis eltérő tőlük; ugyanis nem az életfentartó ügyesség speciális ágainak meghatározott nevelésére gondol, ha ilyeneknek az elérését magában foglalhatja, továbbá nem is objektív műalkotások megteremtésére irányul, bár ha – hála az összes emberi viszonyok összefüggésének – érinti az összes szerves hatásokat, melyek művészi erők révén közvetve megnyilatkozhatnak. Ebben az értelemben szabad beszélni arról, *hogy a nemiségnek is van játékfunkció ja...* Amivel, más oldalról kiindulva, ugyanoda jutottunk, mint ahonnan a szemlélődéseink eredetileg kiindultak.

A nemiségnek így értelmezett játékfunkciója egyaránt vonatkozik a fizikaira és a lelkire. A szervezőinek egész bonyolult ösz-

szefüggését egészséges tevékenységre ösztönzi. Ugyanakkor kielégíti az érzelmi élet legmélyebb szükségleteit és a szellem különböző ösztöneit harmóniába hozza egymással. Ebben az irányban végre szükségképen arra törekszik, hogy a saját szférájából kilépve, magában foglalja a másik kettőt, mintegy a játék objektívebb területeit, a nevelés játékanak és a művészi alkotás játékanak a területeit és ezeket is bevonja a nemi szférába. Talán nincs egészen igaz a régi közmondásnak, hogy „a legtöbb művészetünket és tudományunkat a szerelem kedvéért találták föl”. De annyi bizonyosan igaz, hogy minél inkább az értelmének megfelelően és minél bölcsebben gyakoroljuk a nemiség játékfunkcióját, annál inkább fejlődik az erotikus személyiségünk és annál többre vihetjük *a szerelem művészetében*.

És minél tovább élek, annál óriásibbnak látom az egyéni erotikus személyiség fejlődésének a fontosságát, hála ennek a játékfunkciónak, az emberi társadalomra vonatkozólag pedig a szerelmi művészetnek a kialakulását. Ugyanakkor azonban mindjobban csodálkozom az erotikus személyiség ritkaságán és a szerelem művészetének nemismerésén még olyan férfiaknál és nőknél is, akik a szaporodás gyakorlásában nagyon tapasztaltak és akiknél ilyen képzettséget és művészetet biztos elvárnánk. Olykor az ember szinte egészen reménytelennek érzi magát arra a gondolatra, hogy a kultúra az életnek ezen a rendkívül intim területén eddig olyan keveset ért el. Ugyanis amíg nem látszik általánosan elérhetőnek erotikus személyiségre szert tenni és a szerelem művészetének mesterrévé lenni, mindaddig korlátolt marad úgy a nő, mint a férfiegységnek a kibontakozása és lehetetlen az igazán emberi boldogságnak és emberi harmóniának az elérése.

Amikor most erre a területre lépünk, nemcsak igazi tudásra kell szert tennünk, hanem a hamis felfogásokat is el kell dobnunk magunktól és elsősorban a szíveinket megtisztítani azoktól a babonás képzetektől, melyeknek semmi közük az igazi megismeréshez. Meg kell szünnünk azt a férfit tekinteni csodálatraméltónak, aki a szaporodási aktus elvégzését tekinti a szerelem egész törvénykönyvének, avval a kellemes megkönnyebbüléssel együtt, mellyel ez reánézve jár. Megvetéssel kell kezelnünk azt a nőt, aki aljas módon

azt hiszi, hogy az ő egész szerelmi kötelessége ez az aktus és az ő passzivitása ennél a dolognál. Meg kell értenünk, hogy a szerelem művészetének semmi köze a bűnhöz és az erotikus személyiség megszerzésének semmi köze az aljas érzékiséghez. De ugyanakkor tisztába kell jönnünk avval is, hogy a szerelem művészete éppen olyan távol van a túlfinomult és kéjelgő élvezetvágy megszerzésétől is és hogy az erotikus személyiség megszerzése csekély értékű, amíg a személyiség nem bővül ki és erősödik meg minden irányban. Mindez meglehetősen nehéz és sok emberre egyenesen fájdalmas. Az irtás komolyabb dolog, mint a vetés. Nem minden sikerülhet egyetlen napon.

Társadalmunk átlagemberének erotikus életéről nem könnyű világos képet alkotni. Ezen a területen a közülünk legjobban tájékozott is csak nehezen jut el megismerésekhez. Még ha eldöntöttük is, hogy mit mondhatunk átlagnak és mit nem, akkor is csak nagyon kevés bejárat vezet ehhez az intim szférához és az ember könnyen eltéved; az ember inkább kaphat fölvilágosítást azoktól a nőktől, akiket egy férfi szeret, mint a férfitől magától. Azonban minél többet tud meg az ember magától a férfitől, annál inkább arra a meggyőződésre jut, hogy a férfinak, ha vannak is fogalmai az erotikus személyiségről és a szerelem művészetéről, ezek nagyon fogyatékosak. Különösen ami a nemiség szférájában való játék fogalmát illeti, ezt – még ha végez is ügyetlen erőlködést ebben az irányban – valami egészen ocsmány dolognak, szégyenletesnek tartja; és álmában sem gondol arra, hogy ezt kapcsolatba hozza akármivel is, amiről azt tanították neki, hogy azt szellemi-lelkinak tekintse. Az „isten játék” fogalmának nincs értelme az ő számára. Erotikus területen az ő alapeszméi és ideáljai látszólag két dologra korlátozódnak. Először: be akarja bizonyítani, hogy ő „férfi” és férfi-büszkeségét teljesen kielégíti, ha ennek a bizonyítása sikerül. Másodszor: ő az aktusban a legkielégítőbb módját látja a nemi feszültség megszüntetésének, az erre következő megkönnyebbülésben pedig az életnek egyik legfőbb örömét.

Nem lehet úgy állítani, hogy emez ideálok akármelyiké is teljesen egészségtelen volna; mindegyikben kifejezésre jut az igazságnak egy része; csak akkor nem kielégítő, ha egész igazságként akar-

hak szerepelni. Ugyanis mind a kettő kizárólag csak a nemi egyesülés fizikai aktusára s csak a saját éntre és ennek a boldogságára vonatkoznak; úgy, hogy végeredményben ezek az ideálok, noha esetleg a legközelebbi bejárattal szolgálnak az erotikus szférához, mégsem igazi erotikus ideálok. A szerelem ugyanis nem elsősorban önző. A szerelem bensően-harmónius összjátéka két személyiségnek úgy az itt szemlélt tágabb, mint szűkebb értelemben is. Ez a játék nem volna szerelem, ha elsősorban önző volna, a nemi aktus pedig mint ilyen – bár a szaporodásra nézve az egyetlen lényeges dolog – a szerelemben úgyszólván csak epizód és nem a dolog lényege.

Forduljunk most az átlagnőhöz. Itt a kép rendesen még kevésbé kielégítő. A férfi, akármilyen nyersnek találjuk is a két alapfogalmát, minden esetben megtalálja úgy szellemi büszkeségének, mint fizikai érzékeinek a kielégülését. A nő a két cél közül gyakran egyiket sem éri el és ez nem is meglepő, miután a férfi, ösztöne vagy tradíciója alapján, megmarad az ő tisztán önző magatartása mellett. A férj – részben ősi ösztön, de bizonyos régi hagyomány következtében – a szerelem dolgaiban kizárólag magát látja a tevékeny félnek és tevékenysége legjogosabb és legfontosabb motívumának a saját élvezetét. Ennek megfelelően a felesége komplementer helyzetbe kerül s önmagát a tisztán passzív résznek tekinti, a saját boldogítását pedig olyan valaminek, ami nem vesz figyelembe, ha ugyan nem olyanvalaminek, ami miatt szegyeimé kellene magát, ha ezt valaha megtudná. Így aztán, ha a férj megelégszik az erotikus életnek egy ilyen puszta hasonlóságával vagy látszatával, akkor az asszony egyáltalán nem is ismeri az erotikus életet. Kevés ember jön tisztába avval – valójában nem is igen van alkalmuk erre – hogy mennyit veszítenek a nők ezen a módon, úgy a saját életük kitöltésének a lehetősége tekintetében, mint azon erő tekintetében, hogy másokon segítsenek. Egy asszonynak van férje, gyermekei és megvannak a szokásos házi gondjai; a felületes szemlélő ezek után azt hiszi, hogy mindene megvan, ami a teljesen kifejlett asszonynak kell, aki otthonában és a világban az őt megillető szerepet játssza. És mindezen tapasztalatok ellenére is, melyek kétségtelenül életének jelentékeny részét töltik ki, megtör-

ténhetik, hogy mint érzéki lény – és ez valóban gyakran így van – egészen szűzies marad, sőt olyan éretlen, mint egy iskolásleány. Nem forrott ki erotikus személyiséggé, nem tanulta meg a szerelem művészetét. És mind ennek az eredménye az, hogy az asszony egész természete rosszul fejlett és harmóniátlan maradt és képtelennek látszik arra – miután a valóságban nem befejezett személyiség – hogy föladatát a társadalomban és a környezetében teljesítse.

Ez már magában is nagy szerencsétlenség, annál tragikusabb, mert kedvező körülmények között, melyek megteremtése természetes volna, könnyen el lehetett volna kerülni. Ehhez járul azonban még egy ok, amelyik a házi tragédiák gazdag lehetőségév el szolgál ; és pedig az, hogy az asszony, aki ilyen helyzetben van, akármilyen erényes is, az ő szűziesen érzékeny lényét mindenkor inkább egy másik férfivel, mint a férjével való érintkezéstől találja megtermékenyítettnek. Ez nagyon gyakori eset. Egy leány, akit otthon gondosan óvtak, akit megvédtek a rossz társaságtól és attól is, amit a barátai a nemi dologról való tudás általi bemocskolásnak neveztek, egy egészséges és erőteljes leány magas ideálokkal, férjhez megy egy férfihez, akiről valószínűleg nem igen tud többet a szokásosnál. Lehet, hogy ez a férfi, ha szerencséje van, illik hozzá: jól nevelt, se tapasztalatai, se tudása nincsenek a nemi dolgokról a legegyszerűbb adatoktól eltekintve, loyális és tiszteletreméltó, kész és alkalmas arra, hogy odaadó férj legyen belőle. Az egyesülés a legszerencsésebbnek látszik; senki sem veszi észre, hogy valami hiányzik ennél a tökéletes házasságnál és idővel egy vagy két gyermek is születik. Azonban a férfi az egész idő alatt nem hódította meg igazán a feleségét; még csak nem is tudta, hogy mit jelent a hódítás a legintimebb értelmében; a szerelem művészetét nem ismeri. A maga tökéletlen tudása szerint bizonyára szerette a feleségét, de sohasem jött rá, hogy a tudása tökéletlen. Az asszony is szereti a férjét; idővel odáig jut, hogy gyengéd anyai érzelmekkel van iránta. Talán egy kis öröme is van a vele való érintkezésben. Azonban egyetlen egyszer sem ébredt föl igazán mélyen, sohasem jutott tökéletes kielégüléshez. Természetének mély forrásai lepecsételve maradtak; ezeknek fölszabadító befolyása sohasem termékenyí-

tette meg az egész természetét; erotikus személyisége sohasem fejlődött ki. Ekkor aztán történik valami. Például a férfit behívták, hogy résztvegyen a világháborúban. Az asszony, akármilyen gyengéden aggódik is távollevő férjéért, érzi a magánosságot és kezd jobban vonzódni a barátaihoz, talán férjének a barátaihoz. Ezek egyikével aztán valahogyan megértik egymást. Nem is kell, hogy valamelyikük részéről tudatos vagy nyilvánvaló hódítás történéjét, isőt ha erre kerülne a sor, az asszony tisztességérzése fölbredne és a barátságának vége lenne. Szerelmi hódításra nincs is szükség: az asszony rejtett erotikus vágyódása, eleinte talán nem tudatosan, kezd a fõlszínhez közeledni: nos, miután a nõ érettebbé lett és az a sokáig ingerelt vágyódás sohasem elégül ki, most nemtudatosan sürgetõvé lett és érzékeny a szimpatetikus érintés iránt. Végül a barátok szerelmesekké lehetnek és akkor lehetővé válik valamilyen megoldás, válással vagy intrikával, persze ritkán valami kívánatos megoldás. Azonban foglaljuk itt el a legmagasabb álláspontot és vegyük azt az esetet, hogy a tisztességérzés, a házias ragaszkodás vagy az erkölcsi kötelesség szigorú fölfogása elfogadhatatlanná teszi az ilyen megoldást. Egy idõ múlva hazatér a férj és ekkor az asszony a legnagyobb elképedésre, fölfedezi, ha ugyan már elõbb föl nem fedezte, hogy a férje távolléte alatt és életében elõször szerelmet érez. A tényállást becsületesen megvallja a férjének, aki iránti vonzalma és ragaszkodása a régi maradt, mert az, ami vele* történt, a szerelem egy egészen új fajtájának a föllépése és nem a régi szerelemnek valamilyen átalakulása. A most adódó helyzet aztán mindkét fél részére teli van gyötrelmes szorongással, különösen akkor, ha nemes és önfeláldozó lelkületûek. A férjben a felesége iránti odaadása következtében esetleg meglehet az akarat is, hogy ennek új érzését kielégítse. Az asszony azonban nem fog arra gondolni, hogy engedjen egy olyan vágyódásnak, melyet tisztességtelennek tart a férjével szemben és ellentétben állónak a morális tradícióval. Itt nem a mi föladatunk, hogy kutassuk azt az utat, amelyik legvalószínűbben és legkívánatosabban vezet ki ebbõl a szerencsétlen helyzetbõl. Nekünk csak az a fontos, hogy hasonló dolog ma valóban elõfordul és keserves szenvedést okoz legalább is két embernek, akik a legjobb fizikai és szellemi típusból valók

és a legnemesebb jelleműek lehetnek és hogy az egész szerencsétlenséget el lehetett volna kerülni, ha *kezdetben* meg lett volna a helyes megértés a házaseset értelme és ama szerep iránt, melyet a szerelem művészete a házassági boldogságnál és a személyiség ki-fejlődésénél játszik.

Megeshetik, hogy egy asszony kétszer is férjez ment, hogy mindkét férjtől voltak gyermekei és mégis megtörténhetik, hogy csak miután már túl van a harmincas éveken és egy harmadik férfivel akadt dolga, jut el erotikus személyiségének a kibontakozására és evvel egész lényének a kivirágzására. Minden látszat szerint már előbb része volt az életnek minden lényeges tapasztalatában. Szellemileg-lelkileg mégis szűz maradt, hagyományosan korlátolt fölfogással az életről, lelkének legszebb és legnemesebb impulzusaiban gyámoltalan és lebilincsel, szívében boldogtalan, ha mindjárt ezt nem is tudja világosan. Most már ember lett belőle. Bensőjének újonnan fölszabadult erői nemcsak arra tették képessé, hogy egy benső személyes vonatkozásnak egész gazdagságát át-érezze, hanem minden vonatkozásról való fogalmait kitágították és harmonizálták. Új erotikus tapasztalása nemcsak minden energiájának szárnyat adott – hanem új tudása minden szimpátiájában ugyanezt idézte elő. Ugyanakkor nemcsak szellemileg érzi magát függőbbnek, hanem a természet és a művészet hatásai iránt is fogékonyabbnak, mint valaha. Azonfelül, amint ezt mások észreveszik – mindegy, hogy hogyan magyarázzák – valami új szépség vonja be az arcát, új sugárzása a kifejezésnek, új erő nyilvánul meg minden tevékenységében. Ez az a fenséges kivirágzása a szerelemnek, melyet itt ott szemlélhetünk néhányan, akik be tudunk hatolni az élet fölülete alá. A szomorú csak az, hogy ezt olyan ritkán észleljük és akkor is gyakran későn.

Ne gondoljuk, hogy van valami gyors és közvetlen útja annak, hogy az erotikus játékfunkciónak és annak, amit ez az egyén fejlődésére és a társadalomra nézve jelent, egy további és mélyebb fölfogását vezessük be az életbe. Aki ezt várja, az az istenit és a titokzatosat akarja közönséggé és lapossá tenni. Csak lassan és kerülő utakon lehet létrehozni az átalakulást, amelyik az életet ebben a tekintetben minden esetre megújítaná. Az idevezető utat

legjobban előkészíthetjük avval, hogy aláássuk és elpusztítjuk azokat a lealacsonyító hagyományos fölfogásokat, melyek már oly régóta vannak meg, hogy egyenesen velünk születetteknek látszanak, méreg módjára hatnak a szívünkre s igazi lelki betegséget idéznek elő. Hogy előkészítsük az utat az igaznak és a szépnek kinyilatkoztatására, legalább is igyekeznünk kell kidobálni ezt a régi gyomot, amelyik valamikor igaz és szép lehetett, most azonban hamis és mérges, Mikor pedig megszabadulunk attól a felfogástól, hogy a szerelem valami alacsony és tisztátalan dolog, megtisztítjuk a szívünk kamráit, hogy befogadhasa a szerelmet, mint valami kimondhatatlanul szent dolgot.

Ebben a dologban tanulhatunk valamit a modern pszichoanalitikusoktól, amiből azonban nem következik, hogy a pszichoanalízis kívánatos vagy egyáltalán járható út ahhoz, hogy a szerelem kinyilatkoztatásához eljussunk. A bölcsebb pszichoanalitikusok hangsúlyozzák, hogy az egyént avval lehet megszabadítani azoktól a belső és külső befolyásoktól, melyek erőit és impulzusait elnyomják és eltorzítják, ha természete szabad játékanak minden akadályát eltávolítjuk. A szó szoros értelmében valami nevelési folyamatról van szó, nem természetes ösztönök elnyomásáról, nem is ezek fölötti uralomra vonatkozó egészséges szabályok és alaptételek szuggerálásáról, nem elnyomásról, hanem éppen az egyén különleges ösztöneinek a fölszabadításáról. Az analitikus fölszabadítási folyamat eltávolít gátlásokat, sőt olyan gátlásokat is, melyek kívülről akasztódtak rá az egyénre, vagy amelyeket tudatosan vagy nemtudatosan ő maga kényszerített magára a legjobb morális szándékkal; és mikor az analitikus folyamat ezt teszi, egy szabadabb, eredetibb morál számára készíti elő az utat. Ezt a befolyását el sősorban a nemi élet területén gyakorolja, ahol az ilyen gátlások a leghatalmasabban terhelik a veleszületett ösztönöket, ahol a természetes impulzusokat leginkább eltorzítják a tabuk és kísértetek. így a pszichoanalitikusok gyógyítási tapasztalatai éppen azokat a tanokat erősítik meg, melyekkel az élettan, a lélektan és az intim élet-tapasztalat szolgálnak.

A nemi tevékenység, amint látjuk nem csupán a szaporodás üres aktusa; ha pedig a szaporodást figyelmen kívül hagyjuk, nem

csupán feszült edényeknek a megkönnyebbülése. Sőt nagyobb dolog mint nagy társadalmi képződményeknek a megteremtése. A nemi tevékenység az a funkció, amelyik a szervezetnek összes magasabbrendű és finomabb erőit, úgy a lelkieket mint a testieket, fejlesztheti és kielégítheti. Mondottuk, hogy semmisen oly komoly dolog, mint a *kéj*, hogy ezt a szép szót használjuk, melyet az érzéki élvezet legalsóbb formáinak a kifejezésévé alacsonyítottak le; azonban hozzá kell tennünk, hogy semmi sincs úgy teli játékkal, mint a szerelem. A játék eredetileg az agyvelő ösztönszerű munkája, de a legfinomabb értelemben vett agytevékenység, testi munkával összekötve. A nemiség játékfunkciójában a tevékenységnek két fajtája, a fizikai és a lelki, a legfenségesebb, legváltozatosabb és legharmonikusabb módon olvadnak össze. így értjük meg legjobban, hogy az agyvelő és a nemi szervek élettani szempontból egyforma fontosságúak és egyenlő rangúak. így például a mellékvesék, melyek a legfontosabb kivezető nyílás nélküli mirigyekhez tartoznak, különösen benső kapcsolatban vannak úgy az agyi, mint a nemi szervekkel. Az állatvilág fejlődésében az agyvelő és a mellékvesék fejlődése és térfogati növekedése párhuzamosan halad és ugyanúgy kölcsönös viszonyban vannak a nemi és az agytevékenység. így tehát a szerelmesek a maguk játékaiban – ha megszabadultak attól a hagyománytól, amelyik a szerelmi játék durva és nyers fölfogásához bilincselte őket – a testi-szellemi teremtés legmagasabb régióiban mozognak. Egymásnak nyújtják annak a bornak szentséges kelyhét, amelyik a legmélyebb boldogságot közli, melyet férfi és nő megélhetnek. Gyengéden szövik azokat a láthatatlan szalagokat, melyek szorosabban és erősebben kötik őket egymáshoz, mint azt akármilyen pap vagy akármelyik egyház teheti. Es ha aztán végül – ami megtörténhetik vagy elmaradhat – elérik a szabad-tökéletes egysülés csúcspontját, akkor az ő emberjátékuk eggyé lett a teremtésnek avval az isteni játékkal, mellyel, mint azt a régi költők énekelték, egy Isten a föld porából és a maga képére egykor életre hívta az embert.

A házasság mint műalkotás.

Il y a des mariages heureux, il
n'en a jamais eu de délicieux.

Larochefoucauld.

Meghalás nélkül is tudjuk, hogy mi a halál; a születésünkre való személyes emlékezés nélkül is tisztában vagyunk az ember keletkezésével; éhség és táplálkozás, növekedés és betegség, bár nem maradék nélkül fölismert jelenségek, mégis olyan fogalmak melyekről lehet beszélni és bizonyos fokig meg van a lehetősége annak is, hogy célszerűen cselekedjünk. Ugyanígy áll a dolog a magasabb tudományokkal, a technikával, a művészetekkel. Ezeknek a vívmányoknak a kutatására iskolák és könyvek állanak rendelkezésre, meg van a lehetősége annak, hogy hibákat elkerüljünk és hogy jobbnak a kiválogatásával fokozott eredményeket érjünk el. Egy szóval úgy látszik, hogy a sokféle tudás és a technika fölötti uralomban a világ elég sokra vitte és hogy sok polgára megtanult ezekről beszélni, egynéhányan pedig szakszerűen cselekedni. Azonban a mi létünkben van egy dolog, egy tény, egy technika, egy művészet, hogyan is nevezzük, egy probléma, egy tünemény, melyről kevesebbet tudunk mint a halálról, az egészségről, a vasútépítésről vagy a kertművelésről. Ezt a tüneményt házasságnak nevezik. A házasság látszólag a természetből van lemintázva, azonban részben kivonja magát ennek a szuverén törvényei alól... egyelőre

csupán fogalom és valószínűleg nem is sokkal több ennél, bár majdnem mindenütt és ősidők óta mint az élet magától értődő alakja látszik fennállani. A gondolkodó megteremtette, a tömeg dicsérve, tombolva vagy hallgatagon átvette és alkalmazta ezt a fogalmat, amelyik csábítóan világít mint valami délibáb vagy szürke mint egy polgári törvény, amelyet sokan természeti törvénné szeretnének emelni. A házasság, mint fogalom, ősi tiszteletreméltó emberi alkotás, házasság mint megvalósulás nincs; házasságok vannak, sok ezer házasság, mint ahogy a világon sok millió kocsi van, a taligától a luxushintóig.

A házasság mint ismert nagyság, mint átgondolt és megfelelően megvalósított gondolat, mint kikutatott terrénum, nem olyan terra incognita. A házasságot megkötik, azután élük. Hogy ki, vagy mit köt meg és él meg, azt nem mindenki tudja ugyanolyan mértékben, mintha valami másféle szerződést köt, amelyet emberek szoktak kötni egymással.

Mi egy jólmenő házassági Ezer különféle válasz jelentkezik. Vájjon a jólmenő házasság attól a szerelemtől függ, amelyik a két résztvevőt összehozta és miféle szerelemről van szó? Megint ezernyi válasz visszhangja csendül meg. Még ebből a kétezer válaszból sem lehetne általános érvényű törvényt kikeresni, mert az utoljára leadott ítélet valószínűleg megsemmisítené a megelőzőt és nehéz volna egyezséget elérni. Úgy látszik, hogy a házasság valóban csak mint labilis fogalom létezik, amelyik sem a szociálpolitika, sem a vallás alapján nem gondolható egészen végig, még kevésbé alakítható át tette, mint ahogy például a vörheny fogalma megteremtett egy meglehetősen célszerű gyógy el járást, melyhez az orvosok és a páciensek alkalmazkodhatnak. A házasság persze nem betegség, sőt állítólag ez az egészség. Azonban ez az egészség époly kevésbé könnyű, mint valami betegség. És bizonyára nehezebb átérezni rajta, mint egy bonyolult kúrán.

A házasságnál az egyik tényező, amelyikkel okvetlenül számolni kell, a már meglevő emberiség, a milliószorosan megoszlott emberiség, amelyiknek a természetnek minden erejét igénybe kell vennie, bár ez ősi ellensége a civilizáció, kultúra és művészet által való korlátozásnak. Ugyanez az emberiség, miután szüksége van

erre a vezető ellenségeskedésre, termelte ki a köréből a gondolkodót és a művészt, akik fölkinálták neki a szerelem varázsszavát. Azonban mint a természet, ők sem tudnak lezáróan gondolkodni, sohasem tudnak tettekig eljutni, melyek az emberiségnek könnyebb nyugalmat, más alvást adhatnának, mint amilyen a halál, minden problémák megoldója. Egyetlen mentésnek, egyetlen zsenialitásnak a megegyezés marad meg.

A házasság az a megegyezés, amit államok és egyházak gondoltak ki, hogy az emberiségnek valami támasztó életformáját, önmaguknak pedig az, ellenőrzés fogantyúját teremtsék meg. Nyilvánosan egyik sem ismeri el a kompromisszumot; hivatkoznak a természetre, amelyik nem szól bele a dologba, de nem engedi el a bosszút, ha ingerlik, vagy hivatkoznak a mindig láthatatlan Istenre, akit föltaalóvá fokoznak le, míg ők maguk a szabadalmi hivatal bírái játszó, de a saját találmányaikat propagálják, melyekre soha egy isten sem adna szabadalmat: a morál és az etika találmányait.

Az egyezés főjellemonása, hogy egyik sem nyugszik bele szívesen, legkevésbé a legközelebről érdekelt, ebben az esetben a házastársak. Megegyezések szükségképen ott jönnek létre, ahol elháríthatatlan és meg nem fogható tényezők szerepelnek. így magasabb értelemben is minden költészet és minden műalkotás grandiózus megegyezés az elháríthatatlan és megfoghatatlan szépséggel, az elháríthatatlan, megfoghatatlan szenvedéssel.

Beszélnék szerelmi házasságról és észházasságról, de nem beszélnek szerelmi házasságról vagy észházasságról. A házasság még nem házasság. Állam és egyház a házasságot akarják – ezt az elvont fogalmat, melytől csak nehezen járható hidakat lehet verni a valósághoz – de csak a házasságot ellenőrzik. A házasság után az emberiség-kaosz megint a maga rendezetlen jogaiba lép; és aligha fog neki valaha is sikerülni, ennek urává lenni, vagy valami istenhez hasonló bölcs vezetőt megteremtenie, akinek megváltással alárendelné magát. Azonban nyugtalanul és meglehetősen tanácsatlanul mindig foglalkozik a problémával.

Osszuk ezt először is két nagy kategóriába:

1. szerelmi házasság ránkövetkező házassággal,

2. észházasodás rákövetkező házassággal.

Az 1.-ből adódnak:

- a) szerelmi házasodás, melyet értelmetlen korban kötöttek,
- b) szerelmi házasodás, melyet későbbi és sokkal későbbi években kötöttek, amikor a dolog még avval komplikálódik, hogy a korhatárokat nehéz megállapítani, hogy ezeket a két nemnél egészen másként kellene megvonni és hogy a kivételek éppen itt nagyon is megerősítik a nehezen megállapítható szabályokat.

Ez a nagyon kezdetleges fölosztás a házasságkötés pillanata szempontjából csak keretül szolgál témánkhoz és az alosztályokat úgy kell összevonnunk, hogy csupán a

szerelmi házasodás, melyet értelmetlen korban kötöttek és pedig jóhiszeműen, a szerelem vélt ismeretében, továbbá az

észházasodás, melyet olyan okokból kötöttek, amiknek semmi közük a szerelemhez, maradjanak a további szemlélődés tárgya. (A házasság rendesen ennek a két alaknak a keveréke.) Akármilyen lényegesen eltérőnek látszik is ez a kettő és marad is a hatásában, egy pontban mégis hasonlítanak egymáshoz, valószínűleg a legtöbb egyes esetben: a két résztvevő közül az *egyik* a rábeszélő, a *másik* a meggyőzött; az egyik bizonyos célra törekszik, a másik inkább álmodozó természetű; az egyik aktivebb, tudatosabb vagy tehetségesebb, naivabb vagy szenvedélyesebb, mint a másik és itt semmiképen sem valami természeti törvény dönt, amelyik főleg a hím partnert ruházná föl több tudással és vezetőképességgel. Egyszóval az a híres egyenlőség, amelyik a két embert összehozza, többnyire az úgynevezett kölcsönös kiegészítésből áll. Ketten akarják ugyanazt és ugyanaz mégsem lehet azonos és el lehet képzelni, hogy két mérnök, akik ugyanabból az iskolából kerültek ki, ugyanazt a hidat akarják építeni és hogy mindegyik a maga partjáról kezdi meg a munkáját, amelyik avval végződik, hogy a híd a közepén összeomlik és a folyóba süllyed, mert nem dolgoztak egyformán és nem is egészítették ki egymást megfelelően, vagy mert az egyenlőségük annyira egyenlő volt, hogy a találkozási pontnál nem tudtak egymásba fogózkodni s csak egy kemény egymásmellettiség állott elő, amelyik nem bírta ki a nyomást.

A közös megegyezésre, amelyik a házasodás napjától kezdve a házasság nevet viseli, jellemző, hogy más megegyezésekkel ellentétben először is nem törekszik megállapított és ellenőrizhető célok felé – ugyanis a közös háztartás vezetése és gyermekek nemzése mégsem az emberek életcélja, hanem inkább a hatóságok ellenőrzésének célja – és másodsorban hogy azt a két embert, akik házas társaknak nevezik magukat, nem fogja vezetni semmiféle vezető. Úgy látszik, hogy a vezetőt egyelőre az optimizmus, csodákban való hit, tekintélytisztelet, alapítási ösztön és jellembeli tulajdonságok helyettesítik. Sokan talán azt fogják mondani: vallás! És megint csak vallás! Azonban ezer ember között is alig akad, aki értené, hogy mi a vallás; ami pedig a mindennapi fogalmat illeti nagyon jól tudom: a vallás megköveteli, hogy az ember magára vegye a keresztet és kövesse az Urat. Evvel azonban csak elismertük, hogy a keresztény házasság igazi kereszt lehet és a vallás a résztvevőknek, tehát a házastársaknak, még sohasem adott olyan vezetőt, aki átfogó és becsületes módon vette volna a valóságot.

A házasság autonómia kettesben, amennyiben a résztvevők a velük született önfentartási ösztönt automatikusan átruházzák a házasságra és ettől kezdve a házasság lényegéhez tartozik az ő önfentartási ösztöne.

A végérvényes, a maradandó, sőt az örök összekötésének ez az akarása egy olyan jelenséggel, amelyik a természethez tartozik, amelyik tehát labilis, változó, ősi vadságú és az emberen óriási mértékben uralkodó, amint ez történik a testi és lelki párosodásnál, az öröknek ez az akarása az, ami lerakja a házasságnak mint műépítménynek, mint műalkotásnak az alapkövét. Itt, a házasságban, ellentétben a nemek közötti más vonatkozásokhoz, kezdődik a művészet momentuma, itt csap bele a természet a hurokba, itt csendül meg az első hang a metafizikai felé.

A kettesben való ideális autonómia hasonlít ahhoz a fához, melynél két főgyökérből nő ki egyetlen egyenes törzs. Ha ez a törzs két párhuzamosan haladó fültörzsre oszlik, akkor elkorcsosulásról beszélnek s a fa veszít az értékéből és a szépségéből: ime a kettősben való nem ideális autonómia képe.

Testi minőség, lelki alkat, jellem a maguk ezerféle változatá-

val, ösztönöktől való függésével, erőiknek ismerése vagy nemismerése már magukban is óriási zátonyokat vagy menedékül szolgáló kikötőket jelentenek, melyeket a házasság hajója elkerülhet, vagy ahova befuthat; azonban a fiatal években kötött házasságnál a résztvevők egyike sem járulhat éhez sokkal többel, mint a súlyos „igen*” szócskával.

Egészséges és erőteljes utódok szempontjából és mert az egészséges fiatalság a maga tudatlanságában könnyebben viseli a terheket, kevésbé hátrányosan érzi és győzi le a nehézségeket, továbbá mert a maga intuíciójával sokszor nem is túlságosan hamis úton jár, én úgy látom, hogy a korai házasság mindkét nemre nézve csupán kivételesen elkerülhető szükségszerűség, avval az egy föl-tétellel: *hogy a házasságot műalkotásnak tekintsék.*

Ezt a pár szót meg kell magyarázni az ifjúságnak. A házasság mint szociális berendezés, a művészet műve, ellentétben a természet műveivel, amelyik zseniális gondolatlanságban suhan tova, nem ismer kíméletet, gátat, időt. Az embernek azonban, aki az időben él, amelynek az ő számára kezdete és vége van, létének ezt a határ-érzését át kellett vinnie az időszakaszok alkalmazására is, minden cselekvést kezdettel és véggel ellátni . . . hogy – legalább a gondolatok világában – megragadhassa a szaladó életet, meg kellett teremtenie a nyelvet, a szóval adott dolgoknak kezdetet és véget, szavakból teremtett törvényeket, a törvényekből gátakat, melyeken belül az élet minél értelemgazdagabban folyjon tova. A nyelvnek és törvénynek ez az egész fölépítése; az állásfoglalás a természettel, mint a művészet örök ellenségével szemben, mert a természetet csak a művészet fékezheti meg, már önmagában is óriási műalkotás, melyen évezredek át dolgozott az emberiség. Számptalan mester és legény szakadatlan és névtelen munkával teremtette meg ezt a mesterséges művet, amelyik úgy a természetie? és vele *párhuzamosan*, mint a természet *ellenére* is keletkezett, az a mesterséges mű. melyet nyelvvel és törvényeivel a civilizált világnak nevezünk és amelyik, az évezredek át szemlélve, tragikus nagyságú megrendítő műalkotás. Az út a szépséghez szenvedésen át vezet és valóban ettől nem kímélődött meg az emberiség.

Amit az összemberiség létrehozott, az tehát egy műalkotás,

amelyik ellentétben az általunk megszokott művészetekkel, amilyenek a zene, költészet, képzőművészetek, melyek csak *egy* mesternek engedelmessé lehetnek, feladat, melyhez két ember kell. A kettő végzetes módon több, mint ezer és kevesebb, mint egy. A roppant nehézség azonban abban is van, hogy míg minden más műalkotás észrevehető az érzékekkel, addig ez az egy, amelyikről itt szó van, látszólag a magasabb szférákban fekszik, ahol a kéz nem tapint formákat, a szem nem lát vonalakat és a fül hiába lesi a melódiákat; és ha a két művész befejezte is a művet, csak kevesen tudnak róla, mert bár óriási elvont értékeket hagyott ugyan hátra, de semmiféle konkrét nyomokat. Itt a gondolat az érzés és a jónak mindig újonnan keletkező akarása teremti meg a szépségeket és az ember haladását.

Van még egy metafizikai műalkotás, melyről majd később lesz szó.

Már jóval azelőtt, mielőtt önállóan mondja magát, figyelmeztetném én az ifjúságot a feladat nagyságára és megmondanám neki, hogy több körültekintésre, önfegyelemre és bölcsességre van szükség ennek a keresztülviteléhez, mint bármely más teljesítményhez, melyet az egyesnek kell végrehajtania; és mindig újból: Ha nem ezt a célt tartjátok szem előtt, akkor hagyjátok a házassági, akkor még nem vagytok érettek a házasság mesterművére! (Hogy különösen a fiatal leány hogyan érjen meg, anélkül, hogy túlságosan közletről foglalkoznék a műalkotás természeti mintájával, az csak közvetve tartozik éhez a témához, tehát itt ne foglalkozunk vele.)

De tovább így szólnék az ifjúsághoz:

Akár mennyire fáradozik is a világ azon, hogy a házasságot legalább is mint félig nyilvános, mert általa szentesített ügyet tüntesse föl, mégse legyen benne a legkisebb része se a világnak; a házastársak őrizzenek meg valami hozzáférhetetlenséget, valami fukarságot az adatokban, valami diszkrétciót, amelyik terjedjen ki a legközelebbi környezetre is. Annak a két embernek, aki szereti egymást, kölcsönösen óvakodnia kell a nyilvánosság által való banalizálástól, mert ez a banalizálás őket magukat is könnyen inficiálja. A szerelem nem bírja el a nyilvánosságot és különösen-

nem ott, ahol a házasodás révén már úgylis nagy lépést tettek a nyilvánosság felé.

A szerelemben nincsenek jelentéktelenségek, melyekre más törvény lenne irányadó, mint az úgynevezett nagy momentumokra, éppen azért, mert a művészetben sem lehet az egyes részek értékeit összehasonlítani. Művészet és szerelem egészek és oszthatatlanok kifejezésüknek a legkisebb részeiben is. Semmit sem kell annyira védeni, mint a szerelmet. Nem tudja ezt minden szerelmes? A félelem, hogy elveszítjük a másik szerelmét, a félelem, sőt a bizonyosság, hogy talán nagyon kicsiny értékűeknek találtatunk, nem biztos jele ez az igazi szerelemnek. Lehet ezt a félelmet egy házassági szerződésnek a külsőségével máris biztonsággá átalakítani? Nemi A szerelmet másképen kell védeni. Éppen a viszonylagos akadály-nélküliség, amit a házasság nyújt a szerelmesnek, veszedelmes a házasságra, tehát a mesterségesen fölépített gátak nemhogy ártának, hanem inkább használnak.

A házastársak áthatolhatatlansága tanuk előtt mint egymás iránt való minél semlegesebb udvariasság mutatkozzék, már az első naptól kezdve. De ugyanez az udvariasság uralkodjék akkor is, ha tanuk nincsenek jelen. Igazi udvariasság a mindennapi érintkezésben, vagyis szeretetreméltó formák, minden személyes hangulat elnyomása, az önzés kikapcsolása különben is a világ által az emberek egymásközi érintkezésében az a hivatalosan elismert aprópénz, mely a szív tőkéjéből származik.

Ez az udvariasság a foglalata minden tartózkodásnak és ha megvan benne az igazi erény, az igazi művészet kecsessége, akkor talán a boldogságnak is kulcsa. Jaj, ha ezt áttörik, nagyon nehéz hozzá visszatalálni. Az igazi szerelmes meg fog engem érteni: az udvariasság semmit sem akadályoz meg, ellenben mindent előmozdít.

Azonban ez sokaknak nehezebbre fog esni, különösen annak az ifjúságnak, melyet fiatal éveiben nem neveltek erre és ezt a vétkes mulasztást, sajnos, a szülők többségének a rovására kell írnom. Egyszer már ki kell mondani és nem szabad félnem, hogy én tegyem meg: a németnek talán nincs természetében a kecsesség; talán nem ismerve a kecsesség teremtő értékét és mély gyökere-

zését a „vince te ipsum” (győzd le tenmagad) elvben, nélkülözhetőnek tartja azért, mert lényétől idegen; talán azért véli idegenszerűnek, mert ő maga a nevelése folyamán sohasem ismerte meg, mert a rühösséget valódiságnak, a durvacsontságot egyenességnek, a prepotens viselkedést őszinteségnek és mindezt együttvéve férfiaságnak tekintették; egy bizonyos, hogy a német ifjúság olykor, ha udvarias akar lenni, cicomás, mesterkéltségekkel és így az udvariasságnak ez az akarása félreértésekre ad alkalmat. Úgy látom, hogy a női ifjúságnál is az udvariassági kötelességnek a teljesítése gyakran tisztán csak külső, melynek semmi köze ahhoz a gráciához, amelyik a vince te ipsum-ból ered az embertársak javára; ebben a követelményben bizonyára nincs semmi új, de mintha úgy látnám, mintha a régi bölcsesség teljesen feledésbe merült volna a szeretett Én magas kultúrájában. A házasság azonban megkívánja a Te kölcsönös ápolását; az Én a házastársban találhat hűséges intézőre, aki úgy fogja ezt szeretni, mint önmagát, sőt még jobban. Ez a legmagasabb értelemben zseniális „mint tenmagadat”, ami a felebaráti szeretet híres parancsából van kölcsönözve, egy sajátos titkot árul el: egészen bizonyos, hogy az önszeretet *a gyengédség minden érzése nélkül* a természetnek hallgatólag átvett elve, mely szerint az ember ösztönszerűen óvja és segíti elő magát a természet értelmében. Kétségtelenül bizonyos az is, hogy az idegen felebarátot senki sem képes gyengéden szeretni; a felebaráti szeretet, amennyiben ezt „érezik”, legföljebb a természetes önszeretet automatikus átvitele: az egyén az önmagáról ismert szenvedést vagy örömet észreveszi a másiknál és állítólag vele érez, azonban ez az indulati visszhang csak egyik ravasz fajtája annak az önzésnek, amelyik szenvedést és örömet még a tükörképben sem tud önmagától elválasztani.

Ebben mindenesetre egy talentum van adva, tehát egy művészet gyakorlásának a lehetősége és itt beszélek most a második metafizikai műalkotásról, melyre főntebb céloztam, az erényről.

A felebaráti szeretet csak műalkotássá emelve mehet erényszámba; ha „magától” csírázik ki, tehát vadon virágzik, akkor sem az egyik, sem a másik. Szeretetet nem lehet parancsolni, de lehet a visszfényét, azt a „mintha”-t, amelyik benne van a parancsban

és amelyik tulajdonképen így szól: cselekedj úgy a felebarátoddal szemben, *mintha* szeretnéd. Ugyanis miután az ember nem szeretheti önmagát affektussal, azonban a felebarátjának mégis ugyanazt kell nyújtania, mint amivel önmagának szolgál, ezért a parancs bölcsessége *a művészségre való grandiózus fölszólításban* nyilvánul meg.

Nem szeretetet követelnek tőlünk, hanem egy olyan művet, mintha szerettünk volna; nem érzést, hanem tettet, mintha magával ragadott volna valami szépség, amelyik éppen ezt a tettet követeli, hogy megadja magát. És szívesen foglyul esik, ott fog állani mint műalkotás. Ez a szeretet nem érzés, ez vallás. A művész vallásosnak születik. Kevesen lesznek képesek a képzőművészetek, a zene, a költészet műalkotásait megteremteni, azonban az erény műalkotásához vezető út mindenkinek nyitva áll.

És ez a művészet rendkívül ingerlő és titokzatos; tulajdonképen abban áll, hogy az ember gondosan tanulmányozza a saját kártyáit és aztán elrejtja a többi játékosok elől, de szorgalmasan belenéz a többiek kártyájába és éhez igazítja a maga játékát, de értsük meg jól, nem a saját előnyére, hanem hogy másokat nyerni engedjen.

Én a házasságban az abszolút, biztosított, kölcsönös becsületesség és őszinteség mellett vagyok, azonban nem kell, hogy valaki a szívét állandóan a tenyerén hordja, hordja a fejében. A házastársak áthatolhatatlanságára, amiről fentebb volt szó, nemcsak a világgal szemben kell vigyázni, hanem egymással szemben is nagyértékű, már csak azért is, mert a ki nem kutatható, a könnyen át nem tekinthető úgy a férfi mint az asszony lényében, bizonyos előmozdító ingerrel van a szerelmesre, amelyik megakadályozza azt a fentebbi veszedelmes bizonyosságot. Éppolyan veszélyessé váthatik az állandó közelség megszokása. Az áthatolhatatlanság megteremti azt a jóltevő távolságot, azt a halk feszültséget, amelyik a szíveket ébren tartja és a szerelmet növeli. A tartózkodás és a távolság megóvására az emberek között szükség van, még ha házastársak is mert a tartózkodás kezeskedik a stílusért és a távolság az objektivitásért, mely két tényező nagyon fontos egy művészet gyakorlásánál. A házasságban elég alkalom van arra, amikor az asszony

nőnek, a férj férfinak mutatkozik; ezért mind a ketten – a nő is! – nyugodtan ügyelhetnek egy kissé arra, hogy a viselkedésükben mindig legyen valami abból, amiről az angol a gentlemant megismeri.

Hogy a házasság műalkotás lehessen, ahoz nyitva áll a művészet minden fajtája és én csupán a Voltaire szavára emlékeztetnék: „Tous les genres sont bons, sauf les genres ennuyeux” (minden zsánér jó, kivéve az unalmas zsánereket). *Az érzésen túl* való szeretés művészete, vagyis *ámbár* nincs jelen erős érzés, vagy *noha* erős érzés észlelhető, mindkét félre nézve *conditio sine qua non* a házasságban. A szerelmet mint természeti eseményt mindig fenyegeti a kialakulás veszedelme, mind ahogyan előre nem látott módon mindenkor újra föl is lángolhat. (Nem beszélek itt annak a tárgynak a megváltozásáról, amelyikre a szerelem vonatkozik.) Minden mester-séges idegen tőle, igazi eleme a művészi.

Minden szerelmes költő is, mint ahogyan valamennyi álmodó az. Minden éber ember és a szerelmesnek minden pártatlan szem lelője itt ismét rá fog ismerni a „minthá”-nak a valósággal való összefüggésére. És ez a „mintha” a művészet lényege.

A művész szemben áll a természettel, elragadtatva a szépségtől és félelem nélkül, mintha képes volna megragadni és megfékezni: és ebből a „minthá”-ból tett lesz. A költő úgy beszél, mintha ő valami versekből készült rács mögött ülne fogolyként és meg is *van* fogva, de óránként kiszabadíthatja magát. A muzsikus lelke úgy énekel, mintha minden disszonanciát magában hordana és ezeket rendeznie kellene és így is viselkedik addig a pillanatig, amikor harmóniává kell őket egybefűznie és egész életén át nem tesz egyebet. A színész úgy áll a színpadon, mintha az az ember volna, akit alakít és úgy is van, ő az ember. Isten tudja, hogyan állanak a házastársak az életben, de nem ártana nekik, ha úgy élnének, *mintha a* színpadon állának, hogy ki ne essenek a szerepükből és közönséges amatőröknek (műkedvelőknek!) ne lepleződjenek le. Pedig hát a színpadon a legmagasabb művészet is mélyebb értelemben csupán műkedvelősködés, melyről a meghatott nézőnek azt kell mondania: ez már nem is színház volt, ez az élet volt!

A házasság nagyobb műalkotást mutathat, mint a nemek közötti egyéb vonatkozások, mert harmónia, az emberek örök vágyódása, művészi értelemben, csak szilárd törvények keretében gondolható el. Egy művészet sem vonhatja ki magát a matematika kikutathatatlan törvényei alól, mely matematika éppen olyan kikutat hatatlan, mint amilyen végtelen; törvényei az alakjaiban eltolódhatnak, de sohasem vonják ki magukat az élet alól, sohasem biztosítanak tőlük való függetlenséget, tehát sohasem adhatnak teljes szabadságot. A cél: szabadság a megkötöttségben. Szabadság a megkötetlenségben ugyan még nem szabadság, inkább az éretlenség állapota.

A szabad szerelmi kötelék hasonlít a természet nagyszerű eseményeihez, a házassági kötelék egy szimfóniához. Az, ami a művészt a természettel összeköti, többé nem laza vonatkozás, mert a művész a természetet istenítve, fölbonthatatlan házasságban él vele. Szerelme a mély tiszteletre van alapítva és odaadással szolgál ennek, míg aztán meg nem elevenedik a művében és emberi nyelven meg nem szólal. Még ha a művész úrrá lett is a természet fölött, ez úrnője marad neki s örökké tartanak és váltakoznak azok a beszélgetések,, melyeket folytatnak.

A hely szűk volta nem engedi, hogy a részletekre is kiterjeszkedjek, különösen nem a technika részleteire, a válás kérdésre, mely bizonyára a legnagyobb mértékben rászorult a reformra – inkább háromszor is válás, mint nem művészeknek éveken át tartó szerencsétlen házassági drámája, házassági varietéje, házassági tákolmánya – tehát a kérdés rendesen nem olyan egyszerű! – nem foglalkozhatom a gyermekek kérdésével, bár ők főmomentumai a házasságnak. Az ember talán sohasem képes valami abszolút tökéletességű műalkotást megteremteni és minden, a tökéletesség is töredéke a megnevezhetetlennek, az öröknek, az isteninek.

A házasság mint bilincs.

A házasság a kiegészítésnek, az élet kiegészítésének egyik alakja. Az ember nem egész, amint az rögtön kiderül a „táplálkozás” tényéből is. Végeredményben ez a tény semmi egyéb, mint a kiegészülésnek legáltalánosabb, folytonosan megújuló folyamata. Valamennyi lény nemcsak a táplálkozástól függ, hanem ők maguk is csupa táplálkozás, szellemi-testi táplálkozási folyamat, melyhez az érzés, észrebevés, gondolkodás, tudat ép úgy hozzátartozna, mint az evés, ivás, lélegzés. Ezt akarja mondani a Buddhista kánon alap-tétele: „Minden élő lény táplálkozásból áll.”

A házasság az egyesnek a kiegészülései, amint ez már eléggé kiderül a „házafél” kifejezésből is. Mint kiegészülés a táplálás formája, szellemi-testi táplálkozás, melynél egyszer a testi, máskor a szellemi a túlnyomó. Ennyiben olyasvalami, ami az embert a maga fogyatékoságára, a maga nem-egész voltára emlékezteti, mint az evés és ivás is. A kiegészülés utáni vágy a legáltalánosabb, legmélyebb, legáthatóbb ismertetőjele minden természetes életnek és a ; törekvés, ebből a kiegészülési szükségletből, ebből a nem-egész -mivoltból kikerülni, a legáltalánosabb, legmélyebb, legáthatóbb ismertetőjele minden szellemi életnek. Végso elemzésben ez a törekvés az Isten-eszme gyökere: Mi, a lényeg, az ember – kiegészü-

lésre szorulunk; eszünk, vagyis ennünk kell; megkérünk valakit, vagyis meg kell kérnünk valakit és evvel eladjuk a szabadságunkat; azonban valami olyan lény, valami olyan állapot után vágyódunk, melynek nincs többé szüksége közönséges kiegészülésre.

Aszerint, amint ez a vágyódás erősebb vagy gyengébb, határozódik meg az Isten-eszme magassága. A primitív ember istene eszik és iszik és házastársa van. A homerosi istenek lakmároznak és örülnek a szerelemnek. A hindu isteneknek is szükségük van ezekre a kiegészülésekre, bár szellemibb formában. És ez az oka annak, hogy az egyistenhívés velük szemben magasabb színvonalat foglal el, ami máskülönben érthetetlen volna, mert viszont az egyistenhívésnek a hindu vallásokkal szemben az a hátránya van, hogy hiányzik belőle a valóságosság. Az egyistenhívők istene egy fenséges elvontság, amelyik az evéstől, ivástól és szerelemtől való mentességét, egyszóval a táplálkozástól való mentességét a valóságosságával vásárolta meg. Neki nincs többé szüksége ezekre a kiegészülésekre, mint ahogy egy árnyéknak sincs szüksége kiegészülésekre: ezt a fenséges elvontságot leszoktatták a táplálkozás minden formájáról. Nem eszik, nem iszik, nem házasodik. Nincs szüksége ezekre a kiegészülésekre, mert ő magában véve is az egész. De avval, hogy minderről leszoktatták, „önmagában való egész” lett belőle, minden eleven tartalom nélkül. Csak mint elvontság van meg, mint a valóságtól különválasztott valami és hogy így milyen mértékben teszi egyesekre a valóság benyomását, az az egyesek élményeitől függ.

Ebből az álláspontból: kiegészülési szükségletnek tekintve a házasságot, megérthető, hogy a legmagasabbhoz vezető út miért vezetett minden korban és minden népnél a házasságnélküliségen át. Mindenütt a cölibátus az a kulcs, amelyik a lét magasabb vidékeit, az élet magasabb szféráit megnyitja és ha a protestantizmus a maga lutheri nyersségében úgy véli, hogy boldogul e kulcs nélkül is, úgy viselnie kell nemtörődömségének a következményeit, mint ahogy már viseli is. A valóságnak vannak bizonyos törvényei, melyeket nem lehet büntetlenül megvetni és ezek közé tartozik először is: hogy minden magasabbrendű lény csakis a csökkent kiegészülési szükséglete révén bizonyul ilyennek.

Aki nem jutott el erre a belátásra, az a világi ember meggyőző és fölényes laposságával fogja kérdezni, hogy miben nyilvánul hát a cölibátus előnye és szükségszerűsége? Ez ugyanis az ő fölfogása szerint csak képmutatásra és erkölcstelenségre biztat.

Nos, a cölibátus valóban elég gyakran biztatott erre; de ez semmi egyebet nem mond, mint csupán ezt: hogy minden élet legbensőbb lényegének, éppen a kiegészülési szükségletnek, ellene mond a kiegészülés utáni vágy. És minden attól függ, hogy az életet ebben a legbensőbb mivoltában önmagában tiszteletreméltónak, szükségesnek és igenlőnek tekintjük-e, vagy pedig ezt a kiegészülés utáni vágyat annak tekintjük, ami valóban: fogyatékoságnak, vagyis alsórendűségnek. Ahol aztán a katolicizmus sokkal finomabb szimatot árul el minden élet végső titka iránt, mint a protestantizmus és a zsidóság a maguk okvetlen életigenlésével, amelyik az élet kiegészülési szükségletét magában is tiszteletreméltónak és jogosultnak tartva, szentesíti és a házasságnélküliségben élő pap-ságot fölöslegessé teszi. Persze sok módja van annak, ahogyan az élet önmagát kiegészíti és ezek mindegyikét a „természetessége” ajánlja az embernek. Az evés és ivás természetesek, a hódítás és meghódíttatás természetesek; de mindezeket túl ott áll mint magasabb életalak a mentesség ezektől a kiegészülésektől, a szükségletnélküliség, a nagy szegénység és önmagától is a magasabbrendű alaknak bizonyul azáltal, hogy mindent fölülmúlva és átölelve, a nagy „többé nem”-ben olyan befejezésre jut, amelyiket egyszerűen nem lehet többé fölülmúlni. Ki a leggazdagabb? Az, akinek már nincs többre szüksége. Kinek van mindene? Annak, aki már nem kíván többet. Ki a leghatalmasabb? Az, aki önmagát győzi le.

Már pedig bizonyára nincs az önmagán-való-uralkodásnak élesebb experimentum crucisa, mint a cölibátus. Viszont nincs olyan álláspont, melyből kiindulva a mindezekre való rászorultság fölülmúlhatná a szükségletnélküliséget, vagyis nincs olyan álláspont, melyből tekintve a házasság és a hozzátartozó világiasság mint „többé semmi cölibátus” záródhatnék le. A rászorultság ugyanis sohasem igazi lezáródás és nem igazi magasság, ha dialektikailag ennek bélyegzik is. Így a szükségletnélküliség a rászorultsággal

szemben minden további nélkül és önmagából is a magasabb nívónak bizonyul.

Azonban a cölibátus szimptóma. A szimptómák pedig sokjelentésűek és hogy nem csupán a szimptómákon fordul meg a dolog, az látszik a szerzetes és az agglegény közötti általánosan ismert különbségekről. Az ember még nem lesz szerzetes avval, hogy agglegény marad és amilyen sok tisztelettel veszik mindenütt a cölibátust, éppen olyan kevés tiszteletté kezelik az agglegényt. A nívója kétségtelenül alacsonyabb, mint a férjé. Mi az oka ennek?

Ismételjük: a szimptómák sokjelentésűek. Nem a szimptómákon fordul meg a dolog, hanem a motívumokon. Az élet értelme nem a tényekben van, hanem a motívumokban. Evvel aztán adódik a szerzetes és az agglegény közötti alapvető különbség: Az egyik házasságon kívül marad a normális erkölcsiséget fölülmúló erkölcsiség alapján, a másik a normális mértéken alulmaradó erkölcsiség alapján.

Ezt a különbséget át kell gondolni és jól meg kell érteni, különben könnyen megtörténhetik, hogy a szerzetesből agglegény lesz, aki csupán szerzetesi csuhában járó agglegény, mint ahogy megfordítva ott, ahol ez a jól felfogott különbség megvalósul, megtörténhetik, hogy az agglegény a hiányzó csuha ellenére is szerzetes lesz és külsőleg csak azért nem mutatkozik ilyennek, mert a kedvezőtlen viszonyok ezt lehetetlenné tették, mint ahogy például a jelenlegi züllött korban a kulturális értékek és a kulturális érzések hiánya semmiben sem mutatkozik olyan ijesztő mértékben, mint a szerzetesi mivoltnak ebben a hiányában és az éhez való alkalmatlanságoknak: a kolostoroknak a hiányában. Földgolyónk nyugati részén ebben a tekintetben is az emberiséget mélyen megértő katolicizmus az egyetlen kivétel.

A házasságnélküliség motívumának a kérdése a buddhizmus hoz vezet el bennünket és ahoz, ami ezt minden más vallástól megkülönbözteti.

A hitvallásokban, különösen a katolicizmusban, a cölibátus végső elemzésben az isten utánzásának a kifejezése, a törekvés amaz egész felé, melynek nincs többé szüksége kiegészülésre: ez az „isten”. Véleményem szerint a papi cölibátusnak nincsen más ér

telme: a pap, mint közvetítő az isten és az ember között és a szerzetes, mint az istennel közvetlen összeköttetésben álló ember – mind a kettő avval mutatja meg az istenhez való vonatkozását, hogy a kiegészülés minden formájáról lemondanak, már amennyire ez egy húsból és vérből való lénynél egyáltalán lehetséges. Az utolsó és döntő kiegészülés itt az „isten”, az az isten, akiben hisz. „Legyetek olyan tökéletesek, mint amilyen atyátok az égben.” Tökéletesnek lenni pedig annyit jelent, mint kiegészítéseket szükségelni.

A hitvallásokban tehát a cölibátus tényének tisztán metafizikai gyökere van, mely nélkül céltalan és értelmetlen önsanyargatás lenne, mint ahogy a protestantizmus és a világi ember nyilván annak is tekintik. Ugyan mi értelmük lehetne a cölibátusnak és erőszakosságainak az emberi természettel szemben, ha nem az, hogy egy lépést jelentenek amaz egész irányában, melyet „istennek” mondunk! Másképen mondva: A hitvallásokban a cölibátus egy ideális állapot felé való törekvésnek a kifejezése: mentesnek lenni minden kiegészüléstől egy önmagában is egész valami alapján. Mindent összefoglalva: itt a házasságnélküliség követelmény egy ideális cél szolgálatában.

Evvel szemben áll a buddhizmus egy olyan házasságnélküliséggel, amelyik nem valami ideális cél szolgálatában álló követelmény, hanem egy a valóság értelmében végzett átgondolásnak az eredménye.

Csak egy valóság van: az, amelyet én élek át mint ilyet. Ez a belátás a fordulópontja minden gondolkodásnak és vele szemben minden más kérdés, probléma, tény, meggyőződés stb. csupa szimptoma, melyeknek az értelme és jelentősége nem önmagukban van, hanem a valóságba való belátásban. A valóság a mi egyetlen végső, döntő, fölismerhető, erkölcsös, vallásos stb. fórumunk. Valójában ez az egyetlen irányítónk. Ha ez hiányzik, akkor minden, még a szimptomatikus szempontból legjobb is, balul üthet ki, vagyis annak a kárára, aminek érdekében dolgozni akarunk. Itt érvényes a mondás: „Különbözni fog attól, aminek érdekében kigondolták.” Valaminek az érdekében való cölibátus, akármi legyen is ez a valami, mindig balul fog kiütni, amint az mindig úgy is szokott lenni

minden olyan dolognál, melyet nem gondoltak át a gyökeréig, vagyis a valóságig, hanem függőben maradt fogalmak formájában; már pedig fogalmak formájában való függőbenmaradást jelent, ha a cölibátust amaz „egész” kedvéért gyakorolják, amelyiknek mint tökéletesnek nincs többé szüksége kiegészülésre. Ahol élet van és életigenlés, ott szükség van kiegészülésre is. Az élet kiegészülés nélkül éppen olyan üres fogalom, mint a láng égés nélkül.

A fogalmak alakjában való függőbenhagyásnak ezt a hibáját a buddhizmus nem követi el. A buddhizmus végső elemzésben a valóság tanítása. Csak egy valóság hozzáférhető: az, amelyiket mindenki maga él meg és végső elemzésben a buddhista valóságtan tartalma annak a megmutatása, amit mindenki maga él meg.

Önmagával azonos én, amelyik egészszé egészülhetne ki, ezek után nincsen. És ez az a nagy áldozat, melyet az elfogulatlan keresőknek és gondolkodónak az igazság oltárán hoznia kell, a saját ének az áldozata, a szót a hagyományos értelemben véve. Erre a nagy áldozatra gondol Buddha, mikor azt mondja: „Nehéz dolog megértöket találni”; mert az ember legjobban azt érti meg, ami vágyának és akarásának irányába esik. A buddhizmus azonban éppen annak megy neki, amit az ember kíván és akar: a létnek, jó-létnek, öröklétnek. Ezért mondja Buddha a maga tanítását „az áramlattal ellenkezőnek” és az áramlat ellenében halad, mert az én-örületet kitépi és az önmagával azonos és önmagában is megálló tiszta egymásmellettsége helyett, melyben az egész világ hisz, egy mindig új emlékezésnek a tiszta egymásutániságát tanítja. Az én ezekután többé nem metafizikai, tisztán szellemi lét önmagában, amelyiknek nincs szüksége kiegészülésekre, nem is tisztán fizikai levés, amelyik a kiegészülését másoktól kapja, hanem egy önmagát önmagából kiegészítő testi-szellemi valami, melynek a létezéshez táplálékra van szüksége, akár testi, akár szellemi, akár közönsége-sebb, akár finomabb fajtájú ez a táplálék. Mindenképen táplálék marad, mint ilyen: kiegészülési szükséglet, mint ilyen: fogyaté-kosság.

A valóságba való ezen új bepillantás alapján a kiegészülés problémája és ennek értékelése egészen más alakokat ölt. A cél most

már nem a kiegyesülés egy ideális „önmagában való egészé”, ami egyet jelent az üres fogalmak alakjában való függvemaradással, amelyek a valóságtartalmukkal vásárolták meg az abszolútságukat: cél itt a végződése, a megszűnése ennek a mindig új kiegyesülésnek, egész volta abban áll, hogy önmagát teljesen mint kiegyesülési folyamatot éli meg. „Ti szerzetesek, majd megmutatom nektek az egészset. Mi hát az egész, ti szerzetesek î A szem és az alakok, a fül és a hangok, az orr és a szagok, a nyelv és az ízek, a test és a tapinthatóságok, a gondolkodás és az állapotok. Ezt nevezik az egésznek, ti szerzetesek.” (Samy. – Nik. IV.)

Ami megszűnhetik, annak meg kell szűnnie! Egy megszűnne · töséggel szemben a végső cél a megszűnés, vagyis egy olyan cél, amelyik nem tartozik a transzcendens fogalmak közé, hanem a testi és szellemi megértésnek a megszűnését önmagában éli meg. A cél itt a megszűnése (nirodha), a kialvása (nibbana) annak a kezdetnélküli életjátéknak, amelyik éppen a kezdetnélküliség nemtudása miatt önmagát játszotta. Ezért ez a kialvás nem valami elhatározásnak, akarati aktusnak, aszketikus kényszernek a következménye, hanem a valóság egy új meglátásának az eredménye. „Két fajtája van a jóérzésnek, ti szerzetesek. Melyik ez a kettőt A ház okozta jóérzés és a zarándoklat okozta jóérzés. Ez a két fajtája van a jóérzésnek, ti szerzetesek. A jóérzésnek e két fajtája közül a magasabbik, ti szerzetesek, a zarándoklat okozta jóérzés. A jóérzésnek két fajtája van, ti szerzetesek. Melyik kettő? Az érzelmi gyönyör okozta jóérzés és a lemondás okozta jóérzés. A jóérzésnek ez a két fajtája van, ti szerzetesek, a jóérzésnek e két fajtája közül, ti szerzetesek, a magasabbik a lemondás okozta jóérzés.”

Ebből kiderül, hogy a buddhista szerzetesnek és a katolikus szerzetesnek a házasságnélkülisége alapvetően különböző motívumokra vezethető vissza. A házasság mindkettő számára bilincs; a katolicizmusban azonban a cölibátus követelménye teszi lehetővé a jobb közeledést ahoz az egészhez, amelyiknek a kiegyesülésre már nincs szüksége, amelyik az „isten”; a buddhizmusban a cölibátus nem követelmény, hanem a szükségszerű eredménye annak a valósághoz igazodó gondolkodásnak, amelyik megunja a kiegyesülésnek ezt a játékát. A buddhista szerzetes nem tesz fogadalmat a cölibá-

tusra, hanem elejti a házasság által való megkötöttség utáni vágyat, mert látja, hogy a házasság csak egyike a kiegyesülés ama számtalan formáinak, melyekben az élet önmagát éli meg és amire ezek után nincs szüksége, mert céljának e kiegyesülések végét, a kezdet nélküli játék végérvényes megszűnését ismerte föl.

Erre a célra kell törekednie, amint az életet megszűnhetőségnek ismerte föl, vagyis olyan valaminek, aminek egyszer végül meg kell szűnnie, hogy ne úgy álljon előttünk, mint egy végre nem hajtott végrehajthatóság.

Hogy a házasság milyen veszélyt jelent mindenki számára, aki erre a legmagasabbra törekszik, arról Buddha gyakran és világosan nyilatkozott. „Nincs erősebb megkötöttség, mint a nemek kölcsönös megkötöttsége.” „Nem látok semmi olyan formát, ti szerzetesek, amelyik a férfi szellemét annyira megfogná, mint a női forma. A női forma, ti szerzetesek, foglyul ejti a férfi szellemét. Nem látok, ti szerzetesek, semmi olyan hangot – semmi olyan illatot – semmi olyan ízt – semmi olyan érintést, amelyik annyira megfogná a férfi szellemét, mint a nő érintése. A nő érintése foglyul ejti a férfi szellemét. Nem látok semmi olyan formát, ti szerzetesek, amelyik a nő szellemét annyira megfogná, mint a férfi formája. A férfi formája, ti szerzetesek, foglyul ejti a nő szellemét. Nem látok semmi olyan hangot, ti szerzetesek – semmi olyan illatot – semmi olyan ízt – semmi olyan érintést, amelyik a nő szellemét annyira megfogná, mint a férfi érintése. A férfi érintése, ti szerzetesek, foglyul ejti a nő szellemét.”

Azonban a házasságot, mint a kiegyesülés formáját, a táplálkozás formájának mondták. Ha ennek a kiegyesülésnek meg kell szűnnie, akkor a szerzetesnek, aki elutasítja a házasságban való kiegyesülést, nem el kell-e utasítania a táplálékfölvételben való kiegyesülést is, vagyis ha következetes akar lenni, nem kell-e az önkéntes éhenhalást választania¹?

Erre ez a válasz: Nem! Nem az evésen fordul meg a dolog, hanem azon, hogy a táplálékfölvétel aktusa mögött ne rejtőzzék semmiféle mohóság, semmiféle vágy, semmiféle ragaszkodás a táplálékhoz. Az élet lángjának olaja, az az olaj, amelyik önmagát tartja el, nem az evés és ivás, hanem a szomjúság (tanha).

„A szomjúság az, ami az embert megteremti” (tanha janeti purisam) (Samy. Nik. I.)

Ennek természetesen ellene vetik: ha a kiegyesülésnek az a formája, amelyik mint evés és ivás megy végbe, csupán szimptóma, melynek csak a mögötte álló ad értelmet és jelentőséget, akkor ennek megfelelően nem lehet-e az a kiegyesülés is, amelyik mint házasság megy végbe, szintén csupán szimptóma, amelyik csak a mögötte állótól kap értelmet és jelentőséget; vagyis: mint ahogy van mohóságnélküli evés, nem lehetséges-e mohóságnélküli házasság is, amelyik aztán a buddhista számára sem lenne többé bilincs ?

A mi válaszuk így hangzik: Ez játék lenne a „házasság” szóval. A házasság lényegében a nemi feszültségek kiegyenlítődése e nemeken belül és pedig kiegyenlítődések rendezett, konvencionális formában. Ez a kiegyenlítődések rendszeresen a nemi aktusban megy végbe, ez pedig – legalább is a férfi számára – a legnagyobb beismerése a kéjnek, az őszinteségnek az a különös aktusa, melyben az „őszinteség” azt az igazi értelmét kapja meg, melyben a fogalom és tárgy, a gondolat és tett egy egységbe folynak össze. Végső elemzésben csak egy őszinte tagja van az embernek: a férfi himvesszője. Hogy e himvessző őszinteségének az aktusa (a merevedés) pusztán szimptóma lehetne, amelyik csupán egy mögötte állótól kaphat és kell kapnia értelmet és jelentőséget, ilyen nem létezik. Az őszinteség aktusa maga a kéj, az a különleges folyamat, melyben alak és lényeg, kifejezés és értelem, szimptóma és valóság egybeesnek.

Ezért a férfi őszinte, nyílt; a nő, akinél ez az egyetlen őszinte testrészt hiányzik, vagyis akinél ez csak csökevényes és többé nem nemzőképes alakban van meg, az elrejtőzött, a titkolódzó. Ezért olvassuk az Anguttara-Nikayában: „Három dolog van, ti szerzetesek, melyek elrejtve, nem nyíltan lakoznak: a brahmanok bölcsessége lakozik elrejtőzve, nem nyíltan, a hamis nézet lakozik elrejtőzve, nem nyíltan, a nő lakozik elrejtőzve, nem nyíltan. Ez a három dolog lakozik elrejtőzve, nem nyíltan. Három dolog, ti szerzetesek, világít nyíltan, nem elrejtőzve. Melyik ez a három¹? A holdkorong, ti szerzetesek, világít nyíltan, nem elrejtőzve. A napkorong világít nyíltan, nem elrejtőzve. A Tökéletes által hirdetett tanítás

világít nyíltan, nem elrejtőzve. Ez a három dolog világít nyíltan, nem elrejtőzve.”

Tehát: Evés és ivás, mohóság nélkül folyhat le, a közösülés aktusa maga a kéj. Házasságot lehet kötni minden nemi tevékenység teljes kizárásával is. Vannak esetek tiszta, szűz házasságra, melynél a két házastárs tökéletes nemi önmegtartóztatásban él; néhány ilyen eset mellett állítólag a történelem is kezeskedik.

Ez lehetséges, azonban a nemek kiegyenlítődése, a férfi és nő közötti kiegyesülés nem okvetlenül a nemi aktus közvetítésével megy végbe; végbemehet nagyon sokféle más módon, más alakban, például a tisztán szellemi kiegyesülés alakjában; azonban az olyan házasság, amelyben nem megy végbe valamilyen kiegyesülés, elvesztette a jogot a „házasság” névre, ez pusztán egymásmellett-élésé vált, amelyik az első lökésnél amúgy is szétesik.

Másrészt a férfi és nő közötti kiegyesülés ott is végbemehet, ahol nincs házasság. Egy Dantenak, egy Petrarcanak, egy Assisi Szent Ferencnek a lelki barátságai a mi szempontunkból teljesen egyenértékűek egy házassággal s ennek a hatásaival és következményeivel, és így, mint mindenütt, úgy itt is, végeredményben a buddhizmus az önmagunkkal szemben való becsületesség dolga.

Gotama, a későbbi Buddha, házas volt. Hogy nem plátói házasságban élt, azt bizonyítja az a fiú, akit nemzett és akinek a megszületésekor állítólag azt mondta: „Új bilincs született számomra.” A házastárs régi bilincséhez még a fiú új bilincse. Ez a két bilincs szétesett az új gondolkodás izzásában. Későbbi életpályáján, mint Buddha, apácaikkal és női követőkkel állott érintkezésben, azonban ilyenkor sohasem hagyta figyelmen kívül a kellő óvatosságot és különösen sohasem mulasztotta el ezt igen gyakran szigorúan a lelkükre kötni a szerzeteseinek. Éppen az őszinteség hiánya miatt jelenti számára a nő azt, akinél sohasem lehet megmondani, vájjon a nemiség mohósága véget ért-e már. „Három dolog követésénél, ti szerzetesek, nincs megállás. Melyik ez a három dolog? Az alvás követésénél, ti szerzetesek, nincs megállás. A mámorító italok követésénél, ti szerzetesek, nincs megállás. Szűzetlen vágyak követésénél, ti szerzetesek, nincs megállás. E három dolog követésénél, ti szerzetesek, nincs megállás.”

A modern nevelési törekvéseket, hogy a nemek ingerét korai együttéléssel tompítsák le és győzzék le, Buddha bizonyára nem jó szemmel nézte volna. Mikor Arenda kérdezi őt, az aggastyánt: „Hogyan viselkedjünk, ó uram, a növel szemben?” Buddha azt feleli: „Ne nézzetek rá, Ananda!” „De ha mégis látjuk, oh uram, hogyan viselkedjünk?” „Ne beszéljete velük, Ananda.” „De ha mégis beszélünk velük, oh uram, hogyan viselkedjünk f „Akkor, Ananda, nagyon vigyázzatok magatokra.” (Digha-Nik. 16.)

Ezt nevezik úgy, hogy az embert emberinek és a valóságot valónak vegyük. Kerüld a lehetőséget, amint a kerülését szükségesnek ismerted föl és akkor meg leszel kímélve a szükségszerűségektől. Ezért megparancsolta a szerzeteseinek, hogy csak akkor menjenek kéregetni, mikor várható, hogy az asszonynépség nem fog hanyag vagy hiányos ruházatban szaladgálni. Egyetlen tekintet, egyetlen vigyázatlan pillanatban elég lehet ilyenkor, hogy uj tüzet gyújtson ott, ahol azt hiszik, hogy a láng kialudt. A Jatakakban gyakran olvassuk, hogy ez vagy az a szerzetes megunta a szerzetesi életet, mert egy földiszított vagy meztelen nőt látott és a 431 számú Jatakában olvassuk, hogy Bodhisatta maga is szellemi magaslatából az újonnan fölébredt érzékiségbe bukott le, mert ebben a tekintetben hanyag volt.

Gotama vagyis Buddha haláláig jobban szerette az elhagyott helyeket és mikor ennek az okát kérdezik tőle, ezt válaszolja: „Az ok az én jóérzésem és azoknak az üdve, akik követnek engem!” Ezt nevezik úgy, hogy az embert emberinek és a valóságot valónak vegyük. És ebben az igazi valóságban a házasság bilincset jelent annak, aki fölismerte, hogy hová vezet az út: minden kiegészülésnek a megszűnéséhez.

Hogy a házasságnak ezt a fölfogását, amint ez a valóságba történő buddhista bepillantásból adódik, valaha is össze lehetne foglalni más fölfogásokkal, az épp úgy képtelenség, mint ahogy nincs olyan álláspont, melyből mint magasabb egységből, a cselekvést és engedést nem lehet összefoglalni.

A buddhizmusról spekulálni, ha ez a legszellemesebb és legtalálhatóbb módon történik is, annyit jelent, mint a buddhizmust nem érteni. És ha ebben a házasságról szóló gyűjteményes munkában

vállaltam a házasság mint bilincs című fejezet megírását, ez nem azért történt, hogy a házasság buddhiztikus felfogását egy magasabb álláspontból más fölfogásokkal olvasszam egybe, hanem azért történt, mert ezt az alkalmat is föl akartam használni rámutatni arra, hogy a buddhizmust, akár hogyan is fogják föl, nem lehet egy fogalomnak alárendelni.

A házasság mint teljesedés.

Miután az ember és ember közti szakadék mélyebb lehet, mint az a „tátongó ásítás”, melyről őseink mesélnek és áthidalhatatlabb, mint a szakadék legrégebbi ősről, a folyékony kristály lelke és a saját lelkünk között, így nem csodálkozunk, ha a „házasság” szón is a nemek legkülönbözőbb közösségét értjük. A házasságra mint teljesedésre vonatkozó szemlélődésünkönél nem ezt a változottságot, hanem csak az emberi nem számára mutató legmagasabb lehetőséget nevezzük így, tehát a tartós, önkéntes, lelkileg megalapozott monogámiát. A többi alakok mind emberelőtti időből való fejlődési fokok, vagy a civilizáció torz jelenségei, melyeket az ember a legmagasabb lehetősége helyett választ. A gyakorlati ember számára nagy jelentőségűek lehetnek, azonban nem szabad mértékül szolgálniok lelki értékelésekhez.

Ha meg akarjuk érteni, hogy ezt a tartós, önkéntes, lelkileg megalapozott monogámiát bizonyos föltételek mellett miért nevezhetjük „teljesedésnek”, ha sejteni akarjuk, hogy miért van sokkal nagyobb jelentősége a lélekre, mint valamennyi rokonsági és barátsági tartós közösségnek, akkor először is ennek az élménynek a lényegét világosan el kell különítenünk az emberek érzéseitől.

Erre annál inkább szükség van, mert a szó-jelölések nagyon tévútra vezetők. Majdnem valamennyi nyelv a legkülönbözőbb lelki eseményeket jelöli meg a „szeretet” szóval; ezért nem csoda, hogy ezeknek az élményeknek a lényege és hatása felől a legnagyobb zavar uralkodik.

Ennek a lehetetlen állapotnak avval igyekeztem véget vetni a könyveimben, hogy a ‚,szeretet” szót mindenütt kerültem és helyette a szekszualitás szellemi megnyilvánulásaira mindenütt az ‚erotika” megjelölést alkalmaztam. Miután azonban evvel a szóval a kezdetleges szekszualitást szoktak megjelölni, sokszor félreértettek. A jövőben a zavarokat csak úgy lehet elkerülni, ha alaposan bepillantunk az emberi lélek egész csodaországába. A nemek közössége, mint ezt behatóan bizonyítottam, az ember minden más vonatkozásaival ellentétben nem ‚érzésre”, hanem akaratra vihető vissza. Ezt én ‚a választási összeolvadáshoz való akaratnak” neveztem. Azonban az ember ‚érzése” fajlagosan más lelki tevékenység. A teremtéstörténetben először a legmagasabbrendű altudatos állatoknál bukkan föl és ezért az emberi lélekben is csak a magasabb tudatfokokon található meg. Az altudatos állatok és az emberi lélek tudatlansága még mitsem sejtenek egy ilyen képességről. Az ember tudatában ez az érzés bipolárisan lép föl mint gyűlölet és mint szerelem, mint valami elektromos erő és teljesen a tökéletlen önfentartási akarat szolgálatában áll. Ez úgy véli, hogy a kéjhalmozás és a szenvedéskerülés az élet értelme és ezért a kéjre törekvőt és a szenvedést kerülőt szerelemmel, a szenvedéstkeresőt s a kéjkerülőt gyűlölettel sugározza be. Ennek a törvényszerűségnek a kedvéért párosodik a választási összeolvadásra való akarat az érzéssel. Ezt annál gyakrabban és vágyóbban teszi, mert a kéj és kín, melyekben része van, különösen élénkek. Minthogy azonban ez az akarat fajlagosan más lelki tevékenység, mint az érzés, ezért fölváltva társulhat mindkét ‚pólussal”, a gyűlölettel és a szerelemmel. Ezek a különlegesen változatos párosodások, melyeket minden tökéletlen embernél megélünk, a laikusnak is mutatják a két lelki tevékenység különbözőségét. Ha a zseniális gyűlöletnek alkalma van rá, hogy a kiválasztottat találja, akkor kialszik a választási összeolvadáshoz való akarat.

Ennek az akaratnak a mindenhatósága objektíve először is a lélekre gyakorolt kellemetlen átalakító hatalmában van. Romboló vagy fenségesen kibontakozható varázshatás indulhat ki belőle. Ezt az emberek mindig sejtették és ezért a nemek közösségét isteni szentségnek tették meg, vagy mint démonikus bűvölettől félték tőle, amelyik „elrabolhatja az ember lelkét”. Valójában nemcsak a tartós közösségnek, hanem a gyönyörök futó kicserélésének is átalakító hatása van a lélekre, amit mindazok a magasabban álló emberek szeretnek letagadni, akik primitív és méltatlan közösségben igyekeznek teljesíteni a választási összeolvadáshoz való akaratukat. A tartós közösségben természetesen még messzebbmenő ez a hatás. Itt istenember emberek elégedett vagy mormogó, fecsegő halottakká nyomorodhatnak el, de az erotika gyógyító kezei között lehiggadt tökéletesekké is érhetnek meg. Ezek között az ellentétes végérvényes önteremtések között, melyeket a nemek közössége előmozdít, látjuk az összes többi embereket, amint az egyik vagy a másik irányba elvezett őket a választási összeolvadás akarása. Azonban senki, még az aszkéta sem kerülheti ki ennek az akarásnak átalakító hatalmát. A teljesedésnek vagy az aszkézisnek a módja, annak az elszellemiesítésnek a foka, amelyik a közösséget vagy az aszketikus lemondást meghatározza, döntik el az átalakulás módját, határozzák meg annak az útnak az irányát, amelyre a lélek itt vezetődik, teljesen függetlenül a fejlettségi fokától és tehetségétől annak, akit a hatás ér. Egy érzés sohasem idézhet elő a lélekben ilyen általánosan érvényes és döntő átalakulást. Miután azonban az emberek a választási összeolvadás akarását érzésnek tartják, ezért mindig alábecsülik az átalakító hatását, sőt szeretnék „éretlenségnek” föltüntetni, ha a házassági közösségnek olyan nagy jelentőséget tulajdonítunk az ember életében, hát még ha „teljesedésnek” nevezzük. Ezért aztán nem jelentéktelen dolog, hogy én a munkáimban megvilágítottam az okát ennek a különös hatalmas hatásnak az emberi lélekre.

Az ember lelke a kozmosz minden teremtési fokának csoda-építménye és a világegyetemben való megjelenésének megfelelően magában rejtje az összes kozmikus akaratmegnyilvánulásokat. Miután a választási összeolvadás akarása már az első élősejt előfokán,

már a kolloid kristályban megjelent és e korai teremtési fok óta minden magasabbrendű lényben egészen az emberig benne lakik, így az ember lelkében is megvan, ellentétben az érzéssel, a tudat minden fokán, tehát a nemtudatos lélekben is. Sőt a test minden egyes sejtlelkén is átizzik és a csirasejteken különösen világos objektivációt él meg. Bár ennyire mélyen van lehorgonyozva a legalsóbb lelki fokokban, fölér az emberi lélek legmagasabb állapotalakjáig is. Sőt a túltudatban óriási zseniális akarássá lesz, hála a megvalósult istenközösségnek. Tehát valósággal tökéletesen átjárja az emberi lelket és az önfentartás akarásával a legextenzívebb eseményeket képezi.

Ezen a hatáson túl azonban most azok felé az átalakulások felé kell fordulnunk, melyeket az aszkéta csak az önteremtés más útjain érhet el. A választási összeolvadás akarása nagyon benső összefüggést mutat a világegyetem abszolút eszméjével, tehát avval az akarással, amelyik egykor a világegyetemet létrehozta és ebből magyarázható nemcsak extenzív lehorgonyozása az emberi lélekben, hanem mindenekelőtt föllépésének intenzitása is a lélekben és hatásának intenzitása „a kiválasztottra”. Az a világot teremtő vágycél, melynek kedvéért az isteni egykor ebben a világegyetemben jelent meg, az az akarat volt, hogy mindenkor egy csillag emberiségében teremtődjék meg az istentudatosság. Miután pedig a választási összeolvadás akarása a megvalósulásában egy ember teremtéséhez vezet, tehát elevenen tartja az emberi nemet, így ez a szent akarat biztosítja a világegyetem isteni értelmét. Ugyanis az utód magában hordja annak a lehetőségét, hogy magában tökéletességet teremtsen és ezt örökíti az utódaira. Ő maga, vagy valamelyik utóda azok közé a ritka emberek közé tartozhatik, akik saját erejükből érnek el tökéletességet és így az istentudat hordozói, ameddig lélegzenek. Ha a gyermek nemzése ilyen bensően összeszövődik a világegyetem abszolút eszméjével, nem csodálkozhatunk azon az óriási hatáson, melyet a gyermek kibontakozásáról való gondoskodás az emberi lélekre gyakorol. Az a sejtés, hogy a gyermek nemzése közeli összefüggésben van a világegyetem isteni értelmével, a legiistentudatosabb népeknél már régen szentséggé tette ezt. Így az északi istentanban benne van ennek a szentségnek világos fölismerése és szim-

bolikus burkolatban azt tanítja a népnek, hogy Heimdolj isten a nemzés órájában jelen van.

Az aszketikus ideál keleti tanának bevezetése után ez a biztos bölcsesség sajátos átalakuláson ment át. A házasságot most már a nemzés kedvéért kivették az általánosan megvetendő dolgok közül. A múlt századnak a természettudományi megismerésekből levont „morálja” messzemenően csatlakozott éhez a fölfogáshoz és ilyen téves értékelések következtében gyakran legyőzhetetlen akadályok állanak a házasság „teljesedése” elé. Evvel szemben én bebizonyítottam, hogy a házasság a nemzéstől teljesen függetlenül is magában hordja a szentségét, bár a szülői mivolt zseniális hatása az ember lelkére olyan fenséges lehet, hogy már csupán a nemzés kedvéért is joggal nevezhetjük a házasságot „teljesedésnek”, mert a szülői szeretet megélésében benne van annak a lehetősége, hogy a zsenialitás katalizátora legyen.

Természetesen ez az esemény, mint minden, ami az embert a külső és belső világban érheti, szintén nem kényszerű a hatásában! A szülőségnek ugyanaz az élménye az embert lelki nyomorékká is teheti, ha ő maga a saját választása révén így értékeli ezt. Akkor aztán a szülői szeretetet hiú majomszeretetté torzítja, amelyik Őt magát és gyermekének a lelkét is megfojthatja. A legmagasabb szentség tehát a nemzés, az ember számára „teljesedés”, de az ember maga lélekgyilkos méreggé alakíthatja át.

Aki filozófiámnak az egész épületébe behatolt, az megérthetőnek találja, ami eleinte talán csodálatosnak látszik, hogy a „potenciálisan halhatatlan” egysejtű, a teremtés első élőlénye a teremtés legmagasabb fokához, az emberhez sok tekintetben hasonlóbb, mint akármelyik közbeeső fok. Hiszen az ember az egyetlen a kikerülhetetlen halálnak alávetett élőlények közül, amelyik a halhatatlanságot, bár szellemiesített formában, ismét elérheti. Így aztán az a halhatatlan előd csodálatos módon megtanít bennünket az összeolvadás isteni szentségének mélyebb értelmére is, melyet a szaporodás föladatától függetlenül teljesít! De minden halandó közbeeső fok ugyanúgy, mint az eltorzult, elnyomorodott emberek, csak határozatlan objektivációját mutatja a választási összeolvadás akarásának. A „magasabban differenciált” egysejtű világosan beszél a vá-

lasztási közösség külön értékéről, mert ezek a lények oszlással szaporodnak és a választási összeolvadás akarását egészen más időkben mutatják. Ilyenkor hosszú időre odasimulnak a kiválasztott hasonló fajú lényhez. Most a két egyesült lény ünnepélyes magátalakulások között kicseréli az átörökítő anyagokat, úgy, hogy most mindegyikben megvan mindkét egyénnek az átörökítő anyaga. Majd megint visszatérnek a magánosságba (konjugáció). Más fajok még tökéletesebb teljesedésben élnek. A sejtmagok ünnepélyes átalakulásokban olvadnak össze és most végérvényesen egyetlen lényt képeznek (kopuláció), egészen úgy, mint a halandó lények csirasejtjeinél. Csak az ember, aki a maga legmagasabb lehetőségét éli, hasonlít ismét a halhatatlan egysejtűre. Ő is fajlagos akarásból teljesíti a szaporodás föladatát és ettől függetlenül éli meg azt az akaratot, hogy a kiválasztottal kicserélje a lelki sajátságait. Ebben a kicserélésben lényének óhajtott kiegészítését látja, amit a nemek valóban kiegészítő sajátossága lehetővé is tesz.

Azonban hogyan lehet megmagyarázni ezt a csodálatos hatást,« amelyik ennyire aránytalanul fölülmúl minden rokonsági és barátsági befolyást?

Erre a kérdésre is válaszolnunk kell, ha meg akarjuk érteni, hogy miért lehet a házasság az ember teljesedése. Megint csak a halhatatlan egysejtű magyarázza meg szimbolikusan ezt a csodát a magatartásával. A halhatatlan élőlények világában a kopulációt csak a „magasabban differenciáltak” élik meg, melyeknél a sejt egyes részei sejtszervekké fejlődtek ki. Ilyen egysejtűeknél (például a trichomonas intestinalisnál) sajátságos módon azt látjuk, hogy a kopuláció előtt megint föladják ezeket a szellemes berendezéseket és fölveszik őseik alakját: az amőba-alakot, mielőtt az összeolvadás ünnepélyes átalakulását elvégeznék. Ilyesmit látunk az emberi leieknél is. Ez is a kiválasztottal szemben a gyönyör óráira való emlékezésben ismét a gyermeki lélek ősalakját ölti föl. Az emberi lélek is levetkőzik minden szellemes differenciálódást s a kiválasztott előtt nem csupán egy szempontból gyermekesen áll ott.

A gyermeki lélek ősalakjához való visszatérés azonban már azért is végtelen nyereséget jelent, mert eleinte minden ember az esztől félrevezetve, ha a nevelési befolyásokat figyelmen kívül hagy-

juk is, jó darab utat tesz meg lefelé a lelki elnyomorodás felé. Erre rögtön rájövünk, ha a felnőttet összehasonlítjuk a gyermekkel. Ha a felnőtt csak a választási közösségben veszi fel újra az ősalakot, akkor ennek minden esetben egyenlő értékűnek kell lennie a zsenialitás értelmében vett fölmelkedéssel. A lelket elnyomorító, egyhangú cél-szolgálat egyszerre ismét megszakad. Mint a gyermekkorban, az ember elfeledkezik az időről, a térről, a haszonról. Mint egykor, úgy most is álmodozásoknak adja át magát a lélek és nem kérdezi, hogy az ész nem szidja-e ezeket „értelmetleneknek”. A kiválasztott utáni vágyódás pedig, az álmodozó megfeledkezés az időről, nagyon alkalmas széles híd a transzcendentális élményhez, amelyik fölötte van időnek, célnak és térnek és ezért a létért küzdő számára évről-évre elképzelhetlenebb s elérhetlenebb lesz.

Ám a lány plaszticitás a kiválasztottal szemben, az érzés-élményben is gyermekes fogékonyságot mutat. „Mint a hártyanélküli szív” megéri az érzetek legfinomabb ingadozásait is. Mélyek a kéjek és kínok, melyeket a kiválasztott okoz. Mint a legrégebb gyermekkorban, a felnőtt ember most túláradó örömeiben ismét „épig ujjongva” találja magát és szemei, melyek évek óta nem ismerték már a gyász könnyeit, nedvesek a szenvedéstől, mint a legelső gyermekkorban. Az érzelmi életnek ez a gyengédsége és egyszerűsége mérheterlen jelentőségű a tökéletesség felé vezető úton. Ezt különösen azért kell hangsúlyoznunk, mert egy szerencsétlen téveszme a kék és kín fölé emelkedést mondotta a tökéletességhez vezető útnak. Ennek a lelki képességnek is, mint a tudat minden más élményének, kettős arculata van, elvezetheti az embert a lelki halálhoz, vagy a tökéletességhez.

Ha végül a tökéletességhez vezető utakat nézzük, akkor megismerkedünk egy gyakran félreismert csodálatos értelemmel, amelyik a házasságot kitölti. Ennek a fölénye az aszkézishez képest nyilvánvaló. A zseniális a magánosságban növekszik meg a tökéletességig. Az istennel folytatott titkos beszélgetésben fölébred az erő, keblében az állandó, soha többé nem ingadozó istenközösséghez, tehát az állandó megmaradáshoz a túltudat lelki fokán.

Vessünk visszafelé egy pillantást a házasság áldásos hatá-saira. Ha akár igen magasan álló házaspároknak a sorsát nézzük

a környezetükhöz képest, akkor az elértnek aránytalan viszonya a lehetőséghez képest már sejteti a házasságot fenyegető veszélyeket, melyek teljesedés helyett gyakran boldogtalanságot okoznak. Ezek olyan változatosak és olyan félelmetes hatásúak, hogy ez a rövid szemlélődés csak futólag foglalkozhatok a legrosszabb veszélyekkel. Az úgynevezett „kulturállamokban” a felnövekedő ember a környezetében majdnem csupa betegséget és elfajulást lát. Mivel az ember esze a kéjtermelés törvényeit át tudja látni, tökéletlen önfentartási akarata azonban a kéjhalmozást tartja az élet értelmének, ezért az emberi nemben egy ösztön bontakozott ki, melytől a nemtudatos lények mind mentesek: az az ösztön, hogy az ember a nyugvó erotikus akaratot mesterségesen szítsa föl ingerlő szemléletekkel és mámorító mérgekkel. Ennek pedig a következménye a lassú kifejlődése egy betegségnek, melyet én krónikus túlingerültségnek neveznék. Valamennyi „civilizált” nép férfiainak a többsége ebben a betegségben szenved, melynek legfontosabb szimptomája az, hogy megkívánja az ingerek változatosságát és fokozását. Miután pedig minden emberi élet fölött ott áll az erotika alaptörvénye, miután az erotikus első boldogításnak a módja az egyes ember erotikájának a törvényszerűségét messzemenőleg meghatározza az egész életre, ezért a férfiak többsége képtelenné vált arra, hogy erotikus akarát állandóan egy emberre irányítsa, tehát képtelenné lett az egynejű házasságra. Továbbá képtelenné lettek arra, hogy a boldogítást mint szentséget éljék meg, állatszerűen futó közösségek az egyedüli dolog, amire még képesek, ha ugyan még nem kerültek erősen az állat alá. A másik nemnek és a házasságnak megvető szidalmazása a bevált szem-ellenzők, melyeket föltesznek, hogy eltitkolhassák azt, amit eltékoztak.

A női nemet, melyet az az uralkodó ideál befolyásol, amelyik az érzéki kéjt „tisztátalannak” nevezi, szintén nem készítik elő a zseniális házasság élményére. Azonfelül az emberi nem fejlődése a nő nemi boldogítását katasztrofális módon veszélyeztette s emberi munka, főleg a női nem leigázása, még növelte a bajt. Végül pedig figyelmen kívül hagyták az erotika két alaptörvényét, melyek ősidők óta meghatározták a nemek közösségét. így az előtt a tény előtt állunk, hogy egyes népeknél 60, másoknál 80 százaléka a nőknek a

közösségnél vagy-soha, vagy csak igen ritkán tapasztalja a boldogítást s ezért a házasságban úgy testileg, mint lelkileg egészen abnormis állapotban élnek. Ha az anyaság nem veszi igénybe gyakrabban a szervezetet, akkor a legtöbb nőnél többé vagy kevésbé beáll az idegrendszer túlingerültsége, sokszor a hisztéria. A tompa sejtés, hogy az életbevágóan fontos kiegyenlítéstől meg vannak fosztva, hogy ők csak az erotikus izgalmat élik meg szakadatlanul, a közöséget kívántatja velük. Sohasem fog nálunk beállni a kiegyenlítés hatása, a nyugalom és a magánosság utáni vágy. Sohasem fogják elérni a teremtő erőhöz szükséges szabadságot. Görcsösen megragadnak minden percet, mely a férjjel való közösséget jelenti, ennek az egészséges vágyódását az egyedüllét után „szeretlenség”-nek fogják föl és így a házasság szétrombolódik, többnyire anélkül, hogy akár a házasfelek egyike, akár az „orvos” sejtene a boldogtalanság igazi okát. De ha sejtik vagy tudják, akkor hamisan abnormitásnak magyarázzák és most a szerencsétlenség kétszeres teherként nehezedik a közösségre, legérezhetőbben a zseniális házasságra. Mert itt a férfinak erős kívánsága, hogy ne csak kapjon boldogságot, hanem adjon is. Minél bensőbb a lelki csere, annál erősebb itt a férj magánosság utáni vágya. Az olyan házasságokban, ahol a feleség nem éli meg a boldogítás kiegyenlítését, a szenvedés oly nagy, hogy a házastársak az okok felőli tudatlanságukban életük estéjén igen gyakran „bölcse ségnek” mondják a válogatás nélküli aszkézis szerzetesi ideálját.

Azonban az ész félreismerései által fölidézett minden ilyen veszedelmet el lehet kerülni belátással. Sokkal komolyabbak azok, melyek a nemek hajlamán és élettani törvényein alapulnak és így elkerülhetetlenek. A nemek különböző tehetségessége, amit a lelki élet minden területén fenségesen kiegészítőnek kell mondani, magában hordja ugyan a kölcsönös gazdagítás nagy áldását, de forrása is a nemek oly gyakori „félreértésének”, ami a házasság harmóniáját fenyegeti. Továbbá a két karakter kibontakozását veszélyezteti egy olyan nemi különbség, melyet a felületes megfigyelők gyakran áldásos kiegészítésnek mondanak: az egoizmus uralkodása a férfinél és az altruizmus uralkodása a nőnél (amit az anyasági föladat okoz). A két akaratirány morális jelentőségére és az amorálisba

való kisiklásukra itt nem térhetek ki. De mégis rá kell mutatnom, hogy már az egyes lelken belül is a két irány egyikének nemzseniális túltengése lelki elnyomorodást okoz. Ugyanilyen káros hatású az egyoldalú túltengés a házastársaknál. Azokban a lapos közösségekben, melyeknek csak névleg van közük a házassághoz, az egoizmus uralkodása a férfinél és az altruizmus uralkodása a nőnél látványosan mindenképpen nagyon kedvez a „házassági békének”. A nő többé-kevésbé fölradja a személyiségét és így teljesíti a férje kívánságát, aki többnyire nem is sejtí, hogy mit jelent az ő számára ez a rangbeosztás. Miután tökéletesen ellentétes az erotika törvényeivel, csakhamar eltűnik a férfi erotikus lelkesedése a teljesen kiskorú asszony iránt. Minden „Gretchent” rögtön elhagynak, még ha Mefisztó nincs is jelen, mert a férfi hódítani akar! Továbbá teljesen hiányzik a jellemek kölcsönös kibontakozása. És az ilyen házasságban mindkét nem egészen sajátos módon elsatnyul. A férfi nem szabadul meg ifjúkora éretlenségeitől, hanem a gyengeségeit a kritikátlan asszonnyal tenyészti tovább. Maga az asszony pedig a saját lényé torzképévé fajul el. Olyan teremtés lesz belőle, akiben nincs semmi önállóságra való törekvés, a szabadságnak semmiféle akarása, semmiféle felelősségérzet önmagával szemben és csak nagyon csökevényes emberi büszkeséget árul el. Még a legmagasabb házasságok is e boldogtalan csillagzat alatt állanak. Alig van nő, akármennyire önálló és fejlett legyen is az egyénisége, aki házasságának első évtizedében túlságosan készséggel nagyon is el ne kanyarodnék a férfi kívánságai felé és emiatt föl ne adná személyiségének értékes vonásait. Ha aztán egy évtized múlva a túlságosan meghajlított fa hirtelen egyenesre pattan, akkor értékes nők haladnak a lelki elkorcsosulás felé.

A szellemi hajlam eme veszedelmei mellett mindkét nemet még olyan zátonyok is fenyegetik, melyekre tudatlanságból kormányozzák rá a hajót, abban a szilárd bizalomban, hogy a kölcsönös erős „szerelemnek” semmiféle veszélytől nem kell félnie. A házasság azonban még sokkal magasabb művészet, mint az élet. Semmi sem végzetesebb, mint a vak bizalom a kedvező előfeltételek iránt és semmire sincs nagyobb szükség, mint a házasságnak egy erős művészi alakítására mindkét házastárs részéről. Bár a nemek

zátonyai minden magasabban állót fenyegetnek, mégis sokkal nagyobb mértékben veszedelmesek a teremtő emberekre és sok házasságot martíromsággá tesznek. Az erotikus gyönyörök kicserélését joggal ünneplik a teremtőerő katalizátora gyanánt, de éppoly jogos dolog egy olyan kölcsönhatásról beszélni, amelyik különösen a tartós közösségekben mutatkozik és pedig minden nem számára fajlagosan más módon. Az egész lelket erősen igénybevevő anyaságnak, amelyik már önmagában is jelentékenyen veszélyeztetheti a házasság erotikus boldogságát, az általa nyújtott gazdag teljesedés ellenére is, az a komoly hatása van a teremtő hajlamú nőre, hogy elvonja az alkotástól. Nem abban a nagyon téves értelemben, melyet a férfi uralkodniakarása gondolt ki, hogy tudniillik a nő alkotniakarása „félreértett anyai ösztön”, melyet majd lecsillapít az anyaság. Minden nő, aki ezt a két lényegében oly tökéletesen eltérő élményt ismeri, csak nevetni fog ezen az örültségen, azonban a lelki és testi igénybevevés az anyaság által legalább egy évtizeden át megkívánja az alkotás fölállozását, ami a női lelken gyakran súlyosabb sebet ejt, mint azt a környezet valaha is sejt. Ezért jó, hogy éppen az istenéber alkotó nő néhány fokkal mélyebben tudja átélni az anyai boldogságot, mint mások. Ha most az áldozat évtizedeit nem követheti az erőteljes teremtés, hátha még a férfi félreismeri ennek a jogosságát és szükségességét és nyugodt lelkiismerettel rakja a bilincseket az asszonyra, akkor a házasság lelki elsatnyulást hozhat a „teljesedés” helyett. Az anyaságnak a nő alkotó erejére gyakorolt e gátló hatásával szemben viszont az alkotniakarásnak a szekszualis boldogítással való olyan harmóniáját éli meg, amilyenben a férfinek sohasem lehet része. Miután ez nincs összekötve milliányi értékes csirasejt tékozlásával, mint a férfinemnél, ezért ez a nőnél nemhogy elernyeszteni az alkotóerőket, hanem még fokozott frissességet teremt az alkotáshoz és az anyaság éveit után a két akarat harmóniáját élheti meg. Így a házasság a nő számára sohasem akadály a alkotó kibontakozásnak, főleg miután az anyaság éveit megelőzik az alkotó érettséget, hanem csupán azt követeli meg, hogy előbb kizárólag az anyaságnak adja át magát, mely követélménynek minden nő, akinek a nőiessége nem satnyult el, boldogan tesz eleget. Egészen más

természetűek a férfi zátonyai. Alkotó erejének legmagasabb kibontakozásához ő sem az aszkézis, hanem a szekszuális boldogítás útján jut el. Azonban minél bensőségesebb a házastársak lelki összeolvadása, annál éberebb marad a kívánság, hogy a gyönyörökéi kicseréljék és most az a veszély fenyegeti, hogy a boldogítás teremtő erejét gyengíti. Ez a konfliktus, hogy a teremteni-akarás és a választási összeolvadás akarása között válasszon, egész életén át tarthat, mert bizonyos határokon belül rá is érvényes az a törvény, hogy a teremtőerőt fokozza a boldogítás akarása fölötti uralom. Ebből magyarázható az is» hogy milyen fontos a nő belátása és hogy milyen lényeges a magánosság utáni vágy teljesedése épen az alkotó tehetségű férfire nézve. Milyen gyakran tesz tönkre egy házasságot az, hogy a férfi éveken át teljesen átadja magát a választási összeolvadás akarásának, háttérbe szorítja az alkotáshoz való akarást, míg végre aztán ez keservesen megbosszulja magát! Az ilyen férfi aztán lassanként mély bölcsességnek kezdi találni az aszkézis ideálját és széttépi a házasságot, hogy megint alkothasson, csak azért, mert nem teljesítette fölvaltva lelkének mindkét akaratát.

Egy pillantás azokra a nagy veszedelmekre, melyekről mi csak kis részben emlékezhetünk meg, majdnem érthetlenné teszük magasan álló házas emberek gyakori erőlködéseit, hogy ők boldogok, mert hiszen a valóságban csak ritka esetben lehetséges valamennyi veszedelmet kikerülni. A hamis választás, ami oly gyakori annak az erotikus lelkesedésnek következtében, mely az emberek hibái iránt vakká tesz; a szülői kötelességek konfliktusai az erotikával, itt még csak említésre se kerültek. Ezért nyomatékkal hangsúlyoznunk kell, hogy az emberek hiába erősítetik a boldogságukat, ez egyáltalán nem döntő a házasság értékére vonatkozóan! A házasságot „teljesedésnek” csak az élet zseniális célja tekintetében, de sohasem a kéj akarása tekintetében nevezhetjük. „Boldognak” mondják magukat a házastársak egy olyan házasságban, amelyik valójában nem egyéb, mint lelkeiknek a sírboltja. És minél közelebb állanak a lelki halálhoz, annál kevésbé képesek fölismerni, hogy ennek a sírboltnak a tompa világossága nem napvilág s a levegője nem alkalmas friss szabad lélegzésre. Ezért mi sem együgyűbb

dolog, mint egy házasság értékét az érdekelt felek adatai alapján megítélni; a boldogtalanságra vonatkozó vallomások már inkább szolgálhatnak támaszpontul, bár sohasem biztos mértékül.

Mit hozott létre a házasság a házasságfelek lelkeiben? Ez az egyetlen jogosult kérdés és ez adja meg mindig az elfogulatlan választ is! Ha az egyik házastárs a házassága előtti években közelebb volt az istenhez, ha a házasságban leszállott ebből a magasságból, akkor már ki is van mondva a halálos ítélet erre a házasságra; mert még ha ártatlan volt is a másik házastárs ebben a sülyedésben, legalább is bebizonyította arra való képtelenségét, hogy ezt az esést elhárítsa, ami a házasság erős befolyásolási lehetőségeit figyelembe véve, elég ok arra, hogy mint értéktelent elítéljük. Ha pedig a házasság nem jó, akkor okvetlenül rossz, mert minden házasságban az a kegyetlen törvény uralkodik: vagy föl a magasba, vagy le a lelki sírba! Nincs egyetlen olyan házasság se, melyben a házastársak avval dicsekedhetnének, hogy a közösségükben „ugyanazok” maradtak. A házastársak közül pedig a zseniálisabb van legjobban veszélyeztetve, mert egy még félelmetesebb és még könyörtelenebb törvény is uralkodik, amelyik azt mondja: Ha egy zseniális, magasan álló ember egy szűkebb, ha mindjárt ártatlan, de mégis „jelentéktelen” kis lélekkel társul, akkor ezt a szűk lelket nem tudja állandóan magával emelni szellemének magaslati levegőjébe, mert ez a lélek nem tud repülni, ellenben ez a kis lelkecske naponta, sőt óránként húzza le magához a nagy lelket csendes és zajtalan babra munkával s csakhamar mutatkoznak a sebek és a hegek. Ezek eleinte csupán apró bőrhorzsolások, de az évek folyamán lassankint mind mélyebb sebekké lesznek.

Házasság és önfejlődés.

Ebben a dolgozatban a házassági problémának egy különleges szempontja kerül tárgyalásra, melyet eddig általában kevésbé vettek figyelembe és pedig a házasság mint az önfejlődés tényezője. Mivel járul hozzá a házasság az „emberréváláshoz”? Miben áll ez az önfejlődés, már amennyiben a házaseslet előmozdítja?

A modern individualizmus mint valami özönvíz mosta el a házasságnak ráánkmaradt hagyományos fölfogását. Maga a házasság van veszélyben. Itt mindenekelőtt egy dologra van szükség, az individualista számára a házasesletnek mint teremtő folyamatnak egy új és mélyebb fölfogásával szolgálni, melynek segítségével ő maga nagyobb kibontakozáshoz juthat. A fiatal ember egyoldalúságának és korlátozottságának a megállapításából indulunk ki. Ha az ifjút vagy a szüzet az érett ember szempontjából vizsgáljuk, akkor legelőször állapotának a nemkés, „ideiglenes” volta tűnik föl. Nem hiába olyan elemi erejű a nemek kölcsönös vonzása. Úgy testileg, mint lelkileg kiegészítési viszony áll fent közöttük, amelyik annyira megy, hogy a hímnemű és nőnemű lények között az általános emberi tulajdonságok bipoláris megosztásáról lehet beszélni. Így például a hímnemű lénynél különösen előtérbe lépnek bizonyos elemi vagy

komplex funkciók, bizonyos beállítások, mint a gondolkodás, az akaratserű, a tudatos, értelmes megismerés, a valóságérzék hangsúlyozása, az egyéni iránti érzék, a tendencia a progresszív és konstruktív iránt. Ezek természetes ellentétben állanak a megfelelő, de inkább női funkciókkal, tevékenységekkel és beállításokkal, amilyen általában az érzés, az ösztönszerű, a nemtudatos cselekvés, a megézés és intuíció, a képzelőerő, a közösségi érzék, a tendencia a megtartásra (konzervativizmus).

Ez a bipolaritás az antagonizmus jegyében áll. A két pólus mindegyikén a vonzás és taszítás két irányú ereje működik, ami olyan feszültséget idéz elő, mint egy mágneses mezőben. Az egyes funkciók és tendenciák differenciálódása és eloszlása a két pólus körül a természetes fejlődés kifejeződése. A két ellentétes pólus kiegyenlítődik; a differenciálódás elérte a csúcspontját, megkezdődik az integráció, a fölépülés. Ez egyelőre abban mutatkozik, hogy az egyes eltérő minőségek lassankint új viszonyba és pedig kiegészítő viszonyba lépnek egymással. Ami kölcsönösen kizárta egymást, az most egy leendő nagyobb egész töredékének bizonyul. Csak a férfi, és nő közötti ilyen bipolaritásnak ismételt megélése a hozzátartozó feszülésekkel együtt (érési folyamat), tesz lehetővé új belátást és magatartást; így lesz az ellentétből kiegészülés. A házastársak inség és gyötrelmek között tudták meg, hogy kölcsönösen szükségük van egymásra, úgy a közös életük termékennyé tevéséhez, mint az önmaguk megvalósításához. Itt megszűnt a nemek hírhedt harcának tombolása. Az „együvértartozás” élménnyé lett. A férfi természetes tendenciája az, hogy a szerelmi életet a maga számára teljesen érzékinek állítsa be, míg a nő inkább hajlamos arra, hogy a lelki kontaktusnak adja az elsőséget.

Ez a különbség számos konfliktusnak a forrása; az erősebb és intenzívebb házastárs győz a másik fölött, a másik önkéntesen aláveti magát. Az igazi megoldás azonban abban az új belátásban van, hogy a férfi ösztönösségének a szerelmi életben a nő lelki magatartása révén némi szelidítésen kell átmennie és hogy a nő érzéki természetét a férfi befolyásának kell fölébresztenie. Egyébként ugyanez áll a férfinek minden ösztönszerűségére (például hatalmi ösztönére), melynek enyhítésen és szocializáláson kell átmennie.

Másik példa: A nő hajlamos arra, hogy mindent személyes szempontból nézzen és tegyen, ebben van az ő beállításának különleges értéke és bája a férfihez és gyermekhez; ez jellemzi az ő vonatkozásait a külvilág minden tárgyához és teszi őt a ház igazi központjává. Csakis a személyesség érvényesíti a kedélyét. Ennek a beállításnak azonban megvan az a veszélyessége, hogy kicsinyes, korlátolt, igaztalan és szubjektív lesz, evvel ellentétben a férfi személytelenebb, tárgyiasabb; az ő vonatkozása az emberekhez és dolgokhoz inkább józan (realisztikus) vagy elvont (általános). Az a gazdagító, megváltó lehetőség, amelyik a férfiből kiindul, átmenet a személytelenhez. A két nem kiegészítése nyilvánvaló.

Vegyünk figyelembe még egy pontot. A mi kultúránkban érvényesülő gondolkozást jellemzi az okozatosnak, az analitikusnak a hangsúlyozása, intellektuális és elvont orientálódása. Határozottan férfias gondolkodás, amelyik a természetnek, de különösen a szervesetlen természetnek elméleti és gyakorlati meghódítására kitűnően alkalmas és amelyik a tudományok fejlődését előmozdította, sőt egyáltalán lehetővé tette. Azonban ez a különös és egyedül elismert gondolkodási mód nem az egyedül lehetséges. Van a gondolkodásnak egy másik módja is, melyet az előbbivel ellentétben a metaforás nőies gondolkodásnak lehetne nevezni, amelyik azonban még csak kezdetén van a fejlődésének és amelyet a céh nem épen minden fölény nélkül kezel és intéz el. Ez a gondolkodás inkább szintetikus irányú s intuitív és szemléletes jellegével tűnik ki. Az éhez szükséges beállítás kontemplatív, ellentétben a férfias gondolkodás aktív-agresszív jellegével. Sok eddig hiába felállított problémát csak erről az oldalról lehet majd megoldani. Ha a nő egyszer majd megszűnik férfias módon gondolkodni, amiben a legjobb esetben is csak virtuózi utánzásig viheti, ha majd valóban merészel a maga módja ezerint gondolkodni (de gondolkodni, nem pusztán érezni vagy a spontán ötleteit asszociálni), akkor ez a szellemi élet bámulatos megtermékenyítéséhez és fölforgatásához vezethet és pedig úgy a megértésben, mint a cselekvésben. Ez az úgynevezett nőies gondolkodás természetesen nem monopóliuma a női nemnek, hanem általában egyik formája az emberi gondolkodásnak.

Az ember önfejlődése a szülői házban kezdődik meg. A gyermek úgyszólván a bipoláris befolyások mezejében áll, melynek két erőközpontja az apa és az anya. Ebből a két központból különleges éltető, gátló és irányító impulzusok indulnak ki, mert két lényeges életprincípiumot testesítenek meg. Így alakul ki a gyermek lelkében az önkormányzásnak egy szerve, amelyik idővel átveszi a nevelők működését. A nevelésből keletkező erőfélben levő lény azonban unipoláris, egyoldalú nemi lény, akinek további fejlődése az ellenkezően orientált nemi lényen kezdődik meg. Mint ahogy a gyermek számára a két szülő vitális hatalmak szimbolikus képviselője volt, úgy a házasságban is a férfi számára a nő (és megfordítva: a nő számára a férfi) annak a hordozója, ami belőle hiányzik. Többről van itt szó, mint csupán a gondoskodó, kéjjel szolgáló feleség iránti szükséglet-ről és pedig az elemi vágyakozásról aziránt, hogy az ellentétes lény révén az ember kikerüljön a maga egyoldalúságának és magányosságának mélységéből. A beálló kölcsönhatásnak természetesen előfeltétele a két házastárs egyenértékűsége, amivel azonban nem azt akarjuk mondani, hogy a férfinak és nőnek már eleve is az érettség ugyanazon nívóján kell állaniok – máskülönben aligha jönne létre házasság. Magától értődő, hogy az éretlenebb félnek átmenetileg a másikra kell bíznia a vezetést. Nem a nemiség dönt, hanem a tényállás. A mi törvényünk, amelyik alapvetően megköveteli és szentesíti a nő engedelmességét a férfivel szemben, barbár és az idők folyamán egyenesen nevetségessé vált, akármennyire is jogos volt eredetileg. Csakis a valóság dönt, nem a holt betűk. Ez a vezetés mindaddig tart, amíg az illető nívókülönbség föntáll és csak a meghatározott területekre érvényes. Gyakran előfordul, hogy a férfi szellemi dolgokban fölényes, a nő ellenben a gyakorlati dolgokban. Így aztán a dolgok mindenkori állása szerint vagy az egyik, vagy a másik viseli a felelősséget, illetve fogadja el az alárendeltséget. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az az idő, amikor egyik alárendeli magát a másiknak a saját ösztön, a saját önkény és az önzés fegyelmezésének iskolája, de előkészület is az önállóságra. A vezetés fokozza az erőt és a felelősséget. Ez csak ott sikerül, ahol az erőszak bamba szellemét legyőzték és tiszta belátáshoz jutottak el az egyes felek értéke felől. A házastársak elismert egyenértékűségével és megfelelő

felelősségével jár együtt, hogy az egyiknél az önállóságnak különleges fokát bontakoztatja ki a másikkal szemben. Az egyik házastárs annál önállóbban állhat szembe a másikkal, minél közelebb áll hozzá bensőleg és minél önkéntesebben él vele házassági közösségben. Az önállóság a vele járó önméltósággal együtt éppen annyira áll a környezetről is. Az együttműködés annál termékenyebb, mert mindkét házastársnak a közös vonatkozások és föladatak mellett megvannak a külön érdekei is. A házaselet egyensúlyára és harmóniájára bizonyára értékes dolog, hogy mindegyikük (térben vagy időben gondolva) visszavonulhat a maga szigetére, hogy egyénileg szabad lehessen, mert nem szabad megfélemlkezni arról, hogy az emberben van egy egyéni és egy szociális tendencia és hogy mind a kettőnek ki kell bontakoznia. Itt az „úgy az egyik, mint a másik” elve érvényesül és nem a „vagy-vagy”-é. A házastársaknak éppen az az önállósága a legjobb biztosítéka a termékeny kibontakozásnak, a házaselet alkotó folyamata folytonosságának, mert ez fokozza a feszültséget a két pólus között. Hála ennek a bipolaritásnak, minden ösztönzés fejlődhetik és megkaphatja a korrektúráját; ez megszünteti azt az egyoldalúságot, amelyik könnyen mértéktelenséghez és elüresedéshez vezethet. A házassági viszony nem hierarchikus, hanem együttműködésen alapuló (kooperatív). Egyiknek sem szabad visszaélnie a másikkal, mind a kettő egymásra van utalva. A normális a kölcsönhatás. A nő a férfi egyenrangú életpartnere, munkatársa. Közösén viselik a terheket és dolgoznak a föladataikon. Egy-más mellett vannak és mégis egymásba szövődve. Milyen sokatígérő, milyen fölemelő színjáték két házastársnak ez a szembenállása, akik helyzetük és felelősségük tudatában egymáshoz és egymásért egész emberekké fejlődnek!

Tehát arra a felfogásra jutottunk el, hogy az egyoldalú nemi lénynek (férfi-nő) van egy „másik, lappangó oldala”, melyet csak a kiválasztott házastársal való együttélés elevenít meg. Ez a formulázás tiszta tartalmat ad az érés fogalmának. A férfi és nő kölcsönös befolyásolással érik el azt, hogy *hímnemű, illetve nőnemű lényekből emberekké alakulnak át*; ez a fejlődés igazi célja. Ettől kezdve két ember áll szemben egymással, vagyis két olyan lény,

akiknek nemileg poláris egyoldalúsága korrektúrára és kiegészítésre ment át, úgy, hogy az átalakulásuk révén egymással benső rokonságban levőknek érzik magukat. A belülről kiinduló kölcsönös megértés a közös élet termékeny együttműködésének új bázisát teremti meg.

Nem csoda, hogy a modern ember a nemi lények határainak megindított fölfüggesztésével, a férfiasnak és nőiesnek evvel a kölcsönös egymashatolásával, lassanként egész magatartásában sőt egész alakjában változáson megy át. Gyakran beszélnek a nő elférfiasodásáról és a férfi elnőiesedéséről. Evvel azonban nem találják el a dolog lényegét, vagy pedig a folyamatnak csupán a föltűnő és túlzott elfajulásaira mutatnak rá. Valójában a férfinek és nőnek *elemberiesedéséről* van szó. Ez a folyamat működésben van és mindaddig csak korlátolt mértékben érvényesülhetett. Mindenesetre tény, hogy a nemek valami nementűli típusban közelednek egymáshoz. Itt nem a hermafroditáknak antik fölfogásával – vagy Freud szerint biszekszuális lényel van dolgunk – hanem a teljes ember egységes fölfogásával.

Az emberréválásnak ennél a vizsgálatánál mindeddig a testi-lelki kiegészülés nem annyira a házassági közösségen belül, mint inkább a két házastárson belül volt fontos számunkra; evvel azonban a folyamatot még nem öleltük föl egész terjedelmében. Éppen a közepében vagyunk a férj-feleség vonatkozás egy másik átalakulásának. A házastársak egyenértékűsége, nemcsak a testi és lelki szférára érvényes, hanem a szellemire is. A kölcsönös ösztönzés, elevenítés és kiegészítés ebben a szférában is lehetséges, kívánatos és szükséges.

A keresztény korszak a nőt elsősorban mint feleséget és anyát becsülte és tisztelte. Evvel a nőt csak mint párosodási lényt ismerték föl és ismerték el. A szaporodás és a nevelés szolgálatában állott, a férjnek mint családfőnek a szolgálatában; a föladata tisztán szociális természetű volt. Mikor a ancien régimet a francia forradalom, a romantika első hulláma és a gazdasági inség szétrombolták, a társadalom szerkezete megrendült és megváltozott. Az individualizmus előretörése felrobbantotta a család kollektív orientálódását. Az individualizálás követelménye lassankint eljutott a nőig is és pedig

nem csupán a nőemancipáció formájában, hanem a férfihez való pozitív beállításában is. A nő nem csupán feleség és anya tud és akar lenni, hanem szerető is. Vágyódik az után, hogy mint szabad egyéniség a gyermekhez és a családhoz való vonatkozás nélkül állhasson szemben a kiválasztott férfivel. Kezdenek női típusokat megkülönböztetni, beszélnek anya-feleségről és a szabad nő-szeretőről, melyek közül mind a kettőnek megvan a létjogosultsága. Ezeket a típusokat azonban más szempontból is lehet nézni és pedig nem mint két strukturális kategóriát, hanem általában mint a nőnek két lehetséges, a természet által adott beállítását. Ez azt jelenti, hogy bizonyos körülmények között egy nő föl válva vagy egyidejűleg lehet a férjének a felesége és szeretője. A nő nemcsak avval kap értéket és méltóságot, hogy tagja egy házassági köteléknek, hanem ezek megilletik őt mint lényt is; mint a férfinak úgy neki is önmagában van a centruma. A házasságnál azonban a centrum nincs sem a férfiben, sem a nőben, hanem mind a kettő fölött egy szellemi harmadikban.

Képben beszélve a szabad nőnek meg van a maga szigete, melyre időnkint visszavonulhat. A férfinak figyelembe kell vennie ezeket az új tényezőket és megfelelő új beállításhoz kell eljutnia. Az így kitűzött távolsággal a szerelmesek közötti vonzás különleges feszültséget nyer, maga a nemi egyesülés új jelentőséget. Az a bajunk, hogy a nemi aktust még mindig egyoldalúan természettudományi-biológiai szempontból fogjuk föl. A szerelmi ösztönt az állat biológiájából csak úgy egyszerűen átvettük az emberébe is és evvel a szekszualitást elválaszthatatlanul összekapcsoltuk a szaporodással. Amíg a nőben csak a feleséget és az anyát látták, addig jogos volt ez az összekapcsolás. A szerelmesek erotikus vonatkozásával másként áll a dolog, mert az erotika nem függ össze szükségképpen a szaporodással. A nemi egyesülés külső kifejezése lesz a benső lelki-szellemi érintkezésnek, szimbóluma két rokónlányú ember kapcsolatának.

Gondoljunk az antik misztériumok „hieros gamos”-aira, minden idők misztikusainak „unió mistyca”-ira – a nemi egyesülés náluk általában az egyesülés prototípusa volt. Az embernek a maga magánosságában és különváltságában mint egyénnek mindig újból a házassági közösségben és önmagában kell megélnie az egészet,

hogy központosuljon és megújuljon. E föltételek mellett kapja meg a nemi egyesülés a maga mélyebb jelentőségét és evvel a teljes jogsultságát. A pszichoanalízis sokban hozzájárult e dolgok megértéséhez, csak az ő egyoldalú biológiai orientálódása lehetetlenné tette a behatolást a probléma magjáig. A férfinek és nőnek egymáshoz való új beállítása idővel a házasság megélénkülését és gazdagodását hozhatja magával, bár a jelentősége nincs kizárólag a házasságra korlátozva.

Az erotikának egyik jellemző vonása az a tendencia, hogy a szeretett lényt idealizálják, mint a középkor regös énekeiben, vagy az újkori romantikus szerelemben. Itt nem csupán érzelmek túláradásáról van szó, mint azt a realista állítja, hanem valami emberfölötti tökéletességnek az extázisában bekövetkező megsejtéséről. A szerelmes ember a kedvesében olyan szellemi ideált lát, amelyik józan állapotában ismeretlen előtte. A dionizosi állapotnak van egy pozitív föladata, egy igazi funkciója is a lélemben. A lélekbúvár azt mondja, hogy egy eddig nemtudatos ideál-kép projiciálódik a szeretett lényre. A közös élmény lassankint magával hozza a realitás korrektúráját, vagyis a projiciált ideális kép visszavonódik a szeretett lény személyéről és áthelyeződik a lélek belsejébe (introjekció). Ez a kép belülről kifelé szellemi realitásnak érződik; megtartja a hatékonyságát attól a személytől való különválása után is, amelyik az ideál hordozójának és kiváltójának tűnik föl. Lassankint beáll a derülés és differenciálódás, mellyel ugyan velejár az illető személyre vonatkozó kijózanodás de nem a csalódás.

A férfinek és a nőnek a bejárata a szellemi világba nem ugyanaz; a férfi a gondolkodása és alkotása révén találja ezt meg, míg a nő a szerelem révén. A szerelem teszi a nőt szemlélődővé és az emberfölötti iránt fogékonyá – így válhatik ő a szeretett férfi inspirálójává. Az odaadásból bugyog az örök és isteni iránti hit – így lesz ez szimbólumává a teremtő és a teremtmény kapcsolatának, közvetítővé isten és ember között (Madonna-kultusz, Beatrice végigvezeti Dantét a hét égi szférán, stb.). A nő hisz kedvesének a föladatában és rendeltetésében: ösztökéli, vigasztalja, figyelmezteti, bátorítja, segít neki legyőzni az egyéni magánosságot. Etikái dol-

gokban a nő könnyen hasonló szerephez jut és így a férfi lelkiismeretének a képviselőjévé lesz. (Dante a Beatrice első pillantását mintegy irányításnak érzi, mikor a paradicsomban találkozik vele.) A nő szempontjából nézve hasonló kiegészítéseket lehet találni a férfias szellemiségnél is. A szellemi szférában a férfi és a nő úgy egészíti ki egymást, mint a testi-lelkiben, így közös szellemi-kulturális föladataik vannak, melyeket még alig közelítettek meg. Azonban a kölcsönös megértésükből és együttműködésükből sok nagy dolgot várhatunk a jövőben.

Az eddig mondottakat abban foglaljuk össze, hogy a férfi és a nő lényegében csak a házassági közösségben lesznek emberekké. Még fejletlen, lappangó, kiegészítő oldalukat a társ megélése eleveníti meg és organizálja. Így egy lelki-szellemi struktúra változás jön létre. A psziché mélyén, az eredetileg lappangó másik oldal közepében valami erő-központ féle jön létre, amelyik a férfinél valami női képpel fejeződik ki (a nőnél megfordítva). Nevezzük ezt Jung-ra támaszkodva „anima”-nak (illetve animusnak), noha kissé más értelemben történt. A tudatos hímnemű én vágyódásából és megéréséből keletkezett kiegészítő ego áll szembe az animával, ugyanúgy, mint ahogy a házasságban férfi és nő állanak szemben egymással. A két képnek a közeledése és egyesülése lassankint egy kép-párt hoz létre; evvel a belső szakadék át van hidalva, az egyoldalú egyéniségből kezd kialakulni az egységes személyiség. Az összekapcsolt kép-pár szimbolizálja az ember magasabb énjét, igazi centrumát, lényének a magját.

Különben lehet, hogy ez a röviden vázolt fejlődési folyamat csak a nyugati emberre jellemző. Mélyen a lényében van az oka annak, hogy a házassági ideálját csak a nő oldalán történő egyéni fejlődésével érheti el. A folyamatot az önfejlődés indítja meg. Úgy látszik, hogy a keleti ember más úton jut el a célhoz. Az ő misztikus magábatérésével jár együtt, hogy az ő fejlődése nem valami lehasadt objektumtól, hanem a saját szubjektumától függ. Számára a nő nem a mi értelmünkben vett szimbóluma a szelleminek. Ezért hagyta ott Buddha a feleségét, hogy az elszellemiesedés és a megvilágosodás útjára térjen, mert a házasság bilincs volt számára.

Eddig figyelemmel kísértük az ember önfejlődését, amennyiben ez a házassági közösségben való éleستől függ. Ez a lélektan szempontjából történt. Változtassuk meg most a helyünket, hogy etikai szempontból nézzük a dolgokat.

Amíg a teológia uralkodott a keresztény kultúrszféra emberének a gondolkodásán, addig érvényes volt az a dogmatikus igazság, hogy az ember a természeténél fogva az egynejlőségre (monogámia) hajlamos. Az utolsó ötven év szociológiai és lélektani kutatásai után kétség sem fér többé ahoz, hogy ez a föltevés nem egyezik a valósággal. Különösen a mélységi lélektan a nemtudatos folyamatok föltárásával világosságot derített az embernek (tehát a férfinek és nőnek) eredetileg poligám hajlamára. Mindazonáltal a nyugati zsidó-keresztény világban továbbra is fönnáll a kultúrember tendenciája a monogám orientálódás felé. Az ellentmondás csak látszólagos. A házasságot mint társadalmi intézményt nem csupán az ember természetes hajlamai döntik el, hanem a szellemi élet iránya is. A nyugat kultúrája mindinkább a monogámia mellett döött és pedig mint egy általánosan jellemző tendenciának a kifejezése, amelyik az individualizmusban, a demokratizmusban és a mono-teizmusban is megnyilvánul.

A nyugati ember házassági problémája ebből a szempontból abban foglalható össze, hogy az embernek a lelki-szellemi fejlődés útján a kezdetleges poligám természeti hajlamú lényből szabad választás útján monogám hajlamú lényé kell emelkednie. Itt nem csupán pusztá finomodásról van szó a freudi értelemben, hanem egy „átalakulásról”, az ösztönöknek egy ideál alá való rendeléséről, a természetnek a szellem alá való rendeléséről – egy teremtő folyamatról, melynek célja, hogy az ember házastársá és személyiséggé bontakozzék ki. Az átalakulás tehát egyaránt fontos a házasságra, valamint az önfejlődésre is. A monogám házassági ideál megköveteli a lemondást a változatos ingerekről, az egyéni választásról és megköveteli a korlátozást. Az extenzitás rovására az intenzitásra helyezi a hangsúlyt. Viszont evvel teszi lehetővé a feszültség emelését, a minőség fokozását, a házastársak közötti elmélyedést és elszellemiesedést. A monogám házasság karakterisztikus jellemvonása a *folytonosság*, amelyik magában foglalja a teremtő fejlődés lehető-

ségét. A két házastárs egymásra utaltságának ténye az egész házaseleten át, magával hozza annak a szükségességét, hogy a kihülésnek és megmerevedésnek, vagy az egymáshoz bilincseltek strindbergi gyűlöletének elkerülésére, minél többet tegyenek egymásért.

Mint az várható is, akkor, amikor a poligám hajlam monogám beállítássá alakul át, nehézségek állanak elő, melyek számos házassági konfliktusnak a főokozói. Az egyéni és a szerelmi élet új fölfogása következtében a házastársaknak egymás iránti közömbössége vagy a közöttük levő ingerült feszültség a jelenkorban erősen fokozódott. Mi több, széles körökben egyáltalán kételkednek a monogám házassági ideál helyességében. Miután régebben dogmatikusan elítélték a hűtlenséget, ma nagy hajlandóság van ennek a játszi mentegetésére. Ez a tény mélyebb kutatást kíván meg, melynek általános irányvonalairól ebben az összefüggésben a következőket mondhatjuk:

Az orvos egyáltalán kerüli az elítélést, az értékelést. A föladata abban áll, hogy a történést értelmét megértse, a fejlődés vonalát fölfedezze, *a tévelygőn segítsen, keresővé legyen.* Az embertárshoz való vonzódás, még határozottan erotikus színezet mellett is, többek között egy még sok tekintetben nemtudatos „keresést” jelent bizonyos kiegészítő tulajdonságok után, vágyódást az egységnek és harmóniának önmagában való helyreállítására. Ennek a keresésnek építő jellege van és meg kell különböztetni a szórakozás és a házassági nehézségek elől való pusztá menekülés utáni vágytól. Ennek a folyamatnak idejekorán szerzett fölismerése bizonyos körülmények között lehetővé teszi, hogy a vonzást metaforikusán mind világosabban megértsük és ennek megfelelő magatartást foglaljunk el. A prédikáció és a moralizálás alaposan lejárták magukat, a dacot váltották ki s vele együtt fölidézték a könnyelműséget és a dogmatikus amoralizmust. Sokkal jobban és hatékonyabban segítünk az emberen, ha segítünk neki a föladata megtalálásában és megvalósításában. Rá kell bírunk, hogy előre tekintsen. A tapasztalat arra tanít, hogy sok embert csak az elkövetett hiba tesz okossá. Bizonyára sok „faux pas” adott már okot elhibázott házasságok megújításához. A hűségnek eddig inkább személyes értelemben vett fogalma idővel átalakulást szenved a személyentúli értelmében, vagyis hogy a hű-

ség mindinkább az odaadás, az egység, a harmónia közös ideáljának szóljon, miközben az életpajtást inkább ez ideál érzékelhető kifejezésének érezzük. Mostanság több nem tipikus szituáció van, szabályokat nem lehet fölállítani. Minden egyes esetet újonnan és elfogulatlanul kell megvizsgálni. Ez a beállítás azonban ne csupán az orvosé legyen, hanem a résztvevőké is, evvel sok szenvedést és boldogtalanságot lehetne elkerülni s a konfliktusokból új és termékeny élet fejlődhetnék ki. Az etikailag érzékeny olvasó ne féljen attól, hogy az orvos tartózkodása az ítéletmondástól egyszersmind az értékeléstől való tartózkodást is jelenti. Az orvosi művészet csak odáig ér, ameddig a helyzet tisztázódott és az új fejlődés megindult. A felelősséget nem lehet senkire se rákényszeríteni, ezért a vele való kísérletezés is értéktelen. Az orvosi beavatkozás elhárítja a gátlásokat, hogy az élet a saját törvényei szerint szabadon bontakozhassék ki – magában a fölépülő betegben kialakul és érvényesül az értékelés. A modernnek helyzete különösen nehéz, mert az individualizálási folyamat a lelkiismeretig terjeszkedik, de az egyéni és kollektív tényezők harmonikus együttműködéséig még nem jutott el a dolog; így kerül a sor bizonytalanságra és újfajtajú ingadozásokra. Figyelemmel kísértük a kezdetleges poligam-szexszualis beállítás átalakulását monogam-lelki beállítássá. Teljesen ugyanezt mondhatjuk az agressziós ösztön átalakulásáról és a személyiség egészébe való integrációjáról is. A felebaráton való uralkodás szükséglete a házassági közösségben egy szolgálatkész magatartásnak enged helyet. A házastársaknak más embereknél sokkal nagyobb mértékben van alkalmuk arra, hogy megszabaduljanak egy egészségtelen egocentrizmus és egoizmus uralmától. Csak akkor lesz (a Kropotkin-féle értelemben vett) kölcsönös segítség utáni vágy szabaddá, a házasság a felebaráti szeretet és a társadalmi felelősség iskolájává, melyből sok egész ember kerülhet ki. A házasság különös jelentőségét az ember megérésére az együttélés bensőségének és folytonosságának köszönheti, tehát a térbeli és időbeli megköttötségnek. A megoldandó feladat határtalan. Ideális követelmény marad, melyet azonban az ember nem engedhet eléggé hatni magára, hogy a kellő feszültséget és a szükséges komolyságot elérje. A legyőzendő nehézségek nagyon változatosak. A legyőzésre for-

dított kitartás és odaadás egészen más mértékben fokozzák az ember etikai értékét, mint a kereseti tevékenység, mert a házasélet a személy legnagyobb részének az igénybevételét jelenti.

Most még csak világosabban ki kell emelnünk azt az etikai álláspontot, melyet ez a dolgozat képvisel, hogy megelőzzük a lehetséges félreértéseket. Úgy gondoljuk, hogy az orvosnak nem kell a bíró szerepét játszania, mert az embernek egyáltalán nem kell megítélni az embertársait. Ezt azonban nem szabad úgy magyarázni, hogy mi az értékelést valami szubjektív dolognak (mintegy a moralisták kitalálásának), vagy pusztán a faj „magasabb érdekének” tekintjük a közelebbi vagy távolabbi jövőben. Semmi esetre sem. Mi a leghatározottabban elutasítunk minden pszichologizmust. Mi a dogmatikus magatartást mint időszerűtlent és az étellel szembenállót elutasítjuk ugyan, azonban megkíséreljük, hogy minden helyzetben közvetlenül az életnyilvánulásokhoz igazodjunk. *Az élet magamagát irányítja.* Az embernek csak a természetét és a célját kell fölismernie s megtanulni az ő megvalósulásának útján járni. *A belső vezetés az igazi etikai fórum.* Eszerint az igazi segítség, melyet az embernek nyújthatunk, abban áll, hogy őt önmagához segítsük, ebben a fölfelé irányuló értelemben. Mi tehát a parancsot és a tilalmat nem mint ilyeneket utasítjuk el, hanem ezeknek az emberek lebilincselésére való fölhasználását, akik magukban hordják a szabad önfejlődés lehetőségét.

A házasság mint titok és mint parancs.

A tulajdonképeni életsorsa, életének az alapténye, minden ember számára kijelöltetett. Életének az első és döntő dolgát nem ő csinálta, hanem ez csinálta őt. Születésének a sorsát tudomásul vette, a maga beleszólása nélkül született. Azonban az életnek egy másik megkötöttségét, melynek ugyanolyan sorsdöntő jelentősége van, az ember maga létesíti, ez hozzátartozik az akarásához és cselekvéséhez. Ha két ember a házasság formájában egyesül, akkor egymás számára a sors kezdetét jelentik, mely életüknek a sors-területe lesz. Akármennyire megragadja is őket a kívánság és az örület, a vonzás hatalma, mégis úgy van, hogy egymás számára «sak a földi területet, a látókört határozzák meg. Úgy van, hogy két ember egymás számára születeti az életét. A másik életsors, az élet másik ténye, a házasság lesz.

Hogy valaki micsoda, azt az dönti el, hogy miként viselkedik élete tényeivel szemben, hogy érzése és gondolkodása megérti-e ezeket. Minden érzés és gondolkodás végül is mindig a sorsra irányul. A sors az élet maradandó otthona a földön. A szentet és a profánt elválasztó vonal itt húzódik el. Nincs közönségesebb, banálisabb dolog annál a sorsnál, amelyik megmarad az érzésnélküliség

és gondolatnélküliség területén és nincs értelmesebb, nincs előkelőbb dolog, mint az a sors, amelyet éreznek és gondolnak. A születés, melyet az ember tudomásul vesz, lehet az egyik és lehet a másik. Ugyanígy a házasság is, amelyet kötött. Jelentheti számára az élet szentségét és válhatik a lét trivialitásává, laposságává, melybe minden beleszivárog.

Ha egy tényt az érzés és gondolkodás vesz tudomásul, akkor megszűnik önmagától érvényesnek lenni. És az embernek minden kifejezése a titoknak a kifejezése, vagy ami ugyanazt mondja, a végtelennek és öröknek, mert a végtelen és örök mint titok lép be a létünkbe. A kifejezésnélküliség titoknélküliség. Ami a végesben és korlátoltban kimerül, az kifejezésnélküli. Igazi érzés és gondolkodás alapján véve a titok érzése és gondolkodása. Csak benne tárul föl életünk értelme, minden végső csak benne mondható el. Istenben minden titok a végső világosság, az emberben a végső világosság a titok. A rejtett a föltáruló, csakis a titok nyilatkozhatik meg. Költészet és alakulás, tudás, amelyik hit, gondolkodás amelyik szemlélet, abból az erőből jönnek, mely ebből jön ki. Az az ember, akinek a lénye körül világosság tündököl, a titok embere, így festette Rembrand késői, legnagyobb éveiben az embert, mint a titok kifejezését. A bibliában is ilyenek az emberek.

Ez a válasz a házasság kérdéseire is: A házasság a titok kifejezése. Az a vonal a banális és a szent között itt húzódik. Ha a házasság csupán két ember között kötött olyan kapcsolat, ahogyan sokan kapcsolódnak össze, bizonyára akkor is lehet tiszteletreméltó és hasznos, a két ember sokat tehet egymásért és teljesíthetik azt is, amit gyakran a házasság morális föladatának mondanak, a természetet az erkölcsinek birodalmába fölemelni. Van olyan házasság is, amelyik tudatos trivialitás és sok szempontból talán ez a legjobb; az úgynevezett jó házasság többnyire ilyen. Ami hiányzik belőle, az az etikai, ami mégis csak más, mint a morális tisztesség, mint beilleszkedés a kor erkölcsébe és az állam törvényeibe. A házasság etikája a kinyilatkoztatás etikája, amivé a házasság lesz, ez az isteni titokban gyökerezik, melyet két ember egymásban él meg. Ez az egész életre összekapcsolja őket.

A házasság etikája – majdnem azt mondhatnánk – csakis

misztikus lehet. Hiszen minden misztikum a titokban való kötöttséget keresi; a vallásos misztikum ezért veszi oly szívesen a képeit a házasságból. Milyen kevés az, amit még egy Kierkegaard is a házasságban különösnek mond, hogy tartós nyíltságot és teljes bizalmat követel meg. Csak a banálisban lehet meg az állandó nyíltság. A végső az emberben megnyilatkozhatik ugyan, de sohasem szólalhat meg. Két ember, mindegyik a maga énjével, a legbensőbb boldogságával és szenvedésével, két sors áll egymással szemben és akarnak eggyé válni. Ez a feszültség túler minden prédikált morálon. Benne megélni a titkot és megőrizni és egymásban hinni: ez a házasság etikája.

Abban aztán, amit követel, van eleven erő és nem csupán az erény-katekizmus tétele, már csak azért is, mert ebben él az állandó vágyódás. Minden vágyódás a titok után való vágyódás is. Nem arra irányuló vágyódás, hogy elérjen valamit, ami azelőtt nem volt birtokában, hanem hogy elérjen valamit, amit nélkülözött. Nem az érzékekből jön és sohasem testire, korlátozottra, földre irányul, hanem mindig csak a rejtettre, hanem arra, ami minden megfogható között mint az élet mélysége él. Nem szaporodást akar, nem hozzátevést, nem kiegészítést, nem az üresség megtöltését. Vágyódás a teliségből ered; az ember teltsége, egésze, ápolja. Feszültség ez: bizonyosság, kérdés, birtoklás, keresés, boldogság, amelyik költ; minden boldogság titokká tágul ki.

Így vágyódik az ember saját énjének titka után, a végtelenség és örökkévalóság után, melyből teremtődött, vágyódik az után a magasabb, további élet után, amelyik az ő élete. Így vágyódik a Te titka után, vágyódik, hogy azt a titkot, melyet önmagában tapasztal, a másik emberrel kapcsolatban élje meg. Egyeseket az az első vágyódás egészen a mélységbe vezethet, úgy, hogy ez a másik nem támadhat föl benne. Ez történhetik a zsenivel. A cölibátus joga és hatalma csakis őt illeti meg. De az a másik vágyódás is, az, amelyik a házasságban nyilvánul meg, csak olyan vágyódás, mint amaz és a legmélyében ez is zseniális. Két ember között a házasságot ez tartja elevenen, ebben fejeződik ki a házasság etikuma.

Van benne valami maradandó, mert az örök felé vonz; a vágyódás életvágyódás. Nincs órákra szóló vágyódás. Ő a házasság

hűsége. Minden hűség alapjában véve a titok iránti hűség. A felülethez, éhez a változóhoz, megtörőhöz, öregedőhöz nem tudnánk hűségesek lenni. A kiegészítődőhöz csak a megszokottnak az állandósága tarthatna bennünket, amit oly gyakran összecserélnék a hűséggel. Csak a titok iránt tudunk hűségesek lenni, amelyik mindig ugyanaz, mindig jelenvaló, mindig fiatal, mindig megnyilatkozó. Hűtlen az, aki titoknélküli. Számára semmit sem nyilatkoztatnak ki az élet tényei, sem az egyiket, amit készen kapott, sem a másikat, amit ő maga teremtett.

A hűségben bizonyítja az ember, hogy van benne valami lendő, létének valami lénye, valami maradandó napjaink jövés-ménésében. A házasság lényege: hűség titoktól titokig. A titok és hűség kedvéért van a házasság az életünkben. Hűség nélkül csak kiegészítés lenne tűnő órákért s csak az érzékek alkalma, ingerület,, amelyik a levertségben végződik, valami, ami a léte által hal meg – nem azért hal meg, hogy legyen, hanem azért lesz, hogy meghaljon. A hűség révén ő a hit férj és feleség között, a titokhoz való hűség kapcsolja őket össze.

Minden titok ez az egy. Amilyen távol van az egyik isten az istenektől, olyan távol és külön van a titok a titoktól. A titkok az órák és pillanatok titkai, a titok az élet titka. Azért a halál sem fejezi be. Befelejezi a titkokat, de nem a titkot, mint ahogyan befelejezi az órákat, de nem az életet. A titok iránti érzék a titokban semmisül meg. Ezek azok, ami csak a felszín alatt van és itt marad; ezek mélységnek és sekélyességnek látszanak. Lelepleznek és mutatnak, de nem nyilatkoztatnak ki semmit; ils parlent toujours et ne disent jamais rien (mindig beszélnek, de sohasem mondanak semmit). A titkok játék a homály ingereivel, a titok a lélek komoly szentsége, az az egy, amit az egész szív kíván. A házasságtörés a titok elárulása a titkok előtt. Izrael prófétái ezért használják a házasságtörést hasonlatul az isten elárulására. Istent, az egyet, eladják az isteneknek.

A titkoknak megvannak a csábításaik, a titoknak megvan a parancsa. Kinyilatkoztatásban nem lehet része annak az embernek, aki nem követelte meg. Abban, hogy parancssá lesz és soha since parancs nélkül, mutatkozik meg a titok; igazságának, valódiságá-

nak ez az ismertetőjele. Titok parancs nélkül csalóka képe a mélységnek.

Itt ismét a házasság etikája lép előtérbe és most kapja meg a maga föltétlenségét, kategórikusságát. Az adja meg neki a tévedhetetlent és csökkenthetetlent, hogy nem emberi berendezésből származik, hanem ebből a mélységből nő ki. Emberek, akik egymás számára a házasság titkává lettek, evvel a házasság parancsává is lettek egymás számára. Egymáshoz kötötték magukat és evvel isteni parancsá is vált számukra, hogy élethossziglan egymáshoz legyenek kötve. Egész életüket egymáson át kell megvalósítaniuk. A titok kötötte őket éhez a parancshoz, e parancs nélkül nem lehetséges házasság. Máskülönben csak játék volna a titokkal. A parancs a házasság abszolútuma, mellyel azonban fölé is emelkedik minden pusztá kötöttségnek és minden sorsnak.

Szembeszáll egy veszéllyel is, mely a házasságot különösen fenyegeti, a mindennapiság veszélyével. A poézis virágos ösvényén kötődött meg a házasság és bevezetődik a próza területére. Ez a házasság szürke veszedelme. A felnövekedő gyermekek, ezek az alakuló közeledő, távolodó rejtélyek új poézist vihetnek bele az évekbe, de eköré is hamar lerakódik a mindennapiság. Ritka eset, hogy a házasságból hiányoznék a tragikum; gyakori, hogy a prózán múlik ki. A mindennapiságban, mely az egész teret elfoglalta, él két ember, akik mindennapiak lettek egymás számára, egymás mellett – a házasság mint próza.

Evvel csak a parancs szállhat szembe. A házasság parancsa az egész életnek szól s ezért körébe vonja az apró és jelentéktelen órákat is. A mindennapiság „törvényévé” lesz, minden az ő teljessége legyen. Hogy a titkot megóvja, hogy a parancsot megtartsa, legyen meg a kicsinek az istentisztelete, kapja meg a poézisét. A házasság mindennapiságának legyen meg a szabadsága, mely őt a vágyódó és a lehúzó fölé emeli, a szabadsága a törvény révén. Ez az a nagy merészség, amit a jámborság véghezvisz, hogy a vallást beálltja a mindennapiságba, vele ragadja meg az óráit, a próza óráit: „mikor a házadban ülsz és mikor az úton jársz, mikor lefekszel és mikor fölkelysz”. Ezt a merészséget véghezviszi a jámborság a házasságban is.

A tragikum is állhat a házasság elé. Az igyekezetben és mámorban, vagy a pillantás csalódásában találhatják meg egymást emberek, egymástól kívánva a titkot, emberek, akik aztán egymás életének a felőrlői lesznek. Emberek lassankint egymás ellentéteivé is lesznek. A házasság fölbontásának a problémája, parancsának a szétzúzása, titkának a széttépése lép itt előtérbe. Ez nem csupán a házasság problémája, hanem a születése is. Az embernek a saját élete is ellentmondássá és felőrléssé lehet és ilyenkor fölmerül előtte a saját életétől való elválás problémája. Nem csekélyebb jelentőségű és nem kevésbé komoly dolog, mint a saját életére való kézemeselés, a megválás a földi létől – az életkötelékre való kézemeselés kérdése, a válás kérdése. Amit az egyik jelent, ugyanazt a nehezét jelenti a másik is.

Titok s parancs a házasság, akár csak a születés, akár csak később a gyermek. Az ember születése, a házassága és aztán az az új élet, a gyermek, amelyik belőle indul ki, ez az a három tény, melyekben az élet megvalósul . . . születni, szülni és a házassági kötelék, amelyik a kettőt összeköti. Csak a hármat együtt lehet tagadni, sohasem az egyiket, vagy a másikat. Csak az vetheti el a házasságot, aki a születést és a gyermeket elveti. És igenlenni is csak együttesen lehet őket. Hiszen ők az élet nagy Igenje. Bennük van a válasz igenje, melyben az ember istenének válaszol. És így lesz a házasság maga is parancsá. A parancs: életet adni és életet nevelni. Ezt gondolta a zsidóság egyik régi bölcse, mikor azt mondta: „Az ember az örökkévalónak hasonmása: a férj és feleség – nem a férj feleség nélkül és nem is a feleség férj nélkül, és nem is a kettő, ha isten nem lakik ott, ahol ők laknak.” Az örökkévaló hasonmásának megnyilatkozása: ez a házasság a maga titkában és a parancsában.

A házasság mint szentség.

A jelenkor számára a házasság szentségét hirdetni annyit jelent, mint a sivatagban prédikálni. Sok okból elveszítette az örökkévalósághoz való viszonyát, mint ahogy maga az örökkévalóság is elvesztette azt a jelentőségét, mellyel az elmúlt emberiség vallásának formáiban szerepel. A házasság állami szekularizálása csak következménye és kifejezése volt az általános elvilágiasodásnak vagy egyvilágiasodásnak, melyen az isteninek azelőtt világotúli, fenséges önállóságnak tekintett birodalma átment. A történelemnek áttekinthető három évezrede folyamán megisméltődtek a gátszakadások az „isten” és az „ember” között; ma a gondolkodás és az életérzés már majdnem a hitről való lemondásig jutottak el. Itt már ennek a hitnek nem a jogáról vagy jogtalanságáról, hanem csupán a tényéről van szó, ahol a nemek közössége arra a kérdésre kényszerít: hogy alapjában véve állatinak fogjuk-e ezt föl, természetesen az egyesnek a céljára beállítva, aki a boldogságát keresi és a társadaloméra, amelyik a jólét kedvéért rá van utalva az erkölcsre és a rendre? Vagy alapjában véve egészen másként fogjuk föl – mint olyan ügyet, amelyik a természet fölött, de a társadalom céljai fölött is a saját törvényei szerint van átalakulóban? Akkor persze a há-

zasságot is, ezt elsősorban, az emberi átmenet helyének kellene tekintenünk a természetből a természetentúliba, egy egészen más minőségű és más belső rendű birodalomba. Már most ha a meglevő vallásból indul is ki ez az út és ebbe torkollik is bele: mégsem az az út többé, melyen mindenkinek a gondolkodása és cselekvése mozog. Csak a római egyház tiszteli és védi ezt az utat és nem enged másikat érvényesülni, ha mindjárt annyira elnéptelenedik is, mint egy alpesi hágó, amelyik a végtelenszer kényelmesebb utak miatt minden forgalmát elveszítette.

A próféta, emberektől elhagyatva, a köveknek fog prédikálni a sivatagban; mert megbízatásának hangja hatalmasabb, mint a körülvevő ürességen érzett fájdalma. Azt is tudja, hogy a legmagasabb emberi érték és méltóság, ha már ezt az emberiség fejlődése közben megszerezte, az emlékezetében marad, mint a dolgok csendes mértéke. Bízik abban is, hogy az őt érzék tompa hiszékenysége sohasem lehet az utolsó szó a lét rejtélyeire és hogy az ember, miközben önmaga számára is nyílt kérdés marad, nemének és színtérének változatlan adottságát mindig csak hasonlatnak veszi arra, hogy a világ feneke is egységes önmagával, az az ingadozás pedig, melyben mutatkozik, annak az embernek a tulajdonsága, aki mozog. Ha most a házasság szentségének kérdését mérlegeljük, akkor már csak a tisztaság, tehát megismerésünk hatalmának az érdekében is szükséges, hogy az ember és a világ fölfogása tekintetében a legegyszerűbb föltevésből induljunk ki. Ez a föltevés a következő legyen: az ember azért van, hogy a rendet fölismerje és önmagát is rendbe hozza.

Már most csak az előkérdést kell megtisztítani: mit értsünk szentségen? Semmi egyebet, mint ami a házasságra nézve a szó eredeti értelméből következik, amelyik a római katona zászlóesküjét jelentette: hogy a házasság szentség, mert a házassághoz tartók szabad akaratából kölcsönösen adott szó mindörökre föloldhatatlanná tette.. A jelenkor gyakorlatával merev ellentétben, amelyik a nemek együttélésére vonatkozó fölbontható szerződést nevezi házasságnak,, maga a nyelv szelleme védekezik e szó meghamisítása ellen.

Szemlélődésünk útja a házasság szentségének történelmi té-

nyéből indul ki, személyes és személyentúli alapjait kikérdezi lényük szentsége felől és megfelelést keres a szent házasság benső jámborsága és a főnálló óvilági kereszténység alapvonásai között.

1. A házasságkötésnél szokásos vallási ceremónia nem egyszerű kifejezése a mivolta vallásos fölfogásának. Mint a boldogulás hatalmaival való összeköttetés primitív eszköze, mint a romlás hatalmainak elhárítására való eszköz megtalálható ott is, ahol a nemi közösségnek semmi köze sincs az érzéki célok világához. A kelet és nyugat régi kultúrnépeinél is a vallásos megszentelés messzi van még attól, hogy a férfinek és nőnek az összeadását erkölcsi és fölbonthatatlan egygéválásnak tekintse. A férfi kóbor kéje számára megmaradt az egész vagy a félszabadság, míg az erkölcsök és a törvény sokkal szigorúbban odakötötték a férjhez a nőt. Az egynejű házasság jogi intézményén belül a házasságnak szentség formájában való megkötésére példákat találunk a rómaiaknál és a perzsáknál. A rómaiaknál a legrégebb idők patrícius köreiből divat volt a házasság vallásos megpecsételése a *confarreatio* révén: ennél lényeges volt a vőlegény és a menyasszony között megosztott áldozati kalácsnak úrvacsoraszerű elfogyasztása és egy olyan könyörgő formulának az elmondása, amelyik az istenekkel való kapcsolatot hozta létre. Az avesta-vallásnak egy papi lakodalmi imája, amelyik olykor szószerint emlékeztet a mai katolikus rítusra, a házassági akaratokról megkérdezettek Ormuzd erkölcsi követésére figyelmezteti, aki minden jónak teremtője és ura, továbbá az Arimán-nak, a gonoszok kerülésére. Ha másutt, így például az egyiptomiaknál, rómaiaknál, spártaiaknál a házasságtörést, de többnyire csak az aszszonyét, szigorúan büntetik is, mégis a bünt nem annyira a vallásos jelleg megsértésében, mint a férfi jogi helyzetének és uralmi igényeinek megsértésében látják.

Hogy később a kereszténység szentségnek tekintette a házasságot, annak a különös indokolása poligám, valamint monogám népek kereszténység előtti vallásos házassági prakszisának egyik alapvonásában gyökerezik. Az ember mély szükségletének, hogy szimbólumokat teremtsen, felel meg az a még mélyebb, tulajdonképpen vallási szükséglet, hogy: szimbólum legyen. Ha itt mindjárt csak

öntalálkozásról van is szó, mint egy tükörképnel: nevezetes marad az a tény, hogy a nemek összekötése és összekötöttsége legszívesebben ideális viszonyok alakjában mutatkozik. Isten teremtette az embert, férfinek és nőnek teremtette: erre a hitre alapítva, Izrael a legmagasabb szentséggé emeli a házasságot, amennyiben képnek veszi a Jehovával való szövetségéhez, amelyből ered Emánuel, az istentől fogant férfi. Konfucse számára a házasság az ég és föld világos szellemeivel kötött szövetség. A mítosz a napnak egyik asztrális istenfiával (a hajnali, alkonyi csillaggal, vagy a holddal) való égi házasságáról, mi minden árja népnél megtalálható, természetvallási jellegét az idők folyamán egy metafizikai támasz jelentőségével bíró ideális történetéssé változtatta át. Surya-nak, a világosság hindu királynőjének az esküvője (Surya ugyanaz a hinduknál, mint Hera a görögöknél, vagy Juno a rómaiaknál) az emberi házasságkötés mintaképévé lesz és ez adja a megszilárdító szentséget a házassági köteléknek, melyet az égi folyamatra való kultusz-vonatkozással kötnek meg. Azok az isteni feleségek minden házasságtól ugyanolyan hűséget és szüzességet követelnek meg, mint amilyenel ők vannak a férjeik iránt. Úgy látszik, hogy minden házasságkötő nőben újból megtestesül az ideális védőszent.

A metaforikusságnak ez a vonása, melynek tükörképe a példaszzerű házassági kötelékek fölállítása (mint például Nála és Damayanti között a Mahabharata-ban, vagy Odysseus és Penelope között) ránk nézve egyelőre csak vallási-történeti tény jelentőségével bír: hogy a kereszténységen kívül is a nemek kapcsolata a pusztán természeti alapból a belső szentség metafizikai területére törekszik.

2. Ha a kimutatott eszmének a kereszténységben való továbbfejlődését és elmélyülését akarjuk bizonyítani, akkor fejtegetnünk kell a Jézus mózesi alapjait, valamint a vallási és erkölcsi indokait.

A Jézus házassági tanításainak gyakorlati eredménye az evangéliumokban a legtömörebb fogalmazásban Pál apostolnál található: a házásoknak megparancsolom – nem én, hanem az Ur –, hogy a nő ne váljon el a férjétől (ha pedig mégis elválik, akkor férj nélkül maradjon, vagy béküljön ki a férjével) és hogy a férj ne bocsássa el a feleségét. Ennek a parancsnak, amelyik jogi szempont-

ból figyelembe veszi a római, valamint a zsidó joggyakorlatot, egy forradalmi gondolkodásmód képezi az alapját. A zsidóság a száműzetés utáni időben elhagyta ugyan a régi izráel poligamikus vonását, mellyel nem állott szemben semmiféle parancs, és közeledett a görög-római világ monogamikus erkölcséhez, de az egymásutáni poligamia, amelyik a Jézus idejében a rabbi-iskolák engedékenysége következtében divatban volt, mereven ragaszkodott a mózesi törvénynek ahhoz az engedélyéhez, hogy a férj a feleségét egy válólevéllel küldje vissza a régi családi kötelékébe, vagyis egy írásbeli bizonyítékával annak, hogy elvált a feleségétől és hogy a nő újból szabadon rendelkezik a maga személyével. Jézus ennek a házassági jognak a „Mégis mondom néktek” egész erejével áll szembe. Nem dobja el az egész törvényt, hanem Mózesnek, aki szerinte az istennek jó alapjain nyugszik, a fél építményét a maga logikai végének merev magaslatára viszi föl. A Sínai-törvényen át visszamegy a paradicsomi rendre. Mint férfi és nő teremődött az ember és ha már „egy járomba” kerültek, akkor ketten egy húst képeznek s emberi erő nem választhatja el őket többé egymástól. A válás házasságtörés, ha az elvált vagy elváltatott fél új házasságot köt. Ez a rend „kezdettől” fogya, a váltólevél szabadsága pedig Mózes engedménye a zsidóknak, akik makacsul szembeszállottak a házasság őseredeti értelmével és komolyságával. A házasság felbonthatatlan úgy az egyik, mint a másik fél számára: mert a férfi és nő egyenrangúak egymással, mert az istenkép egyformán van megosztva közöttük. „Nem olvastátok, hogy az, aki a férfit csinálta, csinálta a nőt is!” A szent kötelék pedig olyan érzékeny finomságú, hogy már egy harmadikra vetett vágó pillantás is megsérti.

Jézusnak a házasságról való fölfogása mentes úgy jogi, mint aszketikus elemektől. Isten alapítása jó, a nemek érzéki kicserélésével együtt. Azonban az egy hús, melyet Isten fűzött egybe, amelyik hatalmával a természet minden más kötelékét széttepi, az alapja és követelése egy magasabbrendű egységnek és közösségnek.

Bár Jézus mindenképen szentnek mondja a házassági köteléket, mégis ismeri „az égi akaratról” való lemondás magasabb csillogását. Ebben van a keresztény évszázadok házasság körüli ideoda ingadozásának izgató oka. De mit jelent ez a szentségi jelleg

kérdésére vonatkozóan? Azt, hogy a házassági szüzességet és hűséget megerősítse a heroikus ideál azoknak a teljes szüzességéről, akik ezt meg tudják érteni. A noblesse oblige törvénye, amelyik az értékek birodalmában is érvényes, a vallási életben is a kötelezettség erejével bír. A szentség jellegű házasság az egész történelem folyamán áldásosnak bizonyult. Az ingadozó egyezkedés a szüziesség és házasság között az őskereszténységben és később, teljes mértékben pedig a házasságnélküliségnek vallásos túlsúlya akadályozta meg, hogy a házasság szentségi jellege maga is meg nem ingott. Ha a mivoltában szent a házasság, akkor szent abban a föladatában is, hogy hűségesen és kitartóan résztvegyen az egyháznak azokban a szülési fájdalmaiban, melyek terméke lesz az istenes ember.

A keresztény középkor és az újkor katolikus egyháza sem tett hozzá semmit éhez a gondolathoz. A szüzesség alapvető előnye egy magasabb termékenység érdekében, mindig megfelelt a szent házasság dicséretének. A szentség lényege szép kifejezést talált abban a római tanításban (a görög egyház másképp gondolkodott), hogy a házasulandók, mikor a házassághoz való akarataikat szóban kifejezték, a szentséget egymásnak adják. Az ösztön szofisztikájának minden támadása és a dogmatikus alapok pantheisztikus fölboncolása ellenére is a kereszténység öntudatában a házasság eszméje megtartotta a szentség jellegét. Mint az emberinek egész rendjét, úgy ezt is a vallásos kozmosz nagy állványa tartotta fönt, melyben a teret-időt-világot a rendező istenség túlvilágából tekintették és amelyben az ember és az emberi nem öncél volt, hanem csupán isten anyaga és tárgya a világon túli, abszolút véghez.

Mikor Luther, kaotikus természetének egy fölindulásában, akarva vagy nemakarva, széttépett egy ezeréves rendet, akkor szétrombolta a régi szent házasságot is. Egy vallásos motívum túlfeszültsége következtében fölidézte azt a tragikus forradalmat, amelyik egyéb erkölcsiekkel együtt a házasságot is szekularizálta. A kebelben élő Istent az emberinek a forrósága még mindig semmivé olvasztotta össze és csupán a pusztta név maradván meg, emberi munkáját emögött folytatta. „Istennek nem tartozol semmi mással, mint hogy higyjél. Minden más dologban szabadságot enged neked,

hogy azt csináld, amit akarsz, a lelkiismeret minden veszélye nélkül, sőt még azt sem kérdezi meg, hogy miért hagytad ott a feleségedet és miért nem tartottad meg a köteléket. Mert mi haszna neki abból, hogy ilyet teszel, vagy nem teszel?” „Istennek mindegy, hogy a férfi elhagyja a nőt, mert a test nincs Istenhez kötve, hanem szabadon adta ezt neki mindenféle külső dolgokhoz s csak bensőleg, a hit által, Isten tulajdona. Azonban az emberek előtt meg kell tartani a köteléket . . . Isten ellenére itt nem lehet vétkezni, hanem csak a felebarátok ellenére.”

A házasság lényegéből bizonyítani a fölbonthatatlanságát, logikailag nagyon zátonyos eljárás. Az úton jobbról és balról a hibás következtetések veszélyei fenyegetnek. Azonban feladatunk komolysága megkívánja, hogy a legnehezebb dologgal is megbirkózzunk. Itt legelőször is annak a fölismeréséről van szó, hogy a házasság, mint magán- és mint nyilvános ügy, a történelmi történések legmozgékonyabb elemei közé tartozik, amilyenek a hit, a világnézet és az erkölcs. A házasságnak a mivolta nem nyilatkozik meg mindjárt a legvégső mélységében. És ha ez bizonyos időre, vagy bizonyos helyre mégis még volna állapítva, akkor is ezekkel a mozgékony elemekkel függene össze. Így a természetjog belenyugodhatott a sokférjűség elvetésébe, de nem nyugodhatott bele a soknejűség elvetésébe. Csak mikor a társadalom tapasztalatai, a személyes élet differenciálódása és integrálódása, valamint a legjobbnak a megállapítása révén az erkölcsi tudat mértékegységei megszilárdultak, csak ekkor és ilyen talajon lehetett fölvetni a kérdést a házasság mibenlétére vonatkozólag. Amennyiben a házasság elnevezést egyelőre a fölbontható kötelékre is alkalmazzuk, melynek elismerésével a mai polgári jog elismerte az egymásutáni poligamiát, mi, hogy szilárd talajt nyerjünk a fejtegetés számára, az anatómiát azokra vetjük, akik hívei a poligamiának és a lét alapvetően esztétikai és élvező fölfogásának. Ezekkel itt nincs mit vitatkozni.

Nos, a gondolkodó szemlélő számára a házasság valósága mint physis, erős és ethos van adva. Ebből a három elemből, melyek természetesen az egész jelenség logosában úgy össze vannak szövődve,

mint az élet pragmájában, akarjuk a szentség immanens követelményét kibogozni.

1. Minden közösségnek az értelme egy fölötte lebegő harmadikon alapul. Barátságok, szövetséges népek, nemzetek, többek, mint tagjaiknak összegezése. Ami a közösséget létrehozta vagy életben tartja, az zászlóvá sűrűsödik, géniusszá alakul, amelyik az egésznek a gerincet adja. A nemi közösség, mint a legelemibb közösség, maga nemzi kapcsolatának a legelemibb szimbólumát: a gyermeket. Az önzésből eredve, ennek ellene fordul és a nemi köteleket erkölcsi megkötöttséggé pecsételi. Vele aztán előáll, mint ezt elég gyakran mondták, a szent házasság leghatalmasabb ügyésze. Azonban ennek a hatalomnak a ténye a ténynek a hatalmával áll vagy bukik. A poligám házasság is, amelyik patriarchális formájában kevésbé akadály a stabil viszonyoknak, mint a mai fölbontható monogámia, jogaihoz tud jutni a gyermekkel; ahol pedig ez hiányzik, ott hiányoznék a szentség ereje a házastársak között? Belőlük, nem pedig a gyermekből kiindulva, állították föl már az antikok a tartósság és a hűség követelményét. Mikor Pénélopénak már régen hiányzott az utód, mikor a házassági praksziszról Euripides kimondotta a szót, hogy egy feleséget szeretni, nem pedig kettőt a barbárok módjára, a hellén szokás, akkor Aristoteles rámutatott a jó őállapotra: a házastársak egyesülése ne csak azért történjék, hogy éljenek, hanem hogy egyik a másik által tökéletesen éljen; ezért csakis a házasság maradandó és kizárólagos és minden házasságon kívüli közösség helytelen dolog. A középső stoa humanizmusa elmélyítette ezt a gondolatot s tisztán az ember és a közösség eszméjéből – unus homo nullus homo (egy ember nem ember) vezette le a házasságnak azt a fogalmát, amelyik átment a római jogba és lényegében ma is tovább él az újabb idealisztikus filozófiában.

Azonban ez nem elég arra, hogy a házasság megsemmisíthetetlen szentségét megindokolja. Mert a testi és erkölcsi közösségben való társulásnak ez a logosa megszűnt kötni ott, ahol megvalósulásának anyaga hiányzott. Tagadhatatlan, hogy éppen a személyiség elfinomodása, a nemek teljes belső egyenlősége (a nő gazdasági önállósodásának mai következményével együtt, leginkább azon-

ban a hivatkozás az érzékeny bensőségre, a lelkiismeret igényeire az érzület és a viselkedés megegyezését illetően – mindez bámulatosan elmélyítette a sikerülő házasságot, de meg is nehezítette éppen a sikerülést. Amint a házasság a természetes talajtól eltávolodik a szellemiség és érzékiség magaslata felé, úgy nő a problematikája is. Sőt éppen az erkölcsiség fenyegeti a szentséget. Szavak kellenek? Ismerjük az „erkölcsi motívumokból” eredő „bensőleg igaztalan viszonyok” sorsát; azt is tudjuk, hogy milyen hamar és milyen gyakran kifogy a víz a házasság kana-korsójából és hogy van egy tiszteletreméltó fórum, amelyik összetörésre szóló ítéletet hoz. Ez a lelkiismeret. Melyik lelkiismeret! Természetesen a te lelkiismereted. És biztos vagy ennek a szentségéről? Valóban? És Isten beszél erről az oltárról, nem a te Istened, nem te magad? És hátha te magad követted el azt a „bensőleg igaztalan” dolgot? Akárhogyan legyen is a dolog – a lelkiismeret mindenre jó, még lelkiismeretlenségre is. Szükség esetén még az ösztön rabszolgájától sem tagadja meg az áldását: belső meggyőződésből cselekszik, önmagához való hűségből. És a hűség a többiek iránt? Hát még a hűség a kötelék benső törvénye iránt? A személyes lelkiismeretnek, ennek a tiszta bensőségnek az apoteózisával teremtett meg az a végzetes fórum, melyben az erkölcsi zátonyra juthat és mindig abban a veszélyben forog, hogy az ellentétbe csap át. Az autonóm egyéni lelkiismeret abszurd értelmében vett erkölcsösség kizárja magából a házasság szentségét, mint az erkölcstelenség megtestesülését.

2. Ha az ember semmi egyéb nem volna, mint természeti lény csupán passzív üzemű étellel, akkor fölötte állana minden erkölcsi beszámításnak. Amennyiben azonban mint személy a természet-lényiségen túl elér egy fölényes rendbe, ez őt a maga egészében, mint physist és mint nemi lényt a maga körébe vonja. A telhetetlen ösztön és az erkölcsi világ súlyossága közti feszültségnél az ő személy volta konfliktusokra vezet. Akármiben ismerjük is föl a személyesítő elvet, ennek a végső eredménye mindig az a személyiség, amelyik mindennel szemben (az istenről itt nincs szó) mint öncél áll meg. Azonban éppen ez az önállóság, amelyik a méltóságát teszi, az alapja egy szabadságnak is, melynek ez a méltósága határ.

Az angyalok bukásának mithoszában benne van a gyönyör örök mithosza: az élet egésze és teljessége az érintés pillanatában visszaveti az ostromlókat és pedig mélyen az első méltóságuk helye alá. És mint ahogyan a paradicsomi emberpár fedezetet keresett az Ur szemei elől, úgy a szerelemnek a húsban való minden teljessége is egy idegen hatalom néma törvényszéke előtt látja magát. A kijárat a kéjek kertjéből egy lángoló kard mellett vezet el. Az értelem minden önvitája sem tudja elhallgattatni egy sötét panaszkodó hangjait. Elégtételt kér. És ez, a szó szoros értelmében, mintegy adósságnak a teljesítése, az összeolvadt természetek egész valójának az összeolvadásában van.

Ugyanez adódik az egypárú erős természetes alakulási törvényéből. Aki éhez alkalmazkodik és kezdőmunkáját nem hagyja cserben, hogy örökkévalóvá tegye a vágyat, az útban van a vágy örök értelme felé. Látja az utat, mikor az ő erosa, a természet kötelességétől megszabadulva, látóvá lesz. Az ígéret partjához vezető út ez, amelyik most valószínűleg nem az ígéret első színében mutatkozik.

Így tekintve és így élve, a házasság szentsége a legméltóbb válasz a természetnek arra a vágyódására, amelyet szerelemnek hívnak. Goethének is ez volt a véleménye: „Fölbonthatatlanak kell lennie. Az elválásra nincs elegendő ok.”

Nincs elegendő oki A törvénykönyvek másképen tudják és a szent házasságnak nagy európai tradíciója a válás jogával máris fölbomlott. Csak a katolikus egyház ragaszkodik még hozzá, még az ellenszenv kiváltása árán is. A katolikus egyház abból az eszméből fakad, hogy a házasság Isten akaratából való intézmény és mint minden katolikus dolog, formai törvényében ez is alá van vetve a dolog szuverenitásának a személy és az egyén fölött. A szentség logikája elgázolja az egyes sorsokat, süket a különleges eset igényeivel szemben, mert az engedékenység az elv föladását jelentené és a kaotikus természet szembenálló logikájának az elismerését. Ahol a házasság alapjai szét vannak rombolva, ott meg van engedve az életközösség megszakítása, de sem a bűnös, sem az ártatlan fél számára nincs megengedve a harmadikkal való újbóli egybekelés. A tragikusnak ebben a súlyosságában csak a szentség súlyossága

látszik és a szétrombolt boldogság panasza nem esik nagyobb súlylyal a latba, mint az az erkölcsi érték, melyet birtokoltnak állít. Ez mindenesetre kisebb, mint annak az áldozatnak az értéke, melyet a föltétlen érték eszméjének fizetnek. Az ember járhat el így vagy amúgy, azonban a döntése alá van vetve annak a törvénynek, hogy a legmagasabb fokon nincs szabadság. Természetesen az a szabadsága megmarad neki, hogy lemondjon a legmagasabbról. Az ilyen irányú kísértés a házasságban mindig akkor legerősebb, ha szükségszerű katasztrófái értelmének valami új mélységét vagy magasságát tárják föl.

Közelfekvő az ellenvetés: Mi inkább a házasság szentségének a mibenlétét lepleztük le, mintsem azt bizonyítottuk, hogy a házasság lényegében szentség. A válasz nem kevésbé közelfekvő: a szentség fogalma, amiről itt szó van, az erkölcsinek egy végső érvényesülésére mutat rá és ezt nem igen lehet megindokolni anélkül, hogy a metafizikainak és a hitnek a birodalmába át ne lépjünk. Másképen mondva: az erkölcsi önmagán túlra utal és ezt a túlvilágot csak föltevésekkel, a világ és a lét dogmatikus magyarázataival lehet megérteni. Az a tény, hogy a házasság egy szent viszony érvényességéig jutott el, megengedi ennek a szentségnek a fejtegetését, de nem elég arra, hogy kikutassuk és megindokoljuk a „szent” értékét. Itt a vallásosnak az ősjelensége tör elő s hála a közte és az ember egésze közötti Összefüggésnek, az utolsó szó a házasságnak mint szent megkötöttségnek a dolgában nem a megismerést, hanem a hitet illeti meg.

Ez a tényállás határozza meg a mi utunkat is, amelyik a lástástól a nézéshez, a dologtól a személyeshez vezet és akinek ez nem tetszik, mert nem akar elvezettetni egy személyes hitvilág nemkötelező homályába, az vitatkozzék maguknak a dolgoknak a természetével amiatt, hogy a logika csődöt mond az emberileg végső dolgok kérdéseiben. A vallás és házasság közötti összefüggés tehát még: egy pillanatnyi szemlélődést kíván. Miután azonban ennek a tárgynak a perspektívái minden irányban a végtelenségbe nyúlnak, ezért csak ezt az egyet mérlegeljük: milyen kölcsönhatás áll fönn a töké-

letes, vagyis nem a „boldog”, hanem az értelme szerint megvalósult házasság és a hitvallások közös vallási princípiumai között.

Először is számolnunk kell avval a ténnyel, hogy az antik és a keresztény világ legmagasabb vallási alakulatai kimondják a házasság föltétlen, vagy föltételes tagadását. Akár azért, mert a legmagasabb személyes értékek földi kibontakozását, vagy a személyiségnek a túlvilági tökéletes létre való erkölcsi előkészületét veszélyezteti: a házasság a kereszténységen kívül és belül mély szkepszissel találkozik. A kereszténységben, amennyiben ez kezdeteinek a legbensőbb szellemét megőrizte, a házasság mögötte áll nem a házasságnélküliségnek, hanem a szüziességnek. Ez utóbbi, ha mint Istennek, a legfelsőbb és föltétlen értéknek a kedvéért bemutatott t szerelmi áldozatot (értik és élik át, akkor a vallásos megadás heroikus aktusa a „solus cum solo” elve alapján. A hús és a szellem feszültségének vitája itt kezdettől fogva a szellemnek fogja pártját és védekezik a hús igényei ellen, a házasságban azonban az út a hús kéjtelgésétől és csalásától a következményeinek legyőzésén át vezet az igazolt szellem fensége elé. A személyiség örök célja itt is mint amott ugyanaz, a hozzávezető út átmegy a házasságon, valamint a szüzességen, de a nemesség előnye annak az oldalán van, aki nem adózik a húsnak. így aztán a házasság, noha „officium societatis humanae”, a katolikus egyház szerint is fölbontható, ha a házastársak szüzességi fogadalommal a kolostori életbe vonulnak vissza. így a házasságnak az igen-je is, meg a nem-je is egy legmagasabb értelemhez és célhoz vannak kötve.

A szent, vagyis a mivoltának megfelelő házasságnak önmagában is van vallása. A támaszpont az ethos, teológiailag szólva ez a „testimonium spiritus sancti”. Minden nagy emberi érték, úgy a személyesek, mint a tárgyilagosak, önmagukon túl a föltétlennek egy teljesítő birodalmára mutatnak és pedig többnyire a maguk konfliktusszerű adottságaiban. Akár azért, mert a nemek erosa az Istennek való megadás alapját és hasonlatát jelenti, akár azért, mert az Istenszeretet, a lélekről-lélekre menő szeretet visszamenőleg nemesíti, erősíti és tisztítja önmagát (mint a nemző a nemzetten) a tárgy mindig egyidejűleg a túlvilágról követeltnek és egy túlvilágot követelőnek látszik. így a házastársi hűségben benne van a vi-

lághúségben való hitnek egy vonása is és általában a növekedő bizalom a szellem mint lét és hatalom iránt, amelyik a jó házasságban az ösztön nagy ellenszere, amelyik pedig az ember természetében van adva: Mi több: a fölbonthatatlan házasság állandó alkalom és utalás a lét értékeinek a megkülönböztetésére. Ezek között túlnyomó a partner személye.

A boldog – naivan szólva – valamint a boldogtalan házasság az első erős hatalomvesztése. Azonban ennek az eseménynek minden olyan esetben, ahol a házasság nem miatta törik össze, egy feltörő megismerés az értelme. A dolog vagy megmarad a sokat emlegetett rezignáció mellett, vagy pedig egy transcendens erosba való átmenetre kerül. Akkor aztán a szempillán megjelenő közös könny válaszol a szerelem tragikus törvényére, hogy örökké csupán kísérletnek kell maradnia a lehetetlen véghez. A legnagyobb szerelem is csak ostrom marad, ember és ember lényük mivoltában nem tudnak egyesülni, mint ahogy szerelmük akarná. A dühöngő szerelem is csak tehetetlenségének érzetében dühöng. Erosnak kétségbe kell esnie önmaga miatt, ő mindig „erős thanatos”. Nem hal meg, de a halál törvényének van alávetve, ő a halál törvénye abban az értelemben, hogy az életet nem tudja birtokába venni.

A tiszta, nyugodt önszemlélet egy órájában a házastársak föl ismerik, vagy megérik kötelékük szerkezetét és ennek összefüggését az egész világ szerkezetével. Ha a szüzesség meg nem akadályozná szavak váltását erről a legmélyebb ügyről, akkor a férj körülbelül a következő vallomással szeretné megtörni a hallgatást:

Kezedet a kezemben tartom és mégis vágyódom utánad. A közelségünket, akármilyen benső is, a tőled való távolságnak valami még mélyebb érzése támadja meg. Minél inkább az enyém és tied megismerése lett a házasságunk, annál reménytelenebb lett a kísérlet arra az egyesülésre, amelyik szerelmünknek a lényegét képezi. A mi végső és mindig újból tüzet adó boldogságunk a mi egyesülhetetlenségünk. Semmiféle közös kéj, még a közös szenvedésnek mélyebb ereje sem kötött össze bennünket olyan szorosán, mint létünk egyesíthetlenségének közös és idővel mindjobban növekedő élménye. Te is ember vagy, én is ember vagyok, fák módjára gyökerekkel lekötve, de nem örökké egy és ugyanaz az ember, hanem

egyik a másik számára titok – individuum inaffabile. Amiben egyik vagyunk, az egy rajtunk kívül álló harmadik – a talaj, melyhez mindegyik oda van kötve, a tér, melyben növekszik és táplálkozik. Nem én és te vagyunk értelem egymásnak, hanem mindegyikünknek az a harmadik, ez pedig egy emberi Te helyettesítő jelenségében. Névtelenül kötött össze bennünket kezdettől fogva s mi nem tudtuk, hogy mindkettőnkénél hatalmasabb ez a harmadik. Most már azonban tudjuk. Leleplezte magát a te magánosságodban és az enyémben és szerelmünk a tehetetlenségünk bizonyítványává lett. Most már tudjuk ezt, mi, akik örökre elválva maradunk, örökké egymáshoz vonzódnak, akik egymásra helyezett pólusok vagyunk. Amíg önmagunk és egymás számára semmi egyebek nem voltunk, mint természetek, akkor egy szakadék csak a másikat hívta és a mi boldogságunk a maga súlyával csakhamar alig különbözött egy szenvedés nyomásától. Ekkor aztán lassanként és észrevétlenül megtörtént a nevelés az erős halállénye révén, Ő, örök hála neki, összláncolta a mi emberi mivoltunkat, ő, még mélyebb hála neki, visszavetett bennünket önmagunkba és mindegyiket külön elvezette ahhoz az igazsághoz, hogy az ember végső magánosságát semmi más ember, még a legszeretettebb sem, töltheti ki. Megáldott bennünket avval a megismeréssel, hogy a házasság is – a vallás nyelvén beszélve – „az Istenhez” teremtett. Nem kérdezem, vájjon kegyelem, csoda, vagy miféle kényszer adta a nyelvünkre az Isten szót – elég annyi, hogy ismerjük és tiszteljük a harmadik erejét, mint fölöttünk levő akaratot.

UTÓSZÓ.

E könyv olvasói közül sokan bizonyára szívesen fognak hallani egyetmást a különböző munkatársakról. Akik ezek közül költők vagy írók, mint például Thomas Mann (München), Jakob Wassermann (Altaussee), Ricarda Huch (München), Lichnowsky hercegnő (Berlin) és Rabindranath Tagore (Shantiniketan, Bengal), azokról bizonyára nem kell részletesebbet mondanunk, őket mindenki ismeri. Paul Ernst több drámán kívül három kitűnő kritikai könyvet írt korunk problémáiról (Die Krisis des Deutschen Idealismus, Der Zusammenbruch des Marxismus és Die Zerstörung der Ehe) – a tudások közül A. W. Nieuwenhuis a néprajz tanára a leideni egyetemen Hollandiában – Leo Frobenius tanár és titkos tanácsos a frankfurti egyetemen a kultúrmorfologia tanára, megalapítója a kultúrkörök tanának, amivel a történelmi szemlélődés számára egészen új talajt teremtett meg; erre vonatkozó „Paideuma” című könyvét mindenkinek el kellene olvasni. Dr. Richard Wilhelm tanár Frankfurtban, megalapítója és vezetője az itteni Kina-intézetnek, a ma élő legnagyobb ismerője Kínának, nemcsak a nyugaton, hanem a távoli keleten is; aki Kína bölcsességét valóban meg akarja ismerni, az olvassa el Wilhelm fordításait a kínai klasszikusokból. Ernst Kretschmer, a „Körperbau und Charakter” szerzője, a pszichiátria tanára a tübingeni egyetemen. Gróf Thun (Bécs), volt diplomata, költő, kritikus és eddigi főszerkesztője az „Europäische Revue”-nek. Havelock Ellis, a szerelemről és házasságról írott sok könyvnek világhírű szerzője, Londonban él. Dr. Dahlke egészségügyi tanácsos Berlin-Frohnauban él a buddhista házban; ő a legje-

lentékenyebb élő buddhista és az ő könyvei a buddhizmusról a legjobbak, melyeket valaha óvilági ember erről a problémáról írt. Dr. Leo Baeck rabbinus (Berlin) az ótestamentum szelleméről írt legjobb modern könyvek szerzője; különösen ajánlható „Das Wesen des Judentums” című munkája. Dr. Joseph Bernhart (München) korunk vallásos megújulásának egyik legjelentékenyebb felidézője. Dr. von Hattingberg (München, Dr. Maeder (Zürich) és Dr. Beatrice M. Hinkle (Newyork) ideg orvosok és pszichoanalitikusok; utóbbi hölgy írta eddig a legjobb könyvet a pszichoszintézisbe való bevezetésről. Ugyancsak orvosnő Dr. von Kemnitzné (München); a nő lélektanáról írt munkái valóban úttörők. Dr. Jung (Zürich) és Dr. Adler (Bécs) pszichoanalitikusok és tudvalevőleg egész iskoláknak a vezetői. Az előbbi a korszakalkotó típus-tannak a megalapítója és a kollektív tudattalan lélektanának a megteremtője, amelyik az egyes lélekből népek történetét olvassa ki; az utóbbinak „Individualpsychologie”-ja valószínűleg új pályákra tereli a nevelést. Marta Karlweis Jakob Wassermannnak a felesége és végül Ungern-Sternberg bárónő a filozófia és a történelem tanára a sanghai-i kínai egyetemen, e mű szerkesztőjének nővére. Német nyelven eddig megjelent főműve: „Der Sinn des Sozialismus”.

GRÓF KEYSERLING.

TARTALOM-JEGYZÉK.

Oldal

A szerkesztő bevezetése	5
-------------------------------	---

ELSŐ RÉSZ.

Gróf Hermann Keyserling: <i>A házasság problémájának helyes beállítása</i>	13
--	----

MÁSODIK RÉSZ.

A házasság térben és időben.

A. W. Nieuwenhuis: A házasság keletkezése	47
Leo Frobenius: Házasság és anyai jog	67
Rabindranath Tagore: A hindu házassági ideál	83
Richard Wilhelm: A kínai házasság	105
Gróf Paul Thun-Hohenstein: A rangházasság	119
Paul Ernst: Házasság és proletarizálódás	133
Ricarda Huch: A romantikus házasság	143
Jakob Wassermann: Polgári házasság	167
Marta Karlweis: A házasság és az átlalakult nő	185
Beatrice M. Hinkle: A házasság az újvilágban	185
Thomas Mann: A házasság átmeneti állapota	209
Leonin Ungern-Sternberg bárónő: A jövő házassága	223

HARMADIK RÉSZ.

A házasság mint időtlen probléma.

Oldal

Gróf Hermann Keyserling: A helyes párválasztásról.....	233
Ernst Kretschmer: A testi-lelki összhang a házasságban.....	257
Hans von Hattingberg: A házasság mint analitikai helyzet.....	275
C. G. Jung: A házasság mint lélektani vonatkozás.....	291
Alfred Adler: A házasság mint közösségi feladat.....	305
Havelock Ellis: A szerelem mint művészet.....	313
Mechtilde Lichnowsky: A házasság mint műalkotás.....	329
Paul Dahlke: A házasság mint bilincs.....	341
Mathilde von Kemnitz: A házasság mint teljesedés.....	353
Alphose Maeder: Házasság és önfejlődés.....	367
Leo Baeck: A házasság mint titok és mint parancs.....	381
Joseph Bernhart: A házasság mint szentség.....	387
Utószó.....	401